Finckensteinowie wschodniopruscy i ich archiwa

Anna Żeglińska

Finckensteinowie wschodniopruscy i ich archiwa

Wydawnictwo Uniwersytetu
Gdańskiego

Gdańsk 2021

Recenzenci
prof. dr hab. Janusz Małłek
prof. dr hab. Bohdan Ryszewski

Redaktor Wydawnictwa
Ewelina Ewertowska

Tłumaczenie streszczenia na język angielski
David Malcolm

Tłumaczenie streszczenia na język niemiecki
Lingua Lab, www.lingualab.pl

Projekt okładki i stron tytułowych
Studio Spectro

Skład i łamanie
Michał Janczewski

Publikacja dofinansowana z programu „Doskonała nauka" Ministra Edukacji i Nauki (umowa nr DNM/SP/461843/2020) oraz ze środków Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego i Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

Ministerstwo Edukacji i Nauki

Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-279-3

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 11 37, tel. kom. +48 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
wydawnictwo.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: wydawnictwo.ug.edu.pl/sklep

Druk i oprawa
Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. +48 58 523 14 49

Mojej najbliższej Rodzinie,
Ewelinie, Erykowi i Andrzejowi

Spis treści

Wstęp 9

Rozdział I
Historia rodu Finck von Finckenstein w Prusach Wschodnich 25

1. Pochodzenie rodu 25
2. Początki Fincków (Finckensteinów) w Prusach (do 1525 r.) 36
3. Linia rogójska: gałąź starsza – Christopha I 44
4. Linia rogójska: gałąź młodsza – Albrechta II 60
5. Linia zybułtowska: gałąź starsza – Georga I 68
6. Linia zybułtowska: gałąź młodsza – Albrechta I 99
7. Podsumowanie 162

Rozdział II
Dobra Finckensteinów i ich zarząd 167

1. Uwagi wstępne 167
2. Rozwój fortuny i podstawy prawne zarządu dóbr 168
3. Organizacja i funkcje zarządu dóbr 182
4. Podsumowanie 194

Rozdział III
Procesy archiwotwórcze Archiwum Finckensteinów 195

1. Uwagi wstępne 195
2. Archiwum rodzinne 199
   2.1. Proces aktotwórczy 200
   2.2. Proces archiwizacji 217
3. Archiwum władztwa zwierzchniego 232
   3.1. Proces aktotwórczy 235
   3.2. Proces archiwizacji 250

4. Archiwum ekonomiczne 271
4.1. Proces aktotwórczy 272
4.2. Proces archiwizacji 296
5. Podsumowanie 298

Rozdział IV
Problemy opracowania i komputerowego opisu Archiwum Finckensteinów . . . 301

Zakończenie 323

Wykaz źródeł i opracowań 328

Indeks geograficzny 346

Indeks osobowy 354

Indeks rzeczowy 358

Summary
The Finckenstein Family of East Prussia and Their Archives 359

Zusammenfassung
Das ostpreußische Geschlecht von Finckenstein und seine Archive 366

Spis ilustracji 373

Spis schematów 376

Spis tabel 377

Spis tablic 378

Wstęp

Archiwum Finckensteinów stanowią archiwalia tej rodziny, zabezpieczone i przejęte po drugiej wojnie światowej przez pracowników Archiwum Państwowego w Olsztynie (1504 jednostki archiwalne, dalej: j.a.). Są to fragmenty zasobów pochodzących z dworów w Dąbrównie, Iławie, Szymbarku i Jaśkowie. Akta iławskie i szymbarskie, stanowiące depozyt Finckensteinów przechowywany w Archiwum Państwowym w Gdańsku, zostały przekazane po drugiej wojnie światowej do nowo powstałego archiwum olsztyńskiego. Pozostała część obecnego zasobu została zabezpieczona i przewieziona bezpośrednio z majątków w Dąbrównie i Jaśkowie. W *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* w Berlinie-Dahlem znajduje się osiem jednostek archiwalnych pochodzących z Archiwum Państwowego w Królewcu. Stanowią one przykład tworzenia przez archiwistów królewieckich kolekcji tematycznych – tzw. zbioru Adelsarchiv, utworzonego z akt znajdujących się w zasobie tegoż archiwum, pochodzących głównie z Archiwum Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego (*Ordensarchiv*), Archiwum Listów Książęcych (*Herzögliches Briefarchiv*), *Ostpreussische Folianten*, Rady Najwyższej Prus Książęcych (*Oberratsstube*) i Rządu Księstwa Pruskiego (*Etatsministerium*)[1].

Archiwum Finckensteinów wytworzyły rodziny funkcjonujące w odrębnych majątkach ziemskich i sprawujące przez kilka pokoleń funkcje

[1] Twórcą utworzonej na początku lat pięćdziesiątych XIX w. kolekcji Adelsarchiv, która obecnie w strukturze Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem stanowi część grupy 9.5.6: Archivische Sammlungen für Preußenland/Ostpreußen, był Georg Adalbert v. Mülverstedt (1825–1914), archiwista Archiwum Państwowego w Królewcu, zob. K. Forstreuter, *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Überblick mit einer Übersicht über seine Bestände*, Göttingen 1955, s. 62.

zwierzchnie nad starostwami dziedzicznymi (*Erbhauptämter*) Prus Książęcych. W wyniku rozmaitych wydarzeń doszło do rozdzielenia archiwaliów i do ich osobnej archiwizacji w kilku instytucjach (*Staatsarchiv Königsberg* oraz *Staatsarchiv Danzig*). Wraz z aktami rodowymi Finckensteinów zarchiwizowane zostały akta starościńskie odziedziczone po poprzednich właścicielach Dąbrówna, Iławy i Szymbarka, w więc: Oelsnitzach, Kreytzenach i Polentzach. Finckensteinowie rządzili starostwami dziedzicznymi nawet po ich likwidacji w 1752 r. (w Dąbrównie do 1831 r.), doprowadzając do powstania swoistych enklaw administracji terytorialnej oraz utworzenia specyficznie ukształtowanych zasobów archiwalnych. Ponieważ akta narastały w wyniku otrzymanych przywilejów osobistych (lennych), nie rościły do nich praw nowo powstałe organy władzy państwowej. W XIX w. nastąpił podział archiwaliów między różne uprawnione instytucje, spowodowany odmiennością losów i przypadkowością archiwizacji, co doprowadziło do ich rozproszenia. Zasób narosły w dziedzicznych urzędach starościńskich oraz majątkach Finckensteinów został połączony po jego ostatecznej archiwizacji w Archiwum Państwowym w Olsztynie, tworząc to, co nazywam archiwum historycznym[2].

Niniejsza praca pod względem chronologicznym obejmuje okres działalności wschodniopruskiej linii rodu Finck von Finckenstein od połowy XIV do połowy XX w., z uwzględnieniem niepotwierdzonych źródłowo alochtonicznych dziejów rodu. Cezurę końcową książki i historii rodu Finck von Finckenstein stanowi koniec drugiej wojny światowej. W przedstawionym okresie członkowie rodu wytwarzali i gromadzili materiały archiwalne. Ocalały one w postaci fragmentarycznej i obejmują 1504 j.a. z lat 1379–1944.

Część zaginionych dokumentów i akt można zrekonstruować na podstawie publikacji Ericha Joachima i Mellego Klinkenborga *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinischen Geschlechts*, T. 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, T. 2: *Urkunden und Akten*[3]. W pierwszej części tomu pierwszego: *Die Finck von Finckenstein in Altpreussen*, dr Erich Joachim,

---

[2] Uzasadnienie dokonanego wyboru znajduje się w IV rozdziale książki.

[3] *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: Darstellung und biographische Nachrichten, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Hbd. 2: *Die Grafen Finck von Finckenstein in der Mark*

archiwista i dyrektor Archiwum Państwowego w Królewcu (*Staatsarchiv*), opracował biogramy wschodniopruskiej linii, a w drugiej części pierwszego tomu: *Die Finck von Finckenstein in Mark Brandenburg*, dr Melle Klinkenborg z Tajnego Archiwum Państwowego (*Geheimes Staatsarchiv*) w Berlinie przedstawił sylwetki męskich członków linii brandenburskiej. Posłużyły one do opracowania historii poszczególnych linii i gałęzi wschodniopruskiego rodu Finck von Finckenstein, przedstawionej w pierwszym rozdziale opracowania jako tło procesów archiwotwórczych akt rodzinno-majątkowych, stanowiących główny przedmiot moich badań.

Zasięg terytorialny pracy wiąże się z następującymi kolejno po sobie formami ustrojowymi i obejmuje historyczne Prusy: Prusy Krzyżackie (1226–1525), Prusy Książęce (1525–1657), Prusy Brandenburskie (1657–1701), Prusy w obrębie Królestwa Pruskiego (1701–1918) oraz Rzeszy Niemieckiej (1918–1945). Zachowane materiały archiwalne związane są z czterema miejscowościami: Dąbrównem, Iławą, Szymbarkiem i Jaśkowem.

W 1957 r. zasób Archiwum Finckensteinów przechowywany w Archiwum Państwowym w Olsztynie został opracowany przez Stanisława Różańskiego, archiwistę posługującego się prostymi metodami schematycznymi, którego wciągnęła treść historyczna archiwaliów. Opracowanie polegało na odwzorowaniu schematu stworzonego na podstawie doświadczeń nabytych podczas prac nad archiwaliami z terenu Rzeczpospolitej i pod względem archiwistycznym nie przyniosło oczekiwanych rezultatów. Przyjęty wzorzec odbiegał od swoistych cech akt rodzinno-majątkowych Prus Wschodnich, a mimo to posłużył jako model ich porządkowania. Powstał układ sprzeczny ze strukturą zasobu, którą można zrekonstruować, badając czynniki archiwotwórcze.

W trakcie ponownych prac porządkowych w latach dziewięćdziesiątych XX w. nie podjęto kwestii teoretycznych i praktycznych związanych z opracowaniem zasobu archiwalnego Finckensteinów. Dokonano zmiany nadanej wcześniej nazwy: Zbiór akt podworskich rodzin Finck von Finckenstein, która sugerowała strukturę sztucznie ukształtowaną, na bardziej

---

Brandenburg, verfaßt von M. Klinkenborg; Teil 2: *Urkunden und Akten*, verfaßt von E. Joachim, M. Klinkenborg, Berlin 1920.

odpowiadającą wytworzonej całości archiwalnej: Archiwum rodzin Finckensteinów, w skrócie: Archiwum Finckensteinów, oraz dołączono 63 j.a. pochodzące z tzw. luzów lub wyłączonych z innych zespołów archiwalnych. Utrzymano dotychczasowy schemat ramowy niedostosowany do postaci zasobu, a więc nieodpowiadający specyficznym czynnikom archiwotwórczym, które doprowadziły do jego powstania. Zachowany układ jest zaprzeczeniem dążeń archiwistyki do budowania układów wynikających z analizy czynników archiwotwórczych, odpowiadających strukturze i treści zachowanych całości archiwalnych oraz zapewniających zastosowanie powstałego opisu do skomputeryzowanych systemów informatycznych.

Archiwum Finckensteinów, podobnie jak inne rodzinno-majątkowe zespoły przechowywane w Archiwum Państwowym w Olsztynie, nie było wykorzystywane do archiwalnych badań naukowych[4]. Należy ono do największych archiwów rodowych archiwum olszyńskiego – liczy około 20 metrów bieżących akt i wyróżnia się zachowaniem akt związanych z pełnieniem przez ród funkcji zwierzchnich nad ludnością terytorium starostw dziedzicznych. Nie zawiera natomiast materiałów dokumentujących działalność osobistą poszczególnych przedstawicieli rodu.

Z Archiwum Finckensteinów korzystał Stanisław Różański[5], opracowujący wstęp do zespołu archiwalnego, oraz historycy: Jerzy Skibiński[6], który zajął się opisem starostw dziedzicznych Prus Książęcych XVII i XVIII w., Andrzej Kamieński[7], opisujący postawę stanów Prus Książęcych wobec

---

[4] Zob. A. Żeglińska, *Metodologia badań archiwów rodowych i rodzinno-majątkowych na seminariach Profesora Bohdana Ryszewskiego* [w:] *Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 77–87; w tym artykule wskazuję pełną listę prac, w tym napisanych w oparciu o zasób Archiwum Państwowego w Olsztynie.

[5] Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO), S. Różański, Wstęp do inwentarza zbioru akt podworskich rodzin Finck von Finckenstein, oprac., mps.

[6] J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku. Studium z dziejów przeobrażeń społeczno-ustrojowych*, Olsztyn 1972; *idem*, *Walki społeczne w miastach dziedzicznych Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Olsztyński" 1972, t. 10, s. 229–255.

[7] A. Kamieński, *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995.

rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII w., Georg Michels[8], opisujący rozwój gospodarczy małych miast i osad w państwie krzyżackim i Księstwie Pruskim (do 1619 r.)[9].

Archiwum to godne jest uwagi ze względu na szczególne znaczenie rodu Finck von Finckenstein w dziejach Prus Wschodnich. Zbudowana w ciągu trzech stuleci fortuna zdecydowała o możliwości osiągnięcia przez nich w XVIII w. znacznej pozycji społeczno-politycznej. Na bogactwo zachowanych materiałów miały wpływ indywidualne zdolności polityczne i organizacyjne poszczególnych przedstawicieli rodu. Niektórzy z nich znani są historiografii polskiej i niemieckiej. Do najwybitniejszych członków rodu należał Ernst o przydomku „Bogaty Owczarz", wskazującym źródło fortuny Finckensteinów. Jako pierwszy męski przedstawiciel rodu używał nazwiska Finck von Finckenstein, uroczyście potwierdzonego w nadanym rodzinie w 1710 r. tytule hrabiów Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. W 1718 r. miejscowość Habersdorf, ustanowiona przez Albrechta Konrada ich główną rezydencją, zmieniła nazwę na Finckenstein (obecnie Kamieniec). Jej znakomite walory architektoniczne dostrzegł Napoleon, określając ją mianem „pruskiego Wersalu". Jednak rodzina Finck von Finckenstein nie stała się przedmiotem szerszych zainteresowań badawczych, choć jej obecność wpisana jest na trwałe w krajobraz historyczny Prus Wschodnich (Warmii i Mazur).

Przedstawione powyżej aspekty wpłynęły na wybór tematu badawczego związanego z archiwami rodowymi wytworzonymi na terenie Prus Wschodnich i zgromadzonymi w Archiwum Państwowym w Olsztynie, które posiada zasoby nieustępujące innym polskim archiwom. Archiwum Finckensteinów zalicza się do największych w archiwum olsztyńskim, a jego stan zachowania można określić jako fragmentaryczny, czyli

---

[8] G. Michels, *Zur Wirtschaftsentwicklung von Kleinstädten und Flecken im Ordensland und Herzogtum Preußen (bis 1619). Gilgenburg – Hohenstein – Neidenburg – Ortelsburg – Willenberg*, Lüneburg 2005.

[9] Prof. Stanisław Achremczyk w recenzji tej pracy podkreślił, że „Historiografia polska nie interesowała się dziejami rodów magnackich Prus Książęcych […] badania polskie pod tym względem są ogromnie zaniedbane i wymagają pilnych studiów źródłoznawczych. Zresztą historiografia niemiecka również nie odnotowała zbyt wielkich osiągnięć w opisywaniu magnackich rodów Prus Książęcych" (Olsztyn, 23 VI 2007 r.).

nieodzwierciedlający wszystkich funkcji twórcy zespołu w zachowanej części (fragmencie) dawnego zasobu. Jest to szczególnie ważne w przypadku archiwów rodowych, narażonych na zniszczenie lub rozproszenie. Taki los gotowały im nie tylko wojny, pożary, ale także pauperyzacja rodzin, parcelacja dóbr oraz przymusowa ich wyprzedaż. Do specyfiki Archiwum Finckensteinów należy zachowanie wyłącznie w ich zasobie akt wytworzonych przez członków tych rodzin, które stały na czele dziedzicznych urzędów starościńskich, a więc również ich poprzedników na urzędach w Iławie, Dąbrównie i Szymbarku, czyli Kreytzenów, Oelsnitzów i Polentzów.

Zasób Archiwum Finckensteinów pochodzi z odrębnych archiwów rodzinnych i kompleksów dóbr oraz trzech dziedzicznych urzędów starościńskich. Nie jest to zbiór kompletny zarówno pod względem chronologicznym, jak i rzeczowym, akta te bowiem nie odzwierciedlają ani całości dziejów rodu, ani dziedzicznych urzędów starościńskich i historii majątku. Większość zachowanych akt pochodzi z okresu, gdy Finckensteinowie sprawowali władzę zwierzchnią równocześnie nad urzędami starostw dziedzicznych w Dąbrównie, Iławie i Szymbarku oraz objęli na ich terenie funkcje patrymonialne we własnych majątkach. Z Jaśkowa, w którym zapewne nie istniał dziedziczny urząd starościński[10], zachowały się jedynie akta patronackie i ekonomiczne.

Specyfika Archiwum Finckensteinów przechowywanego w Archiwum Państwowym w Olsztynie umożliwia podjęcie szczegółowych badań archiwalnych. Od czasu wydania metodologicznych prac Bohdana Ryszewskiego upowszechniła się metoda polegająca na analizie procesów archiwotwórczych.

---

[10] Wykluczyć można istnienie starostwa dziedzicznego w Jaśkowie. Nie notuje go M. Toeppen (*Historisch-comparative Geographie von Preussen: Nach den Quellen, Namentlich auch Archivalischen*, Gotha 1858, http://prussia.online/Data/Book/hi/historisch-comparative-geographie-von-preussen/Toeppen%20M.%20Historisch-comparative%20Geographie%20von%20Preussen%20(1858)%20Google.pdf [dostęp: 19 XII 2019 r.]). Jaśkowo nie figuruje w rejestrach starościńskich recesów sejmowych za lata 1660–1673, zob. J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 13. Zachowane w Archiwum Państwowym w Olsztynie akta dotyczą przeważnie XIX w., kiedy urzędy starościńskie nie istniały. Mało prawdopodobna wydaje się więc hipoteza S. Różańskiego (*Wstęp do inwentarza*…), że akta starostwa jaśkowskiego zostały po likwidacji urzędu przekazane do archiwum państwowego w Królewcu i tam zaginęły w czasie zawieruchy wojennej.

Jest to jeden z kluczowych problemów badawczych archiwistyki. Proces archiwotwórczy został przez B. Ryszewskiego zdefiniowany w pracy *Problemy i metody badawcze archiwistyki*[11] jako „ciąg działań, w wyniku którego powstają dokumenty, następują relacje między nimi i w ich wyniku powstaje registratura, która zostaje przekształcona w zespół archiwalny"[12]. Dzięki jego zastosowaniu stał się możliwy opis wielkich archiwów, tj. archiwów hetmanów koronnych dokonany przez Krzysztofa Sytę, polskich archiwów politycznych w XVI w. sporządzony przez Waldemara Chorążyczewskiego, archiwów szlacheckich Prus Królewskich – przez Wiesława Nowosada oraz archiwum Dönhoffów – przez Martę Adamską[13]. Celem niniejszej pracy jest zatem uchwycenie i omówienie procesów archiwotwórczych, a więc wszystkich czynników, w efekcie których doszło do powstania Archiwum Finckensteinów. Jest to podejście nowatorskie, nie ograniczające się do odnotowania występujących w Archiwum Finckensteinów rodzajów akt, lecz otwarte na badania okoliczności ich powstania i szukanie związku przyczynowo-skutkowego, w wyniku którego ukształtowała się badana całość archiwaliów. Przyczyniło się do stworzenia propozycji ich układu, będącego odbiciem struktury wynikającej z analizy czynników archiwotwórczych.

Przyjęte podejście badawcze zdeterminowało układ niniejszej książki. W pierwszym rozdziale omówiono historię rodziny, w następnym zarząd dóbr – czyli czynniki archiwotwórcze, które ukształtowały badany zasób archiwalny. W trzecim rozdziale podjęto kwestię analizy procesów powstałych w wyniku ich działalności. Możliwości wykorzystania wyników podjętej analizy w praktyce archiwalnej zostały wskazane w rozdziale czwartym, podejmującym kwestie opracowania Archiwum Finckensteinów.

Ubogi stan badań uczynił koniecznym przedstawienie w pierwszym rozdziale historii wschodniopruskiej linii rodu Finck von Finckenstein[14], która

---

[11] B. Ryszewski, *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985, s. 83–103.

[12] *Ibidem*, s. 89.

[13] Zob. A. Żeglińska, *Metodologia badań*…, s. 82.

[14] *Eadem*, *Archiwalia i stan badań nad historią rodu Finck von Finckenstein*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie" 2004, nr 1 (243), s. 19–25; *eadem*, *Abriss der Geschichte der ostpreußischen Archive von Familie Finck von Finckenstein*, „Der Archivar" 2018, H. 1, s. 58–62.

przyczyniła się do ukształtowania badanego zasobu archiwalnego. W pracy nie podjęto się zatem przedstawienia historii linii brandenburskiej, wskazano jedynie tych wschodniopruskich Finckensteinów, którzy do jej założenia doprowadzili[15]. W tym celu wykorzystane zostało dzieło E. Joachima z Królewca i M. Klinkenborga z Berlina, którzy w 1920 r. przedstawili biogramy poszczególnych członków rodziny[16]. Zapewne z uwagi na charakter pracy, pisanej na zamówienie rodziny[17], nie podjęli się oni rozstrzygnięcia pochodzenia rodu, chociaż wykonali szeroko zakrojoną kwerendę w wielu archiwach (Wiedeń, Drezno, Klagenfurt, Villach, Praga, Eger, Innsbruck, Zurych).

Mając na względzie szczegółowy zakres przeprowadzonych badań, dokonanych na podstawie bogatej, lecz rozproszonej literatury z różnych dziedzin wiedzy, między innymi genealogii, heraldyki, geografii historycznej, językoznawstwa, kwestie związane z pochodzeniem rodu zostały przedstawione w wyodrębnionym podrozdziale. Przyjęta w ciągu kilku stuleci wieloczłonowa forma nazwiska Finck von Finckenstein utrudniła ustalenie pochodzenia rodu. Używanie przez członków rodu jednoczłonowego brzmienia nazwiska do czasów Ernsta „Bogatego Owczarza" zaznaczono w tytule kolejnego podrozdziału. Przedstawiono w nim początki Fincków (Finckensteinów) w Prusach do 1525 r. Rok ten zaznaczył się nie tylko w historii ustroju państwa pruskiego, lecz również w dziejach rodziny Finck. Doszło wówczas do wyodrębnienia dwóch linii – rogójskiej (von Roggenhausen) i zybułtowskiej (von Seewalde) – nazwanych od głównych siedzib, w których zaczął narastać zasób archiwalny. Do znacznego rozrodzenia rodu doszło w okresie największego spokoju wewnętrznego w państwie pruskim. Wówczas z dwóch linii wyłoniły się cztery gałęzie. Linia rogójska podzieliła się w ciągu pokoleń na dwie gałęzie, które szybko wygasły, nie zaznaczając się w sposób istotny w historii rodziny. Linia zybułtowska

---

[15] Biogramy członków linii brandenburskiej zob. *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 2, s. 209–463. O rodzinie Finckensteinów brandenburskich ostatnio pisał: G. de Bruyn, *Die Finckenstein. Eine Familie in Dienste Preußens*, Berlin 2001.

[16] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1–2.

[17] W skład komitetu powołanego do opracowania historii rodu z linii wschodniopruskiej wszedł Bonawentura, fideikomisariusz z Jaśkowa, oraz Konrad, fideikomisariusz z Szymbarka.

przyczyniła się do wzrostu jej znaczenia. Pozycję rodu ugruntowali trzej bracia: Christoph Reinhold (zm. 1705 r.) z Zajączek, a w szczególności związani z dworem brandenburskim Karl Wilhelm (1656 – 24 kwietnia 1714) i Albrecht Konrad (30 października 1660 – 16 grudnia 1735). Gałązki Christopha Reinholda i Karla Wilhelma w trzecim pokoleniu (w latach pięćdziesiątych XVIII w.) wygasły. Albrecht Konrad wyniósł ród na szczyty pruskiej hierarchii społecznej, zdobywając dyplom hrabiowski i doprowadzając do nadania nazwy Finckenstein miejscowości, w której wybudował siedzibę, akcentującą jego możliwości finansowe oraz przynależność rodu do elity możnowładczej.

Historia Finckensteinów kończy się, podobnie jak innych rodów wschodniopruskich, w czasie drugiej wojny światowej. Jeszcze przed jej wybuchem doszło do połączenia kapitałów dwóch linii – wschodniopruskiej i brandenburskiej, w postaci ustanowionego w 1939 r. majoratu. Majątek linii wschodniopruskiej został utracony na skutek działań wojennych lub grabieżczych powojennych. W obliczu nadchodzącej Armii Czerwonej Finckensteinowie z Szymbarka, Jaśkowa i okolicznych siedzib uciekli do Niemiec. Ich przedstawiciele w latach dziewięćdziesiątych zapoznali się w Archiwum Państwowe w Olsztynie z archiwum własnej rodziny[18].

Dzieje poszczególnych rodzin zostały przedstawione w ujęciu prozopograficznym, to jest wydobywającym czynniki wpływające na zajmowaną pozycję w hierarchii społecznej państwa pruskiego, w odróżnieniu od biograficznego ujęcia zaprezentowanego przez E. Joachima i M. Klinkenborga[19], które stały się źródłem wielu szczegółowych informacji zastępujących utracone materiały archiwalne. Pozwoliło to wyeksponować wspólne prawidłowości oraz mechanizmy kreowania własnej pozycji rodu. Z uwagi na nieokreślone dotychczas wskaźniki awansu społecznego dla szlachty państwa pruskiego przyjęto ogólne kryteria, określone w uwagach wstępnych do pierwszego rozdziału. Decydowały one o ocenie kariery poszczególnych osób i rodzin przez siedem stuleci.

---

[18] Informacja uzyskana od p. Beaty Wacławik z Archiwum Państwowego w Olsztynie, której pragnę wyrazić wdzięczność również za przyjazne warunki prowadzenia wieloletnich badań w pracowni naukowej przez nią kierowanej.

[19] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1–2.

W celu ukazania bogactwa istniejących niegdyś źródeł historycznych oraz materiałów archiwalnych w przypisach zasygnalizowano proweniencję niektórych informacji, z których korzystali E. Joachim i M. Klinkenborg. Powoływali się oni między innymi na dzieło *Fragmente Genealogiae* Zachariasza Hartunga (fragment odpisu ze s. 136, dotyczący wywodu Fincków ze Styrii, zachował się w Archiwum Finckensteinów[20], z którego korzystał również Georg Adalbert von Mülverstedt), jak również tzw. Wallenrodtische Tabelle, czyli *Stemmata Genealogia praecipuarum in Prussia Familiarum Nobilium* Johanna Hennenbergera[21] – rękopiśmienne księgi przechowywane w znanej bibliotece w Królewcu, zwanej Biblioteką Wallenrodta (*Die Wallenrodtsche Bibliothek*)[22]. Dysponowali oni materiałami udostępnionymi przez Finckensteinów z Jaśkowa i Szymbarka, w tym tzw. bibliami domowymi (*Hausbibel*), w których odnotowano najważniejsze fakty z historii rodziny, jak na przykład narodziny, chrzty, konfirmacje, zaślubiny, zgony. Weryfikacja niektórych danych była możliwa dzięki zachowanym aktom dotyczącym nadania Finckensteinom tytułu hrabiowskiego[23] oraz tabli-

[20] Zob. ilustracja 1.

[21] Informacja potwierdzona przez prof. Janusza Małłka w recenzji wydawniczej, zob. J. Hennenberg, *Stemmata Genealogia praecipuarum in Prussia Familiarum Nobilium*, 1597, Biblioteka UMK, Starodruki: rękopis nr 73, www.kpbc.umk.pl/publication/2295 [dostęp: 19 XII 2019 r.]; G.J. Kleiser, *Der Wappenmaler Johann Hennenberger und sein grundlegenden Genealogischen Arbeiten ds. 16. Jahrh. zur Erstellung Preussischer Stammtafeln. bezw. Adelsbriefe. The Heraldic Artist Johann Hennenberger and his genealogical works of Prussian Nobility of the 16. century*, Toronto 1992.

[22] R.J. Bock, *Nachrichten über Handschriften und alte Druckwerke der Gräflich v. Wallenrodtischen Bibliothek zu Königsberg in Preußen*, „Preußische Provinzialblätter" 1829, Nr. 2, s. 505–518; F. Juntke, *Geschichte der von Wallenrodtschen Bibliothek: mit drei Tafeln*, Leipzig 1927; E. Chwalewik, *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1–2, Warszawa–Kraków 1926, s. 266–269; K. Garber, *Königsberger Bücher in Polen, Litauen und Russland*, „Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge" 1995, Bd. 4, H. 1, s. 29–61; R.G. Päsler, *Die Handschriften der Wallenrodtschen Bibliothek. Zweiter Beitrag zur Rekonstruktion der Handschriftensammlung der ehem. Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa" 2004, Bd. 12, s. 7–53.

[23] APO, Archiwum Finckensteinów (dalej: AF), sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand.

com genealogicznym opracowanym pod redakcją Detleva Schwennickego w ramach serii wydawniczej *Europäische Stammtafeln. Neue Folge*[24].

Wiadomości na temat poszczególnych członków rodu poszukiwane były we wszelkich możliwych dostępnych pracach, również tych, w których występowali epizodycznie. Zostały wzbogacone o zachowane archiwalia, głównie pochodzące z zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie, *Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz* Berlin-Dahlem oraz Archiwum Państwowego w Gdańsku, gdzie w Aktach majątku Wojanowo, Prędzieszyn i Będzieszyn odnaleziono mowy pośmiertne oraz pojedyncze akta związane ze sprzedażą i dzierżawą dóbr Finckensteinów. Dodatkowo do książki dołączono indeks osobowy obejmujący nazwiska osób, które dzięki koligacjom małżeńskim weszły do rodziny Finck von Finckenstein.

Udało się zidentyfikować źródła powstałych trudności związanych z ustaleniem pochodzenia rodu, do których zaliczyć można wieloletnie kształtowanie się przeświadczenia o alochtonicznym pochodzeniu rodu oraz formę przybranego nazwiska Finck von Finckenstein, oficjalnie potwierdzoną w otrzymanym tytule hrabiowskim, a następnie umocowaną w nazwie miejscowości zmienionej na Finckenstein. Analiza wykorzystanych materiałów źródłowych wskazuje na polskie korzenie rodu Finck, który pod wpływem nasilającej się kolonizacji niemieckiej zaczął używać niemieckojęzycznej kalki nazwiska Zięba. Przedstawiony zaś w ujęciu prozopograficznym zarys historii rodu pozwala dać obraz całości archiwalnej, tworzonej w wyniku podejmowanej przez stulecia działalności prorodzinnej, społecznej, politycznej, urzędowej, wojskowej i gospodarczej, będącej udziałem niezwykle rozrodzonej i wpływowej rodziny, oraz skali ich braków w obecnym stanie zachowania.

W rozdziale drugim podjęto temat związany z przedstawieniem drugiego czynnika wpływającego na kształt archiwum Finckensteinów, którym był zarząd dóbr. Poznanie jego wewnętrznej struktury (organizacji) umożliwia dokonanie analizy procesu archiwotwórczego akt administracyjno-gospodarczych. Na kształt struktury zarządu dóbr wpłynęły wielkość oraz

---

[24] *Europäische Stammtafeln: neue Folge*, Bd. 20: *Brandenburg und Preußen*, Nr. 1, hrsg. v. D. Schwennicke, Frankfurt am Main 2002.

podstawy prawne zgromadzonego majątku, przedstawione w pierwszej części drugiego rozdziału. W dalszej kolejności została zobrazowana szczegółowa struktura majątków Finckensteinów, uwarunkowana charakterem i rodzajem prowadzonej działalności: rolnej, przemysłowej i leśnej, oraz zależna od lokalizacji poszczególnych działów zarządu. Z uwagi na zachowanie w Archiwum Finckensteinów jedynie akt wytworzonych przez jeden zarząd dóbr – w Jaśkowie – niezbędne stało się podjęcie analizy porównawczej struktury dóbr zarządzanych przez inne rody Prus Wschodnich. W tym celu wykorzystano, oprócz 118 j.a. Finckensteinów z Jaśkowa, również akta wytworzone przez zarządy dóbr Lehndorffów i Schwerinów. Podjęta w niniejszym rozdziale problematyka nie była dotąd podejmowana w literaturze, dlatego wykorzystano dobrze opracowane przez Anielę Stojałowską wstępy do inwentarzy archiwalnych: Akt majątku Chałupki (1607–1878), Akt majątku Dębowy Gaj, pow. Lwówek (1555–1937), Akt majątku Hochbergów w Książu (1512–1845), Akt majątku Saurmy-Jeltsch w Laskowicach (1331–1920) oraz Akt majątku Schaffgotschów w Cieplicach (1312–1945) – przechowywane w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. W wyniku podjętych badań udało się wskazać rozwój fortuny i podstawy prawne zarządu dóbr Finckensteinów oraz zrekonstruować ich strukturę i organizację, przedstawioną w postaci schematu, jak również pokazać krajobraz historyczny w postaci oficyn, „zarządcówek", zabudowań folwarcznych, w których wytwarzane i gromadzone były akta administracyjno-gospodarcze. Do ustalenia składu kluczy majątków Finckensteinów przydatne okazały się publikacje: Leopolda Ledebura *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*[25], praca doktorska Heinricha Schweichlera *Das Domänenwesen unter Herzog Albrecht (1525–1568)*[26], a przede wszystkim wspomniana publikacja E. Joachima i M. Klinkenborga, skrupulatnie rejestrująca stan posiadania dóbr Finckensteinów w ciągu stuleci na podstawie materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Królewcu. Niemieckie nazwy dóbr można znaleźć w indeksie geograficznym obejmującym nazwy miejscowości, w których znajdowały się posiadłości Finckensteinów, załączonym na końcu pracy.

---

[25] L. Ledebur, *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, Bd. 1: *A–K*, Berlin [1855], s. 220–221.

[26] H. Schweichler, *Das Domänenwesen unter Herzog Albrecht (1525–1568)*, Lötzen 1911.

Przeanalizowane w pierwszych dwóch rozdziałach zagadnienia związane z organizacją, wykonywanymi funkcjami i działalnością twórców Archiwum Finckensteinów – rodziny i administracji dóbr, stanowią punkt wyjścia do podstawowych rozważań, tj. przedstawionej w trzecim rozdziale rekonstrukcji procesów archiwotwórczych. W strukturze rozdziału wyodrębniono dwa etapy procesu archiwotwórczego, aktotwórczy i archiwizacji. Ten drugi etap występuje w trzech wyodrębnionych typach archiwów Finckensteinów, rodzinnym, ekonomicznym i zwierzchnim. W każdym z trzech podrozdziałów omówiono proces aktotwórczy, który kolejno składa się z kilku faz: 1) powstania pojedynczych pism i relacji między nimi, 2) łączenia pism i tworzenia się relacji między nimi, 3) tworzenia się registratury. W pierwszej fazie powstają pojedyncze pisma (listy, dokumenty). Następnie te pojedyncze pisma (akty) łączą się w obiegu związanym z funkcjonowaniem twórcy w większe całości kancelaryjne lub archiwalne. W trzeciej fazie procesu aktotwórczego tworzy się registratura, jej określony układ oraz pomoce kancelaryjne służące ewidencji i informacji. W każdym z wymienionych typów archiwów zrekonstruowano drugi etap procesu archiwotwórczego – archiwizację. Polega on na selekcji materiałów archiwalnych i opracowaniu, które może następować w różnych miejscach (registraturze, archiwum podręcznym), i prowadzi do przekształcenia registratury w zespół archiwalny oraz do utworzenia z wielu organicznie powiązanych registratur określonego zasobu Archiwum Finckensteinów.

Różnorodność materiałów archiwalnych pokazuje poważny problem – stworzenia całego systemu (struktury) opisu poszczególnych rodzajów dokumentacji, na tyle pojemnego i elastycznego, by mógł pomieścić wszystkie występujące grupy materiałów archiwalnych. Próba jego stworzenia stanowi wynik podjętej w rozdziale czwartym analizy procesów archiwotwórczych oraz kwestii związanych z opracowaniem Archiwum Finckensteinów.

Z przedstawionej struktury wynika, że zasób tego archiwum, składający się z różnorodnych materiałów archiwalnych, można opracować poprzez odtworzenie wielozespołowej struktury czterech zespołów rodzinno-majątkowych ukształtowanych historycznie (Dąbrówno, Iława, Szymbark, Jaśkowo), będących wynikiem losów wytworzonych całości archiwalnych, zrekonstruowanych na postawie analizy czynników archiwotwórczych. Na

strukturę zespołu składają się występujące w nim odrębne niegdyś całości lub części jakichś całości wchłonięte drogą sukcesji lub luźniejsze grupy archiwaliów związane wspólną proweniencją, stanowiące wcześniej fragment, szczątek czy nawet serię czyjegoś archiwum. Przeprowadzona analiza problemów związanych z opracowaniem zasobu Archiwum Finckensteinów dowodzi, że można stworzyć jednorodny opis archiwaliów przystosowany do skomputeryzowanych archiwalnych systemów informacyjnych.

W rezultacie podjętych badań powstała monografia pruskiej linii rodu Finck von Finckenstein, która wśród dotychczasowej biografistyki poszczególnych członków rodziny wyróżnia się ujęciem prozopograficznym. Wyjaśnione zostały w niej kwestie specyficznej formy nazwiska oraz pochodzenia rodu. Przedstawiony udział rodziny w życiu społecznym, politycznym, gospodarczym Prus Wschodnich rozszerza wiedzę o udziale jej członków w historycznych wydarzeniach tej ziemi. Zaprezentowano nowe spojrzenie na zarząd dóbr i podniesiono problem jego roli jako czynnika archiwotwórczego, co zostało szczegółowo zbadane na przykładzie dóbr jaśkowskich. Jest to ujęcie nowe w literaturze archiwalnej. Niniejsza praca podejmuje się stworzenia pierwszej próby rekonstrukcji procesów archiwotwórczych archiwum rodowego Prus Wschodnich oraz przedstawienia propozycji opisu zasobu archiwalnego zachowanego fragmentarycznie.

Publikacja jest oparta na tekście pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem prof. Bohdana Ryszewskiego, któremu składam serdeczne podziękowania za wieloletni trud jej prowadzenia, jak również ówczesnym recenzentom – prof. Stanisławowi Achremczykowi oraz ks. prof. Kazimierzowi Łatakowi, których szczegółowe uwagi starałam się uwzględnić w niniejszej publikacji. We wdzięcznej pamięci pozostawię wiele życzliwych stwierdzeń i ocen w nich zawartych. Uaktualniłam literaturę o te pozycje, które miały bezpośredni wpływ na poczynione w pracy uzupełnienia, oraz wskazałam elektroniczne edycje źródeł obecnie już dostępnych użytkownikom, podobnie jak niniejsza praca dzięki dofinansowaniu Ministerstwa Nauki i Edukacji oraz Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego i Dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Przeprowadzenie kwerend archiwalno-bibliotecznych było możliwe dzięki uzyskaniu grantu promotorskiego: Archiwum Finckensteinów, numer: 1 H01G 081 29,

kierownik grantu: prof. Bohdan Ryszewski, stypendium Polskiej Misji Historycznej przy Uniwersytecie Juliusza Maksymiliana w Würzburgu, ufundowanemu przez Kancelarię Państwową Bawarii (Bayerische Staatskanzlei), Stiftung Preußischer Kulturbesitz przy Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz oraz dofinansowaniu Narodowego Centrum Nauki w ramach projektu MINIATURA, nr 2018/02/X/HS3/01822.

Publikacja nie ukazałaby się bez uzyskanego dofinansowania Ministra Edukacji i Nauki w ramach programu „Społeczna Odpowiedzialność Nauki / Doskonała Nauka – Wsparcie monografii naukowych" (umowa nr DNM/SP/461843/2020) oraz Dziekana Wydziału Historycznego i Prorektora ds. Badań Naukowych Uniwersytetu Gdańskiego. Wyrazy wdzięczności pragnę również złożyć recenzentom wydawniczym, którzy ze względu na interdyscyplinarny charakter publikacji specjalizują się w zakresie historii oraz archiwistyki. Profesorowi Januszowi Małłkowi dziękuję za skrupulatną lekturę manuskryptu i wiele cennych wskazówek bibliograficznych, które wzbogaciły podstawę źródłową historii Finckensteinów. Z wielką satysfakcją przyjęłam słowa obu recenzentów podkreślających wartość informacyjną publikacji. Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu pragnę dodatkowo podziękować za wiele inspirujących i pouczających rozmów towarzyszących podejmowanym przeze mnie od czasów magisterium działaniom badawczym oraz wyeksponowanie w recenzji znaczenia publikacji dla praktyki archiwalnej oraz rozwoju archiwistycznych badań teoretycznych. Pozostaje mi mieć nadzieję, że publikacja spotka się również z życzliwym zainteresowaniem wielu czytelników, w tym historyków i archiwistów, oraz miłośników i pasjonatów historii regionalnej.

Na obecny kształt książki wpływ miały liczne i wieloletnie kwerendy biblioteczno-archiwalne, poszerzające podstawę źródłową publikacji, oraz podróże odkrywające krajobraz historyczny dawnych Prus Wschodnich. W wielu z nich towarzyszyli mi moi najbliżsi, którym dziękuję za możliwość wspólnej ich realizacji i dedykuję niniejszą publikację.

Rozdział I

Historia rodu Finck von Finckenstein w Prusach Wschodnich

1. Pochodzenie rodu

Ustalenie pochodzenia rodu Finck von Finckenstein jest trudne i nie zostało definitywnie określone. Przyjmowane przez badaczy założenia metodologiczne prowadziły niejednokrotnie do uzyskania sprzecznych rezultatów: wywodzenia rodu między innymi z Polski, Prus, Niemiec, Czech, Styrii czy Karyntii, a nawet z Anglii[27]. Wobec znacznej liczby powstałych w ciągu wieków wersji, przy jednoczesnym braku źródeł, wskazywany jest jedynie opis różnych hipotez oraz wątpliwości w jednoznacznym określeniu pochodzenia rodu[28]. Istnieje zatem potrzeba przeprowadzenia w tym celu wnikliwych interdyscyplinarnych badań z zakresu historii osadnictwa, genealogii, heraldyki i językoznawstwa.

Fragmentaryczność materiału źródłowego powoduje, że rezultaty badań, w znacznym stopniu hipotetyczne, w niektórych przypadkach takimi pozostaną na zawsze. Wspomniana hipotetyczność prowokuje jednak do ciągłego stawiania nowych tez w poszukiwaniu lepiej uzasadnionych poglądów. Tym bardziej że obecny stan wiedzy pozwala odrzucić niektóre z nich, w szczególności wyniki prac przeprowadzonych wyłącznie na

[27] Zob. A. Żeglińska, *Archiwalia i stan badań*…, s. 19–25.

[28] J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 112; G. Białuński, *Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku. Starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996, s. 192–193; K. Abe (*Die Komturei Osterode des Deutschen in Preussen 1341–1525*, Köln u. Berlin 1972, s. 153) zaznaczył jedynie w przypisie, że dokumenty wskazują na XIV-wieczne pochodzenie rodziny Fincków; G. de Bruyn (*Die Finckenstein*…, s. 14) wskazał, że mogli pochodzić ze starosłowiańskiej szlachty, jak również przybyć z Tyrolu czy Karyntii.

podstawie analizy heraldycznej – bez prześledzenia tytułów prawnych do ziem, z którymi ród był związany[29].

Najstarszy zachowany dokument[30] nadania ziemi Finckom w Prusach pochodzi z 20 marca 1474 r. i stanowi potwierdzenie otrzymania z rąk wielkiego mistrza Heinricha von Richtenberga 40 łanów chełmińskich we wsi Rogóż (Rogosen)[31]. Ponieważ wspomniany dokument był wznowieniem przywileju, który zaginął w trakcie wojny trzynastoletniej[32], można

[29] Na podstawie prawa nadania nie można ustalić pochodzenia, ponieważ również polscy osadnicy lokowani byli na prawie niemieckim, a zakon krzyżacki nadawał prawo chełmińskie również osadnikom z Polski. Por. H. Łowmiański, *Polityka ludnościowa zakonu niemieckiego w Prusach i na Pomorzu* [w:] Prusy – *Litwa – Krzyżacy*, Warszawa 1989, s. 156. K. Górski (*Początki kolonizacji polskiej w Prusach,* „Strażnica Zachodnia" 1933, R. 12, t. 16, s. 554–555) wskazał błędy metodologiczne popełniane przez uczonych niemieckich, polegające m.in. na zaliczaniu do Polaków tylko tych, którzy wyraźnie jako tacy występują w źródłach, podczas gdy wszystkie osoby występujące bez określonego pochodzenia przyjmował za Niemców (Döhring, Schnippel, Krollmann). A. Döhring (*Über die Herkunft der Masuren. Mit besonderer Berücksichtigung der Kreise Oserode und Neidenburg*, Königsberg in P. 1910, s. 72, 146) przyjmował za G.A. v. Mülverstedtem (*Untersuchung über das Stammland der Grafen von Finckenstein,* „Neue Preußische Provinzial Blätter" 1854, Bd. 2, Vol. 6, s. 142–158, 183–197) staropruskie pochodzenie Fincków, a jednocześnie wliczał ich do grona ludności pochodzenia niemieckiego (*Deutsche*). Również F. Gause (*Polnische Einwanderung in die Komturei Osterode nach dem 2 Thorner Friedel [1466]*, „Altpreußichen Forschung" 1924, Bd. 1, s. 29) przedstawił obraz niekompletny, uwzględnił, podobnie jak wyżej wymienieni badacze, tylko osoby o potwierdzonym pochodzeniu (Polaków i Niemców), a posiadających nieokreślone (m.in. Prusów) pominął.

[30] Dysponujemy dwoma wydaniami opracowanymi na podstawie dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Królewcu: Handfestenbuch des Amts Neidenburg, Foliant 121, Bl. 16v, oraz równobrzmiącej Rotes Buch des Amtes Neidenburg, Nr. 243, Bl. 63–65, zachowanymi dzięki publikacjom: G. Sommerfeldt, *Die älteste bisher bekannt gewordener Handfeste, die einem des Geschlechts der späteren Grafen Finck von Finckenstein vom Deutschritterorden erteilt ist, 1474*, „Der Deutsche Herold" 1907, Bd. 38, s. 102–103; *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 6–7.

[31] „Rogóż: 1) wieś w powiecie niborskim, 11 km na zachód od Niborku, 7 km od stacji pocztowej Kozłowa, nad rzeką Szkotową, 12 domów, 75 mieszkańców, 176 ha; 2) dobra rycerskie, tamże, 10 domów, 106 mieszkańców, 482 ha", zob. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, t. IX, Warszawa 1888, s. 684.

[32] Michel Finck [Fyncke] zwraca się z prośbą o wznowienie wydanego wcześniej przywileju, twierdząc, że poprzedni w czasie wojny został zagubiony. Zob. G. Sommerfeldt, *Die älteste bisher*…, s. 102–103.

domniemywać, że Finckowie osiedlili się w Rogóżu przed 1453 r. Z datą tą można więc wiązać początki Fincków w Prusach.

Wskazany czas potwierdzają zachowane wzmianki dotyczące udziału Fincków w wydarzeniach politycznych oraz dokonywanych transakcjach finansowo-majątkowych. Żyjący w okręgu ostródzkim Michel Finck w 1456 r. został osadzony w należącym do Polski zamku w Nidzicy[33]. W 1468 r. sprzedał Piotrowi Ślepowronowi 19 łanów ziemi w Gąsiorowie (Ganshorn)[34].

Na podstawie przedstawionych wyżej dokumentów i wzmianek można wiązać początki Fincków z ziemią sasińską[35]. W jej kolonizacji brały udział zasadniczo trzy grupy etniczne: Niemcy, Polacy i Prusowie. Sprawa pochodzenia jej osadników wywoływała zaciętą polemikę między uczonymi polskimi i niemieckimi. Spór nie został definitywnie rozwiązany, chociaż badacze, nawet niemieccy[36], opowiadają się za tezą polską. W drugiej połowie XIV w. posiadaczami dóbr w późniejszym komornictwie nidzickim byli przede wszystkim Polacy, ale również Niemcy i Prusowie. Polacy w południowej części ziemi sasińskiej osiedlali się już od połowy XIV w. Czasy późniejsze, a zwłaszcza po wojnie trzynastoletniej, przyniosły znaczne zwiększenie ich liczby[37]. W latach 1467–1519 przybyła do ziemi sasińskiej znaczna grupa szlachty mazowieckiej, która wykupiła 239 majątków leżących w trójkącie wyznaczonym przez miasta Dąbrówno, Nidzica i Działdowo[38]. Przybywali również chłopi[39]. Przyczyny tej kolonizacji były głównie

---

33 *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 5.

34 *Ibidem*, s. 6.

35 Na temat ziemi sasińskiej zob. m.in. A. Kwiatkowski, *Etwas vom Sassenlande,* „Mitteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia" 1910, H. 10, s. 202–208.

36 K. Kasiske, *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preußen bis zum Jahre 1410*, Königsberg 1934, s. 74–86.

37 S. Zajączkowski, *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków*, Toruń 1935, s. 46–47.

38 K. Górski, *Początki kolonizacji*…, s. 550–556; jak również W. Chojnacki, *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII–XVIII w.* [w:] *Szkice z dziejów Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2: *Pomorze nowożytne*, red. G. Labuda, S. Hoszowski, Warszawa 1959, s. 3–33.

39 M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988, s. 448 i nn.; B. Schumacher, *Geschichte Ost- und Westpreussen*, Würtzburg 1977, s. 151.

ekonomiczne[40] i wynikały z oferowania przez zakon krzyżacki znacznie korzystniejszych warunków lokacyjnych, także dla drobnej szlachty, która borykała się z rozdrobnieniem swoich dóbr na Mazowszu.

Mazowiecką proweniencję osadników tego regionu potwierdzają badania lingwistyczne Kazimierza Nitscha, wskazujące bliskość językową Mazur i Mazowsza[41] oraz dowodzące, że w południowej części ziemi ostródzkiej, a więc w Nidzickiem i Działdowskiem, dominował dialekt mazurski. A zatem napływali tu raczej Mazurzy z Mazowsza, podczas gdy resztę ziemi sasińskiej obsadzili polscy koloniści z ziemi chełmińskiej.

Wyniki studiów z zakresu historii osadnictwa, przeprowadzonych w oparciu o analizę najstarszych dokumentów i wzmianek, potwierdzają badania językoznawcze, przemawiające za polskim pochodzeniem Fincków – osadników w południowej części Sasinii. Należy zatem utrwalić poglądy Karola Górskiego[42], które potwierdzili Barbara i Franciszek Mincerowie[43].

Za polskimi korzeniami Fincków[44] przemawia również nazwisko, będące z pewnością utrwaloną przez niemieckojęzycznych pisarzy zakonu krzyżackiego kalką polskiego nazwiska Zięba[45]. W owym czasie pojawiło się w Prusach wiele szlacheckich rodzin posługujących się, podobnie jak rodzina Finck, nazwą ptaka w nazwisku, by wymienić: Birkhahn (Ciecie-

---

[40] S. Śreniowski, *Zbiegostwo chłopów w dawnej Polsce jako zagadnienie ustroju społecznego*, Warszawa 1984, s. 34–48. O chłopach mazowieckich zob. K. Tymieniecki, *Wolność kmieca na Mazowszu w XV w.*, Poznań 1921; por. *Dzieje Mazowsza do 1526*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 239.

[41] K. Nitsch, *Język polski w Prusiech Wschodnich* [w:] *Prusy Wschodnie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Zawidzki, Poznań 1932, s. 149.

[42] K. Górski, *Z dziejów żywiołu polskiego w Prusach od 1525–1772*, „Jantar" 1939, R. 3, z. 1, s. 1–11.

[43] B. Janiszewska-Mincer, F. Mincer, *Rzeczpospolita a Prusy Książęce w latach 1598–1621. Sprawa sukcesji brandenburskiej*, Warszawa 1988, s. 45.

[44] W archiwaliach występują również oboczne formy nazwiska Finck: Fyncke, Byncke, Bynke, Fincke, Finke. Zob. GStA PK, HA, StA Königsberg, Adelsarchiv, Nr. 339, Finck von Finckenstein, Bd. 1.

[45] W. Kętrzyński (*O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882, s. 305) wywodzi na podstawie analizy heraldycznej Fincków z Polski, gdzie używali oni nazwiska Zięba.

ruk), Falke (Sokół), Nachtigall (Słowik), Rabe (Kruk), Sperling[46] (Wróbel), Sperber (Krogulec) i Adler (Orzeł). W obliczu nasilającej się kolonizacji niemieckiej przybieranie nazwisk niemieckojęzycznych nie stanowiło zjawiska odosobnionego.

Powstałe niejasności związane z określeniem pochodzenia rodziny Finck wynikać mogą z dotychczasowego syntetycznego ujmowania poszczególnych członów nazwiska Finck von Finckenstein. Szczegółowa analiza występujących w aktach form nazwiska dowodzi, że przedstawiciele rodu aż do końca XVII w. posługiwali się pojedynczą formą nazwiska: Finck z dodaniem przyimka *von* w przydawce posesjonatywnej, stojącej bezpośrednio przed nazwą miejscowości stanowiącej ich siedzibę – gniazdo w Rogóżu (Finck von Roggenhausen), gniazdo w Zybułtowie (Finck von Seewalde). Na bazie derywatu odmiejscowego *von* powstał prototyp szlacheckiego nazwiska, który nie wskazywał przynależności stanowej. Klasycznym wykładnikiem szlachectwa stał się od połowy XVII w.[47]

Drugi człon nazwiska – von Finckenstein – ród przyjął na początku XVIII w., kiedy za szlacheckie uważano wyłącznie nazwiska poprzedzone wyrazem *von*. Finckowie, chcąc dodać sobie splendoru, sztucznie ukształtowali nowy patetycznie brzmiący derywat odmiejscowy von Finckenstein. Posługiwał się nim Ernst „Bogaty Owczarz" (*Der Reiche Schäfer*)[48], jego siostra Julianna Charlotta i kuzyn z Kamieńca Albrecht Konrad (zob. ilustracja 22). Nieistniejąca na terenie Prus miejscowość (świadomie przybrana) stała się partykułą wskazującą szlachectwo, a zarazem predestynowała

---

[46] W literaturze spotyka się różne stanowiska dotyczące kwestii ich pochodzenia. Na trudności z ustaleniem pochodzenia wskazuje G. Białuński (*Osadnictwo regionu Wielkich Jezior Mazurskich*…, s. 40), twierdząc, że bardzo mało danych potwierdza ich pochodzenie niemieckie, oraz wskazując, iż za niemieckim pochodzeniem wolnego z Grzybowa, Henryka Sperlinga, świadczy typowo niemieckie imię i nazwisko, przy czym niewykluczone jest przetłumaczenie nazwiska przez pisarza.

[47] C. Krollmann, *Die historischen Titel des Adels in Preußen*, „Oberländische Geschichtsblätter" 1909, H. 11, s. 68.

[48] Portet Ernsta, zajmujący eksponowane miejsce w szymbarskim zamku, został przedstawiony w: R. Gräfin Finck v. Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen. Erinnerungen an die alte Burg des Deutschen Ordens, Sitz des Domkapitel von Pomesanien*, Limburg an der Lahn 2000, s. 36.

współrodowców do szukania przodków w dalekich krainach. Przyczyniła się do powstania licznych hipotez mówiących o ich napływowym pochodzeniu.

Sztucznie przyjęta forma nazwiska Finck von Finckenstein została utrwalona w 1710 r. w wystawionym przez cesarza Józefa I nadaniu tytułu hrabiowskiego, ugruntowana zaś w 1718 r. edyktem, w którym król Fryderyk Wilhelm I zmienił nazwę wsi Habersdorf[49] na Finckenstein. Pierwszy człon nazwiska: Finck, został wreszcie połączony z derywatem odmiejscowym *von*, występującym przed nazwą miejscowości rzeczywiście istniejącej. Ukształtowała się pełna forma nazwiska rodowego Finck von Finckenstein[50], którym posługiwała się wspólnota rodzin Finck von Roggenhausen, Finck von Seewalde, Finck von Groß Schläfken.

Zrozumiałe ambicje rodowe wpływały na kształtowanie własnej tradycji historyczno-genealogicznej. Nazwa miejscowości – nieistniejąca w Prusach ani jako forma nazwiska, ani miejscowości i występująca po derywacie odmiejscowym *von* – pozwoliła na szukanie korzeni w zamierzchłych czasach i odległych krainach. Możliwość wykazania napływowego aspektu swojego pochodzenia działała nobilitująco, a ponieważ wśród rycerstwa występowały napływy obce, głównie z: Niemiec, Węgier, Skandynawii, Czech, Łużyc i innych krajów słowiańskich, powstało wiele hipotez mówiących o ich alochtonicznym (obcym) rodowodzie.

---

[49] Wieś położona w odległości 6 km od Susza w powiecie iławskim pierwotnie występowała pod nazwą Hweisdorf, ale już w 1321 r. pojawiła się pod nazwą Habersdorf. 13 XI 1532 r. książę Albrecht nadał starostwo w Szymbarku, w obrębie którego leżała wieś, biskupowi Sambii Georgowi v. Polentzowi i jego męskim spadkobiercom. Christoph v. Polentz w 1653 r. sprzedał Habersdorf wraz z innymi szymbarskimi dobrami Jonasowi Kasimirowi zu Eulenburgowi. Po jego śmierci 11 V 1667 r. posiadłość stała się przedmiotem sporu prowadzonego między: z jednej strony – synem Georgem Friedrichem, który dziedziczył posiadłość, i wdową Heleną Dorotheą z domu v. Brandt, a z drugiej – Johannem v. Schlieben, mężem najstarszej córki Heleny Elisabeth z domu v. Eulenburg-Prassen. 25 II 1705 r. wystawiony na subhastę Habersdorf kupił za 78 100 guldenów marszałek polny Albrecht Konrad Finck v. Finckenstein. Zob. G. Sommerfeldt, *Zur Geschichte der ehemaligen Habersdorffschen, jetzt Finckensteinschen Güter im Kreise Rosenberg Westpr. von 1653 bis 1782*, „Oberländische Geschichtsblätter" 1902, H. 4, s. 132–140.

[50] Obecnie, mówiąc o Finckensteinach, mamy na myśli członków rodu Finck v. Finckenstein.

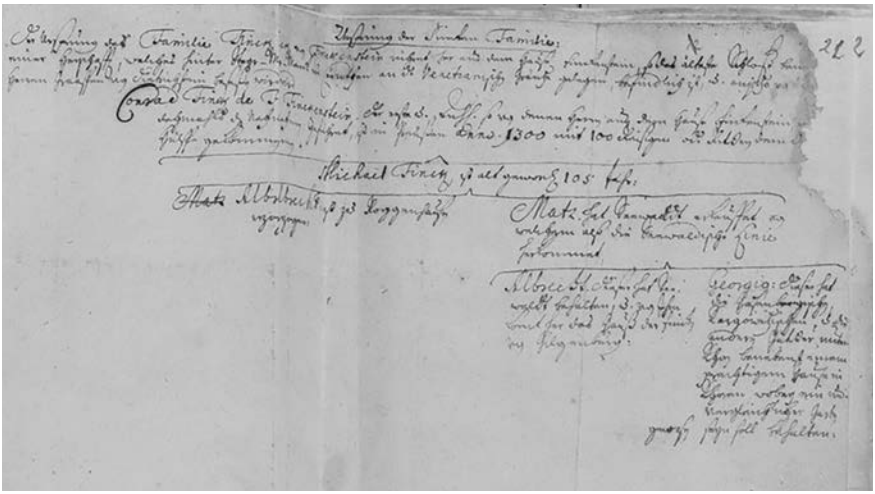

Ilustracja 1. Wywód genealogiczny rodu Finck

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 21.

Ród Finckensteinów upatrywał swojego protoplastę w Konradzie Finck von Finckenstein z Karyntii. Tradycję rodu potwierdził i wyznaczył wydany w 1710 r. feldmarszałkowi Albrechtowi Konradowi Finck von Finckenstein dyplom hrabiów Rzeszy Niemieckiej[51]. Została w nim zawarta informacja, że ród pochodzi z Księstwa Karyntii, skąd w 1300 r. jego protoplasta Konrad von Finckenstein wyruszył do Prus wraz ze stoma rycerzami (!) z pomocą militarną zakonowi krzyżackiemu, a następnie, w 1345 r., osiadł w ziemi sasińskiej. Zawarte w dyplomie informacje nie zostały do końca wyjaśnione i udokumentowane: nazwisko Finck, jak wcześniej wspomniano, po raz pierwszy na tych ziemiach pojawiło się dopiero w połowie XV w., w XIII w. władza zakonu w Prusach była już ugruntowana. Dziwić zatem może otrzymana za tak znaczną pomoc (stu rycerzy) rekompensata w postaci jałowej ziemi położonej na skraju mazurskich lasów i zastanawiać, dlaczego występowali w Karyntii pod nazwiskiem Finckenstein (*Kärntner*

[51] APO, AF, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, sygn. 42/385/10; GStA PK, HA, StA Königsberg, Adelsarchiv, Nr. 339, Finck von Finckenstein, Bd. 1.

nach dem Schlosse Finckenstein)[52], a w Prusach tylko z jednoczłonowym nazwiskiem Finck, które w Karyntii nigdy jako rodowe nie wystąpiło.

Informacje te – mimo wskazanych sprzeczności – były wielokrotnie powielane. Niewątpliwie uwiarygodnił je w nadaniu tytułu arystokratycznego cesarz Józef I. Informacje zawarte w *Grafendiplom* na temat ich karynckiego pochodzenia zostały potwierdzone w *Allgemeinen Teutschen Adels-Lexikon*[53] opracowanym pod redakcją Johanna Wilhelma Franza von Krohnego, gdzie stwierdzono, że Konrad Finck von Finckenstein przybył w 1300 r. do Prus wraz ze stoma innymi rycerzami z pomocą zakonowi i osiadł w dzień św. Benedykta 1345 r. w miejscowości Zajączki (Hasenberg)[54] w ziemi ostródzkiej. Te wiadomości wykorzystał i uszczegółowił również Leopold von Zedlitz-Neukirch[55], twierdząc, że Konrad von Finck przybył do Prus, by pomóc zakonowi ze stoma jeźdźcami lekkozbrojnymi oraz trzydziestoma zwerbowanymi jeźdźcami ciężkozbrojnymi i pachołkami.

Inna hipoteza, o czeskim pochodzeniu rodu, opierała się na wzmiance zawartej w epitafium, w którym czczono pamięć Elisabeth von Ostau, z domu Finck von Finckenstein (ur. 1630 r., zm. 19 sierpnia 1659 r.), jako zmarłą prababkę nazwanego po raz pierwszy „Konrada Finck z zamku Finckenstein w Czechach"[56]. Wiadomość tę wykorzystał pruski historyk

---

[52] Zamek Finckenstein, od którego pochodzi nazwisko rodu, położony był w północnej części Austrii. Należał do książąt domu Dietrichstein.

[53] *Allgemeines Teutsches Adels-Lexicon: Darinn von d. alten u. neuen Gräfl.-Freyherrl.-u. Adelichen Familien… gehandelt wird*, hrsg. v. J.W.F. v. Krohne, Lübeck 1774, s. 292, https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10328376.html [dostęp: 19 XII 2019 r.].

[54] Zob. *Die Handfeste von Hasenberg* z 21 III 1335 r. wystawiony w Dąbrównie (Gilgenburg): E. Schnippel, *Die großen Verleihungen im Lande Sassen*, „Oberländische Geschichtsblätter" 1912, H. 14, s. 589–593.

[55] L. v. Zedlitz-Neukirch, *Neues preussisches Adels-Lexikon, oder genealogische und diplomatische Nachrichten von den in der preussischen Monarchie ansässigen oder zu derselben in Beziehung stehenden fürstlichen, gräflichen, freiherrlichen und adeligen Häusern, mit der Angabe ihrer Abstammung, ihres Besitzthums, ihres Wappens und der aus ihnen hervorgegangenen Civil- und Militärpersonen, Helden, Gelehrten und Künstler*, Bd. 2, Leipzig 1836, s. 168, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/20766/edition/33883 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

[56] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 3–4.

Christoph Hartknoch w książce *Alten und Neuen Preußen*[57], pisząc, że w XV w. Konrad Finck, który przybrał nazwisko od zamku Finckenstein, wyruszył z Czech do Prus z Krzyżakami[58]. Zaznaczyć należy, że nie mógł z nimi wyruszyć, gdyż władza w Prusach w XIII w. była już ugruntowana, mógł ewentualnie wyruszyć z pomocą militarną zakonowi.

Z kolei historyk Matthäus Prätorius w książce *Preußischen Schaubühne*[59] w oparciu o manuskrypt znajdujący się wówczas w Archiwum Królewieckim[60] twierdził, że Finckowie pochodzą ze Styrii[61]. Wiadomość mógł również oprzeć na informacji zawartej w dziele Zachariasza Hartunga *Fragmente Genealogiae,* którego odpis informujący o styryjskim pochodzeniu rodu zachował się w Archiwum Finckensteinów.

Wskazówki Prätoriusa zostały już przed wielu laty odrzucone jako gołosłowne przez znanego genealoga Georga Adalberta von Mülverstedta na podstawie analizy heraldycznej[62]. W *Neues allgemeines Deutsches Adels--Lexikon*[63] wydanym pod redakcją Ernsta Heinricha Kneschkego dodano, że był to stary szlachecki ród, który według najnowszych wiadomości

---

[57] C. Hartknoch, *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien Zwey Theile: In derer erstem von deb Landes vorjähriger Gelegenheit und Nahmen, wie auch der Völcker, so darinnen vor dem Teutschen Orden gewohnet, Uhrankunfft, Lebens-Beschaffenheit, Sprache, Religion, Hochzeiten, Begräbnüssen, Haubhaltung, Kriegsrüstung, Republic und andere Sitten und Gewohnheiten: In dem andern aber von deb Teutschen Ordens Ursprung, desselben, wie auch der nachfolgenden Herrschafft vornehmsten Thaten und Kriegen, Erbauung der Städte, der itzigen Innwohner Uhrsprung, Religion, Müntzordnung, Rechten und Policeywesen gehandelt wird,* Königsberg 1684, s. 451, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/35924/edition/45366?language=pl#info [dostęp: 19 XII 2019 r.].

[58] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 4–5.

[59] *Ibidem.*

[60] Zachowany w: GStA PK, HA, StA Königsberg, Adelsarchiv, Nr. 339, Finck von Finckenstein, Bd. 1, Genealogie Tabelle derer Herren Finck von Finckenstein, wie solche aus der Steiermark und Bayern herstammen, und wie sich diese Familie in Preußen und Curland in versichedene Branchen und Häuser ausgebreitet hat; aus zuverläßigen Nachrichten und Documenten 1771 zusammen gesetzet, von Joahann Eberhard Neimbts, Fürstt. Curländischen Archiv-Secretaire.

[61] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 4.

[62] *Ibidem*, s. 9; G.A. v. Mülverstedt, *Untersuchungen über das Stammland*…

[63] *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon*, hrsg. E.H. Kneschke, Bd. 3, Leipzig 1859, http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/7713538 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

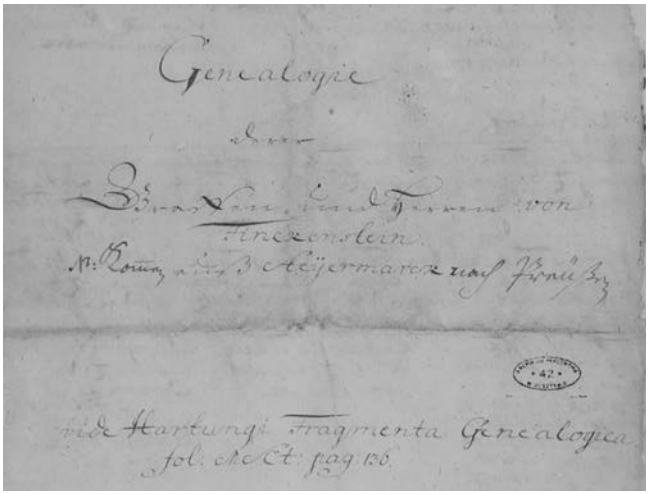

Ilustracja 2. Strona tytułowa odpisu z dzieła Z. Hartunga, *Fragmente Genealogiae*

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 25.

pochodził z Zurychu, gdzie istniał od 1111 r. do końca XV w. W Szwajcarii między 1224 i 1487 r. nazwisko Fink kilkakrotnie wystąpiło, jednak tamtejsza szlachta rzadko wyruszała z zakonem krzyżackim do Prus. Ponadto herb zuryskiego rodu przedstawiał złotą i zieloną w poprzek podzieloną tarczę, w której górnej części stały dwie zięby, a w pieczęci Heinricha Finka z Karyntii widniały lwy, godło zaś zwieńczało poroże jelenia[64]. Ponadto jako kuriozalną można uznać wiadomość podaną przez E. Joachima i M. Klinkenborga, znalezioną w dokumentach Finckensteinów, o ich powiązaniu z rodziną żyjącą w Anglii, o czym świadczyć miał identyczny herb. Jednym z najznamienitszych ich przedstawicieli miał być Karl I Wilhelm Graf Finckenstein, trzeci syn feldmarszałka Albrechta Konrada, który w 1740 r. sprawował poselstwo do Szwecji i w dowód uznania otrzymać miał tytuł *Graf von Vinchelsen*, a następnie *Graf von Nottingham*[65]. Przedstawienie tak osobliwej hipotezy świadczy o motywach powstania obszernej publikacji sporządzonej przez uznanych archiwistów i historyków na zamówienie

[64] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 9–10.

[65] *Ibidem*, s. 10.

i w imieniu rodziny Finck von Finckenstein, co wiązało się z realizacją kwerend w wielu archiwach.

Wywodzenie korzeni Finckensteinów z krain położonych z dala od Prus spotkało się z krytyką genealoga G.A. von Mülverstedta, który w artykule *Untersuchungen über das Stammland der Grafen Finck von Finckenstein*[66] twierdził, że Finckensteinowie wywodzą się z pruskiej szlachty. Swoje postulaty oparł on na analizie heraldycznej, dowodząc, że herby poszczególnych rodów Finck von Finckensten pochodzących z różnych krain nie wykazują nawet podobieństwa. Podkreślił przy tym, że herb rodziny Finck von Finckenstein posiadał specyficzny charakter pruskich rodów. Nie jest to twierdzenie w pełni przekonywające, gdyż półksiężyc i gwiazdy w godle nie mogą przesądzać o ich pruskim rodowodzie. Herby podobne do Finckensteinów pojawiały się nie tylko w niemieckich krajach, ale również w Polsce, na przykład w godle herbu Ostoja.

Reasumując, należy podkreślić szczególne trudności towarzyszące ustaleniu pochodzenia rodu, wynikające z jednej strony z niezwykłego wprost rozproszenia literatury i pozornego jej bogactwa, z drugiej natomiast – z jaskrawego ubóstwa źródeł. Niewątpliwie należy odrzucić powstałe w ciągu stuleci hipotezy o ich karynckim, czeskim, styryjskim czy zuryskim, a tym bardziej anglosaskim rodowodzie. Analiza źródeł historycznych dowodzi, że ród Finck von Finckenstein ma pochodzenie polskie i przybył do Prus w połowie XV w. z Mazowsza. Zamieszkał w ziemi sasińskiej, w okolicach Nidzicy. Za jego polskim (mazowieckim) pochodzeniem przemawiają następujące przesłanki:

a) najwcześniejsze wzmianki źródłowe, wskazujące na związek z kolonizacją mazurską południowej części Sasinii – miejscowość Rogóż (Rogosen);
b) możliwość wystąpienia kalki nazwiska Zięba[67];
c) częste występowanie wśród polskich rodzin nazwisk mających nazwę ptaka w nazwisku;
d) analogia herbu pruskich Fincków do polskiego herbu Ostoja.

---

[66] G.A. v. Mülverstedt, *Untersuchungen über das Stammland*…, s. 151.

[67] Nazwisko polskie, często występujące w źródłach. Zob. m.in. *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. 6, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1981–1983, s. 319. Wątek niniejszy wymaga podjęcia szczegółowszych badań językoznawczych.

Z zaprezentowanego wywodu wynika, że narosłe w ciągu stuleci, niejednokrotnie sprzeczne hipotezy, były wielokrotnie bezkrytycznie powielane. Przyczyniły się jedynie do powstania niezwykle bogatej literatury obrazującej mitologiczną genealogię rodu Finck von Finckenstein, utrudniły zaś podejmowane próby ustalenia rzeczywistego pochodzenia rodu, którego dzieje wiążą przybyły z Polski ród z pruską ziemią. Na jej terenie w wyniku kilkuwiekowej jego działalności powstało Archiwum Finckensteinów.

2. Początki Fincków (Finckensteinów) w Prusach (do 1525 r.)

Dzieje Fincków w Prusach sięgają połowy XV w. i wiążą się z historią zakonu krzyżackiego. Bitwa pod Grunwaldem w 1410 r. oraz następujące po niej walki spowodowały ogromne zniszczenia w stosunkowo niedawno zasiedlonym kraju. W wielu wypadkach trzeba było istniejące od dawna osady zasiedlać na nowo, wskutek czego tempo kolonizacji obszarów dotąd niezasiedlonych uległo zahamowaniu. Z chwilą nastania pokoju wzrosło nasilenie akcji kolonizacyjnej w oparciu o osadników z Polski, którzy wobec słabego napływu kolonistów niemieckich stali się niezbędnym czynnikiem ekonomicznego rozwoju państwa krzyżackiego i oni jedynie mogli kontynuować dzieło kolonizacji[68]. W trakcie krótkiego okresu bez wojen, trwającego zaledwie 40 lat (1414–1454), zdołano zasiedlić znaczny obszar południowo-wschodnich Mazur[69]. Większość przybyłych z Mazowsza osadników stanowiła drobna szlachta, która w okręgu dąbrówieńskim, nidzickim, działdowskim i ostródzkim kupowała zrujnowane majątki i parcelowała je między siebie. Na podstawie zachowanych dokumentów można dowieść, że pierwsi przedstawiciele rodziny Finck osiedlili się w dobrach rycerskich Rogóż[70], położonych

[68] K. Abe, *Die Komturei Osterode*…, s. 102; G.A. v. Mülverstedt, *Untersuchung über das Stammland*…, s. 142, 183, *passim*.

[69] Na terytorium dawnej ziemi sasińskiej powstało w tym okresie ogółem 65 nowych osiedli (Nidzica – 20, Olsztynek – 19, Ostróda – 13, Działdowo – dziewięć i Dąbrówno – cztery), zob. W. Chojnacki, *Osadnictwo Polskie na Mazurach*…, s. 10–12.

[70] Wzmiankowana miejscowość występuje w źródłach archiwalnych w wielu obocznych formach: Roggenhausen, Rogosen, Rogesen, Rogehußen, Rogehaußen, Roghauser, Rockhußen, Roghusin, Rogusen, Rogoßen (zob. przyp. 31).

11,5 kilometra od Nidzicy. Głównym powodem ich emigracji mogło być rozdrobnienie posiadanych na Mazowszu gospodarstw na skutek podziałów ziemi spadkowej wśród wszystkich członków rodziny, wyjałowienie uprawianej ziemi, a także chęć otrzymania większych jej nadziałów na niezamieszkałych obszarach puszczańskich.

Zakon krzyżacki korzystnymi warunkami kolonizacji próbował przyciągnąć osadników, przekazując ziemię na prawie chełmińskim[71], tylko w odosobnionych przypadkach (do połowy XV w.) nadawano prawo magdeburskie. Prawo chełmińskie, należące do najkorzystniejszych, udzielanych głównie ludności autochtonicznej i przybyszom z Polski, nie przewidywało konfiskaty dóbr, dziedziczeniem obejmowało krewnych zstępnych po mieczu i kądzieli, przewidywało zastosowanie prawa kaduka dopiero w razie ich braku, a także umożliwiało dzielenie spadku oraz spłacanie córek. Obowiązki wynikające z posiadania ziemi na tym prawie uzależnione były od wielkości posiadanego majątku. Właściciele ponad 40 łanów musieli występować jako ciężkozbrojni z pocztem, a ci, którzy mieli ich mniej, służyli jako lekkozbrojni[72].

Poza nadaniami ziemskimi zakon wydawał indywidualne przywileje wywodzące się z prawa chełmińskiego. Finckowie pierwsze nadanie w Prusach otrzymali z rąk wielkiego mistrza Heinricha von Richtenberga. Był to dokument datowany na 20 marca 1474 r. i stanowił potwierdzenie otrzymania na prawie chełmińskim 40 łanów we wsi Rogóż. Ponieważ był on wznowieniem przywileju, który zaginął w trakcie wojny trzynastoletniej, można wnosić, że pierwszy przedstawiciel rodziny Finck mógł osiedlić się we wsi Rogosen przed 1453 r. Z datą tą można wiązać początki Fincków w Prusach, a z miejscowością Rogóż gniazdo rodzinne, w którym przechowywano

---

[71] Kwestia prawa chełmińskiego doczekała się bogatej literatury, o której mowa w pracach: *Studia Culmensia Historio-Juridica czyli Księga Pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990; A. Szorc, *Dominium Warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990; J. Małłek, *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987, s. 97–114; T. Berg, *Landesordnungen in Preußen vom 16. bis 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998; A. Czacharowski, *Das Kulmer Recht im politischen Leben des Deutsch-Ordenslandes*, „Studia Slavo-Germanica" 1984, Bd. 13, s. 9–64.

[72] K. Górski, *Z dziejów żywiołu polskiego*…, s. 2.

najstarsze dokumenty prawno-majątkowe. W państwie krzyżackim znajdowali się oni na pozycji wolnych chełmińskich (tzw. *freie kelmer*), stojących na pograniczu między warstwą panów a chłopów. Ich pozycja zależała od wielkości posiadanej ziemi. Zakon krzyżacki skutecznie uniemożliwiał powstawanie większej własności ziemskiej, ograniczając wielkość nadawanych majątków do 10–12 łanów chełmińskich, stąd otrzymanie 40 łanów ziemi zakwalifikować można do znaczniejszych nadań[73]. Stało się ono wyrazem awansu społecznego, a jego potwierdzeniem było uzyskanie praw rycerskich, tj. otrzymanie na własność dzierżawionej ziemi oraz sprawowanie pełnej jurysdykcji nad ludnością poddańczą[74].

Rycerstwo w państwie krzyżackim pozbawione było możliwości współuczestniczenia w zarządzie kraju. Jedyną formę udziału we władzy – wyłącznie na szczeblu lokalnym – stanowiła dla rycerstwa funkcja chorążego lub sędziego ziemskiego. Pełnione przez Fincków funkcje sędziów ziemskich wiązać się mogły z wykonywaniem czynności pomocniczych względem urzędników zakonnych i być może sprawowaniem roli ekspertów w zakresie prawa lokalnego. Sprawy dotyczące rycerstwa rozstrzygane były z udziałem ławników wywodzących się spośród tej grupy społecznej i spośród siebie wybieranych[75]. Dlatego za Wojciechem Kętrzyńskim można uznać, że „urząd sędziego ziemskiego i ławników był zawsze zaszczytny, bo dowodził, że osoby go piastujące godne były powszechnego zaufania i szacunku"[76].

Otrzymane przez Fincków nadanie 40 łanów ziemi we wsi rycerskiej Rogóż przypadające na 1453 r. można wiązać z końcowym okresem walk Związku Pruskiego z zakonem krzyżackim, w czasie których zajmować musieli stanowisko prokrzyżackie. W stronę Polski rycerstwo pruskie coraz bardziej zaczęły skłaniać atrakcyjne przywileje szlachty polskiej, jak również

---

[73] Wolni chełmińscy otrzymywali najczęściej gospodarstwa o wielkości zbliżonej do gospodarstw chłopskich, liczących od 3 do 5 włók.

[74] G. Aubin, *Zur Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Ostpreußen von der Gründung des Ordensstaates bis zur Steinschen Reform*, Leipzig 1910, s. 10.

[75] Zob. K. Mikulski, *Geneza i rozwój ławniczych sądów ziemskich w państwie krzyżackim w XIII–XV wieku* [w:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. B. Dybaś, D. Makiłła, Toruń 2003, s. 49, 51–54.

[76] W. Kętrzyński, *O ludności polskiej…*, s. 598.

występujące więzy pokrewieństwa. Z początkiem 1454 r. do Związku Pruskiego przyłączył się protoplasta pruskiej linii rodu – Michel Finck[77], który tym razem, zajmując stanowisko antykrzyżackie, liczył na zdobycie nowych przywilejów oraz funkcji publicznych. Wiosną 1454 r. wziął udział w oblężeniu zamku w Sztumie, który 8 sierpnia został zdobyty przez siły pospolitego ruszenia oraz zaciężne oddziały Polski i Związku Pruskiego. Ponieważ wbrew powszechnym oczekiwaniom wojna przeciągała się, niosąc dla obszarów nią objętych zniszczenia i prowadząc do ubożenia szlachty, zakon wykorzystał nastroje zniechęcenia, przeszedł do ofensywy i zwerbował w swoje szeregi zaciężnych Związku. Pod wpływem akcji Aleksandra Bażyńskiego (Sandera von Baysena) na stronę krzyżacką wraz z częścią szlachty ziemi ostródzkiej przeszedł również Michel Finck, który 18 września 1454 r. wziął udział w bitwie pod Chojnicami. W 1456 r. wraz z innymi zwolennikami zakonu został schwytany w okolicach należącej do Polski Nidzicy i osadzony w tamtejszym zamku. W zamian za jego wydanie żądano 200 grzywien, których nie był w stanie uiścić, o czym informował wielkiego mistrza komtur Ostródy[78].

W rezultacie pokoju toruńskiego kończącego wojnę trzynastoletnią wytworzyła się w Prusach szczególnie dogodna sytuacja do dalszej kolonizacji. Państwo krzyżackie, stając się lennem Polski, utraciło najbogatszą swą część – Pomorze, a kraj był spustoszony i mocno zubożały. Krzyżacy przystąpili do dalszej masowej kolonizacji puszczy na warunkach korzystnych dla osadników, tym bardziej że spowodowana wojną dewaluacja pieniądza sprzyjała kupnu ziemi po korzystnej cenie. Polscy osadnicy, szczególnie w komturstwie ostródzkim, zajmowali opustoszałe w wyniku działań wojennych włóki, odkupywali całe majątki, wsie oraz poszczególne gospodarstwa. Finckowie uzyskali wówczas ziemię położoną w okolicach Nidzicy, podczas gdy rodziny należące do grupy dowódców zaciężnych sprowadzonych w okresie wojny trzynastoletniej z terenu Rzeszy zostały wynagrodzone nadaniami obejmującymi nie tylko pojedyncze wsie, ale także mniejsze

---

[77] A. Kwiatkowski, *Etwas vom Sassenlande*…, s. 202 i nn.; A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren*…, s. 76; *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Zugleich Adelsmatrikel der Deutschen Adelsgenossenschaft,* Teil A, Gotha 1942, s. 206–207.

[78] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 5.

jednostki administracyjne i to zarówno domeny krzyżackie z wsiami kmiecymi i folwarkami, zamkami i miastami, jak również dobrami pruskich wolnych. Najpoważniejsze zastawy i nadania zakonu miały miejsce w części wschodniej, na terenie komturstw bałgijskiego, pokarmińskiego (brandenburskiego), częściowo pasłęckiego i ostródzkiego, podczas gdy ziemia nadana Finckom leżała na mało urodzajnych terenach państwa krzyżackiego, w dawnej ziemi sasińskiej. Największe majątki otrzymali wówczas przedstawiciele rodziny Schliebenów, Tettau, Eulenburgów, Truchsess von Wetzhausen, Dohnów, Gröbenów i Kreytzenów – z którymi dopiero w późniejszych czasach Finckowie będą związani koligacjami małżeńskimi i prowadzonymi sprawami publicznymi.

Stan zachowania materiałów archiwalnych nie pozwala na dokładne zobrazowanie kształtu majątku nadanego pruskiemu protoplaście rodu – Michelowi. Otrzymał 19 łanów[79] ziemi w Gąsiorowie, w okolicy Kownatek i Szkotowa, niedaleko Nidzicy, które w 1468 r. sprzedał za 15 grzywien Piotrowi Ślepowronowi[80]. Od czasu uzyskania 20 marca 1474 r. przywileju potwierdzającego nadanie całej wsi Rogóż (40 łanów) występuje w dokumentach jako Michel Finck von Roggenhausen[81]. Niewielka miejscowość położona kilkanaście kilometrów od Nidzicy stała się siedzibą rodową, od której wzięła nazwę najstarsza linia rodu Finck.

Michel Finck von Roggenhausen pozostawił po sobie dwóch synów: starszego Albrechta i młodszego Matza. W Rogożu osiadł Albrecht I, Matz natomiast dzięki zawartemu małżeństwu z Dorotą von Seewalde (siostrą Güntera i Georga von Seewalde) stał się właścicielem części dóbr zybułtowskich, które wkrótce zdołał znacznie powiększyć. Zybułtowo już 20 marca 1474 r. w przywileju wydanym przez wielkiego mistrza Heinricha von Richtenberga występuje jako rodowa siedziba Fincków[82]. Tym samym Matz stał się wyłącznym posiadaczem dóbr zybułtowskich, na dowód czego zaczął używać

---

[79] *Ibidem*, s. 5.

[80] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 6: *Peter Slepowron kauft von Michel Bynke 19 Hufen zu Ganshorn*.

[81] J. Voigt, *Geschichte Preussens von ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 8, Königsberg 1838, s. 443.

[82] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 7–8.

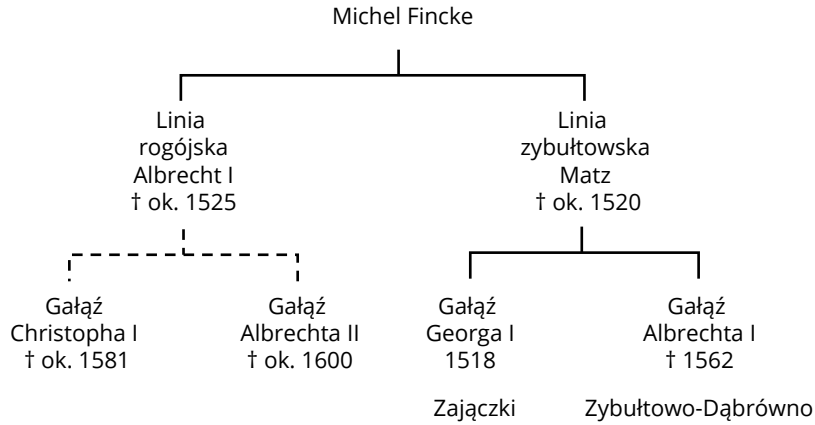

Linią przerywaną zaznaczono linie genealogiczne wygasłe pod koniec XVII w.
Linią ciągłą zaznaczono linie genealogiczne istniejące po 1710 r. (hrabiowskie).

Tablica 1. Linie genealogiczne rodu Finck von Finckenstein

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

przydawki posesjonatywnej: von Seewalde[83]. Z kolei Albrecht 7 czerwca 1491 r. dokonał przed sądem ziemskim (*Landgericht*) w Olsztynku wykupu od *Matza* [Finck] *vom Czeybold* „ojcowskich dóbr Roggenhausen"[84], przypieczętowując w ten sposób podział dóbr, w wyniku którego powstały dwie linie rodu: starsza Albrechta I – rogójska (von Roggenhausen) i młodsza Matza – zybułtowska (von Seewalde)[85], zobrazowane na tablicy 1.

Potomkowie Michela Fincka zmierzali do powiększania zdobytego majątku, jak również uzyskania silniejszego wpływu na zarząd państwa krzyżackiego. Dążeniom tym, typowym dla stanu rycerskiego, sprzyjała polityka prowadzona przez ostatnich wielkich mistrzów, starających się pozyskać poparcie szlachty pruskiej. Do współrządów stany pruskie dopuścił Fryderyk saski, wielki mistrz, który 15 czerwca 1506 r. powołał sąd wyższy, tzw. Kammergericht, w skład którego weszło: dwóch dostojników

[83] *Ibidem*, s. 9.

[84] *Ibidem*.

[85] Prawa Matza do Zybułtowa zostały potwierdzone przez Konrada v. Köttwitza, komtura z Królewca, w dokumencie z 30 III 1503 r. Zob. *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 9.

zakonnych, dwóch świeckich radców, czterech członków szlachty i czterech przedstawicieli miast. Wielki mistrz, czując się bardziej księciem niż wielkim mistrzem, wbrew krzyżackiej regule zakonnej poprzez wydanie ordynacji dworskiej zaprowadził na zamku królewskim nowe porządki. W czasach Fryderyka, które były okresem przejścia od państwa zakonnego do późniejszego państwa świeckiego[86], pierwsi przedstawiciele Fincków, nienależący do wyższej szlachty[87], sprawowali urzędy na szczeblu lokalnym, tj. w sądach ziemskich. Odbywały się one wszędzie tam, gdzie mieszkali rycerze, czyli wszyscy wolni służący zbrojnie z posiadanych dóbr. Zbierały się sześć lub siedem razy w roku, na ich posiedzeniach z reguły był obecny jeden z Krzyżaków, komtur lub prokurator, który wyroku nie wydawał, sprawował jedynie nadzór nad prawidłowością postępowania[88]. Sądy ziemskie[89] składały się z sędziego ziemskiego, a więc przewodniczącego sądu

---

[86] J. Małłek, *Dwie części Prus…*, s. 32–33. Najpełniej o polityce zewnętrznej i wewnętrznej wielkiego mistrza Fryderyka saskiego zob. K. Forstreuter, *Vom Ordenstaat zum Fürstenthum. Geistige und politische Wandlungen in Deutschordensstaate Preussen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen–Main 1951, s. 13 i nn.

[87] Finckowie, w odróżnieniu od przybyłego na tereny Prus rycerstwa niemieckiego, nie byli w stanie udokumentować swojego szlachectwa, a zakon krzyżacki jako korporacja duchowna nie nadawał tytułów szlacheckich.

[88] F. Gause, *Eine neue Quelle zur Geschichte der Landgerichte im Ordensstaat*, „Altpreußische Forschungen" 1933, Bd. 10, H. 2, s. 197–380.

[89] Na temat sądów ziemskich pisał J. Małłek (*Dwie części Prus…*, s. 100–103), który dowodził, że niewielka wiedza o sądach ziemskich dóbr na prawie chełmińskim jest uwarunkowana małą liczbą zachowanych ksiąg ławniczych ziemskich. Na ten fakt zwracał też uwagę K. Górski (*Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977, s. 226). Sądy ziemskie chełmińskie wywodziły się zdaniem F. Gausego (*Organisation und Kompetenz der Landgerichte des Ordenslandes Preussen*, „Altpreussiche Monatsschrift" 1922, Bd. 59, s. 115–156, 209–246) z sądów miejskich chełmińskich. Nie były to wyłącznie sądy szlacheckie, lecz sądy dla właścicieli dóbr na prawie chełmińskim, a więc dla tzw. wolnych (*Kölmer*). Być może podlegali tym sądom także młynarze i karczmarze. Również właściciele dóbr na prawie magdeburskim korzystali z tych sądów. Wyłączeni z nich byli właściciele dóbr na prawie pruskim i polskim. Zasadniczą funkcją tych sądów było rozpatrywanie spraw gruntowych, a więc zapisów testamentowych i kontraktów majątkowych. Zarówno sędziami, jak i ławnikami byli właściciele na prawie chełmińskim. Sędzia był przewodniczącym sądu, ale nie uczestniczył w ustalaniu wyroków. Należało to do ławników, którym w tej

do spraw cywilnych, oraz 12 ławników, mianowanych spośród miejscowej szlachty przez komtura lub wielkiego mistrza. Były one w pewnej mierze reprezentacją stanową, głównie rycerstwa, choć z grupy uleglejszego i zamożniejszego, która miała ułatwić w przyszłości dyskusje nad sprawami ogólnostanowymi kraju. Godności sędziów ziemskich, będące wyrazem powszechnego zaufania i szacunku, przypadły pierwszym przedstawicielom rodu Finck, którzy dzięki znaczniejszym nadaniom ziemskim weszli do grona możniejszych rodzin szlacheckich okręgu nidzickiego.

Wielki mistrz Fryderyk książę saksoński 15 października 1506 r. powołał na urząd nidzickiego sędziego ziemskiego (*Landrichter*)[90] protoplastę linii rogójskiej, Albrechta I Fincka von Roggenhausena. Urząd ten sprawował on dożywotnio. Umierając około 1525 r., pozostawił po sobie dwóch synów: Christopha I (zm. ok. 1581 r.) oraz Albrechta II (zm. ok. 1600 r.), założycieli starszej i młodszej gałęzi rodziny Finck von Roggenhausen, oraz nieznaną z imienia córkę, która w 1540 r. wystąpiła jako wdowa po Michaelu Küchenmeisterze von Sternbergu[91]. Z kolei brat Albrechta I – Matz von Seewalde, zmarł około 1520 r., czyniąc spadkobiercami dóbr zybułtowskich – synów Georga I oraz Albrechta I (zm. 1562 r.), założycieli starszej i młodszej gałęzi rodziny Finck von Finckenstein, z których starszy uczynił swoją siedzibę w pobliskich Zajączkach (Haasenberg), a młodszy stał się protoplastą Fincków z Zybułtowa (Seewalde) i Dąbrówna (Gilgenburg), (zob. tablica 1).

Protoplaści dwóch linii rodu Finck von Finckenstein: von Roggenhausen i von Seewalde, zmarli w latach 1520–1525 i nie doczekali sekularyzacji Prus Krzyżackich. O przywiązaniu do władzy reprezentowanej przez

---

części rozprawy przewodniczył starszy ławnik (*Schöppenmeister*). Zob. F. Gause, *Eine neue Quelle*…, s. 130–132; J. Małłek, *Dwie części Prus*…, s. 102–103. Poza jurysdykcją sądów ziemskich chełmińskich znajdowali się chłopi podlegający sądom wiejskim, którym przewodniczył sołtys. Sądy wiejskie tylko w sprawach spadkowych korzystały z przepisów prawa chełmińskiego. W prawie procesowym odwoływały się coraz częściej do norm prawa zwyczajowego, a nawet prawa rzymskiego. Na temat sądów wiejskich *per analogiam* można korzystać z pracy: R. Łaszewski, *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*, Toruń 1974.

[90] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 20.

[91] *Ibidem*, T. 1, Hbd. 1, s. 23.

wielkiego mistrza, a następnie władcę Księstwa Pruskiego – Albrechta Hohenzollerna – świadczyć mogą imiona nadawane kolejnym przedstawicielom rodu. Imię Albrecht stało się nośnikiem informacji, że czasy Albrechta Hohenzollerna były w dziejach rodu szczególnie ważne. Potwierdza to fakt, że po zawieszeniu działań wojennych w 1520 r., w trakcie których nieruchomości w Rogóżu zostały spalone i spustoszone, otrzymali nadanie dóbr Małszewo tytułem odszkodowania za poniesione straty oraz za udzielane nadal poparcie wielkiemu mistrzowi. Czasy ostatniego wielkiego mistrza były przełomowe również ze względu na przejście do stanu rycerskiego. Zachodzące wówczas w państwie krzyżackim przemiany doprowadziły do powiększenia stanu szlacheckiego[92]. W jego szeregi Finckowie weszli, dysponując kompleksem dóbr o powierzchni 60 łanów, czyli 1000 ha[93], i aktywnie uczestnicząc w lokalnym życiu publicznym.

3. Linia rogójska: gałąź starsza – Christopha I

Znaczenie linii rogójskiej podtrzymywali dwaj synowie Albrechta I, spośród których Christoph I dążył do poszerzenia posiadłości na wschód od Rogóża w stronę Nidzicy, a młodszy Albrecht II (1534 – ok. 1600) kierował swoją uwagę w kierunku Dąbrówna.

Założyciel starszej gałęzi, Christoph I, uczestniczył w życiu publicznym ziemi nidzickiej, pełniąc urząd burgrabiego, do którego kompetencji należała pomoc staroście w wymierzaniu sprawiedliwości w sprawach dotyczących obywateli wysokiego i niskiego stanu. Od 17 lutego 1570 r. sprawował

---

[92] *Herrenstand* tworzyły w Prusach hrabiowskie rodziny: zu Dohna i Truchseß v. Wetzhausen, oraz baronowskie (*freiherrlische*) gałęzie rodów: Truchseß v. Waldburg, Schenk v. Tautenburg, Kittlitz, Schwerin, Hoverbeck i Dobrzeński.

[93] Każda z linii Fincków posiadała średnio po jednej wsi, stanowiącej pełną ich własność, oraz pojedyncze nadania w pobliskich miejscowościach; za średnią szlachtę w tej części Prusach uważa się posiadaczy przeciętnie 10 łanów ziemi. Por. H. Zins, *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*, Warszawa 1953, s. 27; Por. też R. Stein, *Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreussens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts*, Bd. 1, Jena 1918, s. 234.

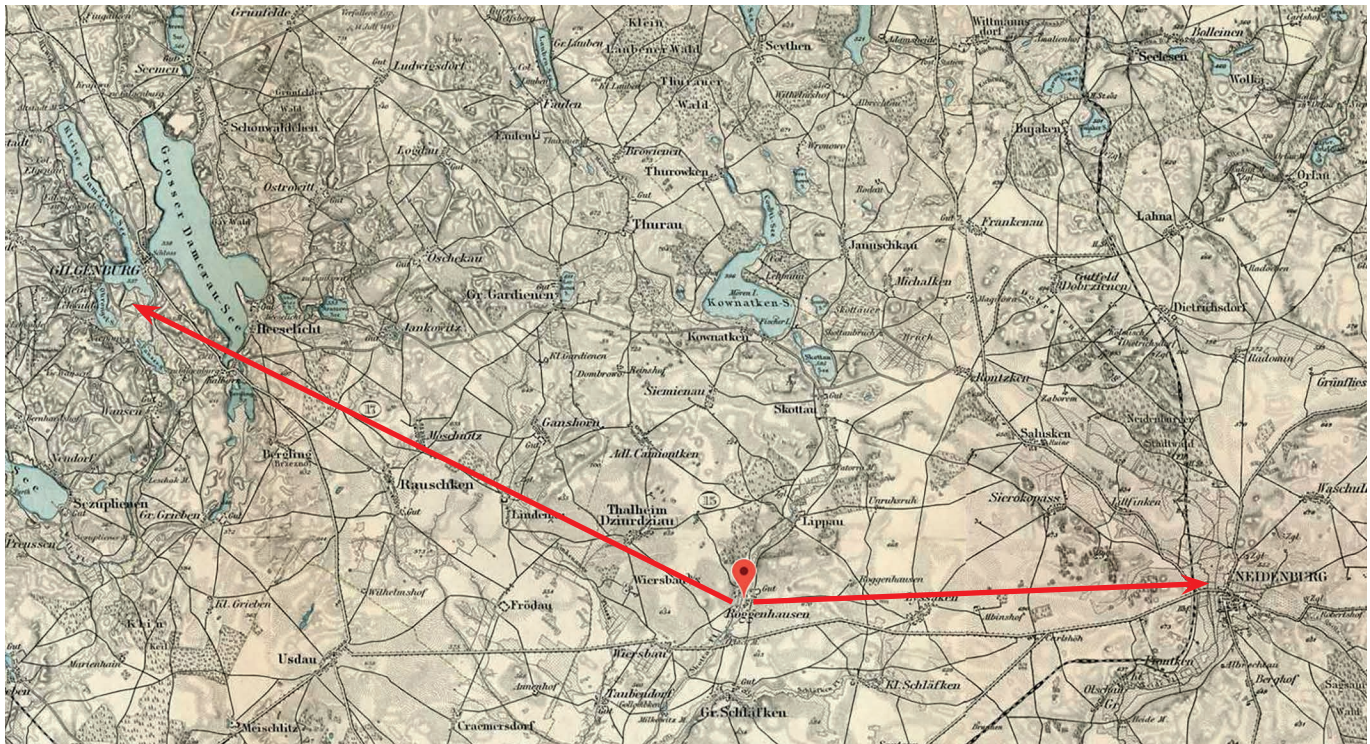

Ilustracja 3. Kierunki rozwoju posiadłości linii rogójskiej Finckensteinów w XVI w.

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy niemieckiego sztabu generalnego (*Karte des deutschen Generalstabs*) o wymiarach 1155 × 980 cm pochodzącej z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/20612040 [dostęp: 19 IX 2021 r.].

również funkcję nidzickiego sędziego ziemskiego, co pozwalało mu utrzymywać pozycję rodziny na dotychczasowym poziomie. Dążył do kumulacji majątku w okręgu nidzickim i otrzymał w 1546 r. z rąk księcia Albrechta Hohenzollerna nadanie 8 łanów w Sławce Wielkiej oraz 6 lesistych łanów wraz z młynem w Koniuszynie[94]. By powiększyć dobra koniuszyńskie, w 1566 r. kupił 60 łanów, a 18 listopada 1559 r. – 24 łany[95]. W bezpośrednim sąsiedztwie Nidzicy otrzymał również niewielkie nadania: 6 łanów wraz z karczmą i kuźnią w Więckowie (koło Muszak) oraz 1 łan w Kanigowie. W 1577 r. wszystkie wymienione posiadłości zamienił na Małą i Wielką Sławkę. Dom rodzinny ustanowił w Sławce Wielkiej, w którym zamieszkał z Ermuthe von Kalckstein oraz licznym potomstwem: Christophem (zu Kommusin, zm. 1606 r.), Friedrichem (zu Klein Schläfken, zm. 1599 r.), Bastianem (zu Roggenhausen, zm. po 1634 r.), Barbarą, Anną, Elisabeth i Kathariną[96]. Jego potomkowie nie przejawiali zbytniego zainteresowania życiem publicznym oraz niezbyt fortunnie gospodarowali. W celu utrzymania wpływów zawierali związki małżeńskie z osobami pochodzącymi ze znamienitszych rodów szlacheckich, by wymienić przybyłą na początku XVI w. do ziemi ostródzkiej niemiecką rodzinę von Rauschken, której przedstawiciel Aleksander był starostą działdowskim, a od 1568 r. wójtem w Szakach[97], jak również

---

[94] W treści dokumentu nazwa miejscowości występuje w ówczesnym brzmieniu: Konschin, w kolejnych wymienionych dokumentach spotykamy też formy: Conoschin, Conoßin, Konoschin, a w regestach występuje Kommusin, zob. *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 17–18.

[95] *Ibidem*, s. 20–21.

[96] E. Joachim (*ibidem*, T. 1, Hbd. 1, s. 23–24, 62) wskazuje również informacje zawarte w tabelach genealogicznych rodziny Finck przechowywanych w Bibliotece Wallenrodta – J. Hennenberg, *Stemmata Genealogia*…, które wymieniają Christopha pod datą 12 II 1586 r. jako zmarłego, jego żonę Dorotę, córkę Matza v. Venediena (zm. 1573 lub 1578 r.), podczas gdy wspomniana Ermuthe v. Kalckstein nie występuje. Nie wspominają też Eufemii, córki Christopha. Zawierają informacje genealogiczne dotyczące: Anny – wyszła za mąż po raz pierwszy za Mikołaja Bielińskiego; Ermuthe – wyszła za mąż później za Polaka Pawła Kostkę; Elisabeth – wyszła za mąż po raz pierwszy za Nickela v. Wittmannsdorfa, po raz drugi za Christopha v. Königsegga, występowała w 1587 r. jako matka Doroty v. Wittmannsdorff, żony Ludwiga Fincka z Jankowa; Kathariny – żony Georga v. Drauschwitza.

[97] G. Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1568 roku)*, Olsztyn 2001, s. 75.

rodziny von Kuenheim, von Retteinen, von Eppingen, von Schwerin, von Polentz i von Oelsnitz[98].

Synowie Christopha I utracili cały odziedziczony majątek. Najszybciej przejęte dobra utracił Friedrich I (zm. 1599 r.), który otrzymał Sławkę Małą. Znany był z licznych procesów, które prowadził z Jakobem Kikolem i Hiobem Finckiem. Ożenił się z Barbarą, córką Vincenza von Rauschkena, szwagra jego brata Christopha II, ożenionego z Kathariną von Rauschken. Matka Barbary i Kathariny po śmierci ich ojca Vincenza poślubiła Hioba Fincka. Friedrich I miał dwóch synów: Vincenza i Bastiana II, którzy 11 czerwca 1600 r. odziedziczyli część Koniuszyna po zmarłym w lipcu 1599 r. ojcu. Z powodu długów w listopadzie 1602 r. zmuszeni zostali do przekazania wierzycielom 11 łanów Sławki Małej. Starszy z braci, Vincenz, przedkładający ponad wszystko podróże, zmarł w Czechach. Majątkiem rodzinnym zajął się Bastian II, który ze związku z Barbarą von Retteinen w 1633 r. pozostawił dwójkę małoletnich dzieci, córkę Gottliebe i syna, również Bastiana. Rodzina sprawująca opiekę nad Bastianem III zapewniła mu staranne wykształcenie. 29 marca 1644 r. został on immatrykulowany na uniwersytecie królewieckim[99]. Zdobyte wykształcenie nie pomogło w zrobieniu kariery politycznej. Nie wykazywał też zainteresowania sprawami finansowymi. Majątek Glaznoty, uzyskany za sprawą zawartej koligacji małżeńskiej, zapisał stryjowi Georgowi von Retteinenowi w zamian za dożywotnie utrzymanie i godny pochówek.

Najstarszy syn Christopha I – Christoph II (zm. 1606 r.) z Nidzicy przeniósł się do Koniuszyna, gdzie zamieszkał z poślubioną około 1589 r. Kathariną von Rauschken. W wyniku nieumiejętnego gospodarowania został zmuszony do przekazania odziedziczonego majątku młodszemu bratu Friedrichowi, po którego śmierci w 1606 r. wszystkie długi przejął jego jedyny syn Georg II (zm. 1630 r.). Zawarł on 11 lutego 1622 r. ze stryjem

---

[98] Christoph poślubił przed 1589 r. Katharinę v. Rauschke, jego młodszy brat zaś Barbarę v. Rauschke, najmłodszy z braci, Bastian, poślubił w 1573 r. Annę v. Schwerin, wdowę po Hansie Birckhanie.

[99] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 1: *Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig 1910, s. 454.

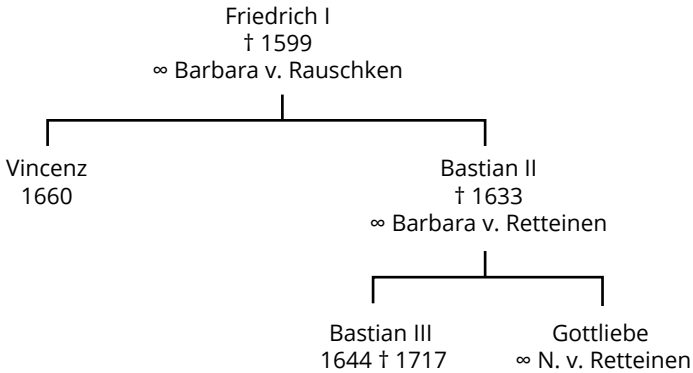

Tablica 2. Linia rogójska – gałązka Friedricha I, syna Christopha I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Bastianem II umowę, na podstawie której objął zadłużony Koniuszyn wraz z zobowiązaniem zapewnienia opieki nad matką Kathariną von Rauschken i siotrą Euphemią. Zapewne pod wpływem matki, wywodzącej się z rodu związanego z ziemią ostródzką, 14 czerwca 1629 r. zamienił je na liczące również 40 łanów dobra w Kraplewie z wioskami Warlity, Idzbarski Młyn oraz jeziora Buńki Małe i Duże. Podjętą próbę ratowania majątku przerwała pierwsza wojna polsko-szwedzka. Georg w 1629 r. został ranny, a zmarł wraz z małżonką na początku 1630 r. na dżumę nękającą tereny objęte działaniami wojennymi. Pozostawił małoletnich synów, Georga Christopha I i Friedricha II, oraz córki, Eufemię oraz Helenę[100], która poślubiła polskiego podporucznika Jana Duplessisa.

Do największego znaczenia spośród dwóch synów Georga II doszedł Georg Christoph I, który ojca stracił w wieku trzech lat. Sprawował służbę na dworze książęcym jako paź, a powróciwszy w wieku 23 lat w rodzinne strony, osiadł w odziedziczonych dobrach kraplewskich. Działalność rozpoczął od uporządkowania spraw majątkowych, domagając się przekazania dóbr ojcowskich (Warlity), a następnie prowadził inwestycje budowlane w Kraplewie. 15 lutego 1664 r. zamienił dobra kraplewskie na Ryn (69 łanów),

[100] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 25–27.

gdzie osiadł, oraz przynależne do niego 3 łany i 10 mórg w Miejskej Woli, dopłacając za nie 1000 grzywien Johannowi Remmersonowi. Tajnemu radcy Johannowi von Hoverbeckowi z Nakomiad 29 czerwca 1673 r. sprzedał za 1000 grzywien jeziora Buńki Wielkie i Małe, w tym samym roku nabył Szczepankowo, a rok później, 6 marca 1674 r., od Petera Lorenza von Kempendorffa – 61,5 łanu w Szmygwałdzie. Dążył do koncentracji nowych dóbr ziemskich w ziemi ostródzkiej, dlatego 7 czerwca 1689 r. kupił 12,5 łanu w Szmygwałdzie za 1200 grzywien od Samsona Henryka von Ploschwitza[101].

Ze związku z Anną Dorotheą, pochodzącą ze szlacheckiego rodu von Kuenheim, pozostawił pięciu synów i córkę Marię Elisabeth, która poślubiła polskiego podporucznika Jana von Lausona, przekazując im stosunkowo duży majątek, składający się z kompleksu zawierającego dobra lenne Ryn z Miejską Wolą, Szmygwałd, Idzbarski Młyn, także od 1673 r. Szczepankowo[102]. 8 stycznia 1695 r. rodzeństwo dokonało podziału odziedziczonych dóbr. Maria Elisabeth otrzymała 3600 guldenów, Samuel przejął Szczepankowo (18 łanów) z karczmą i młynem. Pozostali czterej bracia: Georg Christoph, Reinhold, Friedrich Ehrenreich i Hans Jakob przejęli Ryn (80 łanów), który stał się ich wspólną siedzibą. Bracia nie mieli zamiłowania do ojcowskiej gospodarki, a gdy pod wpływem szwagra Lausona wstąpili do polskiej służby wojskowej, stracili wszystkie rodowe posiadłości. Lauson kupił od Samuela Szczepankowo, a Szmygwałd od braci chcących za uzyskaną gotówkę spłacić ojcowskie długi. Po stracie Ryna i Idzbarskiego Młyna pozostali bez majątku ziemskiego, życie wiążąc ze służbą wojskową. Hans Jakob był podchorążym w regimencie wojewody kijowskiego, Friedrich Ehrenreich dosłużył się rangi kapitana. Jedynie Samuel doszedł do rangi majora i zdobył majątek w wysokości 40 000 talarów, który powierzył klasztorowi karmelitów w Kamieńcu Podolskim z przeznaczeniem na budowę tamtejszego kościoła, co świadczyć może o jego katolickim wyznaniu, w odróżnieniu od pozostałej w Prusach rodziny. Jego jedyny spadkobierca, syn szwagra Lausona, wytoczył karmelitom proces, lecz przegrał go po wielu latach przed kurią w Rzymie[103].

---

[101] *Ibidem*, s. 27–28.

[102] Dobra Grabin (Grieben, Gröben, koło Lichtajn), wniesione przez żonę Annę Dorotheę, po śmierci Georga Christopha wróciły do Kuenheimów.

[103] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 27–30.

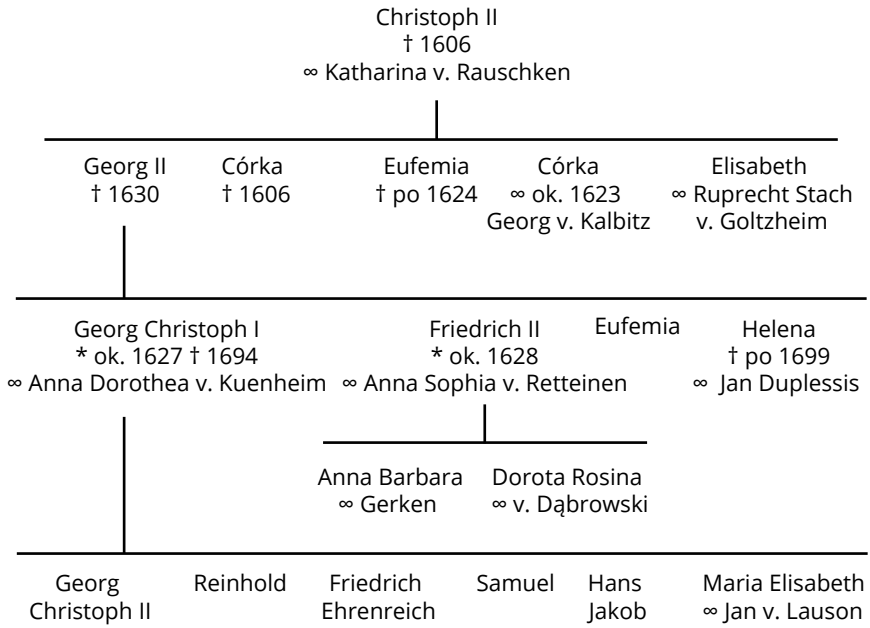

Tablica 3. Linia rogójska – gałązka Christopha II, syna Christopha I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Z trudem zgromadzony majątek Georga Christopha I został przez jego spadkobierców, zainteresowanych jedynie karierą wojskową, stracony. Rodzina nie utrzymała również posiadłości nabytych przez jego brata Friedricha II, który posiadał od 1661 r. Kraplewo, od 1664 r. Ryn oraz zakupione za 3000 guldenów dobra Osa, składające się z 12 łanów, gdzie mieszkał aż do śmierci w 1689 r. wraz z małżonką Anną Sophie, z domu von Retteinen. Zgromadzone przez niego włości, wobec braku męskiego potomka, przeszły za sprawą córek: Anny Barbary i Dorothei Rosiny, w ręce rodziny – szlachty ostródzkiej von Gerkien/Gerrien, von Bombek (Bąbkowie) i Dąbrowskich[104].

Kariery nie zrobił również najmłodszy syn Christopha I, a brat Christopha II – Bastian (zm. ok. 1634 r.), który sprawował – prawie dziedziczny

[104] G.A. v. Mülverstedt, *Untersuchungen über das Stammland*…, s. 8; A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren*…, s. 84.

w rodzinie Finkców – urząd nidzickiego sędziego ziemskiego. Osiadł w Rogóżu, gdzie zamieszkał z poślubioną w 1596 r. wdową po nidzickim staroście Hansie Birkhanie – Anną von Schwerin. Było to małżeństwo, które mogło wprowadzić Fincków do świata arystokracji pruskiej. Schwerinowie, należący do szlachty wyższej (*Herrenstand*), cieszyli się poparciem książęcym, powszechnym poważaniem oraz dobrą pozycją majątkową. Jednak synowie Bastiana i Anny nie przejawiali zainteresowania sprawami publicznymi i pozostali w kręgu średniej szlachty, co potwierdzały zawierane związki małżeńskie. Córkę wydali za Abrahama Fincka, kuzyna z młodszej gałęzi linii von Roggenhausen. Hans Albrecht ożenił się z Katarzyną Pomiana von Dietrichsdorf, której ród posiadał dobra w Wietrzychowie i Łynie. Miał z nią dwoje dzieci: Helenę oraz Georga Friedricha, który zmarł bezpotomnie. O ich losie zachowało się niewiele wzmianek. Georg Friedrich w 1670 r. wystąpił jako opiekun dzieci siostry Heleny, która dwukrotnie wyszła za mąż, poślubiając pochodzącego z okręgu nidzickiego Hartwiga von Drauschwitza (Drużbic)[105] (zm. 1652 r.), a następnie Zygmunta Pomiana von Dietrichsdorfa, który zginął w 1670 r. O młodszym bracie Hansa Albrechta, Fabianie, źródła milczą. Jego siedzibą były Glądy niedaleko Ostródy, chociaż posiadać musiał również dobra w okręgu szczycieńskim, skoro 27 maja 1661 r. razem z innymi posiadaczami tej ziemi podpisał pełnomocnictwo deputowanemu do Landtagu – Christophowi Rochowi. W 1636 r. wystąpił jako świadek w traktacie rodzinnym, w 1642 r. został ustanowiony opiekunem dzieci brata Hansa Albrechta. Najstarszy z braci, Christoph III, jako jedyny spośród trzech synów Bastiana I i Anny von Schwerin został 3 lipca 1615 r. immatrykulowany na królewieckiej Albertynie[106]. Ożenił się z wdową po Christophie Albrechcie von Kuenheimie. Pełnił służbę w wojsku prusko-brandenburskim, wziął udział w wojnie polsko-szwedzkiej, walcząc na Podgórzu. Służbę militarną zakończył w 1631 r. w stopniu rotmistrza bez uzyskania znaczniejszych dochodów,

[105] A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren*…, s. 42, 131, 146. Rodzina Drauschwitz występuje obok polskiej szlachty z okręgu nidzickiego, np. rodzin: Prawda, Kostka (także Skotowscy, zwani od Szkotowa – Skottau).

[106] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 1, s. 219; zamiast Bogenhausen powinno być: Roggenhausen.

skoro jeszcze w 1636 r. domagał się wypłaty zaległego żołdu, który otrzymał dopiero w 1640 r. Przejął z rąk stryjów upadający majątek w Kownatkach, zarządzając równocześnie odziedziczonymi dobrami w Rogóżu oraz położonym w okolicach Olecka majątkiem Żydy, który, jako zbyt oddalony od posiadłości rodowych, sprzedał 10 kwietnia 1637 r. Friedrichowi von Götzenowi[107]. Występował w charakterze świadka, opiekuna i przyjaciela szlacheckich rodów. Ciesząc się powszechnym szacunkiem i uznaniem, w 1642 r. sprawował funkcje nidzickiego sędziego ziemskiego. Prowadził spory z Senatem Uniwersytetu Królewieckiego jako zarządca stypendium rodzinnego, ustanowionego w 1562 r. przez Albrechta Fincka z Zybułtowa, olsztyneckiego sędziego ziemskiego[108].

Ze związków, z wdową po Christophie Albrechcie von Kuenheimie, a następnie z Anną Dorotą Schenk von Tautenburg, wdową po von Wernsdorfie[109], pozostawił latem 1668 r. trzy córki: Katharinę, Margarethę i Marię Elisabeth, oraz pięciu synów: Philippa Ernsta, Georga Christopha III, Wilhelma Albrechta, Johanna Wolfganga i Johanna Jakoba I, spośród których do największego znaczenia doszedł Georg Christoph III. Pozostali bracia – mimo zdobycia uniwersyteckiego wykształcenia – nie przejawiali zainteresowania sprawami publicznymi.

Bardzo silne związki łączyły Fincków z rodziną Dębków (Dembcke), skoro Christoph III zdecydował się wydać dwie córki za przedstawicieli tego rodu. Trzecia córka, Katharina, poślubiła Johanna von Diebena, a później Andreasa Wilhelma von Retteinena. Również najstarszy syn z pierwszego małżeństwa, Philipp Ernst, związał się z rodziną Dębków, poślubiając Eufemię, wdowę po von Eppingenie, która wniosła w posagu Lubajny leżące niedaleko Ostródy[110]. Philipp Ernst z Dorotą von Dembcke miał dwóch

---

[107] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 32–35.

[108] Na temat *Stipendium Finckianum* więcej w dalszej części pracy.

[109] G. Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe*…, s. 68–69; szlachta pochodzenia niemieckiego, która napłynęła do starostwa straduńskiego w połowie XVI w. to rodziny: v. Diebes, Glaubitz, v. Halle, v. Krösten, Langheim, v. Nostitz, Packmohr, Reimann, Roch, Wernsdorff, Wolffeldt i Zenger.

[110] Jej pierwszym mężem był Wilhelm v. Eppingen, miała z nim syna Adama Friedricha, któremu ojczym, Philipp Ernst, w zamian za zrzeczenie się wszelkich roszczeń do dóbr Lubajny wypłacił 200 grzywien tytułem odszkodowania.

synów: Johanna Ernsta i Christopha Albrechta, oraz dwie córki: Annę Elisabeth i Dorotheę. Pierwsza z nich poślubiła Christopha Ludwiga von Nickeritza, druga wyszła za mąż za Antoniego Wawrzyńca Tibulczewskiego z Durąga. Jego synowie nie przedłużyli rodu. Johann Ernst, nie założywszy rodziny, zmarł 22 czerwca 1710 r. na dżumę. W domu rodzinnym pozostał brat Christoph Albrecht, który po śmierci ojca w 1694 r. odziedziczył 6 łanów w Worninach niedaleko Lubajn. Zamienił je na 5 łanów i pół morgi w Dziśnitach położonych koło Przezmarka, przejmując również części dóbr dziśnickich, zapisanych mu przez stryja Johanna Jakoba. Po jego śmierci w 1708 r. przeszły one za pośrednictwem siostry w posiadanie rodziny von Nickeritz. Prawa swoje do Lubajn i Wornin odstąpił najstarszemu bratu, Johannowi Ernstowi, który przeżył go o dwa lata – umarł na dżumę w 1710 r., tym samym kończąc dzieje rodziny. W dziejach tej linii Fincków były to dramatyczne czasy; zimno, drożyzna i dżuma w latach 1708–1710 były udziałem również mieszkańców Dąbrówna[111], chociaż bezpośrednio nie dotknęły ich współrodowców z linii zybułtowskiej. Z kolei mający swoją rezydencję w Kamieńcu Albrecht Konrad, któremu dżuma we wczesnym dzieciństwie odebrała rodziców, związany z dworem brandenburskim, w 1710 r. uzyskał tytuł hrabiowski.

Nie przedłużyli linii genealogicznej również dwaj najmłodsi synowie Christopha III – Johann Wolfgang i Johann Jakob I, czwarte pokolenie Christopha I. Pierwszy z nich – dobrze się zapowiadający Johann Wolfgang, immatrykulowany na uniwersytecie królewieckim 18 września 1664 r.[112], zmarł w wieku młodzieńczym. Nie wiemy nic na temat wykształcenia Johanna Jakoba I. Nie zdobył on też znaczniejszego majątku. 7 czerwca 1677 r. nabył 6 łanów w Worninach, które 4 stycznia 1697 r. odsprzedał najstarszemu z braci, Filippowi Ernstowi. Johann Jakob I wraz z Friedrichen Ewaldem von Zitzewitzem był współposiadaczem Dziśnit, do których nabrał praw poprzez ożenek z Anną Sophie von Hessen. Swoją część Dziśnit zapisał bratankowi – wcześniej wspomnianemu Christophowi Albrechtowi (zm. 1708 r.).

---

[111] C.B. Bock, *Kronika miasta Dąbrówna*, przeł. J. Siedlecka, oprac. G. Białuński, Dąbrówno 2013, s. 74.

[112] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/1912, s. 37.

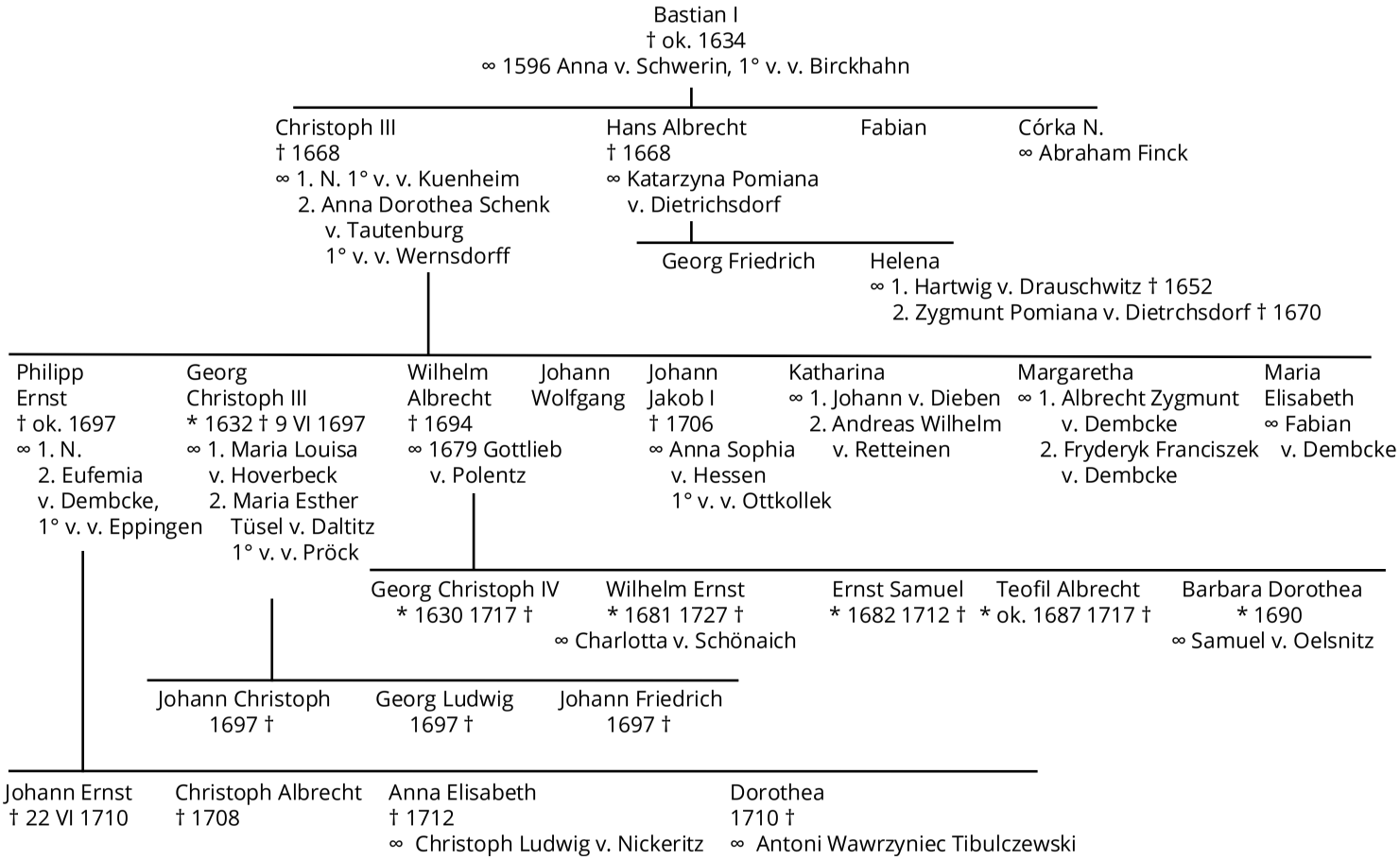

Tablica 4. Linia rogójska – gałązka Bastiana I, syna Christopha I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Do najwybitniejszych przedstawicieli ówczesnej generacji można zaliczyć dwóch młodszych synów Christopha III, Georga Christopha III i Wilhelma Albrechta. Georg Christoph III (ur. październik 1632 r.) zdobył uniwersyteckie wykształcenie 5 maja 1650 r. i rozpoczął studia prawnicze na uniwersytecie królewieckim[113]. Po czterech latach w celu uzupełnienia wykształcenia wybrał się do Paryża. Skorzystał ze stypendium rodzinnego, zatwierdzonego przez senat uniwersytetu królewieckiego w wyniku interwencji jego ojca, który wówczas pełnił funkcje zarządcy *Stipendium Finckianum*[114]. Z początkiem października 1657 r. Georg Christoph III rozpoczął sześcioletnią służbę na dworze wielkiego elektora jako młodszy szambelan (*Hof-und Kammerjunkier*). 29 maja 1662 r. wysunął swoją kandydaturę na urząd starościński i jesienią następnego roku otrzymał nominację elektorską mu starostwo w Rynie. Do jego kompetencji należało sprawowanie przy pomocy burgrabiego funkcji sądowniczych oraz zarząd nad administracją i gospodarką domen książęcych. Tym samym Georg Christoph osiadł w Rynie, gdzie zamieszkał z Marią Louisą baronówną (Freiin) von Hoverbeck, córką tajnego radcy Johanna von Hoverbecka[115]. Ponieważ siedziba urzędu starościńskiego w Rynie znajdowała się w gruzach, najprawdopodobniej z powodu najazdu Tatarów w 1657 r., Georg Christoph III otrzymał zezwolenie na pobyt w książęcym dworku myśliwskim Śmietki koło Mikołajek. Nadane mu przez elektora 4 października 1664 r. 10 łanów w Strzelnikach koło Orzysza sprzedał 10 lutego 1666 r. za 1800 grzywien Gottfriedowi von Oelsenowi. Z kolejnym dowodem łaski elektora spotkał się 11 lutego 1669 r., gdy otrzymał na prawie magdeburskim „obojga płci" dobra Szwejkowo, składające się z 3 łanów 27 mórg[116], oraz 4 łany w Grądach koło Orzysza wraz z wolnym połowem ryb w jeziorze szwejkowskim. Dowodem

---

[113] *Idem*, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 1, s. 512.

[114] Stypendium zostało ustanowione w 1562 r. przez Albrechta Fincka z Zybułtowa, olsztyneckiego sędziego ziemskiego.

[115] Johann v. Hoverbeck, wieloletni rezydent brandenburski w Warszawie, posłował do Polski i był obecny przy zawarciu pokoju w Oliwie (1660 r.).

[116] Majątek prawem kaduka przypadł panującemu w 1619 r.; wieś była lokowana w 1495 r. Zob. G. Białuński, *Przemiany społeczno-ludnościowe*…, s. 125–128, 178; *idem*, *Szlachta i dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w Prusach Książęcych (do XVIII w.)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1994, nr 1 (203), s. 17.

narastającego dobrobytu było przejęcie z rąk Abrahama (Adama Alberta) von Egloffsteina zastawionych (za kwotę 12 000 grzywien) dóbr lennych Warnikajmy niedaleko Kętrzyna. 28 maja 1674 r. nabył za 37 000 grzywien od Hansa Heinricha i Dietricha von Kröstena (Krosta) dobra lenne Linkeinen i Starkenberg w okręgu tapiawskim. Dzięki protekcji jego teścia elektor powołał go w kwietniu 1667 r. na stanowisko radcy krajowego przy Najwyższym Trybunale Apelacyjnym w Królewcu (*Oberappelationsgericht*)[117], a w 1673 r. – na stanowisko landrata[118]. 27 sierpnia 1675 r. sprzedał swoje nieruchomości w Szwejkowie i Grądach za 900 guldenów. Posiadając dobre wykształcenie, doświadczenie dworskie i publiczne oraz wsparcie Hoverbecków, w 1679 r. awansował na stanowisko starosty w Szakach, które zapewniło mu uprzywilejowaną pozycję. Automatycznie wszedł w skład I kurii, w której wraz z radcami dworskimi i sądowymi oraz kolegium nadradców (regentami) stał na czele rządu pruskiego – najwyższego organu władzy wykonawczej, którym była Izba Wyższa Rady Księstwa (*Oberrätstube*)[119]. Jego poprzednikiem na tym urzędzie był wójt krajowy (*Landvogt*) Ahasverus von Lehndorff, mianowany nadmarszałkiem. Wkrótce, 6 lutego 1680 r., Georg Christoph III ponownie został radcą Najwyższego Trybunału Apelacyjnego. Odtąd obracał się w najwyższym towarzystwie, co obligowało go do wystawnego życia, na które zaciągał pożyczki, żyjąc ponad stan.

Około 1689 r. stracił małżonkę, Marię Louisę von Hoverbeck. W lutym 1690 r. ożenił się po raz drugi z 60-letnią Marią Esther z domu Tüsel von Daltitz. W 1690 r. otrzymał nominację na nadburgrabiego Księstwa Pruskiego, który to urząd piastował do 1697 r. Jako nadburgrabia zarządzał zamkiem królewieckim, tak zwaną całą wolnizną zamkową i przedmieściami.

---

[117] Zob. T. Grygier, *Organizacja władzy naczelnej Prus Książęcych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1964, nr 4, s. 483. Uroczystego otwarcia trybunału dokonano 9 X 1657 r. na zamku w Królewcu. Trybunał zniósł apelację do sądu królewskiego w Warszawie.

[118] E. Wermke, *Georg Christoph* [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Königsberg 1941, s. 184.

[119] Kompetencje i porządek izby wyższej określała ustawa o rządzie (*Regimentsnottel*), uchwalona 18 XI 1542 r., obowiązywała ona do 26 VII 1712 r. Zob. A. Małłek, *Ustawa o rządzie Prus Książęcych z roku 1542. Studium z dziejów przemian społecznych i politycznych w lennie pruskim*, Toruń 1967; A. Kamieński, *Stany Prus Książęcych*…, s. 25.

Dbał o zabezpieczenie regali książęcych w miastach, nadzorował młyny i gospodarkę budowlaną, kontrolował wagę towarów. Do niego należała troska o moralność dworu, a w miastach Królewca – przy pomocy burmistrzów i radnych – sprawował nadzór nad policją obyczajową. Urząd nadburgrabiego był najbardziej autonomiczny i stanowił równocześnie osobną instancję sądową. W przypadku apelacji do Sądu Nadwornego burgrabia miał prawo w sprawach należących do jego kompetencji występować jako sędzia pierwszej instancji (*judex prima instantiae*).

W 1691 r. zmarła jego druga żona, a on sam zmarł 9 czerwca 1697 r., przeżywszy swoich trzech synów ze związku z Marią Louisą von Hoverbeck. Pozostali przy życiu małoletni synowie jego dwóch braci zmarli bezpotomnie. Najdłużej z nich żył Wilhelm Ernst, syn Wilhelma Albrechta, który z Kownatek przeniósł się do Berlina, w 1727 r. został pochowany w tamtejszym kościele garnizonowym.

W cieniu Georga Christopha III pozostał jego najmłodszy brat, Wilhelm Albrecht, który w randze pułkownika służył w polskiej armii. Osiadł w Kownatkach wraz z małżonką Gottiebą von Polentz, wywodzącą się z domu ruszkowskiego Polentzów (*Hause Rauschken*). W posagu wniosła ona średniej wielkości zapis w wysokości 20 000 guldenów, z czego 12 000 na Ogrodzieńcu w okręgu szymbarskim, który jej przekazał brat Samuel von Polentz. Wilhelm Albrecht miał z nią córkę Barbarę Dorotheę, która poślubiła Samuela von Oelsnitza, i czterech synów: Georga Christopha IV, Wilhelma Ernsta, Ernsta Samuela i Theophila Albrechta, wszyscy oni zmarli bezpotomnie. Gottlieb von Polentz po śmierci Wilhelma Albrechta poślubiła w 1696 r. Christopha Heinricha von Gersdorfa.

Wilhelm Ernst (ur. 1681 r.) zgodnie z tradycją rodzinną studiował na Uniwersytecie Albrechta w Królewcu[120]. Podjął również służbę w wojsku; dzięki poparciu generała Albrechta Konrada hrabiego von Finckensteina z Kamieńca został mianowany przez króla na podpułkownika. 1 września 1717 r. został pierwszym dowodzącym utworzonego królewskiego korpusu kadetów w Berlinie. Został również starostą (*Amtshauptmann*) Mühlenhof i Mühlenbeck w Marchii. W 1719 r. odkupił od matki Ogrodzieniec

[120] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 2, s. 217.

w starostwie szymbarskim. Dochodził roszczeń w wysokości 40 000 guldenów za niezapłacony żołd ojca służącego w polskim wojsku; jego powództwo zostało w 1721 r. oddalone. Wraz z ojczymem i siostrą Barbarą Dorotheą von Oelsnitz próbował ratować majątek pozostawiony w okolicach Nidzicy w 1697 r. przez ich stryja Georga Christopha III, który w 1712 r. wystawiony na licytację. Ponieważ roszczenia legatów przewyższały wartość wystawionych dóbr, postępowanie odroczono do czasu zamknięcia pracy powołanych komisji. Sprawa, zakończona 2 lutego 1717 r., została wkrótce wznowiona przez Sophię Hedwigę von Tettau, z domu von Hoverbeck, która wraz z córkami prowadziła spór do 1734 r. (!). Na prośbę najbliższych spadkobierców Wilhelma Ernsta i ojczyma Christopha Heinricha von Gersdorfa oraz Barbary Dorothei z lipca 1728 r. król pruski polecił komisji, aby dokonała oszacowania i przeprowadziła licytację dóbr: Rogóż, Kownatki, Łyna i Omulew. Ponieważ nie znalazł się kupiec, nawet przy wyjątkowo nisko wycenionej ich wartości (9000 talarów), rodzeństwo zawarło ugodę, w myśl której Wilhelm Ernst z ojczymem miał przejąć Rogóż i Kownatki, a Barbara Dorothea Omulew. „Zameczek Fincków" (*Finck'sche Schloßchen*)[121] w Nidzicy, który był w posiadaniu Fincków od 1569 r., oraz Łyna jako dobra lenne podlegały osobnemu postępowaniu likwidacyjnemu, w wyniku którego Łyna w 1747 r. przeszła w ręce Krasińskich. W wyniku zaskarżenia przez wierzycieli zawartej między rodzeństwem ugody doszło do całkowitego upadku dziedzictwa starszej gałęzi założonej przez Christopha I, która również wygasła śmiercią naturalną z powodu braku w czwartym pokoleniu męskich potomków[122].

---

[121] Na temat posiadanego od 1569 r. przez Fincków zamku w Nidzicy pisał J. Gregorovius (*Die Ordensstadt Neidenburg*, Marienwerder 1883, s. 32, 79, 126–127, 237, 239). Odnotował on na s. 126, że zamek był przez długi czas nazywany *Finck'sche Schloßchen*; w latach 1670–1675 oraz w 1699 r. rezydował w nim Christoph Reinhold Finck v. Finckenstein. Zamek znajdował się w północno-wschodnim narożniku murów obronnych, pełnił od XV w. funkcję miejskiej rezydencji rodów rycerskich, rozebrano go w 1806 r., *ibidem*, s. 25–26. Po przeciwnej stronie znajdował się tzw. klasztorek, który przetrwał do dzisiejszych czasów, pełniąc różnorodne funkcje. Po odbudowie w latach 1967–1988 do 2017 r. był siedzibą oddziału zamiejscowego Archiwum Państwowego w Olsztynie oraz od 1997 r. – ekspozytury Archiwum Państwowego m.st. Warszawy.

[122] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 42–44.

Ilustracja 4. Portret Wilhelma Ernsta (1681 – 17 VIII 1725)

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, verfaßt von M. Klinkenborg, Berlin 1920, Tafel 4, s. 46/47.

Wilhelm Ernst, który próbował sił w wojsku pruskim, zmarł 17 sierpnia 1727 r. i został pochowany w randze pułkownika w kościele garnizonowym w Berlinie, chociaż zapuszczony grób rodzinny w kościele w Szkotowie, do którego Kownatki przynależały, jego staraniem został w 1725 r. odrestaurowany[123].

Żaden spośród 14 przedstawicieli czwartego pokolenia nie pozostawił po sobie potomka. Ostatnimi przedstawicielkami rodu Christopha I były siostry Anna Barbara i Dorothea Rosina, z których pierwsza poślubiła Friedricha von Gerkiena, druga najpierw wyszła za Friedricha von Bombeka, a następnie za Dombrowskiego. Ich kuzynką była Barbara Dorothea, która wyszła za mąż za Samuela von der Oelsnitza, oraz siostry Anna Elisabeth i Dorothea, z których pierwsza poślubiła Christopha Ludwiga von Nickeritza, a druga Antoniego Wawrzyńca Tybulczewskiego. Ostatnia z rodu Maria Elisabeth (zm. 1740 r.) poślubiła Jana Lausona.

[123] Drewniany kościółek został rozebrany w 1863 r. W latach 1874–1877 wybudowano neogotycki ceglany budynek z ośmioboczną sklepioną absydą i usytuowaną od zachodu wieżą, zob. W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Bd. 2: *Bilder ostpreussischer Kirchen*, Göttingen 1968, s. 127–128.

Niewielki majątek skoncentrowany wokół Nidzicy został bezpowrotnie utracony, w tym rodowa siedziba w Rogóżu, która dała nazwę tej linii rodu. Przejęciem rodowej siedziby nie był zainteresowany Friedrich Reinhold Finck von Finckenstein, spadkobierca Ernsta „Bogatego Owczarza", właściciel Dąbrówna i Szymbarka, któremu Wilhelm Ernst i jego matka Gottlieba von Gersdorfa w latach 1722–1723 składali propozycje zakupu.

Z potomków Christopha I najliczniejsze potomstwo miał jego wnuk – Christoph III, najwybitniejszy przedstawiciel starszej gałęzi linii rogójskiej, który pozostawił pięciu synów i dwie córki. Zdobyty przez niego w wyniku udanym koligacjom małżeńskim ze związku z przedstawicielkami rodu v. Kuenheim i Schenk v. Tautenburg majątek został nadmiernie zadłużony. Nie mając wystarczających kapitałów i dochodów, nie mógł finansowo udźwignąć wydatków związanych z życiem na przyjętym poziomie. Wydatki przewyższały dochody czerpane z urzędu starosty Szaków, co przyczyniło się do utraty wszystkich zgromadzonych dóbr w wyniku ich nadmiernego zadłużenia. Nie udała się próba wydźwignięcia z tarapatów finansowych podejmowana przez jego bratanka Wilhelma Ernsta, który zmarł jako ostatni reprezentant rodziny w 1727 r. w Berlinie.

Brak stabilizacji majątkowej, spowodowany częstymi zmianami nieruchomości, musiał sie przyczynić do rozproszenia gromadzonych dokumentów, przede wszystkim potwierdzających prawa do majątku, które były wraz dobrami przedmiotem dziedziczenia. Przejęciem, a w zasadzie ratowaniem ich dziedzictwa nie była zainteresowania boczna linia Finckensteinów z Dąbrówna i Szymbarka.

4. Linia rogójska: gałąź młodsza – Albrechta II

Protoplastą młodszej gałęzi rodu Finck von Roggenhausen był Albrecht II (1534 – ok. 1600), brat wspomnianego Christopha I, założyciela starszej gałęzi domu von Roggenhausen. Młodość spędził Albrecht poza granicami kraju, by uniknąć odpowiedzialności za wypadek, który spowodował w trakcie polowania, raniąc śmiertelnie książęcego leśniczego. Do rodzinnego domu wrócił zapewne przed 1545 r., w którym uzyskał z rąk księcia

Albrechta Hohenzollerna nadanie 45 łanów w dobrach Tuczki i Prusy, położonych w okolicach Dąbrówna[124]. Dążył on do poszerzenia swoich posiadłości w okolicach Rogóża i starał się o wydanie pozwolenia na zakup majątku Prętki, ale nie uzyskał zgody księcia. Cel swój zrealizował 19 kwietnia 1559 r., nabywając Małe Kownatki, w których osiadł na stałe. W 1571 r. został mianowany przysięgłym (*Landgeschworner*) nidzickiego sądu, a po śmierci starszego brata Christopha I – nidzickim sędzią ziemskim. Z zawartego związku z Anną von Bistram, a następnie z nieznaną nam z imienia Wilamowską (von Wilmsdorf) miał sześciu synów: Hioba, Albrechta, Hansa, Abrahama, Nikela i Georga, oraz kilka córek. Z imienia znana jest najstarsza, Margaretha, wydana za Samuela von der Theuernitza, a po jego śmierci – za Albrechta Fincka z Dąbrówna, oraz najmłodsza Elisabeth. Georg miał córkę, a Nikel syna Jakoba, który zmarł bezpotomnie. Bracia Hiob, Abraham i Albrecht III stali się głowami domów, przy czym ten ostatni linii bałtyckiej. Potomkowie Abrahama II[125] wraz ze śmiercią Johanna Eberharda w czwartym pokoleniu wymarli, chociaż dzięki małżeństwu córki Anny Helmy z Ludwigiem Ernstem Finckiem von Finckensteinem ich majątek pozostał w rękach rodu po przejściu na boczną dąbrówieńską linię.

Na zachowanie ciągłości linii zapewne nie wpływały korzystnie związki małżeńskie zawierane z osobami w większym lub mniejszym stopniu ze sobą spokrewnionymi. Najstarszy syn Abrahama, Hiob I, ożenił się po raz pierwszy z Anną z rodu von Baltz (Baliccy albo Balscy), a jego siostra wyszła za Hansa von der Baltza, drugi związek małżeński zawarł z krewną Dorotheą Finck. Jego brat Abraham poślubił córkę kuzyna Bastiana Fincka (gałąź starsza), a ich siostra związała się z Albrechtem Finckiem z Dąbrówna. Z kolei bracia Hans I oraz Nikel, a także ich bratanek Samson związali się z córkami pochodzącymi ze szlacheckiego rodu von Kikol (Kikołowie).

---

[124] Oelsnitz w zamian otrzymał 40 łanów w Osiekowie.

[125] E. Joachim (*Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, Tafel A: *Stamm Roggenhausen*) wskazuje, że Abraham (zm. 1634 r.) poślubił córkę Bastiana Fincka i z tego związku nie miał dzieci; Hans I ze związku z Elisabeth Kikol pozostawił syna Michaela i córkę, która wyszła za Hansa Dembskiego, oraz Hansa II (zm. 1669 r.). Z kolei D. Schwennicke (*Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 130: *Die Finck [von Finckenstein] a.d.H. Roggenhausen 2*) wiąże Abrahama z Michaelem i Hansem II, nie wspominając o nieznanej z imienia córce.

Spośród licznych synów Albrechta II żaden nie odegrał istotniejszej roli w historii Prus Książęcych. Znaczenie rodziny próbowali podtrzymywać bracia Hiob I (Job) i Hans I. Starszy Hiob I ożenił się z Anną z domu von den Baltz, wdową po Vincenzie von Rauschkenie, z którą osiedlił się w Lipówce koło Uzdowa, 12 km od Kownatek, gdzie posiadali swoją siedzibę przedstawiciele starszej gałęzi. Na podstawie roszczenia spadkowego po rodzinie von der Baltz Hiob wszedł w posiadanie Rychnowa położonego między Gierzwałdem a Szyldakiem. W pobliżu Ostródy posiadał również udział w dobrach Szmygwałd z folwarkiem Nastajki, o które przez wiele lat procesował się z rodziną von Ploschwitz. Po sprzedaniu Lipówki dąbrówieńskiemu kuzynowi Albrechtowi Finckowi osiadł w Szmygwałdzie, który z powodów wieloletniego sporu doprowadził do ruiny. Zamieszkał w Nastajkach, gdzie z kolei został napadnięty przez rabusiów. Zmarł, pozostawiając synów, którym nadał charakterystyczne starotestamentowe imiona: Samson, Albrecht, Hiob i prawdopodobnie Dawid. Zapewnił im staranne akademickie wykształcenie, wysyłając dwóch starszych w 1591 r. na uniwersytet do Strasburga, a młodszych na uniwersytet królewiecki (immatrykulowani 11 czerwca 1621 r.)[126]. Zdobyte wykształcenie ułatwiło im podjęcie starań zmierzających do uzyskania stanowisk publicznych. Po powrocie ze Strasburga w 1601 r. Samson przejął odziedziczony Szmygwałd[127], od 1625 r. zaś piastował urząd starosty piskiego. Zmarł w następnym roku, pozostawiając z małżeństwa zawartego z Barbarą z domu von Kikol syna Friedricha III i dwie córki: Annę i Helenę. Nad majątkiem Friedricha III początkowo kuratelę sprawowali krewni: Albrecht Finck z Dąbrówna i Feliks Kikol z Gardyn. W 1636 r., osiągnąwszy pełnoletniość, Friedrich objął dziedziczne posiadłości w Kownatkach. Znajdowały się one w złym stanie, spowodowanym działaniami wojennymi w latach dwudziestych, jak również nieumiejętnym gospodarowaniem matki oraz rozrzutnością siostry Anny. Przybył mu z pomocą wuj Feliks Kikol, zapisując w 1637 r. 3000 grzywien i połowę majątku w Nidzicy, a także kuzyn Albrecht Finck, wypłacając w 1641 r. kapitał w wysokości 3000 grzywien zapisany przez ojca na Witramowie. Na przełomie 1656 i 1657 r. Friedrich wziął

[126] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 1, s. 253.

[127] Znaczną część Szmygwałdu posiadał w tym czasie jego współrodowiec Georg Christoph (ok. 1627–1694), potomek Christopha I.

udział w drugiej wojnie polsko-szwedzkiej i powołał pruską milicję (tzw. milicję krajową)[128], stanowiącą formację (kompanię) armii pruskiej, składającą się z pospolitego ruszenia. Od 1664 r. występował jako rotmistrz, odpowiadał za pobór, popis i prowadzenie ćwiczeń wojskowych. Po śmierci kuzyna Christopha czynił zabiegi o uzyskanie urzędu sędziego ziemskiego w Nidzicy, który otrzymał 18 lipca 1668 r. Piastował go przez trzy lata (do końca życia). Wraz z jego śmiercią w 1671 r. wygasła gałązka Hioba I.

Rozrzutna siostra Fryderyka, Anna, jako „niewydarzona" została wydziedziczona przez wuja Feliksa von Kikola. Druga siostra Helena 1 czerwca 1653 r. poślubiła Christopha von Polentza. Jako pierwsza z rodu zamieszkała w dawnym zamku krzyżackim, a następnie kapituły pomezańskiej w Szymbarku, który po sekularyzacji Prus znalazł się on w posiadaniu potomków ostatniego katolickiego biskupa, który przeszedł na luteranizm. W posagu Helena wniosła 10 000 grzywien gotówką, zapisanych jej przez męża na dobrach Januszewo w pobliżu Susza. Po śmierci męża poślubiła kapitana Petera Lorenza Kempendorffa, a na starość osiadła w Szmygwałdzie przy kuzynie wywodzącym się ze starszej gałęzi – Georgu Christophie Fincku, staroście ryńskim. Zmarła w 1695 r.[129]

Z Prus wyemigrował brat Hioba I – Albrecht III (zm. ok. 1600 r.), drugi syn Albrechta II, który po raz pierwszy wystąpił w źródłach 18 kwietnia 1577 r. jako *Albrecht der Jüngere von Roggenhausen*. Poślubił wdowę po Meinhardzie von Schierstädcie z Leszcza, pochodzącą zapewne z rodu Tiefenhausen. W 1581 r. zamieszkał w jej dobrach rodowych, lecz już wkrótce udał się do Inflant, gdzie miał założyć bałtycką linię rodu Finck von Finckenstein[130].

---

[128] Służba rycerska w tzw. milicji krajowej wynikała ze stosunku feudalnego. Do udziału w stanowym systemie obronnym zobowiązani byli bowiem: szlachta, sołtysi, karczmarze i wolni chłopi, posiadający dobra na prawie chełmińskim i tworzący kompanie. Źle dowodzone i mało zdyscyplinowane oddziały milicji krajowej nie przedstawiały poważniejszej siły bojowej. Zob. A. Kamieński, *Stany Prus Książęcych*…, s. 120–121.

[129] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 50–51.

[130] GStA PK HA, StA Königsberg, Adelarchiv Finck von Finckenstein, Bd. 1: Baltische Seitenlinie. Genealogische Tabelle derer Herren Finck von Finckenstein, wie selbige aus der Steyermark u. Bayern herstammen, u. wie sich diese Familie in Preußen

Kolejny syn Albrechta II, Hans I (1579 – ok. 1623), osiadł w przejętym po ojcu Szyldaku, a w 1609 r. nabył w pobliżu część dóbr w Brzeźnie. Od 7 marca 1610 r. sprawował urząd olsztyneckiego sędziego ziemskiego. Jego żoną była zapewne Elisabeth von Kikol[131]. E. Joachim wskazuje, że z tego związku urodziła się nieznana z imienia córka i dwaj synowie: Michael (1593–1630) i Hans II (1611 – ok. 1669). W tablicy genealogicznej D. Schwennicke wskazał na ojcostwo nie Hansa, lecz Abrahama, który ze związku z córką Fincka von Roggenhausena[132], być może Bastiana I, miał synów, Michaela i Hansa[133].

Starszy z braci, Michael, umierając z wieku 37 lat, ze związku z Dorotą von Sack pozostawił syna Jakoba II (1641–1678/79), który w młodości podróżował za granicę, a podczas wojny trzydziestoletniej służył w brandenburskiej armii i doszedł do stanowiska kapitana. Po zakończeniu służby wojskowej w 1642 r. wziął ślub z Anną Sophią von Tettau i objął urząd starosty giżyckiego[134]. Cieszył się przychylnością elektora i w dowód uznania w 1644 r. otrzymał od niego 4000 talarów. Jednakże protegowany nie sprawdził się w sprawowaniu powierzonego urzędu i doprowadził starostwo do ruiny. Wpływały na niego liczne skargi, w których podnoszono, że wymierzał kary w sposób brutalny, torturując poddanych, a nawet doprowadzając ich do śmierci. Urząd złożył 17 listopada 1661 r., z którego rozliczono go w 1663 r. Zobowiązania wynoszące 56 476 grzywien zostały znacznie zmniejszone; najpierw do kwoty 24 086 grzywien, a następnie przez przychylnego mu władcę zredukowane do kwoty 4500 grzywien,

---

u. Curland in verchiedene Branchen u. Häuser ausgebreitet hat; aus zuverläßigen Nachrichten u. Documenten 1771 zusammengesetzet, von Joh. Eberh. Neimbts, Fürstl. Curländ. Archiv-Secretaire; przedruk: *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, Tafel: *Baltische Seitenlinie*; zawarte dane genealogiczne wymagają weryfikacji, podobnie jak praca genealogiczna: L. Finckenstein, *Die Familie Finck von Finckenstein sowie aus Kurland und Polen*, Gießen 2012, mps, złożony przez autorkę w Sächsisches Staatsarchiv, Staatsarchiv Leipzig, Genealogische Mappenstücke, Nr. Ma 27872.

[131] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, jako źródło informacji wskazano *Wallenrodtsche Tabelle.*

[132] Być może Bastiana I, *ibidem*, Tafel A: *Stamm Roggenhausen*.

[133] *Ibidem*, s. 50–51.

[134] Stanowisko to w latach 1708–1714 sprawował kolejny przedstawiciel rodu, Karl Wilhelm Finck v. Finckenstein.

którą bez trudu mógł spłacić. W tym okresie znacznie powiększał prywatny majątek, nabywając w 1654 r. dobra leżące w jego starostwie, Saduny, Borszyny i Gałwuny, jak również dobra położone w Spytkowie. Po utracie starostwa osiadł w majątku Dubliny, w którego posiadanie wszedł w 1649 r., zapewne dzięki koligacji z rodziną von Tettau. Jego małżonka (ur. 27 marca 1621 r.) w latach 1638–1640 była żoną łowczego Baltazara Ludwika von Stechowa. Od 1661 r. Jakob zaczął powiększać kompleks dubliński, nabywając między innymi Tołkiny i Płutniki. Dodatkowo posiadał udziały w majątkach: Garbnik, Łominy i Winda. Osiadł w Dublinach[135]. Brał też udział w wojnie polsko-szwedzkiej, co zostało dostrzeżone i wynagrodzone przez elektora Fryderyka Wilhelma. Po śmierci Jakoba zgromadzone dobra przejął syn Johann Eberhard (1675 – przed wrześniem 1707). Jedna z pięciu córek, Louisa Katharina, po raz pierwszy wyszła za mąż za Abrahama (Adama Alberta) von Egloffsteina z Garbna (koło Korsz), po raz drugi – za rotmistrza Johanna Wilhelma von Mörickego. Johann Eberhard po śmierci ojca i siostry dążył do kumulacji dóbr ojcowskich. 11 września 1690 r. zawarł ugodę z rodziną von Möricke i przejął jej zapisane dobra. Ożenił się z Anną Marią von Schlieben (31 lipca 1665 – 1 maja 1695), która wcześnie zmarła, pozostawiając córkę Marię Helenę. Powtórnie ożenił się z Anną Weroniką Tüsel von Daltitz, która wbrew jego stanowisku zaplanowała ślub Marii Heleny z kuzynem z jej rodu – rotmistrzem Tüselem von Daltizem. Sprawą zainteresował się król, który 16 września 1707 r. polecił jej prowadzenie domu stryja Karla Wilhelma Fincka von Finckensteina, starosty olsztyneckiego; odsuwając ją tym samym na pewien czas z domu rodzinnego. 3 lipca 1708 r. wydał jej zezwolenie na zawarcie małżeństwa z majorem Ludwigiem Ernstem Finckiem von Finckensteinem z Zajączek. Drogą tej koligacji małżeńskiej cały pozostały majątek przejęła linia zybułtowska.

Młodszy syn Hansa I, Hans II (1611 – ok. 1669), dziedzic położonych niedaleko Dąbrówna majątków Szyldak i Brzeźno, sprzedał je swojemu szwagrowi Dembskiemu, Osiekowo zaś – Albrechtowi Finckowi z Dąbrówna. Hans II osiadł w Topolnie niedaleko Pasłęka, gdzie trafił na nieprzyjaźnie nastawionych sąsiadów, z którymi prowadził nieustanne walki i długoletnie

[135] *Ibidem*, s. 51–53.

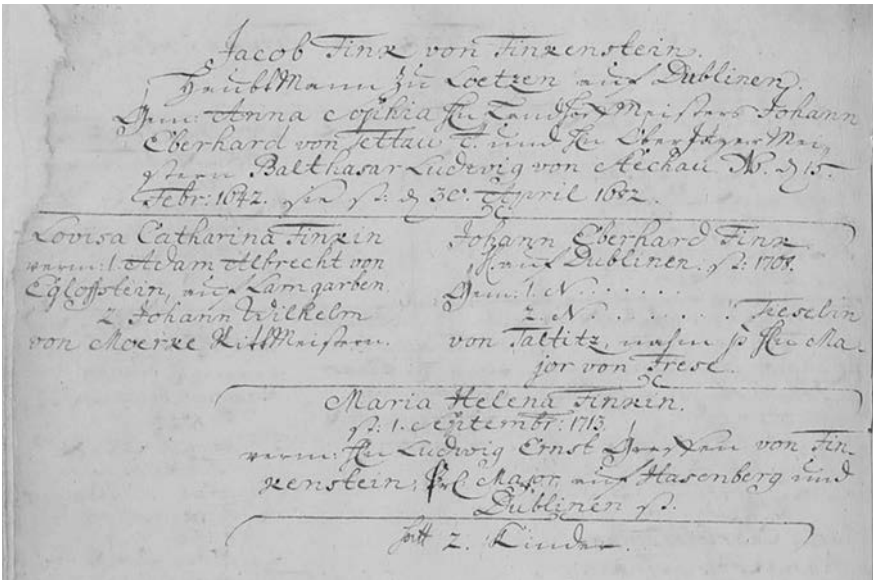

Ilustracja 5. Fragment tablicy genealogicznej –
gałązka Jakoba Fincka von Finckensteina z linii rogójskiej

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 35.

procesy. W trakcie pierwszej wojny polsko-szwedzkiej, w 1629 r., podzielił los swojego kuzyna z linii zybułtowskiej (*Stamm Seewalde*) – Ludwiga Fincka z Jankowa w starostwie pasłęckim, został wzięty do niewoli przez szwedzki regiment von Baudisa. Jego majątek został zrabowany przez chłopów oraz stacjonujące w jego dobrach wojska szwedzkiego rotmistrza von Brünnecka, które dopuściły się zbezczeszczenia zwłok pogrzebanych dzieci. Mimo poniesionych szkód, oszacowanych na 7258 guldenów, w 1632 r. nabył za 2375 grzywien 4¾ udziału w Dziśnitach. Majątek w 1669 r. pozostawił zadłużony, nie zapewniwszy nawet posagu córkom. By zapewnić synowi Johannowi Jakobowi II (1654–1688) akademickie wykształcenie, zapisał go 12 marca 1654 r. na uniwersytet królewiecki[136]. Po zakończeniu studiów Johann Jakob II wstąpił do armii brandenbursko-pruskiej i dosłużył się rangi

[136] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 1, s. 537.

starszego wachmistrza. W 1663 r. wielki elektor polecił go do francuskiej służby wojskowej. Po powrocie do kraju Johann Jakob starał się o posadę nidzickiego sędziego ziemskiego, ale jej nie uzyskał. W 1669 r. sprzedał majątek w Topolnie i zamieszkał w Dziśnitach. 6 kwietnia 1683 r. do majątku przyłączył Laseczno, Stradomno i Nejdyki, które po jego śmierci w 1688 r. z rąk spadkobierców odkupił za 21 000 guldenów starosta dąbrówieński Ernst Finck von Finckenstein[137]. Przedstawiciele linii zybułtowskiej, chcąc ugruntować swą pozycję, przejmowali majątki ziemskie należące do ich współrodowców, ale nie byli zainteresowani przejęciem majątków zlokalizowanych w okolicy Nidzicy, gdzie mieściła się pierwsza siedziba ich rodu.

Przedstawiciele młodszej linii rogójskiej (von Roggenhausen), podobnie jak starszej, nie zajmowali w państwie pruskim wysokich godności, nie sprawowali znaczniejszych urzędów, choć zdobyli wyższe wykształcenie na uniwersytetach w Strasburgu i Królewcu oraz próbowali sił w armii brandenbursko-pruskiej. W życie publiczne angażowali się w takim stopniu, w jakim wydarzenia ich bezpośrednio dotykały. W trakcie pełnionej służby wojskowej nie wyróżnili się na tyle, by otrzymać znaczniejsze nadania ziemskie. Spośród osiemnastu męskich przedstawicieli rodu tylko dwóch sprawowało urząd sędziego ziemskiego należący do stanowisk administracji terytorialnej: Hans I w Olsztynku i Friedrich III w Nidzicy. Najwyższy urząd uzyskał Jakob II, przejmując starostwo giżyckie, ale doprowadził je do ruiny i tylko dzięki osobistemu wsparciu elektora Fryderyka Wilhelma jego zobowiązania finansowe zostały zredukowane.

Majątek pozostawiony przez Johanna Jakuba II oraz Johanna Eberharda przejął Ernst Finck „Bogaty Owczarz", twórca fortuny Finckensteinów. Zapewne zabezpieczył tym samym część materiałów, przede wszystkim tytułów prawnych do dóbr, przed rozproszeniem i ostateczną zagładą.

---

137 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 54–56.

5. Linia zybułtowska: gałąź starsza – Georga I

Gniazdem gałęzi starszej linii zybułtowskiej, założonej przez Georga I, były Zajączki położone niedaleko Dąbrówna. W XVI w. została tam zbudowana na starych fundamentach siedziba w stylu renesansowym[138]. Młodszy brat Georga, Albrecht, stał się z kolei protoplastą gałęzi, której przedstawiciele odegrali znaczącą rolę w historii Dąbrówna, Szymbarka, Iławy i Jaśkowa (zob. tablica 1).

O potomkach Georga I mamy rozbieżne informacje. E. Joachim jako jego synów wymienia Christopha I i Georga II, podczas gdy D. Schwennicke – dwóch synów o tym samym imieniu: Georg. E. Joachim, powołując się na *Tabele genealogiczne* pochodzące z Biblioteki Wallenrodta[139], stwierdza, że prawdopodobnie żoną Georga była Katharina, córka Albrechta Fincka z Rogóża, podczas gdy D. Schwennicke wskazuje na córkę Albrechta Fincka von Roggenhausena[140]. Zatem zdaniem Joachima kontynuację linii zapewnił Christoph I, a nie Georg (*Georg zu Hasenberg i Dreissighofen*), co byłoby zgodne z tabelą genealogiczną Albrechta Konrada Fincka von Finckensteina, sporządzoną w związku z podejmowanymi przez niego staraniami o nadanie tytułu hrabiowskiego (zob. ilustracja 6)[141]. Przedstawia w niej kilka wcześniejszych pokoleń, których znajomość nie wymagała odwoływania się do informacji zapisanych w źródłach, jak to miało miejsce w przypadku wywodu wskazującego na „mitycznego" protoplastę rodu: Konrada Fincka de Finckensteina, który miał przybyć do Prus w 1300 r. z pomocą militarną zakonowi krzyżackiemu. Dlatego można uznać ją za wiarygodną.

---

[138] E. Hartmann, *Kreis Oserode (Ostpr.). Daten zur Geschichte seiner Ortschaften*, Würzburg 1958, s. 192. W zachowanej ikonografii budowli z końca XVI i pierwszej połowy XVII w. zachowały się nieliczne realizacje, które A. Rzempołuch (*Architektura dworska w Prusach Książęcych i na Warmii. Studium genezy i odrębności*, „Roczniki Humanistyczne" 2002, t. 50, z. 4, s. 197–245) określa jako „zupełnie odosobnione", do najstarszych zaliczając dwór w Galinach (Gallingen) koło Bartoszyc, wybudowany przez Botha Eulenburga.

[139] J. Hennenberg, *Stemmata Genealogia*…

[140] Zob. *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 131: *Die Finck (von Finckenstein) Stamm Hasenberg 1, zu Hasenberg, 1710 Reichsgrafen* (wymieniona w tabeli miejscowość Dreissighofen to Dreissighufen); *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 76–77, 111.

[141] APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand.

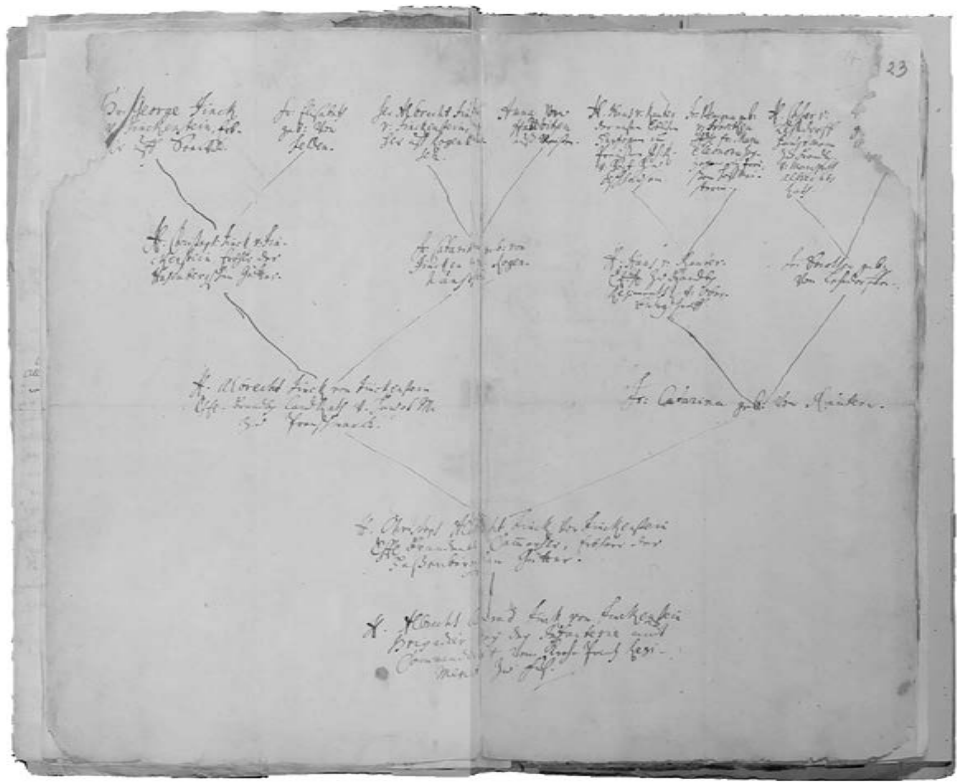

Ilustracja 6. Wywód genealogiczny Albrechta Konrada Fincka von Finckensteina, budowniczego pałacu w Kamieńcu

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 23.

Zachowane fragmentaryczne wiadomości dotyczące podstawowych faktów genealogicznych pierwszych przedstawicieli rodu świadczą o ich przynależności do grona średniej szlachty swojego okręgu. Małżeństwa zawierali oni ze współrodowcami lub rodzinami skoligaconymi. Christoph I (a nie jeden z Georgów, na którego wskazuje D. Schwennicke) poślubił Katharinę, córkę Albrechta Fincka von Roggenhausena, z którą miał dwóch synów – Georga III i Albrechta IV, oraz córkę Elisabeth, która poślubiła Ruprechta Stacha von Goltzheima (1604 r.)[142]. Dopiero w następnym stuleciu potomek tej linii, będący prawnukiem Christopha I – Albrecht Konrad – wyniesie ród do stanu hrabiowskiego, a osiągnięta przez niego pozycja zaznaczona zostanie do chwili obecnej w krajobrazie historycznym w postaci wybudowanej rezydencji – pałacu należącego do tzw. pałaców królewskich, którego skrzydło zajmował władca podróżujący z Królewca do Berlina.

Śmierć Georga III, najstarszego syna Christopha I, w 1604 r. spowodowała konieczność uregulowania spraw majątkowych między młodszym rodzeństwem. Elisabeth (reprezentowana przez męża Ruprechta Stacha von Goltzheima) w zamian za 2000 grzywien płatnych w gotówce oraz kosztowności i sprzęt domowego użytku zrzekła się na rzecz brata Albrechta IV (1559–1629) wszelkich roszczeń spadkowych do Zajączek[143]. Ten zaś doskonale wykorzystał sytuację polityczną w państwie prusko-brandenburskim, wchodząc w najwyższe kręgi władzy zwierzchniej Prus Książęcych, i stał się pierwszym przedstawicielem, który odegrał znaczącą rolę w dziejach rodu[144]. Książę Joachim Fryderyk 16 maja 1603 r. powołał go na radcę Sądu Dworskiego (*Hofgericht*), stanowiącego sąd pierwszej instancji w procesach, w których stroną byli biskupi, radcy i urzędnicy książęcy, a także sąd apelacyjny od wyroków w sprawach rozpatrywanych przez sądy ziemskie, miejskie, starościńskie, duchowne (w sprawach małżeńskich), jak również zajmujący się rewizją wyroków sądów pierwszej i drugiej instancji. Nominację

---

142 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, Tafel B: *Stamm Seewalde*; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 131: *Die Finck (von Finckenstein) Stamm Hasenberg 1, zu Hasenberg, 1710 Reichsgrafen.*

143 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 111–112.

144 Zob. C. Krollmann, *Albrecht Finck* [w:] *Altpreussische Biographie*…, s. 140–141, 183.

na ten urząd uzyskał zapewne dzięki wstawiennictwu Fabiana zu Dohny, człowieka cieszącego się nieograniczonym wpływem na sprawy Księstwa Pruskiego. Albrecht należał do kierowanego przez Dohnę stronnictwa Brandenburczyków, walczących z kwerulującą średnią i drobną szlachtą, która w królu polskim upatrywała strażnika swoich praw i interesów. Cieszył się też zaufaniem elektora Jana Zygmunta Hohenzollerna, który nominował zaufane osoby na najwyższe stanowiska administracji pruskiej oraz umiał okazywać im swą wdzięczność materialnie. Albrecht piastował stanowisko ochmistrza dworu elektora (1609 r.) oraz urząd starosty w Przezmarku[145], w sąsiedztwie Dohny, który rezydował na zamku w Morągu. Życzliwy Albrechtowi elektor w 1607 r. wypłacił mu 5000 guldenów tytułem rekompensaty za jeden łan urodzajnej ziemi utracony w wyniku przegranego sporu z biskupem chełmińskim Wawrzyńcem Gembickim[146]. W uznaniu zasług za pomoc w walkach o sukcesję brandenburską elektor Jerzy Wilhelm 3 czerwca 1614 r. udzielił Albrechtowi bezprocentowej pożyczki zapisanej na 57 łanach w Lipowie wraz z patronatem kościelnym oraz na 5 łanach w dobrach Jabłonka[147]. Za podejmowanie walk z kwerulantami, w których Albrecht uczestniczył wraz z przedstawicielami rodzin: zu Dohna, Erbtruchseß zu Waldburg, Eulenburg i Wallenrodt, 26 lutego 1616 r. uzyskał trzydziestoletni zapis dzierżawny na Lipowie i folwarku Gierłoż Pruska[148].

Wchodząc do grona najbliższego otoczenia elektora brandenburskiego, Albrecht przyjął wraz z Fabianem zu Dohna[149] wyznanie reformowane, podobnie jak inne rody szlacheckie: wspomniani burgrafowie zu Dohna, jak również hrabiowie Erbtruchseß zu Waldburg, Küchmeister von Sternberg, von Halle, Wallenrodt, Lehndorff, Dönhoff, Kuenheim, Modem, Borck,

---

145 D. Schwennicke (*Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 131: *Die Finck [von Finckenstein] Stamm Hasenberg 1, zu Hasenberg, 1710 Reichsgrafen*) odnotował, że Albrecht był starostą Iławy (*Hauptmann zu Pr. Eylau*).

146 P. Czaplewski, *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich (1454–1772)*, Toruń 1921, s. XII.

147 E. Hartmann, *Kreis Osterode*…, s. 215, 301.

148 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 113; E. Hartmann, *Kreis Osterode*…, s. 157.

149 Zob. C. Krollmann, *Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna (1550–1621) nebst Aktenstücken zur Geschichte der Sukzession der Kurfürsten von Brandenburg in Preussen aus dem fürstlich dohnaischen Hausarchiv zu Schlobitten*, Leipzig 1905.

Hoverbeck, de la Cave, Rautter, Podewils, Oelsnitz oraz świeżo nobilitowani Köhne von Jaski. Na kalwinizm przeszła także jedna z linii rodziny Kreytzenów, a podejrzany o przyjęcie nauki Kalwina był starosta Pisza, baron Botho Albrecht von Eulenburg[150].

Rodzina Fincków z Zajączek stopniowo wchodziła do grona najbardziej wpływowych szlacheckich rodów pruskich, o czym świadczą ich koligacje małżeńskie. Albrecht IV poślubił córkę nadburgrabiego Izby Rady Najwyższej Hansa von Rauttera ze związku z Dorotą z domu von Lehndorff, Katharinę von Rautter, a następnie córkę Wolfa Dietricha von Oelsnitza. Żył ponad stan i pozostawił zadłużony majątek jedynemu synowi z pierwszego małżeństwa, Albrechtowi Christophowi. Ten, dzięki finansowemu wsparciu elektora, który wypłacił mu w trzech ratach 6000 guldenów, mógł dokończyć rozpoczęte w Paryżu studia[151], które przygotowały go do pełnienia funkcji publicznych. Po zakończeniu nauki i powrocie w 1631 r. do domu Albrecht Christoph uregulował sprawy spadkowe po zmarłym w 1629 r. ojcu[152]. Z pomocą młodemu zwolennikowi absolutnej władzy elektorów brandenburskich przyszedł Fryderyk Wilhelm i 30 marca 1633 r. powierzył mu stanowisko szambelana z rocznym uposażeniem 100 talarów. Z pewnością na wybór Albrechta Christopha wpływ miało jego kalwińskie wyznanie. Związany z dworem książęcym Albrecht Christoph w latach 1636–1637 towarzyszył późniejszemu wielkiemu elektorowi w podróżach do Holandii, w czasie których dał się poznać jako wierny i militarnie uzdolniony sługa[153].

Albrecht Christoph należał do grona pruskiej szlachty identyfikującej się już wówczas z interesami całego państwa Hohenzollernów brandenburskich.

---

150 B. Janiszewska-Mincer, F. Mincer, *Rzeczpospolita Polska a Prusy Książęce*…, s. 46; H.-J. Bömelburg, *Reformierte Eliten in Preussenland: Religion, Politik und Loyalitäten in der Familie Dohna (1560–1660)*, „Archiv für Reformationsgeschichte" 2004, Bd. 95, s. 218.

151 E. Joachim (*Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 114) odnotował, że jego podziękowanie za otrzymany prezent wypłacony w gotówce, spisane w języku łacińskim 29 IX 1629 r., nie zostało odnalezione.

152 *Ibidem*, s. 113–114.

153 *Ibidem*, s. 114–115; C. Krollmann, *Albrecht Christof Finck* [w:] *Altpreussische Biographie*…, s. 183–184.

Do jej grona należeli również: baron Jonas Kasimir von Eulenburg (1614–1667), Johann Ernst von Wallenrodt (1615–1697), syn pruskiego kanclerza Martina[154], po kilku latach spędzonych w holenderskiej Lejdzie i we Francji pełniący funkcje elektorskiego szambelana, ochmistrza, a od 1652 r. tajnego radcy, Christoph Albrecht zu Dohna (1621–1677), po długoletnim stażu w wojsku książąt orańskich generał i tajny radca[155], kuzyn z młodszej linii zybułtowskiej – Ernst Finck von Finckenstein (1633–1717). Wszyscy oni stanowili oparcie dla Fryderyka Wilhelma i prowadzonej przez niego polityki, szczególnie gdy po agresji szwedzkiej na Polskę powstała możliwość wzmocnienia władzy elektorskiej w Prusach Książęcych.

O zdobytej pozycji społecznej Albrechta Christopha świadczy związek małżeński zawarty w 1639 r. z Kathariną Hedwigą, której ojciec Reinhold von Halle był starostą ryńskim, a także sprawował jako nadłowczy (*Jägermeister*) i nadleśniczy (*Oberförster*) nadzór nad tamtejszymi łowami i leśnictwem[156]. Albrecht Christoph miał z nią dwie córki, spośród których jedna przyszła na świat w styczniu, a druga w grudniu 1640 r. Młodsza, Juliana Charlotta, 27 listopada 1660 r. poślubiła najbogatszego kuzyna – Ernsta, z którym ojciec służył na dworze książęcym[157]. Pięć lat po śmierci żony, którą pochował w 1649 r. w Nidzicy, Albrecht Christoph poślubił pochodzącą z palatyńskiego rodu Charlottę Katharinę von Obentraut, której siostrzenica była damą na dworze matki Fryderyka Wilhelma I. Miał z nią dwóch synów: Karla Wilhelma i Albrechta Konrada[158], któremu udało się wynieść ród do stanu hrabiowskiego.

---

154 Z księgozbioru ufundowanej przez Martina Wallenrodta biblioteki pochodzą tabele genealogiczne J. Hennenberga (*Stemmata Genealogia*…), na które powołuję się w niniejszej publikacji.

155 A. Kamieński, *Stany Prus Książęcych*…, s. 38.

156 M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury polskiej, Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił… dyrektor gimnazjum w Kwidzynie*, przeł. M. Szymańska-Jasińska, oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński, Olsztyn 1988, s. 194, 197, 245; G. Białuński, *W sprawie lasów i leśnictwa w południowo-wschodnich Mazurach od XIV do początku XVIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1966, nr 3, s. 443–447.

157 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 114–115.

158 *Ibidem*, s. 116.

Sprawowanie godności dworskich nie przysłaniało Albrechtowi Christophowi troski o własny majątek. W 1642 r. sprzedał lasy jabłonkowskie, dzierżawione przez jego ojca od 1614 r. Od 29 stycznia 1643 przez dziewięć lat stał na czele nidzickiego starostwa, do którego należały folwarki w Radominie i Wielbarku. Stan przejętych 14 lutego 1643 r. majątków nie przedstawiał się najlepiej i powodował trudności z wywiązaniem się z zobowiązań dzierżawnych. W Wielbarku drogi uniemożliwiały transport drewna, a browary znajdowały się w ruinie. Katastrofalną sytuację pogłębiały wielokrotne najazdy sąsiadów z Mazowsza, co skłaniało mieszkańców do opuszczania dóbr. Pomimo tego 30 października 1645 r. Albrecht Christoph przejął majątki nidzickie w dożywotnią dzierżawę. Uzyskiwane dochody nie zadowalały go, dlatego w składanych skargach (1649 r.) podnosił, że musi dokładać do tych majątków 3000 talarów rocznie. W 1653 r. uzyskał zmniejszenie kwoty rocznego czynszu. W 1653 r. przy dokonywaniu bilansu za dziewięć lat dzierżawy wpłacił do kasy rządu o 19 000 talarów mniej od wymaganego czynszu dzierżawnego. Po przeprowadzeniu szczegółowej kontroli rachunków został zobowiązany do wpłacenia tytułem zaległego czynszu dzierżawnego 2000 talarów. Klęski dopełniła trwająca na ziemiach nidzickich wojna polsko-szwedzka. W 1656 r., po spaleniu miasteczka Wielbark, skrócono okres dzierżawy do trzech lat. Po ich upływie w 1659 r. Albrecht Christoph odstąpił od dzierżawy Wielbarka. Wojna powodowała ogromne zniszczenia, a bieda i dżuma nękały ludzi. W 1660 r., w trakcie ucieczki z rodziną przed dżumą, Albrecht Christoph zmarł w chłopskiej chacie we wsi Zaborowo niedaleko Nidzicy. Pozostawił majątek, w skład którego wchodziły: Zajączki, Lipowo, Wieszniewo (Wiśniewo), Bałcyny, Ciemniak i Włóki (Dreißighufen), z których dwa ostatnie stanowiły dobra leśne położone w pobliżu Dylewskiej Góry.

Jego druga żona, Charlotta Katharina z domu von Obentraunt, z powodu wyniszczenia majątków przez wojny nie była w stanie utrzymać nidzickiej dzierżawy, którą spłacała do maja 1661 r. Zmarła dwa lata później, a jej spadkobiercy rozważali możliwość zrzeczenia się praw do spadku. Jako wierzyciele zgłosiły się między innymi dzieci z pierwszego małżeństwa żądające 48 000 grzywien, krewni z roszczeniami wynoszącymi 18 000 grzywien oraz inne osoby żądające wypłaty w sumie ponad 25 000 grzywien.

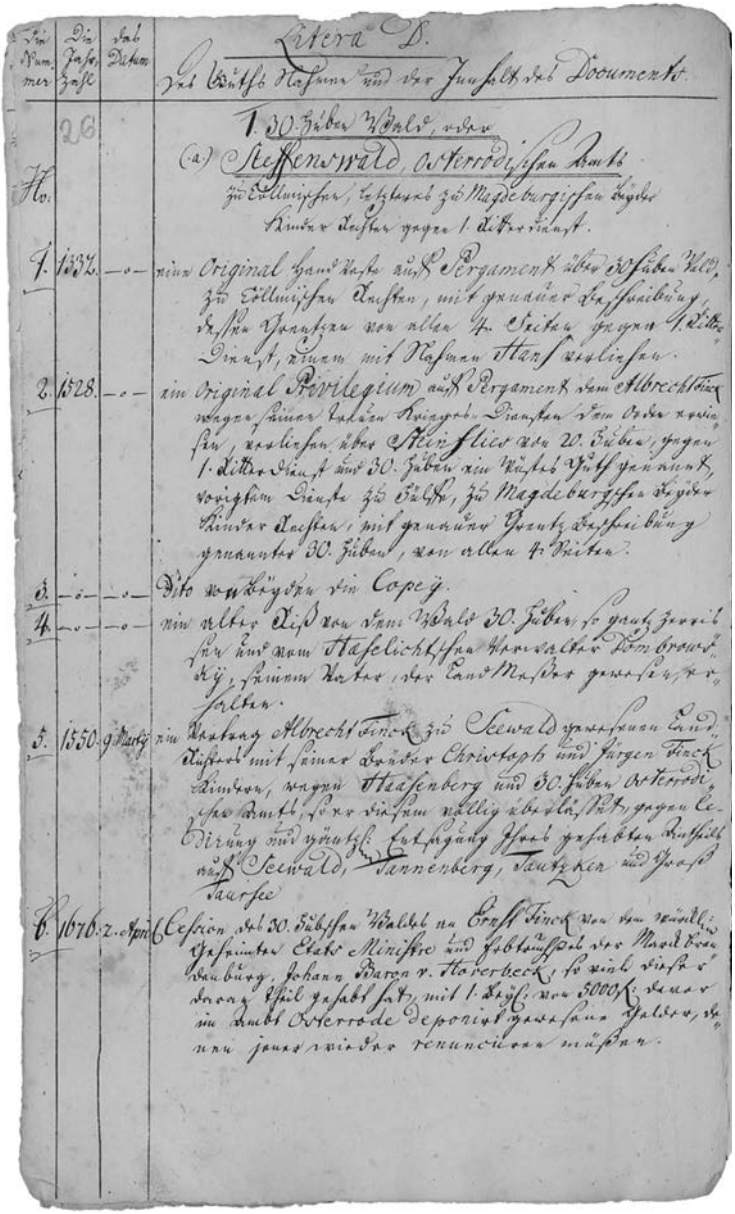

Ilustracja 7. Wykaz dokumentów z XIV–XVII w. dla dóbr Włóki

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1441, [Spis dokumentów z XIV–XVII w. dotyczących poszczególnych majątków według układu alfabetycznego w starostwach: Gilgenburg, Hohenstein, Deutsch Eylau, Neidenburg, Osterode], s. 26.

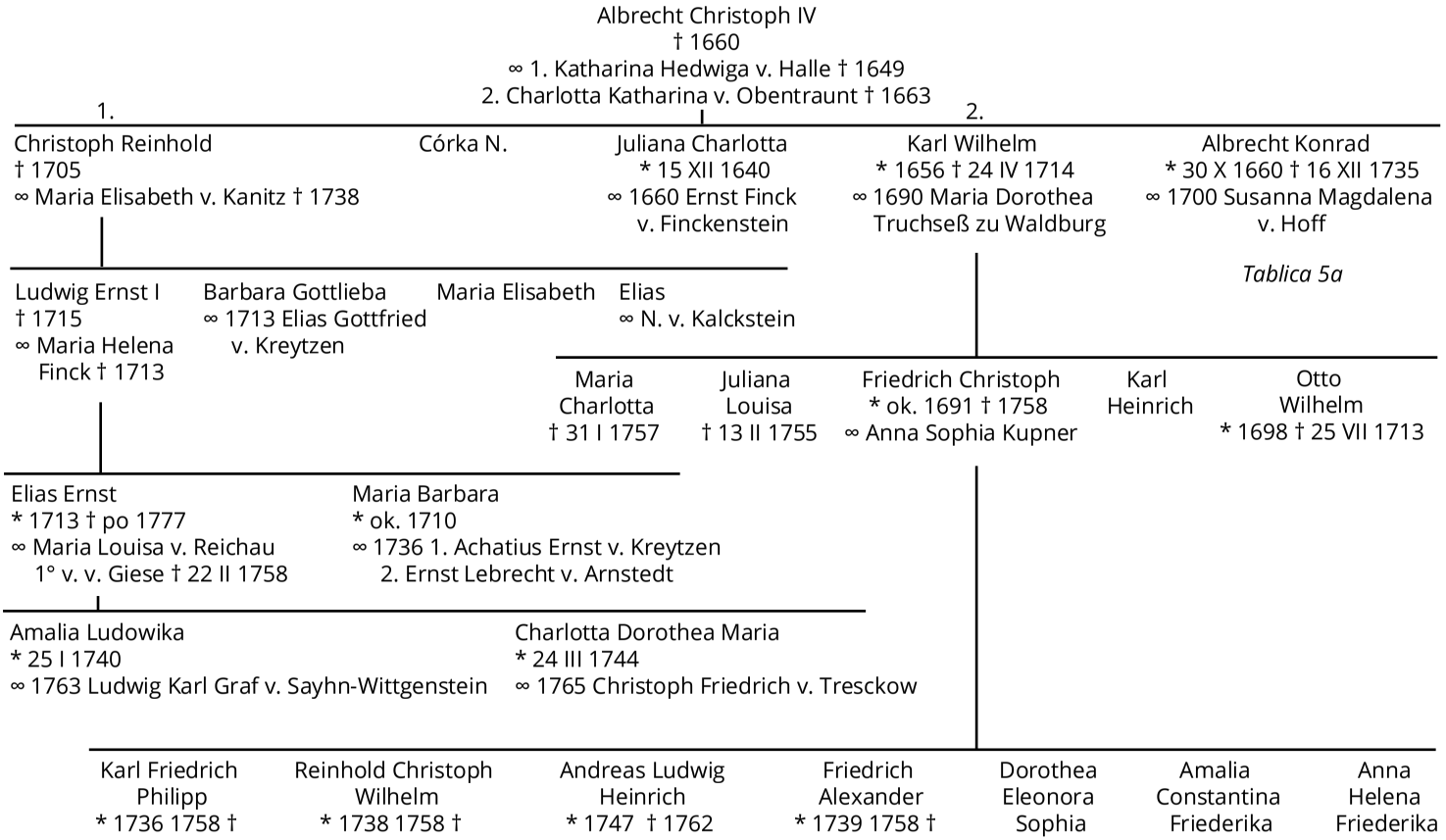

Tablica 5. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta Christopha I, potomka Georga I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

W wyniku zawartej ugody Lipowo, Bałcyny i Ciemniak przejęli potomkowie Albrechta Christopha z pierwszego małżeństwa, część dóbr Zajączki dzieci z drugiego małżeństwa, a Włóki rodzina von Rosen; pozostałe dobra przejął Kuenheim oraz Gustaw Mengden[159]. W wyniku katastrofalnej sytuacji i zniszczeń spowodowanych wojną polsko-szwedzką oraz dżumą tereny te opustoszały i czekały na kolejną kolonizację napływowej ludności.

Potomkowie Albrechta Christopha IV, Christoph Reinhold, Karl Wilhelm i Albrecht Konrad, przyszli na świat w przełomowym okresie w dziejach Prus. W 1657 r. na mocy traktatów welawsko-bydgoskich doszło do zrzucenia polskiej władzy lennej, a Wielki Elektor jako suweren w Prusach Książęcych zaczął realizować politykę umacniania państwa i budowania rządów absolutnych. A ponieważ podstawą ustroju absolutnego była stała armia i stałe podatki, rozpoczęło się odsuwanie od władzy starych rodów szlacheckich. Sytuację wykorzystali Finckowie, ród rozrodzony w ówczesnym pokoleniu, którego sytuacja majątkowa nie była najlepsza. Pozycja szlachty w XVII w. słabła, aż w końcu została ona pozbawiona przywilejów politycznych. Rekompensatą za odsunięcie od władzy stała się możliwość zajmowania stanowisk w rozbudowanej administracji państwowej i wojsku, a także w potwierdzeniu praw do posiadanej ziemi. Odtąd właściciele majątków ziemskich tworzyli junkierstwo pruskie, które wystawiało większość oficerów i obsadzało najważniejsze stanowiska urzędnicze, stając się podporą państwa i militaryzmu pruskiego[160]. W owych przełomowych dla rodziny Finckensteinów czasach uzyskała ona najwyższe stanowiska i stopnie w armii brandenbursko-pruskiej dzięki udzielanemu poparciu władzy elektorskiej. Dowodem osiągnięcia najwyższej pozycji majątkowej i społecznej stało się uzyskanie w 1710 r. przez najmłodszego brata Albrechta Konrada dyplomu hrabiów Rzeszy Niemieckiej oraz najwyższych stanowisk w armii prusko-brandenburskiej.

Urodzony około 1642 r. starszy z braci, Christoph Reinhold, wychowany w rodzinie kalwińskiej, zgodnie z przyjętym modelem rozpoczął karierę od służby w holenderskim wojsku. W 1677 r. w randze majora (*Oberwachtmeister*) poślubił Marię Elisabeth, córkę starosty bałgijskiego,

---

159 *Ibidem*, s. 113–117; E. Hartmann, *Der Kreis Osterode…*, *passim*.

160 B. Engelmann, *Prusy. Kraj nieograniczonych możliwości*, Poznań 1984, s. 115, 379–380.

pułkownika Eliasa von Kanitza, oraz Anny Margarity z domu Finck von Finckenstein, siostry Ernsta „Bogatego Owczarza" z Dąbrówna[161]. W roku następnym Christoph Reinhold służył w armii duńskiej. Dosłużywszy się rangi podpułkownika (*Oberstleutnant*), w 1681 r. odszedł z wojska i przejął zarząd dóbr rodowych. Rozpoczął od powiększania majątku. W 1684 r. nabył 3 łany w Bałcynach koło Lipowa wraz z czterema łanami wcześniej tam zastawionymi[162]. Z rąk przyrodnich braci zajętych karierą wojskową, Karla Wilhelma i Albrechta Konrada, nabył 20 października 1685 r. za 8000 guldenów rodową siedzibę w Zajączkach[163]. Cieszył się poważaniem okolicznej szlachty, która wybierała go swoim reprezentantem na Landtagach. W 1693 r. został opiekunem dzieci polskiego podkomorzego Ludwiga Ernsta Köhnego von Jaskiego, przedstawiciela pomorskiej rodziny bankierów, z którą Finckensteinowie będą skoligaceni. Ciesząc się osobistym poparciem elektora, pod nieobecność starosty i pułkownika Wolfganga Johanna von Kreytzena objął w dzierżawę w 1688 r. starostwo nidzickie i działdowskie, a od 1696 r. aż do śmierci w 1705 r. sprawował urząd starosty nidzickiego[164]. Równocześnie sprawował funkcję sędziego ziemskiego, ale nie miała ona już wówczas takiego znaczenia, jak za czasów jego poprzedników, i nie była chętnie przyjmowana przez szlachtę z uwagi na wyłączenie w 1659 r. z zakresu kompetencji sądowniczych najbardziej dochodowych spraw kryminalnych[165]. Christoph Reinhold zmarł w 1705 r., w którym jego brat Albrecht Konrad wrócił do Prus w poszukiwaniu możliwości odpowiedniego zaznaczenia osiągniętej w służbie dworskiej i wojskowej pozycji majątkowej. Ze związku z Marią Elisabeth von Kanitz pozostawił pięcioro dzieci. Barbara Gottlieb poślubiła w kwietniu 1713 r. Eliasa Gottfrieda von Kreytzena z Piast koło Górowa Iławeckiego, od matki otrzymała w prezencie 8000 guldenów. Najmłodszy z synów, Elias, nie przeżył ojca

---

161 Anna Margaretha była siostrą Ernsta „Bogatego Owczarza".

162 Z reguły zastawnik czerpał z majątku korzyści, których nie zaliczał na poczet długu, co w praktyce prowadziło do zaspokojenia wierzyciela przez przejęcie przedmiotu zastawu na jego własność.

163 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 118.

164 J. Gregorovius, *Die Ordensstadt Neidenburg*…; F. Gause, *Geschichte des Amtes und der Stadt Soldau*, Marburg/Lahn 1958, s. 53.

165 M. Toeppen, *Historia Mazur*…, s. 199, 283.

(zm. 1699 r.)[166]. Najstarszy z rodzeństwa, Ludwig Ernst, zgodnie z rodzinnym modelem kariery służył w wojsku brandenbursko-pruskim. 18 sierpnia 1695 r. został podchorążym w regimencie następcy tronu (od 1701 r. regiment królewski), po siedmiu latach (1 kwietnia 1702 r.) awansował na stanowisko podporucznika, a następnie – kapitana (1 maja 1706 r.). Będąc w randze majora, 3 czerwca 1708 r. otrzymał królewskie zezwolenie na zawarcie małżeństwa z krewną, Marią Heleną Finck, córką Johanna Eberharda z Dublin. Panna młoda wniosła znaczną oprawę, 18 000 talarów zapisała jej 30 października 1708 r. w Dublinach teściowa Anna Weronika z domu Tüsel von Daltitz[167]. Maria Helena około 1710 r. urodziła córkę Marię Barbarę, a we wrześniu 1713 r. syna Eliasa Ernsta, wkrótce potem zmarła[168]. Rodzina wydała drukiem mowę pogrzebową, zachowaną w aktach majątku Wojanowo w powiecie gdańskim (zob. ilustracja 8)[169].

Ludwig Ernst zmarł dwa lata później, pozostawiając spadkobiercom niewielki kapitał o wartości 16 700 guldenów zapisany na Dublinach, które nabył 10 kwietnia 1714 r. za 82 408 guldenów. Maria Barbara zrzekła się 24 stycznia 1736 r. swojej części spadku na rzecz brata Eliasa Ernsta. Poślubiła Achatiusa Ernsta von Kreytzena z Silgin (Sillginnen), który w intercyzie z 9 marca 1736 r. zapisał jej 15 000 guldenów, oprócz tego otrzymała od babki z Zajączek zapis 4000 guldenów. Po śmierci męża w 1748 r. powtórnie wyszła za mąż za porucznika Ernsta Lebrechta von Arnstädta. 29 września 1736 r. sporządziła testament, który w stanie nieotwartym zarchiwizował się w Archiwum Państwowym w Królewcu, obecnie znajduje się w Archiwum Państwowym w Olsztynie[170].

---

166 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, tablica B: *Stamm Seewalde*.

167 *Ibidem*, s. 119–120.

168 D. Schwennicke (*Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 131: *Die Finck (von Finckenstein) Stamm Hasenberg 1, zu Hasenberg, 1710 Reichsgrafen*) jako datę jej śmierci podaje 1714 r., podczas gdy druk mowy pogrzebowej wskazuje 1 IX 1713 r. (pochowana 19 września w kościele w Lipowie, którego Finckensteinowie byli patronami).

169 Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej: APG), Akta majątku Wojanowo, sygn. 10/991/133f, s. 3–16. Druk mowy żałobnej po śmierci Marii Heleny hrabiny Finck v. Finckenstein z 1713 r.

170 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 119–120. Zob. APO, AF, sygn. 42/385/1470, [Testament Marii Barbary von Kreitzen de domo von Finckenstein z 29 IX 1736 r.].

1713. 1/9 3

Die abgefallene Blume/
Welche/
Als die
Erlauchte/ Hochgebohrne Gräfin und Frau/
Frau Maria
Helena
geb. Finckin von Finckenstein/
Des
Erlauchten/ Hochgebohrnen Grafen und Herrn/
HERRN
LUDOVICI ERNESTI
von Finckenstein/
Des H. Röm. Reichs Grafen/ Ihro Königl. Maj. in Preussen
Hoch-meritirten Obrist-Wachmeisters/ und Erb-Herrn der Haasen-
bergischen und Dublinischen Güter ꝛc. ꝛc.
Hochgeliebte Frau Gemahlin
Im Jahr Christi 1713. den 1. Sept. umb 4. Uhr des Morgens diese Zeitlichkeit
gesegnet/ und den 19. Sept. darauff in der Leippischen Kirchen mit Christlichen und
Großherrlichen Ceremonien in Dero Erb-Begräbniß niedergesencket wurde/
Bey einer Höchstansehnlichen Volckreichen Versam̃lung
In einer Trauer-Rede vorgestellet/
und
auff Hoch-Reichs-Gräflichen Befehl
zum Druck übergeben
JOHANNES BARFKOVIUS,
Pfarrer zu Leippe und Marienfeld.
Königsberg/ gedruckt mit Reußnerischen Schrifften.

Ilustracja 8. Druk mowy żałobnej po śmierci Marii Heleny hrabiny Finck von Finckenstein, z domu Finck von Finckenstein

Źródło: APG, Akta majątku Wojanowo, sygn. 10/991/133f, s. 54.

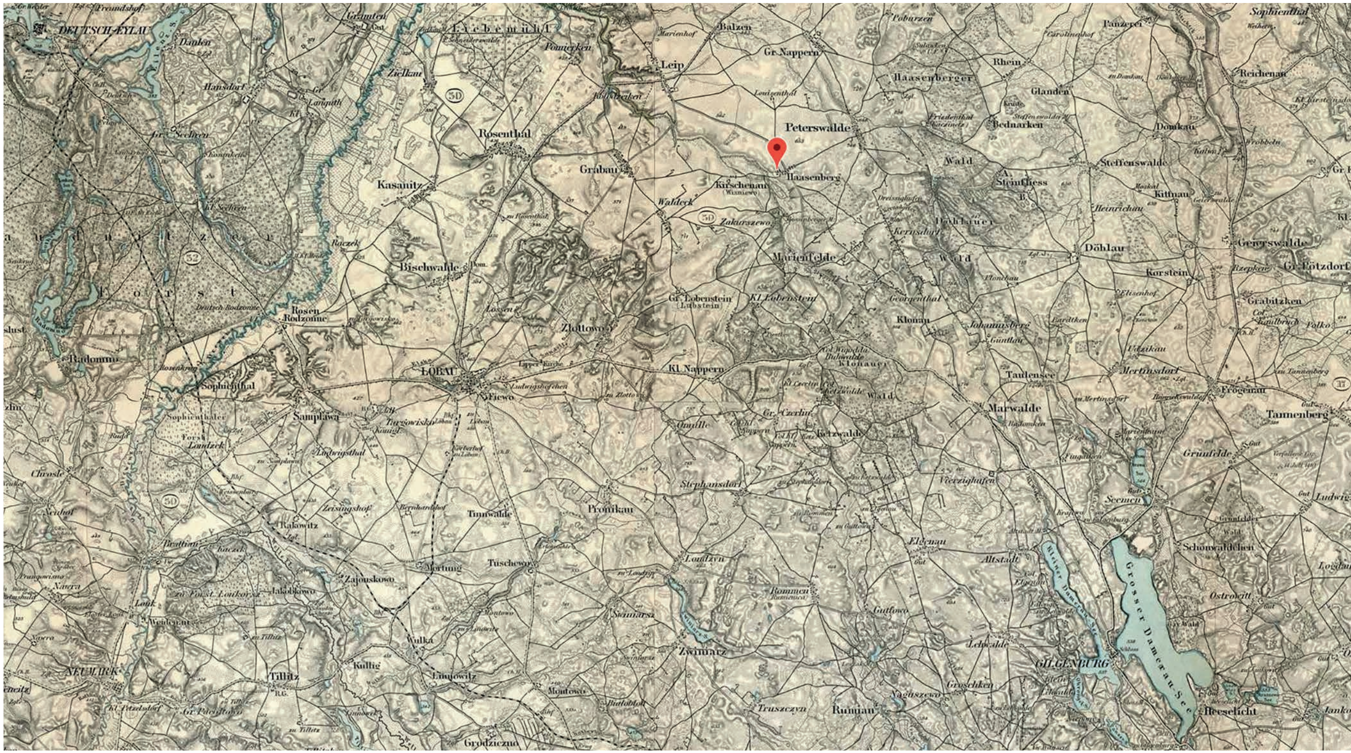

Ilustracja 9. Majątki Finckensteinów: Zajączki

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy niemieckiego sztabu generalnego (*Karte des deutschen Generalstabs*) o wymiarach 1155 × 980 cm pochodzącej z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/10693091 [dostęp: 19 IX 2021 r.].

Elias Ernst (ur. 1713 r.) edukację rozpoczął w berlińskim gimnazjum, a następnie na tamtejszym uniwersytecie pobierał od 1729 r. *Stipendium Finckianum*, którego był później kuratorem[171]. Podobnie jak inni przedstawiciele szlachty pruskiej służył w armii brandenburskiej, między innymi w regimencie von Schwerina. Karierę wojskową zakończył 7 stycznia 1736 r. w randze podchorążego. Po zakończeniu służby przejął cały ojcowski majątek i zawarł wspomniany układ z siostrą Marią Barbarą oraz odziedziczył po babce dobra Zajączki. W wieku 24 lat korzystnie ożenił się z Marią Louisą von Reichau, młodą wdową po polskim podkomorzym von Giesem, która wniosła znaczny kapitał w wysokości 36 000 guldenów. Otrzymana gotówka została zgodnie z postanowieniami intercyzy przeznaczona na spłatę długów zapisanych na Zajączkach, ale w całości ich nie pokryła. Mimo konieczności zaciągnięcia kolejnych pożyczek Elias Ernst nabył pozostałe części dóbr w Lipowie, a następnie 4 stycznia 1748 r. w drodze licytacji dóbr Lausona przejął dawniejsze dobra Fincków – Ryn i Szmygwałd z folwarkiem Ryńskie (Rheinsguth)[172] w starostwie ostródzkim. Wkrótce zakupił Bałcyny, Durąg i Glądy, z których dwa ostatnie wraz ze Szmygwałdem i Ryńskiem na przełomie 1763 i 1764 r. musiał odsprzedać[173]. Od 5 marca 1743 r. Elias Ernst był królewskim podkomorzym, a po śmierci kuzyna Friedricha Konrada (zm. 25 września 1748 r.) zarządzał starostwem dziedzicznym w Dąbrównie w okresie małoletności Karla Friedricha Ludwiga Albrechta (ur. 5 września 1743 r.). Sytuacja powtórzyła się w 1752 r. po śmierci starosty dziedzicznego Iławy Wilhelma Albrechta. Wówczas Elias Ernst objął rządy w Iławie w okresie małoletności Konrada Albrechta Friedricha (ur. 31 maja 1733 r.). Wraz z pozostałymi przedstawicielami wschodniopruskiej szlachty, która znalazła się pod rosyjskim panowaniem, będąc w złej sytuacji finansowej, Elias Ernst nawiązał kontakty z obcą władzą. I najstarszą córkę Amalię Ludowikę chciał wydać za rosyjskiego generała Ludwiga Karla Sayhna von Wittgensteina. Po przywróceniu w lipcu

---

[171] APO, AF, sygn. 42/385/1472, Gräflich von Finckenstenische und von Birckhanianischen Stipendiensachen, s. 154, *passim*.

[172] *Rheinsguth* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*…, t. IX, s. 639; *Ryńskie* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*…, t. X, Warszawa 1889, s. 107.

[173] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 120–122; E. Hartmann, *Der Kreis Osterode*…, s. 79, 482, 499, 537.

1762 r. panowania pruskiego i uwolnieniu ludności od przysięgi wierności złożonej carowej[174] Elias Ernst wycofał swoje zezwolenie na to małżeństwo. Ale związek w tajemnicy przed nim został zawarty 14 lipca 1763 r. w Gdańsku dzięki wsparciu hrabiny von Auerswald, której za ten czyn wymierzono 24 stycznia 1765 r. karę w wysokości 200 talarów, chociaż w grudniu 1763 r. ojciec pojednał się z Amalią Ludowiką. Drugą córkę, Charlottę Dorotheę Marię, w 1765 r. wydał za Christopha Friedricha von Tresckowa.

Sytuacja finansowa Eliasa Ernsta mimo wykazywanej przedsiębiorczości nigdy nie była korzystna. Założony przez niego młyn papierniczy w Glądach nie przyniósł spodziewanego zysku. Latem 1767 r. 60 wierzycieli doprowadziło do pierwszej licytacji jego dóbr. Wartość szacunkowa wystawionego na sprzedaż majątku wyniosła 60 000 talarów, podczas gdy zapisane na nich wierzytelności opiewały na 100 000 talarów. Większość z wystawionych majątków nabył Friedrich Ludwig hrabia Truchseß zu Waldburg, który przejął Zajączki z Bałcynami, Lipowem, Ciemniakiem i Ryńskiem. W 1771 r. rozpisano kolejny konkurs, który objął majątek rodowy jego żony. Wartość wystawionych na subhastę dóbr oszacowano na 43 726 guldenów, a kwotę zobowiązań na 87 762 guldenów, tak więc tylko niewielka część wierzycieli mogła zostać zaspokojona[175]. Nie mając męskiego potomka i wobec widma utraty wszystkich posiadanych dóbr, pod koniec życia, w 1777 r., w Kamieńcu (Finckenstein) zawarł umowę z kuzynami linii zybułtowskiej, na podstawie której wszystkie dobra Finckensteinów przekształcono w allodium[176].

Ciągłość genealogiczna linii Fincków z Zajączek została przerwana w pokoleniu prawnuków Albrechta Christopha IV wraz ze śmiercią Eliasa Ernsta po 1777 r., a następnie jego kuzynów, będących wnukami Karla Wilhelma, czyli młodszego syna Albrechta Christopha IV, chociaż z zawieranych związków małżeńskich na świat przychodziło liczne potomstwo (zob. tablica 5). Z kolei twórca majątku kamienieckiego i tytułu hrabiowskiego, Albrecht

---

[174] E. Cieślak, *Prusy Książęce pod okupacją rosyjską w czasie wojny siedmioletniej* [w:] *Historia Pomorza,* t. II: *do roku 1815*, red. G. Labuda, cz. II: *Pomorze Wschodnie w latach 1657–1815*, Poznań 1984, s. 513–516.

[175] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 120.

[176] *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 2: *Urkunden und Akten*, verfaßt von E. Joachim, M. Klinkenborg, Berlin 1920, s. 121–124.

Konrad, będący najmłodszym synem Albrechta Christopha IV, pozostawił po sobie dwóch synów, z których młodszy stał się założycielem brandenburskiej linii, o czym będzie mowa w dalszej części książki (zob. tablica 5a).

Karl Wilhelm, urodzony około 1656 r. ze związku Albrechta Christopha IV z Charlottą Kathariną von Obentraunt, w wieku 16 lat otrzymywał *Stipendium Finckianum* (1664–1680)[177]. Po zakończeniu edukacyjnej peregrynacji, w październiku 1685 r., został młodszym szambelanem na berlińskim dworze. Niebawem po objęciu rządów przez elektora Fryderyka III, 16 lipca 1688 r., powołano go na stanowisko radcy dworskiego. Kilka miesięcy później wysunięto jego kandydaturę na urząd starosty piskiego, który przejął w kwietniu 1689 r. O osiągniętej pozycji świadczy zawarcie związku małżeńskiego w 1690 r. z Marią Dorotheą, księżną Truchseß zu Waldburg. Od 1698 r. Karl Wilhelm administrował również starostwem ełckim. Z początkiem 1700 r. został mianowany na stanowisko radcy Trybunału Pruskiego (*Ostpreußischen Tribunal*), z którego ze względu na kłopoty zdrowotne musiał zrezygnować. Osiadł w majątku Doba w okręgu giżyckim, nabytym w sierpniu 1703 r. od Johanna Wilhelma von Tettaua za 10 000 talarów, w skład którego wchodziły między innymi Fuleda i Dejguny[178]. Kilka lat przed śmiercią doświadczył nobilitacji rodu do stanu hrabiowskiego, który uzyskał jego młodszy brat Albrecht Konrad. Zmarł 24 kwietnia 1714 r. w Piszu, pozostawiając syna Friedricha Christopha oraz dwie córki, Marię Karolinę i Julianę Louisę. Dwaj starsi synowie: Karl Heinrich oraz Otto Wilhelm, zmarli w wieku młodzieńczym.

Po śmierci Karla Wilhelma w 1714 r. jego najstarszy syn Friedrich Christoph (ur. ok. 1691 r.) przejął majątek Doba, w którym osiadł w 1724 r. po zakończeniu kariery wojskowej. Służył w stopniu podchorążego w regimencie następcy tronu, 12 września 1709 r. awansował na podporucznika w regimencie hrabiego von Borckego. Rangę majora otrzymał 26 czerwca 1723 r., służąc w regimencie von Köhnego. Podobnie jak ojciec zabiegał o starostwo piskie, w którym został jedynie administratorem. W październiku 1724 r. poślubił Annę Sophię, córkę radcy Urzędu Kameralnego Friedricha Kupnera i Konstancji von Droste, która wniosła znaczny posag

[177] G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/1912, s. 1664, Nr. 39.

[178] *Familien-Geschichte…*, T. 1, Hbd. 1, s. 123.

o wartości 12 000 talarów oraz majątki położone niedaleko Królewca: Aweyken i Speichersdorf o wartości 8000 talarów. Friedrich Christoph był wyznania reformowanego, a żona Anna Sophia – luterańskiego, co doprowadziło do sporów między małżonkami, które musiał rozstrzygać sam król Fryderyk Wilhelm I. Ich trzej synowie: Karl Friedrich Philipp, Reinhold Christoph Wilhelm oraz Andreas Ludwig Heinrich, studiowali w latach 1756–1759 w Królewcu[179] pobierając stypendium familijne. Wraz z ojcem zmarli przed 1758 r., zapewne w wyniku działaniach wojennych. Owdowiała Anna Sophia pozostała z małoletnim synem Friedrichem Alexandrem, który zmarł w 1762 r. w wieku 15 lat, oraz trzema córkami, które tak jak ona pozostały przy wierze luterańskiej. Wydała je za niezbyt aktywnych przedstawicieli znanych rodów szlacheckich: Zieliński, Rosenkranz i Hohendorff. Dorothea Eleonora Sophia jako wdowa po Zielińskim wyszła za mąż za Karla von Reichaua, a jej siostra, Amalia Constantina Friederika, w 1779 r. powtórnie wyszła za mąż, poślubiając Friedricha Augusta Leopolda von Goltza. Sytuacja majątkowa rodziny nie przedstawiała się korzystnie. Doba została zadłużona na kwotę 28 894 guldenów, Aweyken zaś w 1733 r. spłonęły w wyniku uderzenia pioruna. Dobę wystawiono na subhastę i 9 maja 1740 r. sprzedano za 10 000 guldenów baronowi Schenk von Tautenburg. Pozostałe w rękach rodziny Aweyken i Speichersdorf kupił 5 września 1775 r. z rąk spadkobierczyń pułkownik Stanislaus Leopold von Kalnein za 85 000 guldenów[180].

Mimo licznego potomstwa ciągłość genealogiczna potomków Albrechta Christopha IV została zerwana. Gałązka Christopha Reinholda wygasła w 1777 r. wraz ze śmiercią Eliasa Ernsta, a gałązka Karla Wilhelma w 1758 r. – wraz ze śmiercią Friedricha Christopha i jego trzech synów około 1758 r. Nie udało im się również zbudować trwałych podstaw finansowo-majątkowych mimo podejmowanej działalności w brandenburskiej służbie dworskiej i wojskowej, do której drogę otwierało im wyznanie kalwińskie. Na szczyt wyniósł rodzinę i ród najmłodszy z braci – Albrecht Konrad, który ustanowił swoją siedzibę w miejscowości Habersdorf. Udało mu się wynieść ród do stanu hrabiowskiego i utrwalić nazwisko w zmienionej na

[179] G. Erler, *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse*…, Bd. 2, s. 130.
[180] *Ibidem*, s. 124–126.

Finckenstein nazwie miejscowości, gdzie wybudował barokowy pałac. Ale jego synom nie udało się zapewnić męskiej sukcesji w Prusach i majątek przeszedł za sprawą koligacji małżeńskiej jego wnuczki Louisy Amalii Karoliny na ród Dohna-Schlobitten-Wartenberg (zob. tablica 5a).

Albrecht Konrad był najmłodszym synem Albrechta Christopha IV, starosty nidzickiego i działdowskiego. Urodził się 30 października 1660 r. w dzierżawionym przez ojca majątku Zaborowo, do którego rodzina schroniła się przed epidemią dżumy, na którą zmarł ojciec Albrecht Christoph IV. W wieku trzech lat Albrecht Konrad stracił matkę, dlatego początkowo wychowywała go rodzina von Rosen z Zybułtowa, a od 1667 r. – przyrodnia siostra Juliana Charlotta wraz z mężem Ernstem Finckiem „Bogatym Owczarzem" z Dąbrówna. Albrecht Konrad ukończył królewiecką Albertynę w czasie studiów pobierając stypendium familijne. 20 października 1685 r. wraz z Karlem Wilhelmem sprzedał majątek Zajączki najstarszemu z braci – Christophowi Reinholdowi, który wprowadził go do służby wojskowej. Oparł na niej całą swoją karierę, która pozwoliła mu osiągnąć najwyższą pozycję w historii rodziny. Jego dalsza kariera stanowić będzie doskonały przykład zachodzących zmian w państwie pruskim, które za czasów panowania Fryderyka Wilhelma I zwanego Wielkim Elektorem (1640–1688) weszło na militarystyczno-absolutystyczną drogę. Umożliwiły one lokalnej szlachcie nie tylko utrzymanie swojej pozycji czy też jej wzmocnienie, ale również, jak w przypadku Fincków, jej podniesienie. Albrecht Konrad rozpoczął ścieżkę wojskową od służby w armii holenderskiej, gdzie poznał najnowocześniejsze wówczas techniki wojskowe. Pod panowaniem Wilhelma III Orańskiego, późniejszego króla Anglii, walczył w kilku niefortunnych bitwach z wojskami Ludwika XIV. Ranny, dostał się do niewoli, z której zdołał się wykupić dzięki dołączeniu do armii francuskiej. Walczył w Hiszpanii, ale wycofał się, gdy Brandenburgia i Prusy ponownie stały się przeciwnikiem Ludwika XIV. W 1689 r., za elektora Fryderyka III, wstąpił do armii brandenburskiej w randze majora i rozpoczął nowy etap służby. Brał udział w wojnie północnej i wojnie o sukcesję hiszpańską. Karierę wojskową zakończył w wieku 75 lat w randze marszałka polnego[181].

[181] Szczegółowo karierę wojskową Albrechta Konrada przedstawił: O. Herrmann, *Graf Albrecht Konrad von Finckenstein als Soldat*, „Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte" 1916, Nr. 29, s. 7–65. Zob. też: L. Graf zu Dohna, *Finck von*

Niezwykle pracowity, obeznany z obowiązkami i wojskową dyscypliną, szybko awansował. Odkomenderowany do Prus jako generał dywizji, zajął miejsce hrabiego von Schlippenbacha, dowódcy pruskich wojsk przygranicznych (regimentów piechoty i kawalerii pruskiej). Jako wódz naczelny zdobył wielkie zaufanie władców pruskich, spośród których dwaj następcy tronu: Fryderyk Wilhelm I i Fryderyk II Wielki, byli jego wychowankami. Obracał się w najwyższych kręgach i 5 maja 1700 r. poślubił wywodzącą się z linii Hessen-Kassel Suzannę Magdalenę von Hoff, córkę wielkiego marszałka nadwornego Wilhelma. Ślub w pałacu berlińskim zorganizowała dla swej damy dworu i jej narzeczonego elektorka Zofia Karolina[182].

Jego żona Suzanna Magdalena von Hoff urodziła dziewięcioro dzieci, z których wiek dorosły osiągnęło czterech synów i dwie córki:

1. Friedrich Wilhelm, ur. 16 stycznia 1702 r., zm. 10 kwietnia 1741 r., major piechoty w regimencie von Borcka; rycerz zakonu joannitów.
2. Friedrich Ludwig, ur. 6 maja 1709 r., zm. 16 marca 1785 r. w pałacu w Kamieńcu, kapitan regimentu dragonów von Platena; rycerz zakonu joannitów; poślubił Albertinę Marię, córkę Friedricha Reinholda Fincka von Finckensteina z Dąbrówna.
3. Karl Wilhelm, ur. 11 lutego 1714 r., zm. 3 stycznia 1800 r., radca na dworze szwedzkim, linia brandenburska (Madlitz).
4. Friedrich Otto Leopold, ur. 12 września 1717 r., zm. 19 kwietnia 1790 r., podchorąży w regimencie von Kalcksteina, linia brandenburska (Drehow).

Finckenstein, Albrecht Konrad Graf [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 5, Berlin 1961, s. 151–152; [A.B. König], *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben*, T. I: *A–F*, Berlin 1788, s. 415–419; E. Graf zur Lippe-Weißenfeld, *Finkenstein Albrecht Konrad Reichsgraf Fink v.* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig 1877, s. 20; K.F. Pauli, *Leben grosser Helden des gegenwärtigen Krieges*, Bd. 8, Halle 1763, s. 255–282, www.books.google.de/books?id=ucw5AAAAcAAJ&hl=pl&pg=PA255#v=onepage&q&f=false [dostęp: 19 XII 2019 r.]; *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 126–132; Hbd. 2, s. 211–243.

[182] L. Graf zu Dohna, *Der Bauherr Albrecht Conrad Graf Finck von Finckenstein und seine Nachfolger* [w:] C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein. Ein Bauwerk des preußischen Barock im Osten. Unter Mitwirkung von Alfred Burggraf und Graf zu Dohna und Lothar Burggraf und Graf zu Dohna mit einem Nachwort von Percy Ernst Schramm*, Frankfurt am Main 1966, s. 19–21.

Ilustracja 10. Suzanna Magdalena z domu von Hoff (22 I 1676 – 5 VI 1752), żona Albrechta Konrada, z drugim synem Friedrichem Ludwigiem, ostatnim przedstawicielem tej linii w Prusach

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 2: *Die Grafen Finck von Finckenstein in der Mark Brandenburg*, verfaßt von M. Klinkenborg, Berlin 1920, Tafel 36, s. 230/231.

5. Maria Amalia, ur. 22 maja 1704 r., zm. 22 czerwca 1752 r., żona ministra Adama Ottona von Viereka.
6. Charlotta Albertina, ur. 22 stycznia 1706 r., zm. 8 marca 1795 r., żona pułkownika Friedricha Wilhelma barona von Kannenberga[183].

Najstarszy z synów, Friedrich Wilhelm, przygotowywany był do życia publicznego, o czym świadczy jego kilkuletnia podróż edukacyjna po Europie, ale zginął w bitwie pod Małujowicami (*Schlacht bei Mollwitz*) w pierwszej wojnie śląskiej jako oficer króla Fryderyka II[184]. Przy życiu pozostał Friedrich Ludwig, który jako najstarszy z rodzeństwa przejął majątek ojca w Prusach, a młodsi synowie: Karl Wilhelm i Friedrich Otto Leopold, zamieszkali w nabytym przez ojca pałacu w Madlitz, stając się pierwszymi przedstawicielami wyrosłej w ten sposób linii brandenburskiej[185].

---

[183] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, Tafel: B: *Stamm Seewalde*; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 132: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Hasenberg 2: 1713–1782 Majoratsherrn zu Finckenstein, seit 1751 zu Alt-Madlitz, Kreis Lebus, seit 1807 zu Ziebengen, Kreis West-Sternberg*.

[184] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 2, s. 245.

[185] Na temat linii brandenburskiej zob. *ibidem* oraz G. de Bruyn, *Die Finckenstein*…, tam też literatura.

Ilustracja 11. Kościół w Kamieńcu, skrzydło boczne, 27 V 2017 r.

Fot. A. Żeglińska

Ilustracja 12. Kościół w Kamieńcu, widok od frontu, 27 V 2017 r.

Fot. A. Żeglińska

Albrecht Konrad 25 lutego 1705 r. nabył za kwotę 78 100 guldenów od Eulenburgów majątek Habersdorf (obecnie Kamieniec). Wystawiony 26 marca 1709 r. przez Fryderyka I zapis lenny obejmował, oprócz 18 łanów w Kamieńcu, przylegające Michałowo (26 łany), Różnowo (86 łanów), Bornice (30 łanów), Dolina (100 łanów), Janowo (40 łanów), tzw. *gemeine Heide* (ponad 183 łanów) oraz dalej położone Olbrachtowo, Piotrkowo, Lubnowy, Górki, karczmę w Mortągu[186]. 6 marca 1706 r. Albrecht Konrad uzyskał od króla zezwolenie na budowę nowego kościoła oraz prawo sprawowania nad nim patronatu[187].

W celu budowy kościoła Albrecht Konrad zaciągnął pożyczkę w wysokości 22 666 talarów zastawioną na Habersdorfie. Z zamiarem wykorzystania bogatych zasobów leśnych w 1707 r. dokupił 40 łanów w Janowie, a w posiadanych pobliskich lasach zbudował tartak, by pozyskiwać drewno niezbędne do prowadzenia rozpoczętych inwestycji, których uwieńczeniem stał się wybudowany w latach 1716–1720 pałac. Po śmierci Johanna Eberharda Fincka król przeniósł na Albrechta Konrada lenno w Dublinach w starostwie kętrzyńskim (17 września 1707 r.), które ten z uwagi na znaczne oddalenie od właściwego kompleksu dóbr przekazał w 1713 r. siostrzeńcowi Friedrichowi Reinholdowi[188].

Albrecht Konrad zasłużył się w trakcie wojny prowadzonej przeciwko Francuzom (wojna hiszpańska Habsburgów). Za namową księcia Eugeniusza Sabaudzkiego, austriackiego feldmarszałka, namiestnika austriackich Niderlandów w latach 1701–1724[189], uzyskał 4 lutego 1710 r. *Grafendiplom* z rąk cesarza Józefa I. Nie była to godność wielce szanowana w kręgu ówczesnej arystokracji, przestrzegającej ściśle określonej hierarchii tytułów i stanowisk. Zatem tytuł otrzymany z rąk cesarza Austrii, na dworze którego można było go kupić, nie miał wśród współczesnych poważania.

---

186 G. Sommerfeldt, *Zur Geschichte*…, s. 132–140; APO, AF, sygn. 42/385/1485, Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt, s. 1–2.

187 C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 142–152.

188 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 128.

189 W. Oppenheimer, *Eugeniusz książę Sabaudzki*, [Printz Eugen v. Savoyen Feldheer, Staatsmann und Mäzen 1663–1736], przedmowa arcks. O. v. Habsburg, przeł. A. Marcinek, Warszawa 1997.

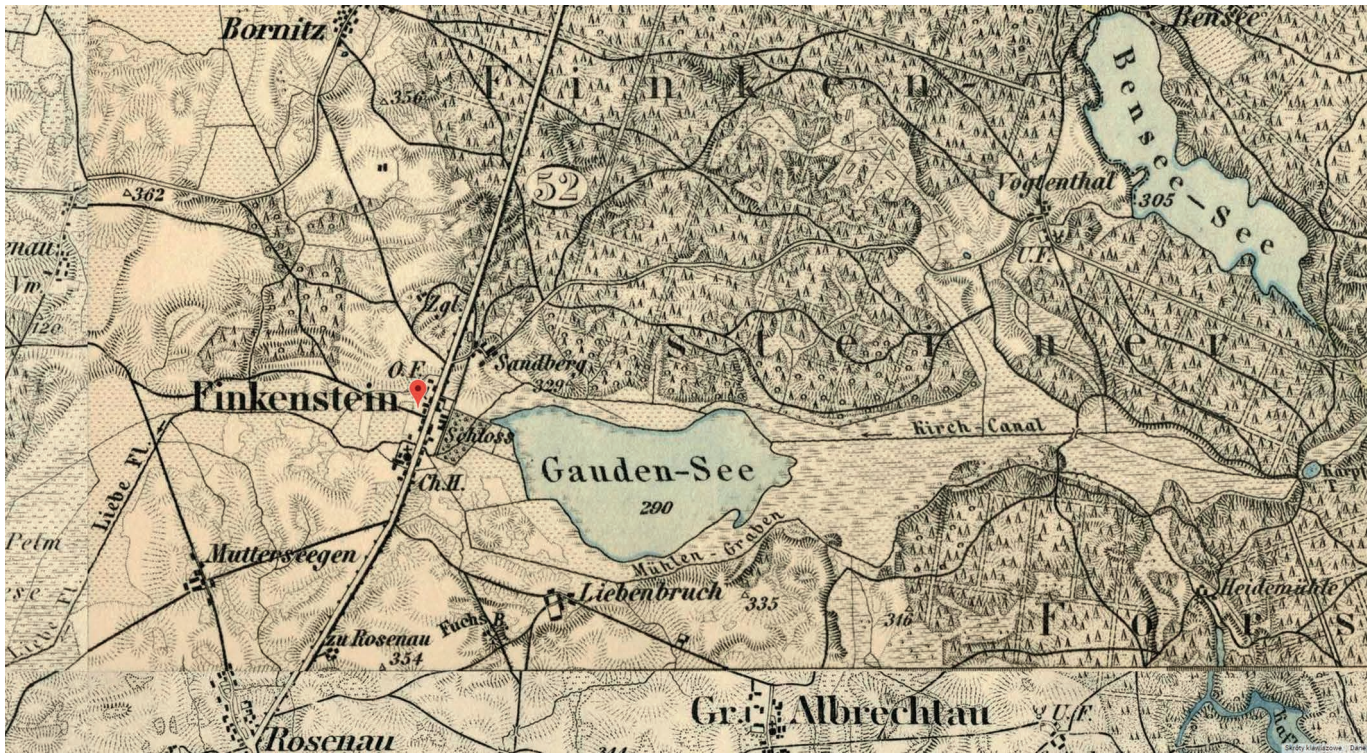

Ilustracja 13. Majątki Finckensteinów: Kamieniec

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy niemieckiego sztabu generalnego (*Karte des deutschen Generalstabs*) o wymiarach 1155 × 980 cm pochodzącej z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/10484034 [dostęp: 19 IX 2021 r.].

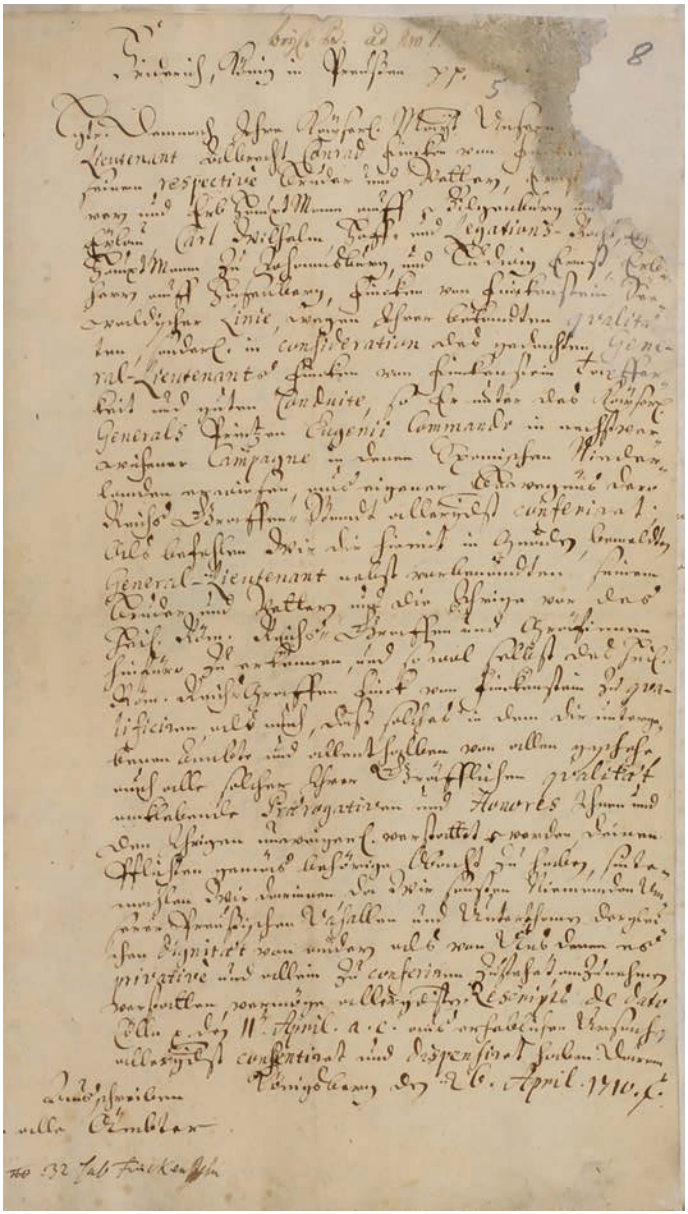

Ilustracja 14. Odpis potwierdzenia nadania tytułu hrabiowskiego przez Fryderyka II dwóm liniom rodu Finck von Finckenstein

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 8.

Za nadanie dyplomu Albrecht Konrad wpłacił 31 maja 1710 r. 150 guldenów do kasy cesarza Józefa I[190]. Dzięki protekcji księcia Eugeniusza 11 kwietnia 1710 r. dyplom potwierdził Fryderyk I. Sytuacja była kuriozalna – tytuł nie został nadany, lecz tylko potwierdzony przez władcę brandenbursko-pruskiego, który w jego treści wskazał owe okoliczności. Do tej pory dokładnie nie wiadomo, jakie przesłanki zdecydowały o nadaniu i potwierdzeniu tytułu[191], który wpisywał ród do niemieckiej prastarej szlachty (Deutsche Uradel).

Albrecht Konrad osiągnięty awans społeczny musiał w odpowiedni sposób zaznaczyć wśród okolicznej szlachty. W latach 1716–1720 zbudował prawdziwie królewską rezydencję, późnobarokowy pałac położony niedaleko jeziora Gaudy, który słynął z ogrodów, groty, wodociągów. Nazywany był „pruskim Wersalem". Jedno skrzydło przeznaczono dla rodziny królewskiej podróżującej z Berlina przez Kwidzyn i Prabuty do Królewca. W 1718 r. król Fryderyk I Wilhelm w trakcie swojego pobytu w pałacu zmienił edyktem nazwę miejscowości Habersdorf na Finckenstein[192], utrwalając w ten sposób formę nazwiska i wiążąc je z konkretną miejscowością.

W błękitnym gabinecie męskim, którego nazwa pochodziła od koloru ścian wykładanych błękitnym jedwabiem, przechowywano obrazy malowane ręką króla Fryderyka Wielkiego, w czasach gdy ten jeszcze jako następca tronu uczył się sztuki wojskowej od marszałka polnego Prus Albrechta Konrada Fincka von Finckensteina[193].

Generał Albrecht Konrad w 1717 r. został gubernatorem twierdzy kłajpedzkiej, a w 1728 r. – twierdzy pilawskiej, w 1733 r. – marszałkiem polnym, był również rycerzem elitarnego zakonu Orła Czarnego[194]. Zmarł 16 grudnia 1735 r., ugruntowawszy pozycję rodu wśród elity państwa pruskiego.

---

190 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand.

191 Zob: D. Schwennicke, *Vorwort* [w:] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 21.

192 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 157–167; C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, publikacja, oprócz opisu architektonicznego pałacu, zawiera liczne ilustracje.

193 C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 142.

194 Order Orła Czarnego, ustanowiony w 1705 r. przez Fryderyka I dla uczczenia utworzenia Królestwa w Prusach, stanowił drugie co do ważności odznaczenie w państwie pruskim.

Ilustracja 15. Pałac w Kamieńcu w okresie świetności w XIX w.

Źródło: A. Duncker, *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie: nebst den königlichen Familien-, Haus-Fideicommiss-Schatull-Gütern in naturgetreuen, künstlerisch ausgeführten, farbigen Darstellungen*, Berlin, Bd. 4: *1861–1862*, Nr. 204: *Finkenstein*.

Zwykły „człowiek z Zaborowa"[195] spod Nidzicy zrobił spektakularną karierę wojskową, zdobywając stanowisko dowódcy 14. regimentu piechoty (1711 r.), szefa korpusu kadetów i generała piechoty (1713 r.), gubernatora twierdzy kłajpedzkiej (1718 r.), gubernatora twierdzy pilawskiej (1728 r.). Cieszył się zaufaniem władców pruskich, którzy powierzali mu funkcję wychowawcy swych synów. Dzięki korzystnemu związkowi małżeńskiemu, z którego na świat przyszło liczne potomstwo, stał się również założycielem brandenburskiej linii rodu Finck von Finckenstein[196]. Spośród wszystkich męskich potomków Albrechta Konrada jedynie Friedrich Ludwig pozostał

[195] M. Meyhöfer, *Der Kreis Neidenburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, Landshut [1968], s. 333.

[196] G. de Bruyn, *Die Finckensteins*…, s. 14–25.

Ilustracja 16. Albrecht Konrad Finck von Finckenstein (30 X 1660 – 16 XII 1735)

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 35, s. 210/211.

Prusach, wszyscy pozostali synowie feldmarszałka związali się państwem brandenburskim, tworząc odrębną linię genealogiczną, której udało się odejść od służby wojskowej na rzecz dyplomacji[197].

Friedrich Ludwig przejął w 1744 r., trzy lata po śmierci starszego brata Friedricha Wilhelma, spadek po ich ojcu warty 78 000 talarów (wartość szacunkowa dóbr wyniosła 86 630 talarów). Zgodnie z obowiązującym prawem majoratu każdemu z trzech synów Albrechta Konrada przysługiwało 26 000 talarów, z tym że z otrzymanej sumy zobowiązani byli pozostawić 8000 talarów zapisanych na siedzibie rodzinnej jako lenno rodowe. Z wypłatą wspomnianych zobowiązań Friedrich Ludwig miał trudności. W latach 1746–1747 wypłacił należną część Friedrichowi Ottonowi Leopoldowi, na którą musiał zaciągnąć pożyczkę. W 1751 r. również starszy z żyjących braci linii brandenburskiej, Karl Wilhelm, zażądał swojej części. Kamieniec został zadłużony na kwotę 41 000 talarów.

[197] O przedstawicielach linii brandenburskiej pisał M. Klinkenborg (*Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 2), a ostatnio G. de Bruyn (*Die Finckenstein*…).

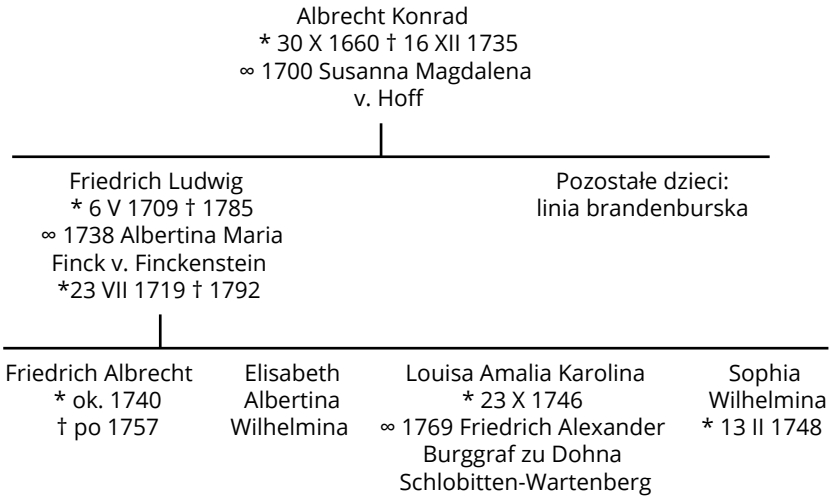

Tablica 5a. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta Konrada, budowniczego pałacu w Kamieńcu

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Kariera Friedricha Ludwiga, kończącego historię Finckensteinów w Finckensteinie (Kamieńcu), była kontynuacją modelu wypracowanego przez ojca, który służbie wojskowej zawdzięczał królewskie uznanie. Obaj wpisali się w poczet *aller Helden und Militarpersonen* państwa pruskiego. Zgodnie z realizowaną od pokoleń tradycją, wyznaczoną przez Albrechta I w testamencie z 1562 r. i zobowiązującą wszystkich męskich przedstawicieli rodu do zdobywania wyższego wykształcenia, Friedrich Ludwig po ukończeniu studiów na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą[198] w 1731 r. wstąpił do kawalerii dragonów Dubislava Friedricha von Platena, w służbie którego uzyskał stopień podporucznika. W 1734 r. wziął udział w działaniach wojennych nad Renem, dowodzonych przez księcia sabaudzkiego Eugeniusza, któremu ród zawdzięczał wyniesienie do stanu hrabiowskiego.

[198] *Aeltere Universitäts-Matrikeln. 1, Universität Frankfurt a. O.*, Bd. 2: *1649–1811*, aus der Originalhandschrift unter Mitwirkung v. G. Liebe, E. Theuner, hrsg. v. E. Friedländer, Leipzig 1888, s. 314; nie został wskazany w publikacji H. Kenkela (*Studenten aus Ost-und Westpreussen an ausserpreussischen Universitäten vor 1815*, Hamburg 1981).

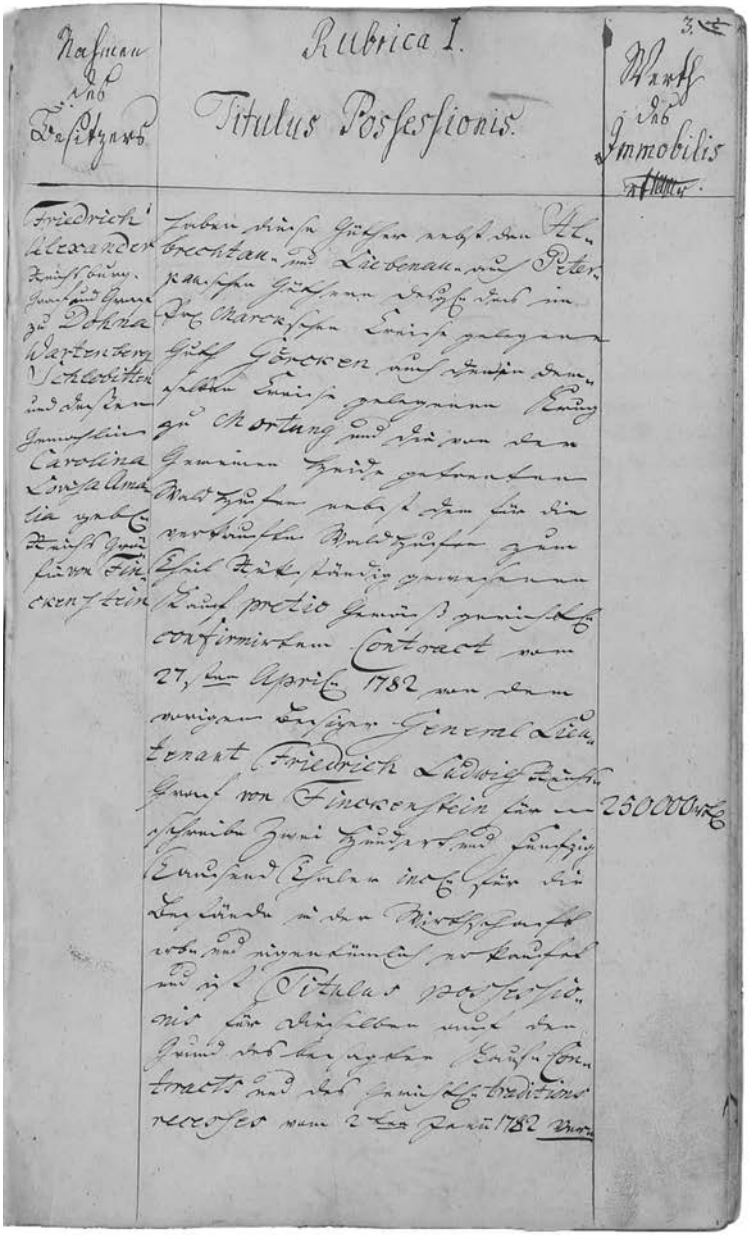

Ilustracja 17. Księga hipoteczna starostwa szymbarskiego,
wpis dotyczący dóbr Finckenstein

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1485, Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt, s. 3.

W 1743 r. został podpułkownikiem i dowódcą regimentu dragonów von Möllendorfa, w 1745 r. generałem majorem. Walczył podczas wojny śląskiej w 1745 r., w 1760 r. wyróżnił się w czasie wojny siedmioletniej w bitwie pod Legnicą (15 sierpnia) oraz pod Torgau (3 listopada). Jego koń został wtedy zastrzelony, a on sam znalazł się w niewoli austriackiej. Był więziony do 1763 r., a więc do pokojowego zakończenia konfliktu. Służbie militarnej poświęcił 58 lat; zmarł w wieku 76 lat[199].

Ze związku zawartego 4 grudnia 1738 r. z Albertiną Marią, córką dąbrówieńskiego kuzyna Friedricha Reinholda, a wnuczką Ernsta „Bogatego Owczarza", Friedrich Ludwig miał syna Friedricha Albrechta, który zmarł w młodym wieku, nie zapewniwszy ciągłości wschodniopruskiej linii Albrechta Konrada. Spośród trzech córek wiek dorosły osiągnęła jedynie urodzona 23 października 1746 r. Louisa Amalia Karolina. 15 stycznia 1769 r. zaręczyła się ona z Friedrichem Alexandrem burggrafem i hrabią zu Dohna-Schlobitten-Wartenberg. Majątek kamieniecki był wówczas zadłużony, wierzytelności na nim zapisane w 1782 r. wynosiły 112 800 talarów.

W tych okolicznościach doszło do zawarcia umowy kupna-sprzedaży i przeniesienia prawa własności majątku kamienieckiego z Finckensteinów na Dohnów. 27 kwietnia 1782 r. Friedrich Albrecht sprzedał jedynej córce Luizie Amalii Karolinie i jej małżonkowi, Friedrichowi Alexandrowi zu Dohna-Wartenberg-Schlobitten, kompleks dóbr kamienieckich za kwotę 250 000 talarów (zob. ilustracja 17). Przejęcie dóbr nastąpiło 2 czerwca 1782 r., kupujący wraz z całą nieruchomością przejęli wszystkie zadłużenia oraz dochody z nią związane. Finckensteinowie zapewnili sobie prawo współrządzenia majątkiem aż do swojej śmierci, pielęgnacją ogrodu zajmowała się matka Karoliny, która w razie śmierci swego męża miała otrzymać dożywotnie uposażenie w wysokości 1500 talarów rocznie. Zrzekła się na rzecz córki i zięcia całego majątku zapisanego w umowie intercyzy i dodatkowo zapisała młodym małżonkom 23 000 talarów przejętych w spadku po zmarłej młodszej siostrze. 26 września 1783 r. żyjący w Brandenburgii bracia Friedricha Ludwiga, Karl Wilhelm i Friedrich Otto Leopold, zatwierdzili ugodę między Friedrichem Albrechtem a jego córką i małżonkiem. W ostatnim punkcie zastrzegli, że suma 5000 talarów, o której była mowa w recesie z 16 kwietnia

[199] [A.B. König], *Biographisches Lexikon aller Helden*…, s. 420–422.

1644 r., zostanie przeznaczona na prace konserwatorskie pałacu (!), a w razie niewywiązywania się z treści umowy oraz przejścia dóbr w obce ręce kwota 5000 talarów będzie im zwrócona; co można uznać za bardzo nowatorskie rozwiązanie. Dekret królewski zatwierdzający dokonaną transakcję został wystawiony 29 marca 1784 r.[200] Z tego też powodu zapewne eksponowano charakter rodzinny dokonanej cesji dóbr kamienieckich, podkreślając, że sprzedaż została dokonana na podstawie umowy rodzinnej. Wraz z utratą majątku kamienieckiego rozproszeniu uległa spuścizna zbudowana i zgromadzona przez Albrechta Konrada, budowniczego fortuny i pozycji społecznej rodu, o czym będzie mowa w Rozdziale III książki.

6. Linia zybułtowska: gałąź młodsza – Albrechta I

Najwybitniejszym spośród założycieli wszystkich gałęzi rodu był Albrecht I (zm. 1562 r.), który wyznaczył kierunek aktywności swoim potomkom, zdobył znaczny majątek, należał do bliskiego otoczenia księcia Albrechta, zadbał o wykształcenie swoich współrodowców poprzez ufundowanie *Stipendium Finckianum*. Posiadał on rozległe dobra Miejska Wola (20 łanów) i Wólka (30 łanów), 7 łanów w Zajączkach oraz Szczepankowo. Od 1542 r. był właścicielem dóbr Ryn w starostwie ostródzkim. 2 października 1544 r. nabył od nadmarszałka Friedricha von der Oelsnitza wieś Frednowy (60 łanów). Majątek zdobywał w drodze zatargów z sąsiadami, uzyskując nie tylko posiadłości, ale również przydomek Diabeł (*Teufel*) i Pożeracz Ziemi (*Erdfresser*). W 1550 r. Albrecht I zaspokoił roszczenia bratanków Christopha i Georga tytułem pobranej kwoty na ich opiekę oraz pozostawił im Zajączki i Włóki w zamian za zrzeczenie się przez nich wszelkich roszczeń do Zybułtowa, Stębarka i dóbr Tuczki oraz zwolnienie hipoteki zastawionej na dobrach Tułodziad.

Protoplasta drugiej gałęzi linii zybułtowskiej karierę publiczną rozpoczął w 1528 r. od stanowiska olsztyneckiego sędziego ziemskiego, 24 stycznia 1552 r. awansował na jedno z intratniejszych starostw w księstwie – urząd

[200] APO, AF, sygn. 42/385/1485, Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt, s. 1–24; kontynuacja: APO, AF, sygn. 42/385/1486, Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt, s. 112–117.

w Miłomłynie. Jako posiadacz znacznego majątku udzielał pożyczek księciu Albrechtowi, w zamian otrzymując (1 października 1561 r.) uroczyste potwierdzenie udzielonego wcześniej zastawu Miłomłyna[201]. Związany w ten sposób z dworem królewieckim, 21 kwietnia 1547 r. został zaproszony na uroczystości pogrzebowe po zmarłej księżnej Dorocie, a następnie zaślubiny księcia z Anną Marią von Braunschweig (styczeń 1550 r.). W 1550 r. przejął w opiekę psy myśliwskie księcia[202]. Z przychylności i opieki Albrechta Hohenzollerna korzystał, prowadząc liczne sprawy sądowe, zapewniające mu uprzywilejowaną pozycję w lokalnym społeczeństwie. Zdobył ogromną fortunę, która umożliwiła mu przeznaczenie części narosłego kapitału na ustanowienie fundacji rodzinnej (*Familienstipendium*), której zapis uczynił latem 1562 r. w postaci testamentu[203]. Wyraził w nim troskę o należyte wykształcenie potomków i kierował ich do istniejącego niecałe dwa dziesięciolecia uniwersytetu królewieckiego. Głównymi spadkobiercami uczynił dwóch synów: Feliksa i Bartela, którzy mieli przejąć wszystkie dobra dziedziczne i zastawne, a w wybudowanym murowanym domu w Zybułtowie ustanowić rodową siedzibę. Zobowiązani byli oni również do zapewnienia kapitału w wysokości 5000 grzywien zapisanego na dziedzicznych dobrach, z sumy tej 6% odsetek powinni przeznaczać na stypendia wypłacane dwóm lub trzem potomkom studiującym w Albertinie. W razie ich braku istniała możliwość przeznaczenia stypendium innym potomkom szlacheckich rodów pruskich. W testamencie zapewnił opiekę licznym córkom, z których trzy najstarsze (Anna, Christina i Barbara) były już wówczas zamężne. Niepełnoletnim córkom (Margarita, Apollonia, Ortha, Katharina, Sybilla i Sophia) zapisał po 2000 grzywien.

Starszy syn Albrechta I, Feliks, w semestrze letnim 1541 r. studiował w Wittenberdze[204], gdzie dzięki pismom polecającym, wystawionym na

---

201 H. Schweichler, *Das Domänenwesen*…

202 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 77–81, 189.

203 *Ibidem*, T. 2, s. 23–28. Testament Albrechta Fincka z Miłomłyna z 24 VI 1562 r. w odpisie zatwierdzonym przez księcia Albrechta z 17 VIII 1562 r. znajduje się w APO, AF, sygn. 42/385/1472, Gräflich von Finckenstenische und von Birckhanianischen Stipendiensachen, s. 6–21.

204 H. Kenkel, *Studenten aus Ost- und Westpreußen*…, s. 302; H. Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen*

prośbę jego ojca przez księcia Albrechta 11 stycznia 1542 r., przebywał w otoczeniu Marcina Lutra i Filipa Melanchtona[205]. 17 października 1545 r. został w Heidelbergu immatrykulowany[206]. Po powrocie z peregrynacji zagranicznej w 1556 r. poślubił Barbarę, córką Jakoba von Diebesa. Zabezpieczył jej 12 sierpnia 1557 r. wiano na dobrach Szczepankowo, Miejska Wola oraz w gotówce 1600 grzywien.

Po śmierci ojca (1562 r.) Barthel przejął dobra zybułtowskie, a Feliks – kompleks dóbr Miłomłyn–Przezmark. Od tego momentu Feliks występował jako *Herr auf Liebemühl*. Zdobył znaczną fortunę, posiadał liczne posiadłości w starostwie ostródzkim, których zarząd sprawował w siedzibie rodowej w Zybułtowie. Należał, podobnie jak ojciec, do osób blisko związanych z podstarzałym, chorym psychicznie księciem Albrechtem Fryderykiem, który wydawał niejednokrotnie sprzeczne z obowiązującymi przepisami decyzje w zamian za możliwość wyręczenia go z zaistniałych kłopotów finansowych, a udzielane prywatne kredyty były „zawoalowaną formą zakupu urzędu w monarszym aparacie władzy"[207]. Stąd też śmierć księcia poczyniła w życiu Feliksa wiele zmian. Władza regencyjna zmusiła go do przekazania urzędu starościńskiego w Miłomłynie ewangelickiemu biskupowi i przyjęcia w 1565 r. tytułem rekompensaty starostwa w Działdowie. Jego sytuacja majątkowa umożliwiała mu udzielanie pożyczek gotówkowych, nie tylko władcom pruskim[208], lecz również miastom, między innymi Toruniowi.

---

von 1502 bis 1602: eine Festgabe zur vierhundertjährigen Gedächtnisfeier der Gründung der Universität Wittenberg, Leipzig 1903, s. 40.

[205] *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preussen*, hrsg. v. P. Taschackert, Bd. 3: *Urkunden*, Bd. 2: *1542–1549*, Leipzig 1890, Nr. 1389, https://kpbc.ukw.edu.pl/publication/11874 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

[206] *Die Matrikel der Universität Heidelberg, 1. Teil: Von 1386–1553; nebst einem Anh. enth.: 1. Calendarium acad. vom Jahre 1387*…, bearb. und hrsg. v. G. Toepke, Heidelberg, 1884, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/matrikel1386/0671 [dostęp: 19 XII 2019 r.]; H. Kenkel, *Studenten aus Ost-und Westpreussen*…, s. 302.

[207] I. Kąkolewski, *Nadużycia władzy i korupcja w Prusach Książęcych w połowie XVI wieku. Narodziny państwa wczesnonowożytnego,* Warszawa 2000, s. 50–51. Finckowie, pożyczając księciu 21 850 grzywien, znaleźli się na drugiej pozycji (tuż po Dohnach) pośród wyszczególnionych przez autora rodów, które w 1566 r. udzieliły księciu najwyższych pożyczek.

[208] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 77–84.

Nie były to transakcje ryzykowne, ponieważ ich zabezpieczenie stanowiły intratne dzierżawy, z których wierzyciel czerpał dochody, a w momencie nieterminowego regulowania należności przez dłużnika nabywał do nich prawo własności. W ten sposób zdobywany kapitał pozwolił mu 24 kwietnia 1572 r. nabyć od Quirina von der Oelsnitza za zgodą księcia Albrechta Fryderyka starostwo Dąbrówno z miastem, wolnymi i chłopami, jak również władzę dziedziczną na magdeburskim prawie lennym[209]. W momencie sprzedaży urzędu starościńskiego zapomniano o dokonanym w 1544 r. przez księcia Albrechta zastrzeżeniu dotyczącym niemożności odsprzedania go przez spadkobierców nadmarszałka i starosty Olsztynka, Friedricha von der Oelsnitza. W ten sposób rodzina Fincków weszła w posiadanie całego Dąbrówna z wszystkimi przynależnymi budowlami, ogrodami, zamkiem z górą zamkową, budami w mieście itd., jak również władzą zwierzchnią, sądownictwem, prawem połowu ryb w jeziorach Dąbrowa Wielka i Mała, z wyjątkiem części zapisanej rodzinie Gablenz na Jeziorze Okrągłym oraz rzeczce przepływającej przed domem i miastem, przejęła młyn, folusz, szarwarki, opłaty płużne (*Pfluggetreide*), czynsze, czynsz rekognicyjny, pozwolenia, zezwolenia na wykup wolnych ze wsi szarwarkowych: Lewałd (80 łanów), Marcinkowo (23 łany), Groszki (10 łanów), Giętlewo (15 łanów), chełmińskie wolne wsie: Uzdowo (80 łanów), Szenkowo (40 łanów), Kamionki (40 łanów), Tułodziad (45 łanów), Saminek (14 łanów) i Bartki (5 łanów). Przejęła również sądownictwo nad wolnymi w Gąsiorowie Wielkim i Wierzbowie, 5 łanów w Lewałdzie i 4 łany za Jeziorem Okrągłym, a także 12,5 morgi łąk w Tułodziadzie oraz łąkę za młynem wraz z małym pastwiskiem dla koni, do tego cegielnię z piecem, domem mieszkalnym, ogrodem i wszystkimi przyległościami mającymi obejmować 5 mórg. W końcu cały zarząd starostwem wraz z sądownictwem niższym i wyższym w sprawach gardłowych (*an Hals und Hände*)[210], sądownictwem na

[209] H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna w Prusach Wschodnich (1326–1926)*, Warszawa–Dąbrówno 2001, s. 49. Przedruk z oryginału: G. Conrad, *Zwei Verzeichnisse von Archivalien des ehemaligen Erbhauptamts zu Gilgenburg (Ostpr.)*, „Altpreußische Monatschrift" [1895], Bd. 32, s. 137–142.

[210] Sprawy gardłowe – dosłownie na gardle i ręce, były to sprawy związane z wymierzaniem najwyższych kar, tj. kary śmierci i obcięcia członków, np. za zabójstwo, podpalenie, spędzenie płodu czy kradzież.

gościńcach, z wyłączeniem jedynie zwierzchnictwa książęcego nad szlachtą starostwa[211]. Za te wszystkie włości i prawie niemal nieograniczoną władzę sądowniczą Feliks zapłacił 29 000 grzywien pruskich. Wraz ze wskazanymi prawami Finckowie przejmowali dokumenty związane z nieruchomościami i zapisanymi na nich uprawnieniami. Umowa została uroczyście zatwierdzona przez władcę 5 maja 1572 r., a Oelsnitzowie zobowiązani zostali do przeznaczenia otrzymanej gotówki na zakup innych dóbr w państwie pruskim. Pozycja Fincków wśród okolicznej szlachty Prus Górnych uległa znacznemu wzmocnieniu. Dodatkowo znakomita kondycja majątkowa Feliksa pozwoliła mu 11 listopada 1573 r. odkupić od Hansa von der Gablenza leżące w starostwie dąbrówieńskim dobra Płąchawy, a w 1576 r. od Jakoba Schwerina – majątek Samin i Grunwald[212].

O osiągniętej wysokiej pozycji wśród okolicznej szlachty świadczą koligacje małżeńskie licznego jego potomstwa. Ze związku z Barbarą von Diebes miał synów: Michaela, Albrechta, Ludwiga, Feliksa, Jakoba i Melchiora, oraz córki: Apollonię, Annę, Barbarę, Katharinę i Elisabeth. Apollonia wyszła za mąż za Jakoba von Kikola, następnie za Georga von Retteinena. Anna poślubiła Hansa Küchenmeistra von Sternberga, a następnie Hansa von Retteinena. Barbara wyszła za Jakoba von Birckhahna[213], a Katharina związała się z Kasparem von Rippenem. Po śmierci Feliksa, latem 1576 r., opiekę i zastępstwo w imieniu nieletnich synów Michaela i Albrechta sprawował stryj, Barthel z Zybułtowa, będący charakterologicznym przeciwieństwem brata. Nie skończył niemieckich szkół i związał się dworami polskich magnatów. Posiadał gwałtowną naturę, szybko wpadał w złość, dopuszczał się grabieżczych praktyk, paląc i niszcząc sąsiednie majątki. Także dzieci jego brata Feliksa wnosiły skargi na jego działalność podejmowaną w charakterze ich opiekuna.

Barthel, podobnie jak brat Feliks, a wcześniej ojciec, zapewnił sobie łaskę władców dzięki konieczności zaciągania u niego pożyczek gotówkowych, których udzielał im na 7%, nie jak brat Feliks – na 6%[214]. Cała

---

[211] C.B. Bock, *Kronika miasta Dąbrówna*…, s. 53–56, 127–128; H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna*…, s. 49–50.

[212] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 82–84.

[213] A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren*…, s. 73–74, 145–146.

[214] *Ibidem*, s. 85, 190.

zdobytą fortunę szybko utracił. W 1580 r. zaczął mieć poważne kłopoty finansowe, związane z zadłużeniem majątku spowodowanym niefortunnymi transakcjami zawartymi z wielkim kupcem gdańskim Moritzem von Petzschwitzem, z którym handlował między innymi zbożem, winem, suknem, jedwabiem, biżuterią. Jego dług 28 lutego 1582 r. wynosił 8232 guldenów i związany był z nieuregulowaniem należności za 5400 łokci farbowanego wytwornego sukna, którego nie był w stanie sprzedać[215]. Dług mimo wieloletniego procesu nigdy nie został w całości uregulowany. W październiku 1585 r. wszystkie dobra Barthela zostały wystawione na sekwestr. Sprawę zakończył 17 października 1589 r. sąd kryminalny, skazujący go na banicję[216]. 1 czerwca 1594 r. za zgodą wierzycieli ogłoszono kolejną licytację, która objęła majątek jego żony Justyny von Kreytzen, oszacowany na 11 000 grzywien. Barthel zmarł jesienią 1598 r., przed zakończeniem postępowania, w oczekiwaniu na akt łaskawości[217].

Justyna, córka nadburgrabiego Christopha von Kreytzena, pozostała z ośmiorgiem dzieci: Christophem, Georgem, Heinrichem i Melchiorem oraz Dorotheą, Kathariną, Anną i Judithą[218]. Wraz z dziećmi zamieszkała w rodowej siedzibie w Zybułtowie, która jej pozostała po przeprowadzonej kolejnej licytacji jej dóbr. Wierzyciele przejęli wszystkie chełmińskie dobra, a skarb państwa – dobra lenne.

Pozycję rodziny utrzymywali starsi synowie Feliksa: Michael i Albrecht II, którzy podjęli studia w Wittenberdze i 13 października 1572 r. zostali immatrykulowani[219]. W Wittenberdze, centrum luteranizmu, Michael przyjął wyznanie reformowane, a wraz z nim zybułtowski ród. Po śmierci ojca wraz z rodzeństwem znajdował się pod opieką stryja Barthela. Bracia w 1583 r. dokonali oszacowania odziedziczonego po ojcu Feliksie spadku zarządzanego przez Barthela. Aktywa wyniosły 106 700 grzywien, w stosunku do obciążeń

---

215 GStA PK HA, StA Königsberg, Adelarchiv Finck von Finckenstein, Bd. 1.

216 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 85–90.

217 *Ibidem*, s. 88–89, 190.

218 *Ibidem*, s. 90, 191. Tablice Wallenrodta podają, że dziećmi Barthela byli synowie: Christoph, Melchior, Heinrich, i córka Judith.

219 H. Freytag, *Die Preussen auf der Universität Wittenberg*…, s. 69.

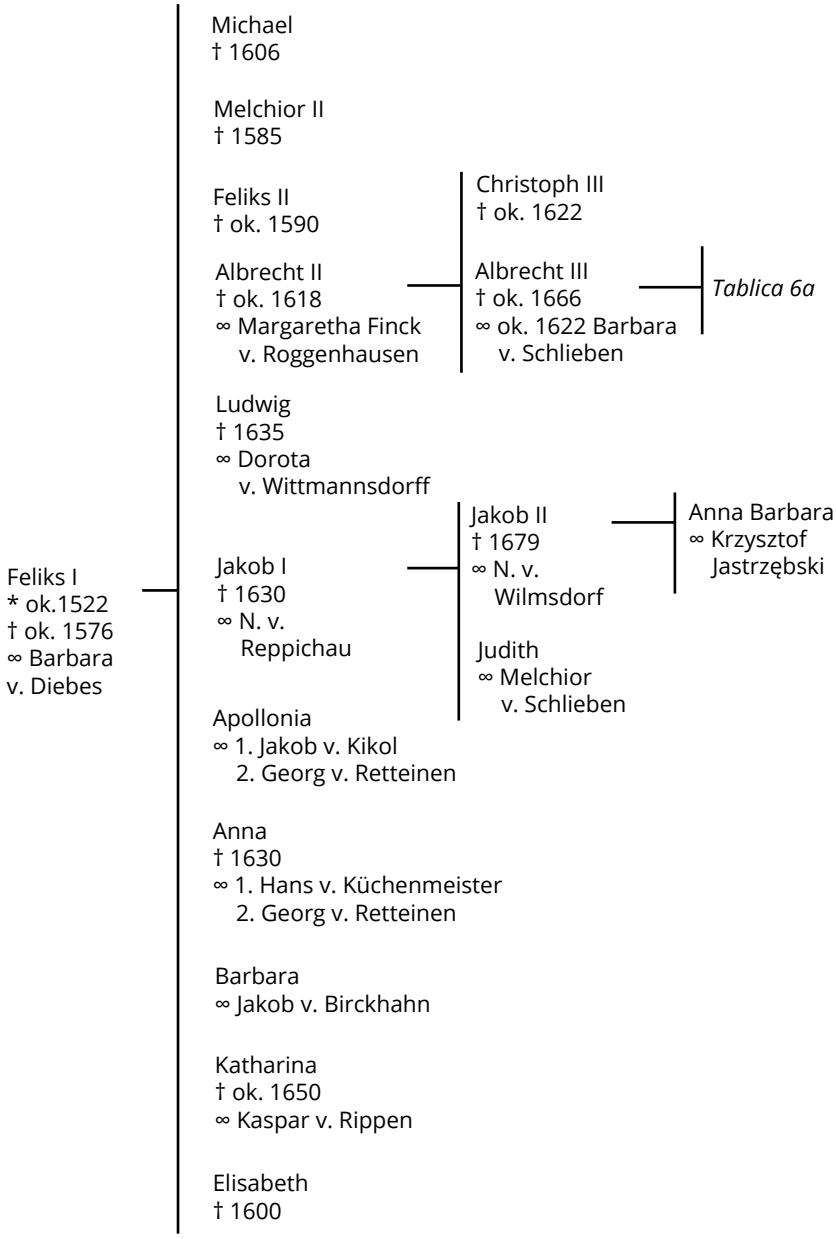

Tablica 6. Linia zybułtowska – gałązka Feliksa I, syna Albrechta I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

skalkulowanych na 51 231 grzywien[220]. Nie był to zatem znaczny spadek. Na podstawie zawartej w 1583 r. ugody Michael przejął starostwo dziedziczne w Dąbrównie. Ponieważ zmarł bezżennie w 1606 r., Dąbrówno odziedziczył po nim brat Albrecht[221]. Wobec zagrożenia utraty rodowej siedziby w Zybułtowie, wystawionej po śmierci Barthela na sprzedaż w drodze otwartej licytacji, bracia Michael, Albrecht i Ludwig wyrazili gotowość sprzedaży Dąbrówna i Samina w celu uratowania siedziby rodowej ustanowionej przez protoplastę linii – Albrechta I.

Spadkobiercy Feliksa brali udział w wielu zatargach. Najpierw złożyli zażalenie do sądu nadwornego na sprawowaną kuratelę przez ich stryja Barthela, żądając zwrotu 18 089 grzywien. Sąd przyznał im podwójną sumę po uwzględnieniu narosłych odsetek skalkulowanych na 36 178 grzywien. Potomkowie Barthela, Melchior I i Heinrich, 4 listopada 1614 r. odwołali się od wyroku do sądu królewskiego w Warszawie (Królewski sąd relacyjny)[222].

---

220 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 92.

221 H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna*…, s. 50.

222 Kwestię odwołań (apelacji) mieszkańców Księstwa Pruskiego do sądu królewskiego uregulował w sposób ostateczny tzw. dyplom warszawski wydany przez Zygmunta III Wazę 5 VIII 1614 r. Kilka lat później stał się on częścią obszernej kodyfikacji Prus Książęcych pod nazwą *Ius provinciale Ducatus Prussie*, przeprowadzonej z polecenia elektora Jana Zygmunta (w 1620 r.), zob. edycja źródłowa: W. Litewski, *Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620 = Ius provinciale ducatus Prussiae*, t. 2: *Strafprozessrecht*, Warszawa 1983. Postępowanie apelacyjne przed monarchą toczyło się według przepisów prawa polskiego. Sąd rozpatrywał sprawy pod przewodnictwem króla, który dobrowolnie wybierał asesorów spośród dygnitarzy Rzeczpospolitej. W myśl ustaleń z 1614 r. królewski sąd relacyjny odprawiał roki w dwóch sześciotygodniowych sesjach: 1) *termini vernales* (1 marca – 12 kwietnia) i 2) *termini autumnales* (1 października – 12 listopada). Wprowadzenie tych przepisów zabezpieczało na kilkadziesiąt lat interesy zarówno Polski, jak i stanów pruskich. Praktyczna realizacja królewskiego zwierzchnictwa sądowego w Księstwie Pruskim w interesującym nas okresie nie została jeszcze gruntownie przebadana. Dopiero wojna Polski ze Szwecją doprowadziła do zniesienia apelacji od sądów pruskich do Warszawy. Na mocy traktatu podpisanego w Królewcu 17 I 1656 r. Fryderyk Wilhelm zerwał związki z Polską, przyjmując jako książę pruski zwierzchnictwo szwedzkie. Najwyższą instancją dla spraw pruskich miał być odtąd Najwyższy Trybunał Apelacyjny (*Oberappellationsgericht*) w Królewcu, ponieważ po zerwaniu układu lennego z Polską odpadła możliwość odwołań do sądu relacyjnego, a stany pruskie nie chciały podlegać trybunałowi w Berlinie. Ustanowieniem zasad funkcjonowania królewieckiego trybunału zajął się landtag pruski obradujący od

Ilustracja 18. Majątki Finckensteinów: Zybułtowo

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy niemieckiego sztabu generalnego (*Karte des deutschen Generalstabs*) o wymiarach 1155 × 980 cm pochodzącej z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/20792077 [dostęp: 19 IX 2021 r.].

Wyrazili gotowość wypłacenia jedynie 8089 grzywien kapitału bez odsetek. Ostatecznie 16 grudnia 1616 r. zawarto ugodę, na podstawie której tytułem uregulowania roszczeń dąbrówieńscy potomkowie Feliksa zrzekli się 40 000 guldenów i 3470 grzywien, a zybułtowscy potomkowie Barthela zobowiązali się do przejęcia kosztów związanych z utrzymaniem na Uniwersytecie Królewieckim *Stipendium Finckianum*[223]. Melchior I zmarł w 1630 r., nie pozostawiając potomstwa ze związku z Kathariną von Küchenmeister. Nie przedłużył linii również jego młodszy brat Heinrich, który poślubił Veronikę von Aulack, a po jej śmierci w 1630 r. związał się z Kathariną von Lehndorff. Zmarł bezpotomnie 17 lutego 1648 r. W dokumencie z 20 marca 1648 r. Katharina zwróciła się do krewnych męża i swoich braci, Fabiana i Hansa Lehndorffów, o ustanowienie opieki. Użyła wtedy po raz pierwszy pełnej formy nazwiska Finck von Finckenstein[224].

Ciągłość linii zybułtowskiej zapewnili spadkobiercy Dąbrówna, którym również udało się uchronić Zybułtowo przed utratą z rąk rodziny.

Ludwig, trzeci syn Feliksa I, w 1613 r. zawarł z Albrechtem II i Jakobem układ, którego postanowienia zostały potwierdzone w kolejnej braterskiej umowie – z 28 października 1616 r. Na jej podstawie stał się on posiadaczem kilkuwioskowego klucza Jankowo w starostwie pasłęckim oraz domu z ogrodami w Toruniu[225]. Musiał je szybko utracić, więcej bowiem nie występują jako posiadłości Fincków. W Jankowie gospodarował już od 1599 r., gdzie osiadł z Dorotą von Wittmannsdorff, której matka pochodziła z linii rogójskiej. Elisabeth Finck przy zaślubinach córki zapewniła Ludwigowi udział w dobrach Wielka Sławka. Wobec braku własnych dzieci cały zgromadzony majątek Ludwig zapisał 27 grudnia 1627 r. bratankowi Albrechtowi III z Dąbrówna jako głównemu spadkobiercy[226]. W trakcie wojny polsko-szwedzkiej wraz ze wspomnianym wcześniej kuzynem

---

18 III 1656 r., zob. A. Kamieński, *Pruskie apelacje sądowe w Koronie w latach 1640–1657* [w:] *Pomorze – Brandenburgia – Prusy*, Szczecin 1999, s. 128–129; a także K. Piwarski, *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*, Gdynia 1938, s. 39–40.

223 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 94; T. 2, s. 37: *Vergleich zwischen den beiden Linien Gilgenburg und Seewalde*.

224 *Ibidem*, T. 2, s. 49.

225 *Ibidem*, s. 37: *Vergleich zwischen den beiden Linien Gilgenburg und Seewalde*.

226 *Ibidem*, s. 41–45: *Testament des Ludwig Finck auf Jankendorf*.

z linii rogójskiej Hansem dostał się do niewoli. Jego uwolnienie nastąpiło dzięki wstawiennictwu okolicznej szlachty i kosztowało go 8524 guldenów. Jeszcze jesienią 1633 r. domagał się rekompensaty za straty poniesione w wyniku spustoszenia majątku w trakcie prowadzonych walk. Zmarł we wrześniu 1633 r., pozostawiając żonę Dorotheę, która 29 stycznia 1636 r. zrzekła się na rzecz Ludwiga swoich praw w zamian za zapewnienie jej dożywotniej renty[227].

Najmłodszy z braci, Jakob I, na mocy braterskiej ugody spadkowej z 1 lutego 1613 r. (zmodyfikowanej 25 października 1619 r.) przejął po ojcu Feliksie dobra Samin i Grunwald wraz z częścią dóbr w Lutku (koło Torunia) i Rychnowie, gdzie znajdowała się jego siedziba[228]. Zmarł w Peście na początku 1630 r., pozostawiając wdowę z rodu von Reppichau[229], syna Jakoba II i córkę Judithę, która poślubiła Melchiora von Schliebena. Jakob II dokonał konwersji z luteranizmu na kalwinizm, podobnie jak pozostali członkowie rodziny. Z początkiem 1640 r. wrócił z Lejdy do Prus i podjął studia nie na kalwińskim uniwersytecie w Genewie, lecz w Królewcu, gdzie pobierał w 1644 r. stypendium rodzinne w wysokości 200 guldenów[230]. Po jego bezpotomnej śmierci w 1679 r. majątek przeszedł na spadkobierców Albrechta III, kuzyna, który zapewnił męską sukcesję linii zybułtowskiej.

Kluczową rolę w historii rodu zaczął odgrywać Albrecht III, kumulujący dobra przejmowane od stryjów, tj. Ludwiga i Jakoba I, oraz syna tego ostatniego, Jakoba II.

Albrecht III ukończył studia w Heidelbergu, gdzie 28 października 1605 r. razem z Johannesem von Wittmannsdorfem został immatrykulowany jako *Borussus Waplevianus* (Waplewo)[231]. Dołączył do starszego brata

---

227 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 96.

228 *Ibidem*, T. 2, s. 37.

229 Wolf Friedrich v. Reppichau, poseł z okręgu morąsko-miłakowsko-pasłęckiego, został wybrany marszałkiem izby szlacheckiej landtagu zwołanego na 24 IX 1657 r. w Królewcu, zob. A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren*…, s. 144.

230 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 96–97.

231 *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, 2. Teil: *Von 1554–1662, nebst einem Anh. enth.: 1. Matricula univ. 1663–1668*…, bearb. und hrsg. v. G. Toepke, Heidelberg 1886, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/matrikel1554 [dostęp: 19 XII 2019 r.]; H. Kenkel, *Studenten aus Ost- und Westpreussen*…, s. 101.

Christopha Fincka, studiującego od 4 października 1604 r. w Heildelbergu[232], gdzie wcześniej studiował ich dziadek Feliks I. Po powrocie do domu Albrecht III doprowadził do kumulacji odziedziczonych dóbr. W latach 1621–1655 scalił rozdrobnione dobra w pobliżu Waplewa, a w latach 1636–1664 – dobra wokół Wzgórz Dylewskich. W 1624 r. nabył Osiekowo od Michaela Fincka z Rogóża. W 1626 r. odkupił od stryja Ludwiga Fincka z Jankowa 65 łanów w Sławce Wielkiej, później je zaokrąglił poprzez zakup pozostałych części, należących między innymi do Mateusza Bartkowskiego oraz wielokrotne wymiany. Doskonale wykorzystywał nadarzające się sposobności powiększenia swoich posiadłości również poprzez wielokrotne ich wymiany. W ten sposób nabył: Jagodziny, Elgnówko, Wierzbowo, Borowice, Szuwałdek, Bartki i Świdy w pobliżu Waplewa nabył w 1630 r. majątek Wytrębowo (80 łanów) oraz części dóbr we Frąknowie, Bujakach i Podgórzynie, które za 25 000 grzywien przejął od Georga i Michaela von Küchenmeistra. W latach 1630–1640 kupił części dóbr w Korsztynie, Żelaźnie, Ustrzykach i Bolejnach. Po śmierci stryja Ludwiga, który okazywał mu szczególną przychylność, wszedł w posiadanie jego części dóbr. Odkupił dobra przeznaczone przez Ludwiga dla Jakoba Fincka z Samina. Ludwig zapisał dobra również innym krewnym, między innymi Feliksowi Kikolowi, staroście Nidzicy, dobra Narty w okolicy Nidzicy oraz Gardyny (50 łanów), Gąsiorowo (23,5 łanu) i Ulnowo (4 łany)[233].

Albrecht III zdołał również przejąć siedzibę rodową w Zybułtowie, nabył ją 11 maja 1636 r. za 44 000 grzywien od Heinricha Fincka[234], syna Barthela, z zastrzeżeniem prawa pierwokupu, w razie gdyby małżeństwo Heinricha z Kathariną von Lehndorff doczekało się potomstwa. Na podobnych warunkach przejął część dóbr od Melchiora. 30 maja 1649 r. odsprzedał pół Zybułtowa z wszystkimi przyległościami pułkownikowi Reinholdowi Johannowi von Rosenowi, który dysponował zastawem starostwa działdowskiego. W zamian za dobra zybułtowskie Albrecht III otrzymał Wierzbicę (40 łanów), Stare Miasto (40 łanów), Marwałd (60 łanów) i Radomki (4 łany), 4000 grzywien w gotówce i 200 owiec. Wkrótce w ręce rodziny

---

232 H. Kenkel, *Studenten aus Ost- und Westpreussen*…, s. 101.

233 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 97–98.

234 *Ibidem*, T. 2, s. 45–49: *Heinrich Finck verkauft das Stammhaus Seewalde an Albrecht Finck auf Gilgenburg*.

Ilustracja 19. Tablica pośmiertna Albrechta III (zm. 1666 r.) wmurowana w posadzkę kościoła w Dąbrównie (warunki zewnętrzne spowodowały, że obecnie tablica jest mniej wyrazista niż na ilustracji)

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 7, s. 98/99.

von Rosen przeszły pozostałe części dóbr zybułtowskich[235]. W Zybułtowie zamieszkała później córka Ernsta „Bogatego Owczarza", która w 1703 r. poślubiła Reinholda Johanna von Rosen.

Ze związku z Barbarą von Schlieben, której ojciec, Ernst, w latach 1622–1624 wypłacił posag w wysokości 12 000 grzywien, miał Albrecht III syna Ernsta i dwie córki, Annę Margarethę i Elisabeth. Starszą z nich wydał za przedstawiciela rodu von Schack, a następnie za Eliasa von Kanitza. Elisabeth zaś poślubiła radcę Sądu Nadwornego Albrechta von Ostaua. Obu córkom ojciec ustanowił posag w wysokości 30 000 grzywien. Ponadto zapewnił każdej 60 000 grzywien, a następnie jeszcze 10 000 grzywien oraz prawo

[235] *Ibidem*, s. 49–51: *Tauschvertrag zwischen Reinhold v. Rosen und Albrecht Finck auf Gilgenburg über Güter in der den Ämten Gilgenburg und Hohenstein*.

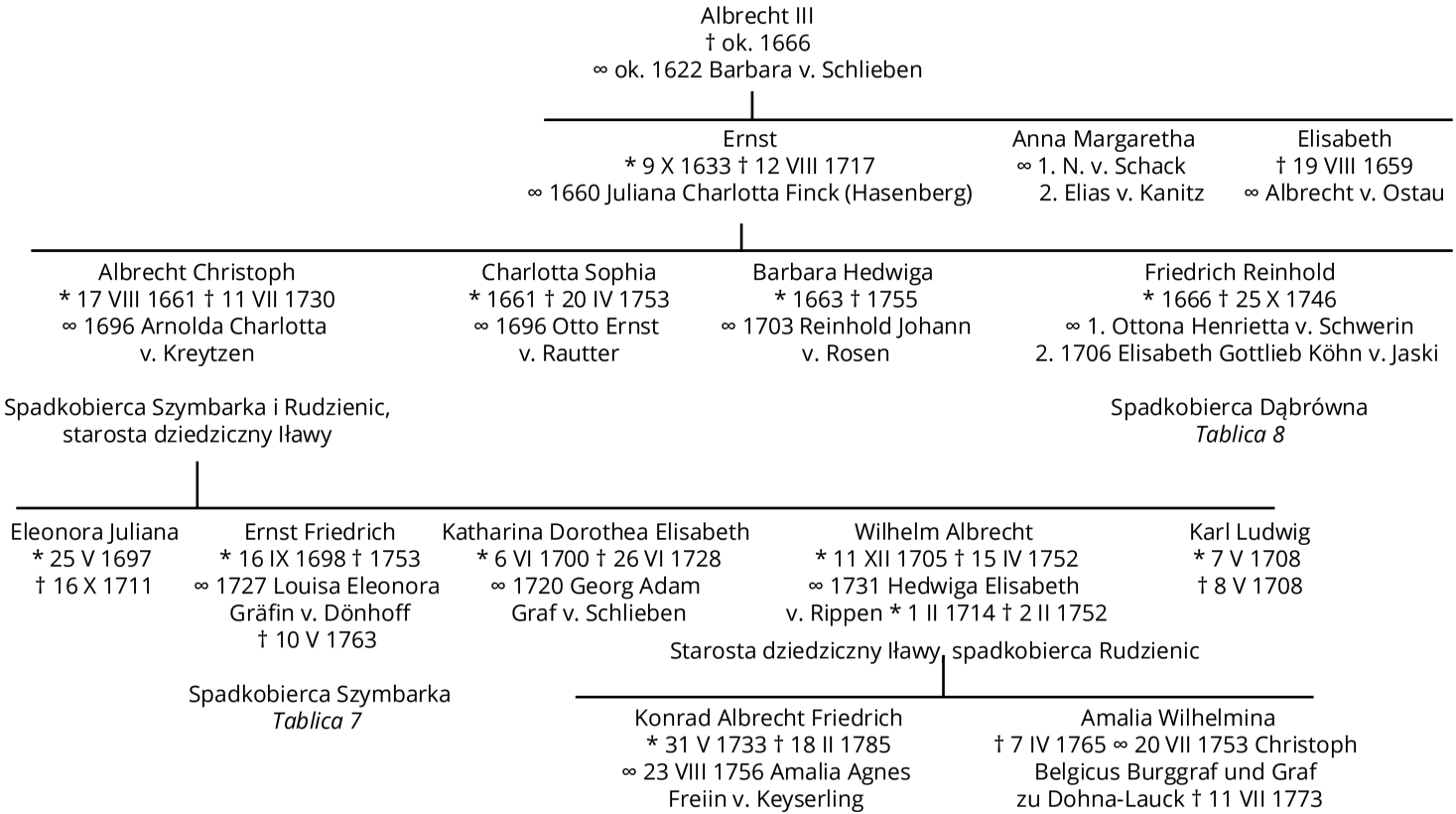

Tablica 6a. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta III, potomka Feliksa I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

do pobierania odsetek z kapitału w wysokości 40 000 zapisanego w mieście Elblągu. Kilka lat później w ostatecznej wersji testamentu z 17 kwietnia 1662 r. Albrecht zapisał im (oprócz posagu) 70 000 grzywien[236], w konsekwencji każda z nich otrzymała zapis o 20 000 talarów większy.

W tym samym czasie (1622 r.) starosta Raczeński z Ciechanowa zaproponował Albrechtowi odkupienie starostwa dąbrówieńskiego za kwotę 22 000 guldenów. Wobec braku zgody rady regencyjnej do powyższej transakcji nie doszło. Cały zgromadzony majątek, którego kumulacji poświęcił Albrecht III życie, próbował przejąć jego jedyny syn Ernst. W wyniku podważenia testamentu ojcowskiego i na mocy porozumienia Ernst otrzymał jedną czwartą wszystkich ojcowskich dóbr, w tym starostwo dziedziczne w Dąbrównie[237]. Po ukończeniu studiów na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą[238] Ernst rozpoczął karierę od stanowiska młodszego szambelana na dworze Wielkiego Elektora. Wkrótce zaciągnął się do służby wojskowej, czym zdobył zaufanie władcy. Zwrócił na siebie uwagę w czasie drugiej wojny polsko-szwedzkiej w 1658 r., wypełniając z powodzeniem powierzoną misję dyplomatyczną. Po zawartym traktacie w Welawie w 1657 r., który dał Hohenzollernom władzę zwierzchnią nad Prusami i suwerenność w Księstwie Pruskim, władca zaczął się odwdzięczać Ernstowi swoim zaufanie. We wrześniu 1658 r. Ernst otrzymał kolejne ważne zadanie – miał pomóc w utrzymaniu dyscypliny żołnierzy maszerujących z kwatery głównej. Szybko awansował na generała adiutanta. 18 września 1660 r. Fryderyk Wilhelm w uznaniu zasług Ernsta nadał mu godność tajnego radcy, jak również przyznał mu prawo kandydowania na pierwszy zwolniony urząd starościński. Po odejściu ze służby dworskiej Ernst ożenił się 22 listopada 1660 r. z kuzynką Julianą Charlottą Finck z Zajączek. Za posługę dworską zażądał 837 talarów, które wypłacono mu na Gardynach[239]. Starał się o uzyskanie starostwa nidzickiego, lecz musiał zadowolić się wspólnym z ojcem zarządzaniem starostwem w Dąbrównie. Jeszcze za życia ojca zaczął dokonywać pierwszych transakcji kupna nieruchomości. Ponieważ jego

236 *Ibidem*, s. 51–55: *Testament des Erbhauptmanns Albrecht Finck auf Gilgenburg.*
237 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 98–101.
238 *Aeltere Universitäts-Matrikeln*…, s. 25.
239 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 101.

majątki w Prusach Górnych były znacznie rozproszone, samodzielny zarząd rozpoczął od kumulacji dóbr Dylewo, gdzie w ciągu 9 lat (1662–1672) nabył wiele części od różnych posiadaczy, między innymi Fürstenberga, Pomiana, Gröbena, Osteschaua, Kalcksteina i Hoverbecka[240]. Od rodziny von Osteschau nabył 25 łanów w Żelaźnie, Bolejnach i Bujakach. W 1668 i 1670 r. kupił część dóbr w Wierzbowie, a w 1673 r. w Jagodzinach scalił je w 1690 r. Dokonał kumulacji dóbr Gąsiorowo, Szuwałdek i Korsztyn. Również w Dąbrównie powiększył stan w posiadaniu poprzez nabycie dworu i ogrodu. We wszystkich nieruchomościach dokonywał wykupu praw połowu oraz przynależnych lasów. Nabył również dobra w Saminie, które tym samym ponownie znalazły się w posiadanie rodu. Ponieważ córka Jakoba II, Anna Barbara, nie mogła utrzymać dóbr ze względu na nadmierne ich zadłużenie, Ernst odkupił od niej 100 łanów w Saminie i Grunwaldzie, pozostawiając kuzynkę z 44 łanami chełmińskimi w Rychnowie, do których zastrzegł sobie prawo pierwokupu. W zamian przejął 24 lutego 1680 r. jej zapis dłużny w wysokości 14 627 grzywien z zadłużenia wynoszącego 20 479 grzywien. Zainteresował się regionem iławskim i odkupił na przełomie 1674 i 1675 r. od braci Wolfa Albrechta i Hansa von Kreytzenów ich ojcowskie dobra leżące w okolicy Iławy za 34 250 guldenów[241]. Transakcję zaskarżyli spadkobiercy linii bocznej Kreytzenów, których dochody zostały uszczuplone przez przejęcie przez Fincków iławskiego młyna oraz prawa połowu ryb w Jezierzycach. Od tego momentu Ernst rozpoczął intratne zakupy w okolicach Szymbarka niedaleko Iławy. 6 lipca 1690 r. nabył od potrzebującego gotówki Melchiora Ernsta von Kreytzena cały dziedziczny urząd starościński w Iławie, a więc urząd i miasto z wszystkimi dotychczasowymi przywilejami, sądownictwem, jurysdykcją, majątkami, wsiami i gruntami: Ławice wraz z folwarkiem Kamień, Dziarny i Dziarnówko z młynem i skrzyniami na węgorze, Rodzone, Katarzynki. Za przejęty kompleks dóbr zapłacił 33 000 guldenów[242]. Rodzina Fincków posiadała tu

---

240 E. Hartmann, *Kreis Osterode*…, s. 66–67.

241 *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 55–57: *Die Brüder Wolf Albrecht und Hans v. Kreytzen verkaufen die Güter Raudnitz, Gramten usw. an Ernst Finck*.

242 *Ibidem*, s. 60–63: *Melchior Ernst v. Kreytzen verkauft Stadt und Amt Deutsch Eylau an Ernst Finck v. Finckenstein*.

Ilustracja 20. Ernst „Bogaty Owczarz" (1633 – 12 VIII 1717)

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 8, s. 100/101.

teraz te same prawa, jakimi dysponowała już w Dąbrównie. Nowy starosta dziedziczny stał się najważniejszą osobą w rodzinie i wyznaczał kierunek jej aktywności. 15 września 1691 r. nabył za 2000 guldenów łany leśne w Sąpach. Później przejął za 21 000 guldenów: Laseczno (80 łanów), Stradomno (60 łanów) i Nejdyki (20 łanów), należące wówczas do sześcioletniej córki majora Johanna Jakoba Fincka von Finckensteina. W latach 1693–1696 odkupił od Abrahama von Blocka spadek i inne części posiadłości: Radomek (16 łanów), Nową Wieś (40 łanów), dalsze części Czerwonej Karczmy, część Jezierzyc i Stęgwic, jak również skrzynie na węgorze w Iławie. Latem 1697 r. dokupił osiem magdeburskich łanów w Windykach[243]. Od braci Kreytzenów na przełomie 1709 i 1710 przejął całą Iławę.

Wspominany wielokrotnie w pracy Ernst charakteryzował się porywczym, wybuchowym temperamentem, w gniewie policzkował chłopów, którzy wnosili na niego skargi, co prowadziło do licznych sporów.

Z powodu kupna Szymbarka Ernst wszedł w spory z hrabiami von Schliebenami. W 1693 r. wraz z grupą 70 ludzi spustoszył pola uprawne

[243] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, 103–107.

Schliebenów, wywołując tym samym kolejne procesy sądowe. Po śmierci Johanna Theodora von Schliebena jego syn Ernst Sigismund, starosta dziedziczny Nordenborka i Gierdaw, zdecydował się ponownie sprzedać swoją majętność (4 marca 1699 r.), a mianowicie: Szymbark (70 łanów), Ząbrowo (102 łanów), karczmę w Falknowie (2 łany). Należała do niej trzecia część jurysdykcji – sądownictwa w starostwie szymbarskim i patronat kościelny nad kościołem w Ząbrowie i Olbrachtowie. Cena zakupu wyniosła 85 000 guldenów. Elektor Fryderyk III 19 maja 1699 r. wydał zezwolenie na zawarcie transakcji. Jeszcze przed wystawieniem właściwego listu lennego Ernst dokupił w styczniu 1700 r. od nadmarszałka Christopha von Wallenrodta za 4500 guldenów Borowy Młyn (Heidemühl) w okręgu szymbarskim, a także młyny w Ząbrowie i Gardzieniu. 21 czerwca 1700 r. otrzymał ostatecznie z rąk Fryderyka III inwestyturę na te wszystkie dobra[244]. Ponadto jeszcze w tym samym roku (13 listopada) nabył od Samuela von Polentza Sławkowo za 1000 guldenów i 3 łany lasu od Kreytzenów[245]. Posiadanie owych nieruchomości przysparzało mu wiele trudności. Urząd starościński i sąd w okręgu szymbarskim należały do trzech linii rodu Polentzów, potomków Georga von Polentza, ostatniego biskupa Sambii i głównego protektora reformacji w Księstwie Pruskim. A po dokonanej przez Ernsta transakcji rozpoczął się spór wszystkich przeciwko wszystkim, wciągnięty w niego król powołał specjalną komisję, aby nie angażować sądu prowadzeniem żmudnego procesu. A przebywający na dworze królewskim Albrecht Konrad wzywał kuzyna, aby nie narażał swoim postępowaniem dobrego imienia całego rodu. Sprawa została rozstrzygnięta 26 czerwca 1721 r. wraz z dobrowolnym zrzeknięciem się przez syna Ernsta, Albrechta Christopha, jurysdykcji w Szymbarku[246]. Ernst nie tylko z Iławą, ale także z miastem Dąbrówno prowadził przewlekłe procesy. Miasto doprowadzone do ostateczności dokonało precedensu poprzez postawienie pana lennego przed

---

[244] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 72–75: *Lehnbrief für Ernst Finck v. Finckenstein über die Schönbergschen Güter und Heidemühl.*

[245] *Ibidem*, s. 103–107.

[246] J. Kaufmann, *Das Erbamt Schönberg*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins" 1910, Jg. 9, Nr. 4, s. 68–81. Więcej na ten temat w rozdziale III niniejszej pracy.

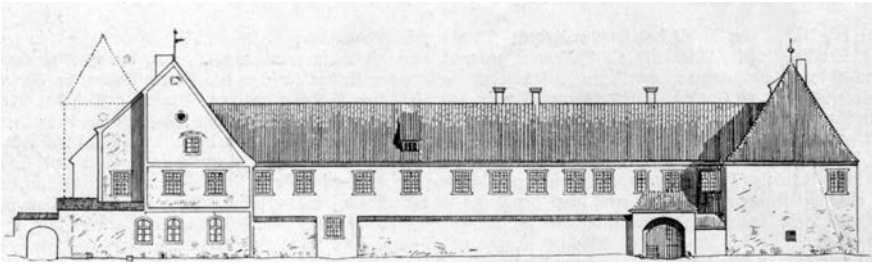

Ilustracja 21. Zamek krzyżacki w Dąbrównie, przebudowany przez Ernsta „Bogatego Owczarza"; od XVIII w. popadał w ruinę, w okresie międzywojennym (1931 r.) odbudowywany; obecnie nie istnieje

Źródło: B. Schmid, *Das Deutchordenshaus Gilgenburg*, Nadb. z „Der Burgwart" 1921, Jg. 22, Nr. 1–2, s. 6.

sąd miejski. Spór trwał od 1673 do 1696 r., zakończył się ugodą, którą w 1697 r. zatwierdził król[247]. W latach 1693–1696 na podstawie uzyskanego zezwolenia Ernst zbudował jako starosta dziedziczny w Dąbrównie siedzibę urzędu miejskiego oraz przebudował dawny zamek krzyżacki[248].

W obrębie Dąbrówna Finckensteinowie posiadali kilka nieruchomości, przejętych w drodze darowizny od Oelsnitzów. Jedną z nich, otrzymaną w 1715 r. z rąk Augusta von Oelsnitza ze Szczuplin (Sczuplienen), powstałą na miejscu leżącego w murach miejskich domu służącego wcześniej jako mieszkania dla biednej ludności, Ernst nazywał „zameczkiem"[249]. Był to zatem, po nidzickim, drugi w historii „zameczek" Finckensteinów.

Ernst stał się bogatym magnatem Księstwa Pruskiego. Pieniądze z posiadłości ziemskich lokował przeważnie na hipotece. Był również samodzielnym i przedsiębiorczym gospodarzem oraz rolnikiem. Przez długie dziesięciolecia jego potomkowie określali go przydomkiem „Bogaty Owczarz", co wskazywało na źródło zdobytego majątku. Zarówno on, jak również jego potomkowie

[247] C.B. Bock, *Kronika miasta Dąbrówna*…, s. 72–77; H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna*…, s. 53–54.

[248] H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna*…, s. 75–76; B. Schmid, *Das Deutchordenshaus Gilgenburg*, Nadb. z „Der Burgwart" 1921, Jg. 22, Nr. 1–2, s. 7.

[249] H. Meye, *Dzieje miasta Dąbrówna*…, s. 75.

nie traktowali owego przydomku jako określenia pejoratywnego[250]. Ernst zajmował się produkcją wełny uzyskiwanej z owiec rasy merynos, ale jednocześnie zainwestował pieniądze w pionierskie przedsięwzięcie, jakim było założenie w 1694 r. w Dziarnówku drukarni papieru. Mniej się udzielał politycznie. W 1663 r. mianowany szambelanem, cztery lata później został powołany do Najwyższego Sądu Apelacyjnego (*Oberappellationsgericht*), jednakże już w następnym roku od elektora uzyskał zwolnienie z tego stanowiska z uwagi na znaczne oddalenie jego siedziby od Królewca i uciążliwe dojazdy drogami, które wiosną i jesienią czyniły trasę trudną, czasem nie do przebycia[251].

29 października 1666 r., po śmierci siostry Elisabeth von Ostau, Ernst dokonał podziału majątku ze starszą siostrą, Anną Margarethą von Kanitz, i jej córkami. Dołożył wszelkich starań, aby zrzekły się one spadku po ojcu w zamian za znaczną rekompensatę gotówkową. W trosce o zachowanie rodowego dziedzictwa w 1690 r. zwrócił się do elektora z prośbą o przekształcenie wszystkich posiadanych na prawie chełmińskim dóbr na prawo magdeburskie oraz o rozważenie możliwości dziedziczenia przez potomków kuzyna w wypadku wygaśnięciu męskich potomków w linii prostej. Realizował w ten sposób życzenia swojego ojca, który zabiegał o zachowanie w rękach rodu wszystkich dóbr rodzinnych. Mając na uwadze zachowanie męskiej sukcesji, nie zaniedbywał praw swoich córek. Urodzona około 1663 r. Charlotta Sophia, wychodząc za mąż w 1696 r. za podpułkownika Ottona Ernsta von Rauttera, w posagu wniosła okazałe posiadłości warte 22 000 talarów. Barbarze Hedwidze, która w 1703 r. poślubiła Reinholda Johanna von Rosena z Zybułtowa, ustanowił posag w wysokości 21 000 talarów[252].

12 grudnia 1699 r., niemal 17 lat przed swoją śmiercią, Ernst w swoim testamencie po raz drugi w historii rodziny użył pełnej formy nazwiska Finck von Finckenstein, utrwalonej w 1710 r. w dyplomie zatwierdzającym tytuł hrabiowski.

---

[250] Jego odrestaurowany portret znajdował się w eksponowanym miejscu sali kominkowej szymbarskiego zamku, zob. R. Gräfin Finck v. Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen*…, s. 32, 36; C.B. Bock, *Kronika miasta Dąbrówna*…, s. 57.

[251] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 108.

[252] *Ibidem*, s. 109–110; APO, AF, sygn. 385/1504, Adhiebendum zum Vol. I den Seewaldschen Hypotheken Akten; APO, AF, sygn. 385/1504, [Testament Marii Barbary v. Kreytzen de domo v. Finckenstein z 29 września 1736].

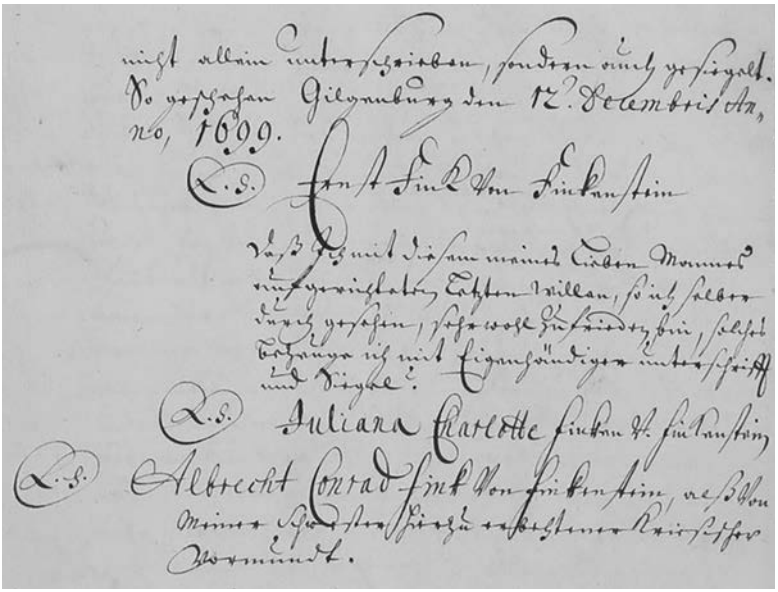

Ilustracja 22. Forma nazwiska Finck von Finckenstein użyta w testamencie przez Ernsta „Bogatego Owczarza", jego siostrę Julianę Charlottę oraz kuzyna Albrechta Konrada z Kamieńca

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand, s. 52.

Dla małżonki Juliany Charlotty z domu Finck von Hasenberg wyznaczył dożywotnie użytkowanie swoich dóbr. Starszemu synowi Albrechtowi Christophowi zapisał urząd w Iławie wraz z dobrami szymbarskimi, a młodszemu, Friedrichowi Reinholdowi – urząd w Dąbrównie z wszystkimi tamtejszymi dobrami oraz majątkami zlokalizowanymi w okolicy Nidzicy, Olsztynka oraz Przezmarka[253]. Tym samym Ernst Finck von Finckenstein dokonał podziału nie tylko majątku, lecz również linii genealogicznych: 1) szymbarsko-rudzienickiej oraz 2) dąbrówieńsko-szymbarskiej (ponieważ Szymbark wraz ze śmiercią ostatniego potomka Albrechta Christopha przeszedł na linię dąbrówieńską). W 1710 r. Ernst celebrował wyniesienie

[253] APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 38–52; *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 63–72: *Testament des Ernst Finck v. Finckenstein*.

rodu do stanu hrabiowskiego. Zmarł 12 sierpnia 1717 r. w wieku prawie 84 lat w Dąbrównie, gdzie też został pochowany (zob. ilustracja 25)[254].

Albrecht Christoph, najstarszy syn Ernsta z Dąbrówna, Szymbarka i Iławy oraz Juliany Charlotty Finck von Hasenberg, urodził się 17 sierpnia 1661 r. W królewieckiej matrykule nie został odnotowany, podejmując studia zapewne za granicą, ponieważ od 1680 do 1682 r. pobierał stypendium rodzinne. 4 stycznia 1696 r. w Królewcu wziął ślub z Arnoldą Charlottą, urodzoną 16 maja 1682 r. córką kanclerza Georga Friedricha von Kreytzena. Ojciec już w testamencie z 12 grudnia 1699 r. przeznaczył mu starostwo dziedziczne w Iławie z Szymbarkiem i Rudzienicami na czele. Po śmierci ojca w 1717 r. wraz z bratem zastosował się do zapisów testamentu i przejął przydzielone mu posiadłości. Ich siostra Barbara Hedwig von Rosen w zamian za zrzeczenie się wszelkich roszczeń spadkowych zażądała dodatkowo 15 400 guldenów, które bracia jej wypłacili. Także Charlotta Sophia, która w 1696 r. poślubiła Ottona Ernsta von Rauttera, otrzymała od braci na podstawie umowy z 20 grudnia 1725 r. dodatkowo kwotę 10 000 guldenów[255].

Albrecht Christoph już w pierwszym roku gospodarowania przejętym majątkiem (1718 r.) odnowił przywilej dla starej opuszczonej huty szkła w okręgu szymbarskim, dodatkowo zwalniając hutę od dotychczasowego rocznego podatku i nadając jej swobodę dystrybucji wyrobów. Z pomocą kolonistów wykarczował lasy starzykowskie i w latach 1719–1720 lokował nowe wsie[256]. Stary konflikt rodzinny z Polentzami, dotyczący jurysdykcji w Szymbarku, zażegnał, doprowadzając 26 czerwca 1721 r. do ugody, w wyniku której zrzekł się wszystkich roszczeń. Tym samym stworzył dobre warunki rozwoju w posiadanym majątku. Z Arnoldą Charlottą von Kreytzen miał pięcioro dzieci:

---

[254] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, Tafel B: Stamm Seewalde; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 139: *Die Finck (von Finckenstein) Stamm Gilgenburg 1, zu Gilgenburg, 1710 Reichsgraf Finck von Finckenstein*.

[255] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 136; APO, AF, sygn. 42/385/1474, Varia (uposażenie majątku Charlotty Sophii dokonane 31 VII 1730 r., tj. po śmierci 17 VII 1730 r. najstarszego z rodzeństwa Albrechta Christopha), s. 1–11.

[256] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 136–137.

1. Eleonora Julianna, ur. 25 maja 1697 r., zm. 16 października 1711 r.
2. Ernst Friedrich, ur. 16 września 1698 r., zm. 1753 r.
3. Katharina Dorothea Elisabeth, ur. 6 czerwca 1700 r., zm. 26 czerwca 1728 r.
4. Wilhelm Albrecht, ur. 11 grudnia 1705 r., zm. 15 kwietnia 1752 r.
5. Karl Ludwig, ur. 7 maja 1708 r., zm. dzień po narodzeniu.

Albrecht Christoph 12 lipca 1726 r., w wieku 65 lat, spisał testament, w którym określił, że pogrzeb zgodnie z wyznawaną kalwińską wiarą nie powinien być organizowany ze zbytnim przepychem, a wdowie jako dożywotnią siedzibę wyznaczył Szymbark z prawem dalszego użytkowania. Po śmierci matki w r. 1749 dwaj synowie, Ernst Friedrich oraz Wilhelm Albrecht, dokonali podziału odziedziczonego majątku. Katharina Dorothea, która wyszła w 1720 r. za mąż za Georga Adama hrabiego von Schliebena zu Gerdauena, otrzymała zapis w wysokości 10 000 talarów. Zmarła 26 czerwca 1728 r., przed ojcem Albrechtem Christophem, który zmarł 11 lipca 1730 r. w Szymbarku, a pochowany został w kościele w Ząbrowie koło Susza[257], którego Finckensteinowie byli patronami.

Po śmierci Albrechta Christopha 11 lipca 1730 r. wdowa nie zgodziła się na zapis męża i 8 sierpnia dokonano nowego podziału majątku, w myśl którego starszy syn, Ernst Friedrich, przejął Szymbark z Ząbrowem, Olbrachtowem i Olbrachtówkiem, karczmą i włościami w Falknowie, Starzykowie, Silmie w okręgu szymbarskim, jak również w Iławskiem: Laseczno, Stradomno, Nejdyki, Wikielec, Radomek, las Szwalewo i jezioro skarszewskie. Młodszy syn, Wilhelm Albrecht, przejął miasto i urząd w Iławie, jak również przyległe posiadłości, w tym: Rudzienice, Gromoty, Ławice, Nową Wieś, Kamień, Dziarny, Dziarnówko z młynem, młyn koło Iławy, Wolę Kamieńską, Kwiry, Szałkowo, Windyki, Rodzone, jezioro Jezierzyce i Łabędź. Wilhelm Albrecht ustanowił swoją siedzibę w Rudzienicach, a w zamian za zrzeczenie się praw do zamku w Szymbarku otrzymał 10 000 guldenów oraz Czerwoną Karczmę. Ojcowski dług w wysokości 14 000 talarów oraz uposażenie matki stanowiły wspólne koszty. Arnolda Charlotta z domu

[257] *Ibidem*, s. 137; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 140: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 2, zu Schönberg, Kreis Marienwerder † 1826.*

von Kreytzen przeżyła męża Albrechta Christopha o 19 lat i została pochowana w 1749 r. w Ząbrowie[258], obok męża. Przejęty majątek już w kolejnym pokoleniu przeszedł na krewnych, tj. spadkobierców Friedricha Reinholda z Dąbrówna, którzy przejęli dobra szymbarskie, oraz na ród Dohna zu Schlodien und Karwinden, który przejął dobra iławskie[259].

Spadkobierca urzędu dziedzicznego w Iławie, Wilhelm Albrecht, do swojej śmierci w 1752 r. pozostawał w służbie wojskowej. W 1731 r. poślubił Hedwig Elisabeth, córkę Fryderyka Wilhelma von Rippena z Gerlauken, miał z nią dzieci: Konrada Albrechta Friedricha oraz dwa lata młodszą Amalię Wilhelminę[260], które były ostatnimi posiadaczami dóbr iławskich. Po objęciu 15 kwietnia 1752 r. starostwa dziedzicznego w Iławie Wilhelm Albrecht prowadził ostre spory z miastem o prawo apelacji, rozpoczęte przez jego poprzedników na stanowisku starosty dziedzicznego – Kreytzenów, i kontynuowane przez jego syna, Konrada Albrechta Friedricha[261]. Po śmierci Wilhelma Albrechta w 1752 r. chłopcem zajął się stryj ze strony matki, Elias Ernst Finck von Hasenberg, szwagier Achatiusa Ernsta von Kreytzena (zob. s. 82). Do czasu osiągnięcia przez Konrada Albrechta Friedricha pełnoletniości zarządzał w jego imieniu urzędem iławskim i oddziedziczonym przez niego majątkiem. Jego młodsza siostra Amalia Wilhelmina w lipcu 1753 r. poślubiła Christopha Belgicusa burgrafa Dohna zu Lauck (Ławki), rotmistrza w regimencie dragonów von Möllendorfa (później Finckensteina). Konrad Albrecht Friedrich poślubił zaś w 1756 r. Amalię Agnes, córkę marszałka dworu barona von Keyserlinga z Blankenau. Zaraz później wziął udział w wojnie siedmioletniej. Od stycznia do lipca 1760 r. reprezentował szlachtę wschodniopruską w rokowaniach z carycą Katarzyną dotyczących zniesienia nałożonych kontrybucji wojskowych. Po zakończonej sukcesem misji i powrocie z Petersburga, zapewne w dowód uznania, w sierpniu 1760 r. został mianowany prezydentem królewieckiej Kamery Wojen i Domen (*Kriegs- und Domänenkammer*). Niemniej jednak

---

258 *Ibidem*, s. 138.

259 Zob. L. Graf zu Dohna, *Die Dohnas und ihre Häuser. Profil einer europäischen Adelsfamilie. Unter Mitw. v. Alexander Fürst zu Dohna und mit einem Beitrag v. Ursula Gräfin zu Dohna*, Bd. 1–2, Göttingen 2013.

260 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 138–139.

261 A. Żeglińska, *Abriss der Geschichte*…, s. 58–62, tam literatura.

jego sukces nie był trwały z powodu rozdźwięku z nadprezydentem Fryderykiem Domhardem, który w swoim tajnym sprawozdaniu składanym przed królem nazwał Finckensteina „młodziutkim mało znaczącym człowiekiem". Zaraz po zawarciu pokoju Konrad Albrecht Friedrich podał się do dymisji, otrzymał wtedy tytuł nadłowczego (*Oberforstmeister*). Po zakończeniu wojny (29 lipca 1763 r.) sprzedał majątek Frednowy za 14 000 talarów. Wartość szacunkowa jego dóbr wyniosła wówczas 122 874 talarów. Do końca życia mieszkał i gospodarował w Rudzienicach, sprawując patronat nad ufundowanym w 1735 r. kościołem, którego filia znajdowała się we wsi Frednowy[262]. Czując zbliżający się kres życia, jako bezdzietny w 1784 r. sprzedał za 121 000 talarów wszystkie dobra i urząd w Iławie mieszkającemu w Kamieńcu Karlowi Ludwigowi Alexandrowi zu Dohna-Schlodien und Karwinden. Niespełna rok później zmarł w Królewcu (18 lutego 1785 r.). Urząd starosty dziedzicznego w Iławie wraz z przynależnymi dobrami, w tym rudzienickimi, przejęli Dohnowie, którzy drogą koligacji małżeńskich dwa lata wcześniej weszli również w posiadanie dóbr kamienieckich (majątek Finckenstein). Amalia Agnes w swoich w dobrach rodzinnych (Blankenau) utworzyła fundację dla wdów i panien z rodzin szlacheckich, którą utrzymywała do śmierci w 1797 r.[263]

Podobny los spotkał w 1826 r. Szymbark, przejęty przez współrodowców z Dąbrówna – potomków najmłodszego syna Ernsta „Bogatego Owczarza" – Friedricha Reinholda. Szymbark i Iławę odziedziczył w 1717 r. starszy brat Friedricha Reinholda, Albrecht Christoph, który Szymbark zapisał starszemu synowi, Ernstowi Friedrichowi, podczas gdy młodszy, Wilhelm Albrecht, jak już wiadomo, po śmierci ojca w 1730 r. przejął Iławę.

Urodzony 16 września 1698 r. spadkobierca Szymbarka Ernst Friedrich pobierał, podobnie jak młodszy brat Wilhelm Albrecht, stypendium rodzinne. W celu uzupełnienia edukacji w wieku 20 lat rozpoczął peregrynację zagraniczną, trwającą od lipca 1718 r. do marca 1720 r. Podróżował przez

---

262 *D. Daniel Heinrich Arnoldts, königlichen preußischen Oberhofpredigers und Consistorialraths, kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern*, hrsg. v. F.W. Benefeldt, Königsberg 1777, s. 497–498.

263 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 139–141.

Ilustracja 23. Ernst Friedrich
(16 IX 1698 – 26 VII 1753)

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 20, s. 142/143.

Węgry, Włochy, Francję, Anglię i Holandię. Odbyte podróże zaowocowały wieloma znaczącymi znajomościami. Na dworze berlińskim Ernst Friedrich przebywał jako szambelan (1720 r.), w dowód uznania od następcy tronu otrzymał cenny brylantowy pierścień. W Berlinie 21 kwietnia 1727 r. poślubił młodziutką Louisę Eleonorę von Dönhoff (ur. 31 grudnia 1712 r.), córkę Ottona Magnusa hrabiego von Dönhoffa-Friedrichsteina, która urodziła szesnaścioro dzieci (!)[264]. Wesele odbyło się w domu hrabiów von Schwerinów. Wkrótce po tym, jak Ernst Friedrich wrócił do Prus, w 1730 r. zmarł jego ojciec. Zgodnie z postanowieniami ugody spadkowej, zawartej z bratem i matką 8 sierpnia 1730 r., Ernst Friedrich przejął zamek w Szymbarku z Ząbrowem wraz z przyległymi dobrami. W następnym roku sprzedał Olbrachtowo i Olbrachtówko generałowi Albrechtowi Konradowi z Kamieńca. Po śmierci ministra von Kuenheima, wczesną wiosną 1752 r., król Fryderyk II zaoferował mu wakujące stanowisko w rządzie pruskim. 8 czerwca 1752 r. Ernst Friedrich został mianowany ministrem Kamery Wojen i Domen (*Kriegs- und Domänenkammer*) z tytułem nadburgrabiego oraz uposażeniem

[264] *Europäische Stammtafeln…*, Bd. 20, Tafel 140: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 2, zu Schönberg, Kreis Marienwerder, † 1826.*

w wysokości 1028 talarów 8 groszy i 9 fenigów. Sprawował nadzór nad kolegium uczniowskim, dyrekcją ds. ubogich i szkolnictwa, w tym zajmował się sprawami akademickimi. W związku z licznymi obowiązkami przeniósł swoją siedzibę z Szymbarka do Królewca. Szukając ściślejszych kontaktów ze środowiskiem akademickim, założył w 1743 r. towarzystwo literackie „Freie Gesellschaft", które w 1788 r. połączyło się z „Königlich Deutschen Gesellschaft". W dziesiątą rocznicę działalności (11 maja 1753 r.) Towarzystwo wyprawiło uroczystości na cześć swojego protektora. W tym samym roku Ernst Friedrich zaczął poważnie chorować. Zmarł w Ząbrowie 29 lipca 1753 r., kilka dni po śmierci urodzonej 18 lipca córki, która przyszła na świat jako szesnaste dziecko. Po jego śmierci „Freie Gesellschaft" opublikowało wspólnie ze środowiskiem królewieckiej szkoły wyższej utwór żałobny *Meritis ac virtutibus immortortalibus viri ilustrisimi*… Z kolei 17 pracowników Albertyny (rektor, kanclerz, senatorowie i docenci) po śmierci patrona wydali pieśń *Perenne Monumentum aeternitatis*. Radca Christoph Boltz przedstawił, z omyłkową datą 5 czerwca, żałobne rozważanie królewieckiego poety Joh. [anna] Friedr.[icha] Lausona w wierszu *Der Tod ein König des Schreckens… Der tränenwerten Gruft des… Herrens Reichsgrafen von Finckenstein*[265].

Hrabiowska para miała liczne potomstwo, w ciągu 26-letniego małżeństwa przyszło na świat, jak wcześniej wspomniano, szesnaścioro dzieci. Ale występująca wśród niemowląt znaczna śmiertelność spowodowała, że wiek dorosły osiągnęły nieliczne. Na świat przyszły córki:

1. Amalia Charlotta, ur. 5 kwietnia 1728 r., zm. 14 czerwca 1739 r.; pochowana w kościele w Ząbrowie.
2. Louisa, ur. 27 lipca 1730 r., zm. 17 stycznia 1731 r.; pochowana w Ząbrowie.
3. Louisa Friederika, ur. 8 września 1734 r., zm. 1735 r.
4. Sophia Albertina, ur. 11 sierpnia 1737 r.
5. Wilhelmina Charlotta, ur. 21 kwietnia 1742 r., zm. 1 października 1743 r.; pochowana w Ząbrowie.
6. Henrietta Eleonora, ur. 3 marca 1745 r., zm. 5 sierpnia 1748 r.; pochowana w Ząbrowie.

---

265 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 141–143.

Ernst Friedrich
* 16 IX 1698
† 1753
∞ 21 IV 1727
Louisa
Eleonora
Gräfin v. Dönhoff
* 3 XII 1712
† 10 V 1763

Amalia Charlotta
* 5 IV 1728 † 14 VI 1739

Friedrich Albrecht
* 8 V 1729 † 4 X 1729

Louisa
* 27 VII 1730 † 17 I 1731

Friedrich Alexander
* 9 XII 1731 † 14 I 1736

Ludwig Ernst II
* 31 III 1733 † 24 III 1785
∞ 1. Christina Hedwiga Felicitas Gräfin v. Schmettow † 1 III 1774
2. Amalia Dorothea Josefina v. Platen

Louisa Friederika
* 8 IX 1734 † 1735

Karl Friedrich Stanislaus
* 20 X 1735 † 24 V 1737

Sophia Albertina
* 11 VIII 1737

Otto Wilhelm * 1738

Wilhelmina Charlotta
* 21 IV 1742 † 1 X 1743

Christoph Ämilius
* 23 XII 1743 † 1772

Henrietta Eleonora
* 3 III 1745 † 5 VIII 748

Louisa Friederika
* 19 I 1747 † 1752

Karl Friedrich
* 21 III 1748 † 27 V 1752

Amalia * 20 X 1749 † 12 III 1752

Charlotta Juliana
* 18 VII 1753 † 5 IX 1774
∞ Karl Ludwig Alexander Burggraf und Graf zu Dohna–Lauck

1. Dorothea Amalia Louisa Chrettiena Francoise Henrietta
* 23 IX 1760
∞ Friedrich Bogislaw v. Tippelskirch

Friederika Wilhelmina Albertina Ernestina
* 21 VIII 1761 † 4 VII 835
∞ Adrian Gottlieba v. Rhein

Eleonora Leopoldina Aemilia Charlotta Hedwiga
* 20 III 1763 † przed 1786
∞ Ahasverus v. Brandt

Friedrich Christian Franz Karl Ernst Ludwig
* 25 VI 1764 † przed 1786

Hedwiga Charlotta Bernhardina Benjamina
* 20 VII 1765 † 9 II 1805

Ludwig Andreas Ernst Christian Leopold Gottlob
* 31 VII 1766 † przed 1786

Eugenia Louisa Theresia Philippina Felicitas
* 22 VI 1768 † 1807
∞ Ernst Sigismund Adolf v. Hahnenfeld

Andreas Alexander Xaverius Michael Christoph Franciskus Ludwig
* 10 XII 1770 † przed 1786

Karl August Philipp Ernst Wilhelm Erdmann
* 8 III 1772 † 4 VIII 1789

2. Friedrich Karl Philipp Ludwig Ämilius Franciskus
* 29 VII 1778 † 26 (28) IX 1826

Charlotta Sophia Wilhelmina Amalia Ernestina
* 1784 † 26 VI 1794

Tablica 7. Linia zybułtowska – gałązka Ernsta Friedricha z Szymbarka, potomka Feliksa I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

7. Louisa Friederika, ur. 19 stycznia 1747 r., zm. 12 maja 1752 r.
8. Amalia, ur. 20 października 1749 r., zm. 12 maja 1753 r.
9. Charlotta Juliana, ur. 18 lipca 1753 r., zm. 5 września 1774 r.; poślubiła Karla Ludwiga Alexandra hrabiego zu Dohna-Lauck.

Oraz synowie:

1. Friedrich Albrecht, ur. 8 maja 1729 r., zm. 4 października 1729 r.; pochowany w Ząbrowie.
2. Friedrich Alexander, ur. 9 grudnia 1731 r., zm. 14 stycznia 1736 r.
3. Ludwig Ernst II, ur. 31 marca 1733 r., 24 marca 1785 r.
4. Karl Friedrich Stanislaus, ur. 20 października 1735 r., zm. 24 maja 1737 r.; pochowany w Ząbrowie.
5. Otto Wilhelm, ur. 1738 r.
6. Christoph Ämilius, ur. 23 grudnia 1743 r., zm. 1772 r.
7. Karl Friedrich, ur. 21 marca 1748 r., zm. 27 maja 1752 r.; pochowany w Ząbrowie.

Ojciec przeżył osiem córek i pięciu synów. Licznie rozrodzona rodzina z pewnością celebrowała narodziny kolejnych dzieci, przeżywała śmierć małoletnich, jak również zawierane związki małżeńskie. Stary rodowy dwór w Zybułtowie wraz z całym kompleksem dóbr ich babka, Barbara Hedwig von Rosen (ur. w 1663 r., córka hrabiego Ernsta „Bogatego Owczarza"), w lutym 1754 r. zapisała jako darowiznę pozostałym przy życiu wnukom jej brata, Albrechta Christopha, starosty dziedzicznego Iławy:

1. Ludwigowi Ernstowi II, który przejmie Szymbark;
2. Christophowi Ämiliusowi (nie zapewnił męskiej sukcesji).

Barbara Hedwig von Rosen 24 sierpnia 1755 r. zmarła w Zajączkach. Potomkowie rodu von Rosen zaskarżyli jej wolę. Protest, rozpatrywany przez Wschodniopruski Trybunał (*Ostpreußischen Tribunal*), zakończył się ugodą zawartą 14 kwietnia 1758 r.

Spośród siedmiu synów Ernsta Friedricha jedynie najstarszemu, Ludwigowi Ernstowi II, udało się na krótko, bo o jedno pokolenie, przedłużyć linię genealogiczną. Dzięki ojcu, który tuż przed śmiercią, 20 marca 1753 r., prosił króla o nadanie synowi stanowiska w Radzie Legacyjnej, w tym samym roku rozpoczął służbę w Departamencie Spraw Zagranicznych w Berlinie. Po śmierci matki Louisy Eleonory Gräfin von Dönhoff (zm. 10 maja 1763 r.) Ludwig Ernst II przejął rodowe dobra szymbarskie.

Ze związku zawartego 1 lipca 1759 r. z Christiną Hedwigą Felicitas hrabiną von Schmettow miał liczne potomstwo:

1. Dorothea Amalia Louisa Chretienna Francoise Henrietta, ur. 23 września 1760 r.
2. Friederika Wilhelmina Albertina Ernestina, ur. 21 sierpnia 1761 r.
3. Eleonora Leopoldina Aemilia Charlotta Hedwiga, ur. 20 marca 1763 r.
4. Friedrich Christian Franz Karl Ernst Ludwig, ur. 25 czerwca 1764 r.
5. Hedwiga Charlotta Bernhardina Benjamina, ur. 20 lipca 1765 r.
6. Ludwig Andreas Ernst Christian Leopold Gottlob, ur. 31 lipca 1766 r.
7. Eugenia Louisa Theresia Philippina Felicitas, ur. 22 czerwca 1768 r.
8. Andreas Alexander Xaverius Michael Christoph Franciskus Ludwig, ur. 10 grudnia 1770 r.
9. Karl August Philipp Ernst Wilhelm Erdmann, ur. 8 marca 1772 r.

Po śmierci w 1774 r. hrabiny von Schmettow, około 1777 r., Ludwig Ernst II ożenił się z Amalią Dorotheą Josefiną von Platen, z którą miał dwoje dzieci:

1. Friedrich Karl Philipp Ludwig Aemilius Fransiskus, ur. 29 lipca 1778 r., wraz z jego śmiercią zakończy się starsza linia szymbarska; Szymbark przejdzie na gałąź jaśkowską, która wyodrębni się z linii dąbrówieńskiej.
2. Charlotta Sophia Wilhelmina Amalia Ernestina, ur. 10 grudnia 1784 r.[266]

Nic zatem nie wskazywało rychłego końca linii genealogicznej założonej przez Albrechta Christopha (starszego syna Ernsta „Bogatego Owczarza") ze związku z Arnoldą Charlottą von Kreytzen. Ich wnuk, Ludwig Ernst II, nie zaznaczywszy więcej swej obecności w życiu publicznym państwa pruskiego, zmarł w Szymbarku 24 marca 1785 r. Najdłużej spośród jego potomstwa żył Friedrich Karl Philipp Ludwig Aemilius Franciskus (zm. w 1826 r.), którym po śmierci ojca zaopiekowała się rodzina babki. Hrabia von Dönhoff, występując jako jego opiekun prawny i powołując się na testament Ernsta „Bogatego Owczarza" z 12 grudnia 1699 r., w którym zastrzeżono prawo pierwokupu dóbr przez spokrewnioną linię genealogiczną Finckensteinów, sprzeciwiał się sprzedaży dób dóbr

[266] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 140: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 2, zu Schönberg, Kreis Marienwerder † 1826.*

Ilustracja 24. Friedrich Reinhold (16 VIII 1666 – 25 X 1746), starosta dziedziczny Dąbrówna

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 23, s. 152/153.

iławskich i rudzienickich Dohnom przez Konrada Albrechta Friedricha (zm. 1785 r.), niespokrewnionym z Finckensteinami, których małoletniego przedstawiciela reprezentował. Wniósł skargę do Wschodniopruskiego Rządu (*Ostpreußische Regierung*) w Królewcu[267]. Przegrał proces i Iława wraz z Rudzienicami przeszła w ręce Dohnów.

Dobra szymbarskie jeszcze przed śmiercią w 1826 r. ostatniego z tej gałęzi Friedricha Karla Philippa Ludwiga Aemiliusa Franciskusa ucierpiały z powodu kwaterunków wojsk walczących w latach 1812–1813 z armią Napoleona. On sam w tych walkach brał udział, dowodząc w randze majora 5. regimentem wschodniopruskim. Ze służbą wojskową pożegnał się w 1815 r., a zmarł w 1826 r., nie założywszy rodziny[268]. Był ostatnim przedstawicielem starszej szymbarskiej linii Finckensteinów, tj. założonej przez starszego syna Ernsta „Bogatego Owczarza", Albrechta Christopha, która posiadała dziedziczny urząd starościński w Iławie.

Kontynuację dziedzictwa Ernsta „Bogatego Owczarza" zapewnili potomkowie jego młodszego syna, Friedricha Reinholda (zob. tablica 8).

---

267 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 148–149.

268 *Ibidem*, s. 149.

Friedrich Reinhold
* 16 VIII 1666 † 25 X 1746
∞ 1. Ottona Henrietta v. Schwerin † 1706
2. 1706 Elisabeth Gottlieb Köhne v. Jaski † 21 VI 1728

Spadkobierca
Dąbrówna

1. Friedrich Ernst Behrend
* (1693) † 1750
∞ 1733 Charlotta Friederika v. Borcke

Antoinetta Friederika
* 6 II 1734 † 7 IV 1757
∞ 1751 Otto Friedrich Fürchtegott v. Bonin

Karl Reinhold
* 1694 † 7 I 1725
∞ 1721 Gräfin Sophia Charlotta Dobrzeńska

2. Sophia Charlotta
* 2 VII 1707 † 11 IX 1756
∞ 1733 Karl Erhard v. Kalnein

Sophia Henrietta Susanna
* 6 III 1723 † 8 X 1762
∞ 16 V 1743 Karl Wilhelm Graf Finck v. Finckenstein
† 3 I 1800

Friedrich Albrecht
* 3 VIII 1708, 1714 †

Ludwig Boguslaw
* 30 XII 1709, 1714 †

Louisa Gottlieba
* 16 XII 1711 † 27 VIII 1780

Friedrich Konrad
* 5 II 1713 † 25 IX 1748
∞ 22 I 1739 Charlotta Louisa Maria Gräfin v. Schlieben
† 3 VIII 1803

Tablica 8a

Ludwig Albrecht
* 5 II 1713 † 1713

Juliana Ämilia
* 10 VII 1714 1733 †

Henrietta Elisabeth 1733 †

Ludwig Reinhold * 9 IV 1717
† 6 VI 1717

Albertina Maria * 23 VII 1719
† 7 V 1792 ∞ 4 XI 1738 Friedrich Ludwig Graf v. Finckenstein
† 16 III 1785

Dorothea Amalia * 6 X 1721 † 6 IX 1779

Juliana Henrietta * 18 II 1723
∞ 1742 Friedrich Alexander v. Korff

Barbara Elisabeth * 12 III 1725 1733 †

Tablica 8. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta III, potomka Feliksa I

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Friedrich Reinhold osiadł w Jankowie w starostwie pasłęckim. W 1692 r. zaręczył się z Ottoną Henriettą von Schwerin, która urodziła w 1693 r. syna Friedricha Ernsta Behrenda, a w roku następnym Karla Reinholda; zmarła w 1706 r., pozostawiając małoletnich synów. W tym samym roku Friedrich Reinhold ożenił się powtórnie, z 20-letnią Elisabeth Gottlieb Köhne von Jaski. Była to koligacja niezwykle korzystna dla rodu. Panna młoda wniosła znaczny majątek, wykorzystany przez Friedricha Reinholda do szybkiego powiększenia stanu posiadania. W 1707 r. kupił on za 24 000 guldenów od Joachima Albrechta von Schierstädta dobra Leszcz z prawem patronatu, które wydzierżawiał polskiemu staroście Mikołajowi Kempskiemu. Jeszcze w tym samym roku nabył połowę chełmińskich dóbr Jankowice w okręgu dąbrówieńskim, a w 1708 r. magdeburskie dobra Plajny niedaleko Pasłęka, zastawione przez niepełnoletnie dzieci podpułkownika Ottona Ernsta von Rauttera (za 10 000 talarów). Poszerzył dobra dublińskie, nabywając je od matki Julianny Heleny Finck von Finckenstein za 18 000 talarów. 10 listopada 1711 r. kupił za 7000 talarów kamienicę narożną w Królewcu (Tragheim). Ze związku z Elisabeth Gottlieb Köhne von Jaski miał trzynaścioro dzieci:

1. Sophia Charlotta, ur. 2 lipca 1707 r.
2. Friedrich Albrecht, ur. 3 sierpnia 1708 r.
3. Ludwig Boguslaw, ur. 30 grudnia 1709 r.
4. Louisa Gottlieb, ur. 16 grudnia 1711 r.
5. Friedrich Konrad, ur. 5 lutego 1713 r.
6. Ludwig Albrecht, ur. 5 lutego 1713 r.
7. Juliana Amalie, ur. 10 lipca 1714 r.
8. Henrietta Elisabeth, ur. 10 lipca 1714 r.
9. Ludwig Reinhold, ur. 9 kwietnia 1717 r.
10. Albertina Maria, ur. 23 lipca 1719 r.
11. Dorothea Amalia, ur. 6 października 1721 r.
12. Juliana Henrietta, ur. 18 lutego 1723 r.
13. Barbara Elisabeth, ur. 12 marca 1725 r.[269]

W lutym 1709 r. Friedrich Reinhold został nadradcą Najwyższego Sądu Apelacyjnego (*Oberappelationsgerichtsrat*) Wschodniopruskiego Trybunału

[269] *Ibidem*, s. 149–155.

(*Ostpreussischen Tribunal*). W 1713 r. otrzymał starostwa Döllstädt i Przezmark w zastępstwie chorego starosty von Follera, po którego śmierci (1718 r.) urząd ten ostatecznie przejął, doprowadzając do połączenia obu. W 1716 r. zrzekł się stanowiska we Wschodniopruskim Trybunale na rzecz młodszego syna z pierwszego związku, Karla Reinholda. Wykorzystując dobrą koniunkturę na zakup nieruchomości w 1719 r. nabył w okolicach Szestna dobra Pilec (23 łanów 25 mórg) za 9000 guldenów (pochodzących ze spadku po rodzinie von Ostau), w 1721 r. dalsze 10 łanów w Jankowicach, w 1722 r. 2 łany w Frąknowie i dobra Buńki (36 łanów) za 18 200 guldenów od barona von Dobrzeńskiego, a w 1723 r. część Plajn od von Gröbenów. W 1725 r. kupił 16 łanów w Sitnie i Olbrachtowie oraz części dóbr w Dąbrównie, Wierzbowie, Szkotowie, Sławce Wielkiej, Tułodziadzie i Jankowicach. Doprowadził do znacznego powiększenia posiadłości; a zatem może dziwić odrzucenie ponawianej oferty kupna dóbr rogójskich składanej w latach 1722–1723 przez ostatnią przedstawicielkę bocznej gałęzi rodu von Roggenhausen, Gottliebę v. Gersdorff, wdowę po Wilhelmie Albrechcie Zdobyty majątek pozwalał mu udzielać pożyczek gotówkowych okolicznej szlachcie. Inwestował, budując w Saminie i Wierzbicy fabrykę tabaki, a w Pilcu poprawił dochodowość majątku dzięki hodowli owiec[270].

W 1728 r. Friedrich Reinhold został po raz drugi wdowcem. Jego żona, Elisabeth Gottlieb Köhne von Jaski, zmarła 21 czerwca 1728 r. w Królewcu; pochowana została w Dąbrównie. Uregulowanie wszystkich spraw związanych ze spadkiem zajęło kilka lat. Na podstawie recesu z 5 września 1736 r. każde dziecko otrzymało po 38 446 guldenów. Rok przedtem brat matki Friedricha Reinholda, kapitan Johann Friedrich Köhne von Jaski, przejął 10 000 guldenów. Siostra matki, Sophie Louise Köhne von Jaski, żona von Korffa, 28 marca 1737 r. uregulowała z nim spadek po zmarłym bracie Johannie Friedrichu. Jako lenna sukcesorka domagała się należnych jej dwóch trzecich magdeburskich dóbr, Finckensteinom pozostawiając jedną trzecią majątku. Starała się przejąć Jaśkowo, Liksajny, Skarpę, Bartężek i Ględy oraz allodialne (chełmińskie) dobra, a mianowicie Surzyki Małe, Dziśnity, Szymonowo, młyn w Janikach Wielkich. Spadek ów przyniósł krewnym

[270] *Ibidem*, s. 149–151.

Ilustracja 25. Wnętrze mauzoleum z trumnami Finckensteinów w kościele w Dąbrównie

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 11, s. 104/105.

Finckensteinów niemałe korzyści. Friedrich Reinhold, któremu asystował przy transakcji kuzyn z Szymbarka, Ernst Friedrich, za wszystkie te dobra wypłacił im z dóbr przedstawiających wartość 70 000 guldenów (magdeburskie 45 000, chełmińskie 25 000), zgodnie z przyjętym parytetem, 15 000 i 12 500 guldenów, a więc w sumie 27 500 guldenów, ponieważ jemu przysługiwała jedna trzecia część z 45 000 i połowa z 25 000 guldenów[271]. Kilka lat później, tj. 14 marca 1740 r. Friedrich Reinhold sporządził testament, który 29 kwietnia 1746 r., więc na kilka miesięcy przed śmiercią, wobec postępującej choroby – zmodyfikował (zob. ilustracja 26). W myśl jego postanowień żyjący jeszcze syn z pierwszego małżeństwa, Friedrich Ernst Behrend,

[271] *Ibidem*, s. 155.

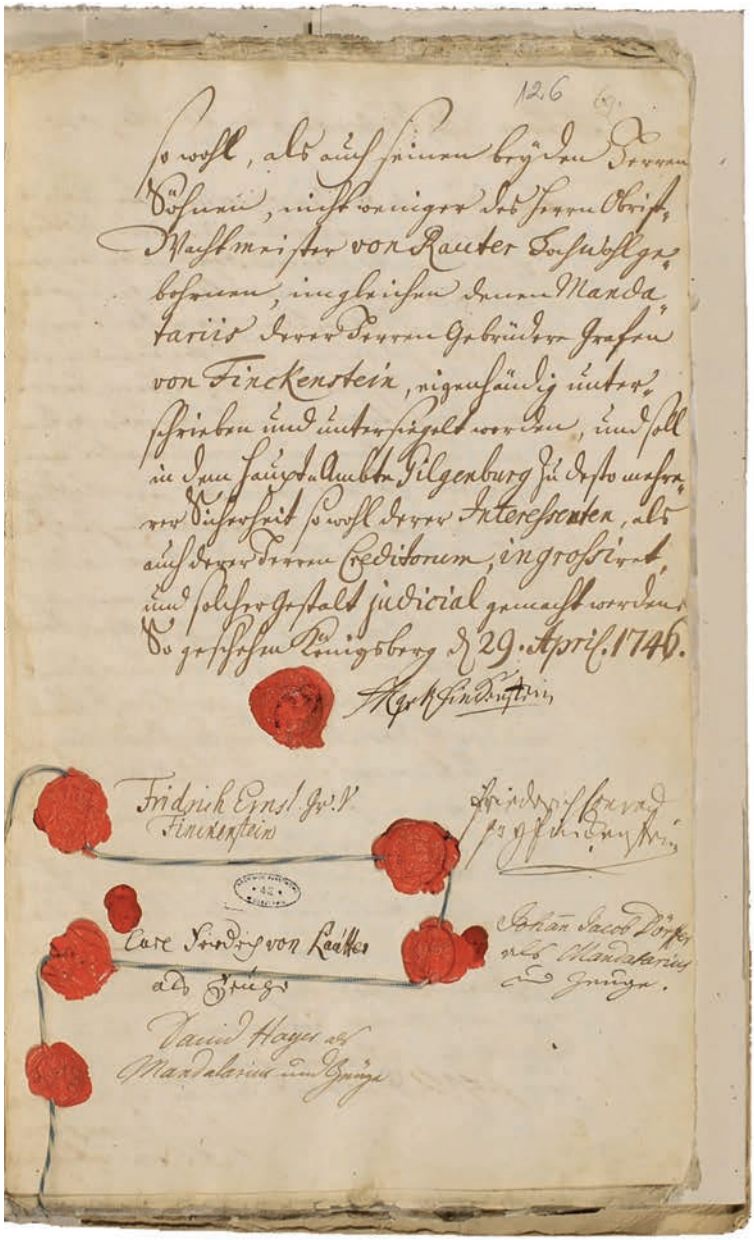

Ilustracja 26. Klauzule końcowe i podpisy w testamencie Friedricha Reinholda

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 126.

dziedziczył Dubliny wraz z pozostałymi dobrami w okręgu kętrzyńskim. Jedynemu żyjącemu synowi z drugiego małżeństwa, Friedrichowi Konradowi, wyznaczył następstwo na stanowisku starosty dziedzicznego Dąbrówna wraz z całym tamtejszym majątkiem oraz posiadłości położone niedaleko Olsztynka, Ostródy, Nidzicy, Przezmarka. Synowie zostali zobowiązani do zabezpieczenia wyposażenia i wiana swoich sióstr. Najmłodszemu synowi w zamian za uregulowanie długów zapisał dom w Królewcu. Zrzekł się na rzecz Finckensteinów z Kamieńca należnych mu części dóbr rodowych, które zachowały się dotychczas w rękach rodu, a więc Szymbarka i Rudzienic[272].

Zmysł inwestorski nie uchronił Friedricha Reinholda przed doprowadzaniem swoich dóbr do znacznego zadłużenia. Na przykład z okazji zaślubin swojej córki, Juliany Henrietty, która wyszła za mąż w 1742 r. w Jaśkowie za Friedricha Alexandra von Korffa, zaciągnął w 1743 r. 12 000 guldenów pożyczki z zastawem na Dublinach. W 1746 r. jego zadłużenie oszacowano na 80 307 talarów. Łączna wartość jego dóbr na kilka miesięcy przed śmiercią została wyceniona na 144 132 talarów[273]. Zmarł 25 października 1746 r., pozostawiając ze związku z Ottoną Henriettą von Schwerin oraz Elisabeth Gottlieb Köhne von Jäski liczne potomstwo, które obrazuje wyjątkowe drzewo genealogiczne pochodzące z zasobu Archiwum Finckensteinów[274] (zob. ilustracja 37).

Najstarsza córka, Sophia Charlotta, poślubiła we wrześniu 1733 r. Karla Erharda von Kalneina, podpułkownika w regimencie Holsteina. Stosownie do zawartej intercyzy otrzymała 26 października 1733 r. majątek w wysokości 16 000 talarów, który ojciec powiększył o 3000 talarów. Wspomniana Juliana Henrietta 1 maja 1742 r. poślubiła w Jaśkowie Friedricha Alexandra von Korffa. Zgodnie z zawartą intercyzą jej majątek opiewał na 57 219 guldenów, a ojciec powiększył o 15 000 guldenów. Albertina Maria poślubiła 4 listopada 1738 r. kuzyna, podpułkownika Friedricha Ludwiga z Kamieńca, z którym miała czworo dzieci, ale majątek za sprawą koligacji

---

272 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 106–126.

273 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 149–154.

274 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 22.

małżeńskiej ich córki Louisy Amalii Karoliny przeszedł w ręce Dohnów. Wiosną 1792 r. Albertina Maria zmarła w pałacu swojej córki w Słobitach, dokąd przeniosła się z Kamieńca. Niezamężne pozostały hrabiny Louisa Gottlieb i Dorothea Amalia, które swój majątek w zamian za dożywotnią rentę zapisały siostrom: Julianie Hennrietcie von Korff i Amalii Marii Finck von Finckenstein z Kamieńca oraz siostrzenicy Louisie Amalii Karolinie z Kamieńca, która poślubiła Friedricha Alexandra burggrafa i hrabiego zu Dohna-Schlobitten-Wartenberg.

Najstarszy syn Friedricha Reinholda z jego pierwszego małżeństwa z Ottoną Henriettą von Schwerin, Friedrich Ernst Behrend, przyszedł na świat zapewne w 1693 r. (zob. tablica 8). Ojciec przeznaczył go do służby wojskowej i skierował do regimentu feldmarszałka Albrechta Konrada. W wieku 23 lat Friedrich Ernst Behrend został kapitanem, 30 czerwca 1726 r. – majorem, 14 sierpnia 1731 r. w randze podpułkownika podał się do dymisji. W nabytym od hrabiów von Dönhoffów w 1720 r. dochodowym starostwie Barty administrował w jego imieniu ustanowiony zarządca. Friedrich Ernst Behrend na początku 1733 r. zaręczył się z Charlottą Friederiką von Borcke, córką generała dywizji Adriana Bernharda (później hrabiego) von Borckego; małżeństwo zostało zawarte 28 maja w Berlinie. Panna młoda wniosła mu oprócz wyprawy w wysokości 2500 talarów posag w wysokości 8000 talarów, zabezpieczone na odziedziczonych dobrach Babieniec i Dubliny w starostwie kętrzyńskim. Nie wiadomo, w jakich okolicznościach nastąpiło nadmierne zadłużenie majątku. Małżeństwo nie było udane; wprawdzie urodziła się z tego związku córka, Antoinetta Friederika, ale hrabina kilkakrotnie porzucała małżonka. W spór małżeński ingerował sam król. Hrabia skarżył się na trwonienie pieniędzy przez małżonkę oraz „nierozumne" wychowywanie córki. Wpływ na dwór króla Fryderyka Wilhelma I rodziny von Borcke (od 1740 r. rodu hrabiowskiego) był silny, dlatego król 3 sierpnia 1735 r. polecił Generalnemu Dyrektorium: „S.K.M. dowiedzieć się, czy wspomniany major von Finck von Finckenstein się źle sprawuje, że przynosi hańbę Bogu i ludziom". Wniesiona skarga rozwodowa została rozpatrzona w lipcu 1750 r. Friedrich Ernst Behrend odwołał się od korzystnego dla hrabiny wyroku królewskiego. Po ogłoszeniu 16 kwietnia 1752 r. wyroku rewizyjnego Trybunału doszło do ugody pomiędzy zwaśnionymi rodami. Hrabina Charlotta Friederika i jej córka Antoinetta Friederika

w 1756 r. otrzymały dobra Dubliny warte 60 000 talarów. Spór spowodował znaczne szkody majątkowe, a nieudany związek małżeński nie przedłużył linii genealogicznej Finckensteinów (zob. tablica 8). Młodszy brat Friedricha Ernsta Behrendta, Karl Reinhold (1694–1725), w wieku 22 lat objął po ojcu, który złożył rezygnację, stanowisko nadradcy Najwyższego Sądu Apelacyjnego Wschodniopruskiego Trybunału. W 1721 r. poślubił we Frankfurcie nad Odrą, gdzie zamieszkał, Zofię Małgorzatę, jedyną córkę barona von Dobrzeńskiego[275]. Z tego związku urodziła się Sophia Henrietta Suzanna, która poślubiła w 1743 r. Karla Wilhelma von Finckensteina z linii brandenburskiej, ministra w rządzie berlińskim[276]. Zatem żaden ze wspomnianych braci, potomków Friedricha Reinholda ze związku z Ottoną Henriettą von Schwerin nie przedłużył linii rodu. Uczynił to ich przyrodni brat ze związku Friedricha Reinholda z Elisabeth Gottlieb Köhne von Jaski, Friedrich Konrad. Przyszedł on na świat 5 lutego 1713 r. wraz z bratem bliźniakiem, który zmarł dwa miesiące po urodzeniu. Friedrich Konrad przejął w wieku niespełna 33 lat zarząd kompleksem dóbr Dąbrówno i Jankowo. 3 sierpnia 1730 r. został przyjęty w poczet studentów prawa akademii królewieckiej[277], od 1734 r. przebywał we Frankfurcie nad Odrą[278].

Od 1738 r. Friedrich Konrad posiadał tytuł królewskiego szambelana. W tym samym roku ożenił się z jedynaczką Charlottą Louisą Marią, córką zmarłego pułkownika Georga Adama hrabiego von Schliebena. Udana koligacja małżeńska odegrało w życiu rodziny szczególne znaczenie. Wesele odbyło się 22 stycznia 1739 r. w Królewcu. Ostatnie spotkanie skupiające wszystkich przedstawicieli kilku generacji wschodniopruskiej linii Finckensteinów miało miejsce 14 września 1743 r. podczas chrztu urodzonego 5 września Karla Friedricha Ludwiga Albrechta, pierworodnego syna Friedricha Konrada. Na uroczystości pojawiła się seniorka rodu, 83-letnia wdowa po feldmarszałku,

---

275 *Ibidem*, s. 156–158; APO, AF, sygn. 42/385/31, Briefwechsel zwischen F[reidrich] R[einhold] de Finckenstein, den Dobrzański und der Schwiegertochter Finckenstein née Dobrzańska.

276 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 22.

277 G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg*…, s. 517.

278 Nie został wpisany do metryki tamtejszego uniwersytetu.

Friedrich Konrad
* 5 II 1713 † 25 IX 1748
∞ 1739 Charlotta Louisa Maria Gräfin v. Schlieben
† 3 VIII 1803

Starosta dziedziczny Dąbrówna

Karl Friedrich Ludwig Albrecht
* 5 IX 1743 † 28 VI 1803
∞ 27 X 1774 Anna Katharina Charlotta Gräfin v. Schlieben
* 21 IV 1759 † 4 IX 1790

Georg Friedrich Sigismund Karl
* 28 I 1775
† 1785

Ludwig Otto Konrad Ernst
* 6 II 1777
† 28 III 1813

Amalia Friederika
* 17 IV 1745 † 1818
∞ 7 IX 1769 Friedrich Leopold Burggraf und Graf zu Dohna – Reichertswalde
† 7 V 1807

Maria Charlotta Elisabeth
*1 IX 1778

Charlotta Amalia Friederika
∞ 1 VI 1801 Wenzeslaus Heinrich Graf zu Eulenburg

Johann Wilhelm Boguslaw
* 14 VI 1746 1748 †

Charlotta Henrietta Antonia
* 12 VIII 1790 † 1790

Louisa Henrietta Elisabeth
* 17 X 1747 † po 1807

Georg Konrad
* 24 XI 1748 † 12 III 1799
∞ 14 VIII 1788 Henrietta Katharina v. Korff † 15 III 1807

Tablica 9

Tablica 8a. Linia zybułtowska – gałązka Friedricha Konrada, spadkobiercy Dąbrówna, potomka Ernsta „Bogatego Owczarza"

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Barbara Hedwig z domu von Rosen, jak również hrabina von Schlieben, z domu księżna von Essen, wraz z pozostałymi członkami rodu. 17 października 1747 r. urodziła się Louisa Henrietta Elisabeth (ochrz. 23 października 1747 r.). Johann Wilhelm Bogusław zmarł w wieku sześciu lat, niedługo przed ojcem, który zmarł 25 września 1748 r. Dzień przed jego śmiercią urodził się Georg Konrad, przyszły założyciel linii jaśkowskiej Finckensteinów. Zgodnie z ostatnią wolą Friedricha Konrada po jego śmierci opiekę nad małoletnimi dziećmi sprawowała żona. Na zarządcę w Dąbrównie został wyznaczony Elias Ernst z Zajączek, który sprawował również funkcję starosty dziedzicznego w Iławie w zastępstwie małoletniego, wspomnianego wcześniej, Konrada Albrechta Friedricha z Rudzienic. Hrabina Charlotta Louisa Maria z domu von Schlieben zarząd rozpoczęła od spłaty zobowiązań dłużnych. W tym celu sprzedała za 10 000 guldenów (1755 r.) wszystkie dobra w okręgu nidzickim. Jednak pomimo jej wysiłków na Dąbrównie nadal zapisane były liczne obciążenia. Zmarła w sędziwym wieku 3 sierpnia 1803 w Morągu. Jej córka, Amalia Friederika (ur. w 1745 r.), poślubiła 7 września 1769 r. w Dąbrównie Friedricha Leopolda burgrafa zu Dohna-Reichertswalde i otrzymała od matki posag w wysokości 10 000 talarów. Z kolei jej młodsza siostra, Luisa Henrietta, pozostała niezamężna[279]. Najstarszy z rodzeństwa Karl Friedrich Ludwig Albrecht otrzymał uniwersyteckie wykształcenie, studiując w semestrze letnim 1758 r. w Królewcu[280]. W 1764 r. został referendarzem Sądu Nadwornego w Królewcu (*Obergerichte*), następnie Najwyższego Sądu Apelacyjnego w Berlinie, a 22 lutego 1767 r. wrócił do Sądu Nadwornego w Królewcu i objął stanowisko radcy. W tym czasie zarząd ojcowskimi dobrami prowadziła jego matka, Charlotta Louisa Maria von Schlieben (zob. tablica 8a)[281].

W wieku prawie 30 lat, 2 września 1772 r., Karl Friedrich Ludwig Albrecht został powołany na stanowisko prezydenta Sądu Krajowego i Nadwornego w Kwidzynie[282]. Osiągnięty awans świadczy o wielkim zaufaniu, jakim darzył

---

[279] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 158–161; APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 22.

[280] G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg*…, s. 469.

[281] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 161–162.

[282] H.J. Bömelburg, analizując pruską politykę w Prusach Zachodnich, zwrócił uwagę na rolę szlachty wschodniopruskiej w przejmowaniu i organizowaniu zarządu nad

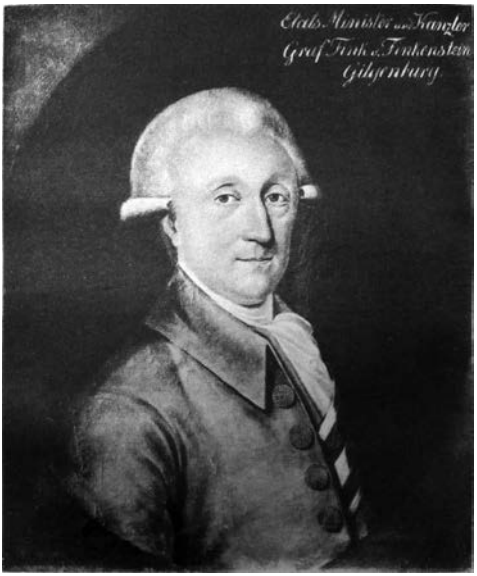

Ilustracja 27. Karl Friedrich Ludwig Albrecht (5 IX 1743 – 28 VI 1803), obraz namalowany na podstawie portretu olejnego wykonanego latem 1790 r., wiszącego w gabinecie prezydenta Sądu Apelacyjnego

Źródło: G. Conrad, *Geschichte der Königsberger Obergerichte: mit Benutzung amtlischer Quellen*, Leipzig 1907, s. 260/261.

go Fryderyk Wielki, powołując na prezydenta nowo utworzonej Prowincji Wschodniopruskiej, tj. Rejencji w Kwidzynie. W 1784 r. Karl Friedrich Ludwig Albrecht został mianowany rzeczywistym ministrem i prezesem rządu Prus Wschodnich w Królewcu. Podlegały mu: sprawy lenne, tajne, udzielanie zezwoleń na sprzedaż dóbr szlacheckich, dyspens w sprawach małżeńskich, sprawy eksterytorialne Serej i Taurogów, sprawy wyznaniowe i kościelne na Warmii (łącznie z klasztornymi), sprawy literatury i prasy, jak również sportu. Karl Friedrich Ludwig Albrecht przeniósł się z Dąbrówna do swojego domu w Królewcu (Modestengasse), na rogu dawnej Hintertragheim (później Mitteltragheim 13)[283]. Po śmierci kanclerza von Korffa otrzymał

nowo zdobytym terytorium, określanym w początkowym okresie mianem *Acquisition,* która polegała na adaptowaniu sprawdzonych rozwiązań funkcjonujących w Prusach Wschodnich, prowincji wyróżniającej się najbardziej scentralizowanym zarządem spośród wszystkich krajów monarchii. Zob. H.J. Bömelburg, *Zwischen polnischer Ständegesellschaft und preussischem Obrigkeitsstaat: vom Königlichen Preußen zu Westpreußen (1756–1806)*, München 1995, s. 324–376.

[283] G. Conrad, *Geschichte der Königsberger Obergerichte: mit Benutzung amtlicher Quellen*, Leipzig 1907, s. 442–443.

4 grudnia 1785 r. najwyższe w państwie pruskim stanowisko kanclerza wraz z uposażeniem wynoszącym 2000 talarów (w kwietniu 1803 r. otrzymał podwyżkę w wysokości 600 talarów), a w 1797 r. uhonorowany został najwyższym orderem Orła Czerwonego. Był aktywnym członkiem wolnomularstwa w latach 1769–1772, sprawował funkcję mistrza krzesła królewieckiej loży Pod Trzema Koronami (*Zu den drei Kronen*). Poślubił w 1774 r. Annę Katharinę Charlottę von Schlieben, córkę hrabiego Georga Adama i Elisabeth Kathariny von den Marwitzów. 28 stycznia 1775 r. przyszedł z tego związku na świat Georg Friedrich Sigismund Karl, który zmarł w wieku 10 lat. 6 lutego 1777 r. hrabiowskiej parze urodził się kolejny syn, Ludwig Otto Konrad Ernst. Po nim urodziła się Maria Charlotta Elisabeth, która wyszła za mąż, 1 czerwca 1801 r. poślubiła hrabiego Wenzeslausa Heinricha von Eulenburga. Druga córka, Charlotta Amalia Friederika, przyszła na świat 12 sierpnia 1790 r., lecz wkrótce zmarła; podobnie jak matka, która zmarła 4 września 1790 r. w wieku 31 lat. Sytuacja finansowa Karla Friedricha Ludwiga Albrechta nie była korzystna zmuszając go do zaciągania długów głównie u ministra Kamery Wojen i Domen Johanna Friedricha Wilhelma von Fahrenheita, u którego w latach 1779–1797 pożyczył w sumie 44 334 talary zapisane na dobrach dąbrówieńskich i jankowskich. Od tajnego radcy wojennego Hoppela 12 maja 1790 r. pożyczył 24 000 talarów. Wobec postępującej choroby 31 marca 1802 r. testament, w którym swojemu synowi zapisał główny spadek, a każdej z córek po 10 000 talarów. Siedem miesięcy później, 28 czerwca 1803 r., zmarł po ciężkiej chorobie na gorączkę tyfusową. Jego dobra były obciążone hipoteką na kwotę 144 833 talarów[284]. Jedyny żyjący jego potomek, Ludwig Otto Konrad Ernst, studiował w latach 1792–1794 na uniwersytecie królewieckim[285]. Otrzymał posadę w najwyższym urzędzie sądowniczym w Prusach – Sądzie Nadwornym w Królewcu. Nie cieszył się dobrym zdrowiem. Dolegliwości reumatyczne zmuszały go do częstych i wielomiesięcznych urlopów. W trakcie jednego z nich, spędzanego w Bayreuth, dowiedział się o śmierci ojca. Wrócił do domu, gdzie 6 października 1803 r. razem z siostrą dokonał podziału spadku. Podczas odczytania testamentu ojca zwiększył

[284] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 161–163.
[285] G. Erler, *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg*…, s. 618.

zapisaną siostrze kwotę z 10 000 talarów do 20 000 talarów. Sam przejął dobra o wartości 217 250 talarów i długi wynoszące 144 833 talarów. Uposażenie Charlotty Amalii Friederiki hrabiny von Eulenburg podwyższył do kwoty 40 000 talarów, a swoje zobowiązania zatem do 188 833 talarów. Zawartą umowę rodzeństwo rozszerzyło po śmierci babki, Charlotty Louisy Marii hrabiny von Schlieben (zm. 3 sierpnia 1803 r., o ponad miesiąc przeżywszy syna). Doszło wówczas do podziału dóbr dąbrówieńskich również między ciotkę Amalię Friederikę zu Dohna (młodszą siostrą ojca) i hrabiankę Louisę Henriettę Elisabeth von Finckenstein (córkę Karla Reinholda, która wyszła za Karla Wilhelma von Finckensteina), a także dzieci stryja Georga Konrada z Jaśkowa, którzy zapewnili ciągłość genealogiczną Finckensteinów, tworząc kolejne gałęzie i gałązki rozradzającej się linii[286].

Kontynuację wschodniopruskiej linii Finckensteinów zapewnił najmłodszy syn Friedricha Konrada i Charlotty Louisy Marii v. Schlieben. Georg Konrad przyszedł na świat 24 listopada 1748 r. dwa miesiące po śmierci ojca Friedricha Konrada (zob. tablica 9). Opiekę nad nim i jego starszym rodzeństwem w okresie ich małoletności sprawował Reibnitz z Rejsyt[287]. Georg Konrad kształcił się w Królewcu, we Frankfurcie nad Odrą, Lozannie i odbył podróż do Szwajcarii, Francji, Włoch, Holandii i Niemiec. Po powrocie z podróży, 1 października 1779 r., za cenę 22 000 talarów kupił od wdowy po majorze von Reibnitzu, córki nadprezydenta von Domharda, dobra rycerskie Rejsyty i Wójtowa Góra w starostwie pasłęckim. 14 sierpnia 1788 r., w wieku 40 lat, ożenił się z Henriettą Kathariną von Korff, córką Mikołaja Wilhelma von Korffa i Elisabeth Jeffrys. W intercyzie zapisano młodej mężatce posag w wysokości 10 000 guldenów pozostawionych do własnego gospodarowania. Ponadto otrzymała ona od zamożnej matki wspaniałe wyposażenie. Kiedy latem 1791 r. matka młodej hrabiny zmarła, żona Georga Konrada wraz z pozostałymi siostrami, Sophią Louisą Elisabeth von Brederlow, Wilhelminą Amalią baronową von Korff, wdową Karoliną Elisabeth Renatą von der Gröben, dokonała podziału spadku, zgodnie z którym przejęła przedstawiające wartość 120 000 talarów

[286] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 163–165.

[287] APO, AF, sygn. 385/1499, Kirchenstand in Blumenau zum Gütern Köxten gehörig, s. 25, *passim*.

Georg Konrad
* 24 XI 1748
† 12 III 1799
∞ 14 VIII 1788 Henrietta Katharina v. Korff
† 15 III 1807

Elisabeth Charlotta Friederika
* 19 IV 1790
† 3 II 1831

Charlotta Katharina Elisabeth Karolina
* 12 VIII 1792 † 1864
∞ 1827 Ernst Graf v. Kanitz

Karl Wilhelm Ludwig Bonaventura
* 13 V 1794
† 19 I 1865
∞ 3 IV 1819 Wilhelmina v. Tippelskirch
* 19 V 1797
† 9 IV 1858

Friedrich Karl Nikolaus Xaver Konrad * 18 VIII 1797
† 27 III 1851

Konrad Karl Friedrich Theodosius
* 2 IV 1820 † 30 III 1900
∞ 10 V 1851 Agnes Gräfin v. Kanitz * 24 II 1826
† 28 III 1882

Spadkobierca Szymbarka przejętego w 1826 r.
Tablica 9a

Albrecht Karl Georg
* 17 IX 1821 † 26 II 1863
∞ 2 X 1855 Agnes Augusta Maria v. Kuenheim
* 8 I 1833 † 1915

Spadkobierca Szymonowa
Tablica 9c

Karl Friedrich Johannes
* 24 VIII 1824 † 28 XII 1905
∞ 11 X 1867 Helena Sophia Bernhardina Ida v. Lücken
* 27 V 1845 † 4 V 1925

Spadkobierca Jaśkowa-Gubławek
Tablica 9d

Wilhelmina Antoinetta Henrietta Elisabeth
* 1827 † 16 VIII 1895
∞ 21 X 1849 Emanuel Aloysus Burggraf und Graf zu Dohna–Schlobitten
† 13 VIII 1888

Elisabeth Adelheida Theophila
* 12 III 1831 † 27 VI 1862

Georg Wilhelm Ernst
* 25 IX 1833 † 10 XI 1882
∞ 1 VI 1865 Sophia Gräfin v. Brühl * 13 I 1843
† 1 VI 1924

Spadkobierca Laseczna
Tablica 9b

Tablica 9. Linia jaśkowska – potomkowie Georga Konrada, syna Friedricha Konrada

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

dobra allodialne Jaśkowo, Wikielec, Liksajny, Szymonowo, Szymonówko, Bartężek, Glądy i młyn w Lasecznie. Dobra rodziny von Korff w Prusach Zachodnich pozostały we wspólnym posiadaniu sióstr, działkę w Gdańsku mogły sprzedać, jak również biżuterię i inne ruchomości, oraz pobrać gotówkę przechowywaną w banku angielskim. Po oszacowaniu wartości całego spadku każdej ze spadkobierczyń przypadła kwota 80 000 guldenów (w przeliczeniu 26 666 talarów 60 groszy). Kilka miesięcy później, 21 lipca 1791 r., Henrietta Katharina postanowiła za pośrednictwem męża sprzedać swoje dobra wniesione w posagu w celu spłacenia sióstr. Rejsyty i Wójtowa Góra zostały wówczas sprzedane za 80 000 guldenów. 31 marca 1792 r. siostry przejęły z banku angielskiego spadek wynoszący 99 952 talarów 61 groszy odziedziczony po rodzinie von Jeffrys. Każda z czterech spadkobierczyń otrzymała wówczas w gotówce 24 988 talarów 15 groszy. W ten sposób ostatni męski potomek Finckensteinów w Prusach, który nie odziedziczył znacznego majątku, wszedł w posiadanie dóbr Jaśkowskich, stając się założycielem domu Finckensteinów z Jaśkowa. Chcąc iść śladem starszego brata, piastującego wysokie stanowiska w państwie pruskim, Georg Konrad za namową zaprzyjaźnionych i spokrewnionych z nim landratów z morąskiego okręgu z rodziny Köhne von Jaski przyczynił się do założenia w 1790 r. Towarzystwa Ekonomicznego, skupiającego znanych i postępowych posiadaczy ziemskich. Zostało ono w 1791 r. połączone z istniejącym w Królewcu Naukowym Towarzystwem Ekonomicznym jako Towarzystwo Fizyczno-Ekonomiczne. Georg Konrad startował na jego pierwszego przewodniczącego, ale przegrał jednym głosem z landratem Köhnem von Jaskim. Od 1780 r. planowano utworzyć również szlacheckie towarzystwo kredytowe – analogiczne do towarzystw wprowadzonych przez Fryderyka Wielkiego w innych prowincjach (Śląsk, Brandenburgia i Pomorze). Ów cel został osiągnięty już po śmierci Georga Konrada, ale przyczynił się on do jego powstania poprzez udział w deputacji wschodniopruskiej szlachty, która w styczniu 1788 r. w Berlinie prowadziła rokowania z wielkim kanclerzem von Carmerem. Znalazł się też w gronie trzech generalnych dyrektorów nowo tworzonych departamentów, siedzibą jednego z nich, obejmującego Morąg, Nidzicę, Lidzbark Warmiński, Iławę i Szymbark, był Morąg. Miasto Morąg, chcąc upamiętnić działalność Georga Konrada, ufundowało

Ilustracja 28. Pomnik w Morągu upamiętniający Georga Konrada Fincka von Finckensteina

Źródło: A. Bötticher, Morąg. Pomnik Georga Conrada von Finckenstein, negatyw, 1898 r., Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych (zbiór publiczny), nr inw. 57165 [w:] *Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji: zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu (= Ostpreußen – Dokumentation einer historischen Provinz: die photographische Sammlung des Provinzialdenkmalamtes in Königsberg)*, red. J. Przypkowski, oprac. P. Jamski, M. Kuczyński (fotografia), Warszawa 2006, CD-ROM.

mu pomnik na dziedzińcu przed pałacem Dohnów[288]. Georg Konrad zmarł 12 marca 1799 r. w wieku 51 lat, jego żona zmarła 15 marca 1807 r. Ze związku z Henriettą Kathariną von Korff stał się protoplastą rozrodzonego domu Finckensteinów z Jaśkowa pozostawiając czworo dzieci:

1. Elisabeth Charlotta Friederika, ur. 19 kwietnia 1790 r., zm. 3 lutego 1831 r., niezamężna.
2. Charlotta Katharina Elisabeth Karolina, ur. 12 sierpnia 1792 r.; wyszła za mąż za radcę Naczelnego Sądu Administracyjnego hrabiego Ernsta von Kanitza (zm. 18 listopada 1869 r.).
3. Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura, ur. 13 maja 1794 r., zm. 19 stycznia 1865 r.
4. Friedrich Karl Nikolaus Xaver Konrad, ur. 18 sierpnia 1797 r., zm. 27 marca 1851 r.[289]

[288] *Ibidem*, s. 165–169.

[289] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 141: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 3, zu Gilgenburg (1829) und Schönberg/Westpr.*

Wdowa po Georgu Konradzie, Henrietta Katharina, zawarła 12 sierpnia 1799 r. umowę z ustanowionymi opiekunami jej niepełnoletnich dzieci, hrabią von Dönhoffem-Hohendorfem i hrabią von Brederlowem-Maldeutenem, na podstawie której za 12 000 talarów przejęła jaśkowskie dobra. Zrzekła się wszelkich roszczeń, pozostawiając każdemu dziecku dodatkowo po 3466 talarów 30 groszy i zastrzegając im czynsz do czasu uzyskania pełnoletniości. Ponadto zapisała im dodatkowo 20 533 talarów 30 groszy, razem 24 000 talarów (zapisanych na 4% do czasu uzyskania przez nich pełnoletności). Z prywatnego spadku ojca przypadło potomkom Georga Konrada 41 096 talarów 56 groszy, po potrąceniu zobowiązań w wysokości 2606 talarów 60 groszy rzeczywista kwota wyniosła 38 489 talarów 86 groszy. W tym samym roku Henrietta Katharina w testamencie z 1 listopada 1799 r. zadysponowała, że wychowaniem synów do dziesiątego roku życia powinien zająć się kanclerz von Finckenstein, następnie starszy syn Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura powinien przejąć jaśkowskie dobra, warte 140 000 talarów, a młodszy, Friedrich Karl Nikolaus Xaver Konrad – Rejsyty, warte 42 000 talarów. Dziedziczka kluczy dóbr Jaśkowo i Rejsyty zmarła 15 marca 1807 r. w Królewcu (w czasie wojny), pozostawiając nieletnie, ale finansowo zabezpieczone dzieci. Spośród synów najstarszy, Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura, w wieku 19 lat został powołany do 2. zachodniopruskiego regimentu dragonów i wziął udział w działaniach wojennych. 22 lipca 1813 r. został podchorążym, a 19 września – podporucznikiem. W 1815 r. służył w 8., a następnie w 4. regimencie dragonów, służbę zakończył 5 grudnia 1815 r. Po śmierci w 1813 r. chorowitego dąbrówieńskiego kuzyna, Ludwiga Ottona Konrada Ernsta, który zmarł bezpotomnie w wieku 36 lat odziedziczył wraz z młodszym bratem, Friedrichem Karlem Nikolausem Konradem, majątek składający się z kompleksu dóbr Dąbrówno i Jankowo. Majątek posiadał znaczne obciążenia zapisane w księgach hipotecznych, które spowodowały stacjonujące od 1807 r. oddziały żołnierzy francuskich, a następnie rosyjskich. Poniesione szkody oszacowano na 375 668 talarów. Kwota ta przewyższała wartość nieruchomości, którą Ludwig Otto Konrad Ernst za życia szacował na 260 700 talarów, przy zadłużeniu wynoszącym 170 546 talarów. Z tego względu bracia rozważali wystawienie dóbr dąbrówieńskich jako allodialnych na licytację lub też dokonanie zamiany ich statusu na

lenne. Bilans przedstawiał się bowiem niekorzystnie: wartość majątku wynosiła 203 625 talarów przy zadłużeniu w wysokości 133 207 talarów, tak więc łącznie sprzedaż lenna mogła wnieść gotówkę w kwocie 70 418 talarów. Chcąc ratować zaistniałą sytuację, jaśkowscy spadkobiercy Dąbrówna złożyli wniosek do urzędu miejskiego w Dąbrównie o udzielenie zapomogi w wysokości 20 000 talarów na rewaloryzację dóbr lennych. Wniosek ich został odrzucony 11 listopada 1816 r. ze względu na ograniczone środki publiczne miasta. Decyzja o procesie likwidacji dziedzictwa dąbrówieńskiego zapadła w 1820 r., wtedy orzeczono, że wszystkie dobra dąbrówieńskie, lenne i allodialne, powinny zostać przeznaczone na spłatę zobowiązań finansowych. Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura 20 września 1830 r. ponowił swój wniosek o udzielenie pożyczki w wysokości 24 000 talarów z kasy miejskiej, który również został odrzucony. Wobec powyższego bracia nie przyjęli allodialnego spadku ze względu na ciążące na nim długi. Cały kompleks dóbr (lennych i allodialnych) został wystawiony na subhastę. W ten sposób z końcem 1831 r. zniknęło z posiadłości rodu Finck von Finckenstein nadmiernie od lat zadłużone władztwo Dąbrówno i Jankowo[290].

Potomkowie Georga Konrada i Henrietty Kathariny stali się również spadkobiercami dóbr szymbarskich po bezpotomnej śmierci w 1826 r. Friedricha Karla Philippa Ludwiga Aemiliusa Franciskusa. 25 kwietnia 1829 r. bracia dokonali podziału majątku, zawierając umowę, na podstawie której starszy z nich, Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura, stał się spadkobiercą, obok majątku jaśkowskiego, również dóbr dąbrówieńsko-jankowskich (stając się w zasadzie likwidatorem zobowiązań zapisanych na tych ostatnich, które przewyższyły wartość dóbr). Młodszy, Friedrich Karl Nikolaus Xaver Konrad, przejął kompleks dóbr Szymbark i Laseczno oraz wypłacił starszemu bratu 500 talarów tytułem rekompensaty za przejęcie zamku w Szymbarku[291].

Friedrich Karl Nikolaus Xavery Konrad rozpoczął służbę wojskową 11 maja 1817 r. jako podchorąży w 4. regimencie dragonów, w tym też roku, 20 listopada, został podporucznikiem. Na czas służby wojskowej otrzymany na podstawie umowy braterskiej z 1826 r. zarząd kompleksem

---

290 *Ibidem*, s. 170–171.

291 *Ibidem*, s. 171–172.

dóbr Szymbark i Laseczno powierzył najstarszemu bratankowi, Konradowi Karlowi Friedrichowi Theodosiusowi. W celu poprawy sytuacji materialnej swoich dóbr sprzedał Rejsyty. Ze służby wojskowej odszedł 23 października 1836 r., poświęcając całą uwagę na wydobycie posiadłości ze zniszczeń i strat wojennych. Z powodzeniem wykorzystał ówczesną koniunkturę na płody rolne, troszczył się o gospodarkę leśną, zwiększając zasadzenia, dbał o polowania i łowy. Polecił odstrzelić całą „czarną" zwierzynę, w lasach szymbarskich został wówczas upolowany ostatni wilk. Wybudował nowe zakłady przemysłowe – cegielnie. Szczególną uwagę poświęcił hodowli owiec i owczarstwu, które przed laty zapewniły sukces finansowy Ernstowi „Bogatemu Owczarzowi". Ponieważ nie był żonaty, ponownie wybrał bratanka Konrada Karla Friedricha Theodosiusa z Jaśkowa do pomocy w sprawowaniu zarządu w dobrach szymbarskich. W testamencie przekazał majątek bratu, którego najstarszy syn już wcześniej zarządzał jego dobrami[292]. Zatem po śmierci Karla Wilhelma Ludwiga Bonawentury z Jaśkowa jego potomkowie stali się jedynymi przedstawicielami Finckensteinów w Prusach. Ich podstawę majątkową stanowiło wówczas Jaśkowo i przejęty po kuzynach Szymbark, bowiem nie udało im się uratować nadmiernie zadłużonego Dąbrówna.

Karl Wilhelm Ludwik Bonawentura ze związku z Wilhelmine von Tippelskirchem (ur. 19 maja 1797 r., zm. 9 kwietnia 1858 r.) z domu Wilknit miał liczne potomstwo, które zapewniło ciągłość genealogiczną rozradzającego się ponownie rodu[293]:

1. Konrad Karl Friedrich Theodosius, ur. 2 kwietnia 1820 r., zm. 30 marca 1900 r.
2. Albrecht Karl Georg, ur. 17 września 1821 r., zm. 26 lutego 1863 r.
3. Karl Friedrich Johannes, ur. 24 sierpnia 1824 r., zm. 28 grudnia 1905 r.
4. Wilhelmina Antoinetta Henrietta Elisabeth, ur. 5 czerwca 1827 r., zm. 16 sierpnia 1895 r.
5. Elisabeth Adelheida Theophila, ur. 12 marca 1831 r., zm. 27 czerwca 1862 r.
6. Georg Wilhelm Ernst, ur. 25 września 1833 r., zm. 10 listopada 1882 r.

---

[292] *Ibidem*, s. 172–173.

[293] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 141: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 3, zu Gilgenburg (1829) und Schönberg/Westpr.*

Wobec widma utraty, stosunkowo niedawno zgromadzonego majątku Karol Wilhelm Ludwig Bonawentura pozostawił testament, w którym nakazał wszystkim żyjącym przedstawicielom rodu przekształcić posiadane majątki w fideikomisy. Rodzeństwo 16 czerwca 1869 r. utworzyło ich cztery, spośród których Szymbark liczył 7360 hektarów, Szymonowo – 1482 hektary, Jaśkowo – 2184 hektary i Laseczno – 1701 hektarów. Ustanowioną fundację król zatwierdził 5 marca 1870 r. Zatwierdzony tym samym został podział rodu na cztery gałęzie – rodziny, które pozostały z szeroko rozrodzonego rodu Finck von Finckenstein. Ich siedziby znajdowały się w Szymbarku, Szymonowie, Jaśkowie i Lasecznie.

Szymbark wraz ze starym rodowym zamkiem przejął najstarszy z rodzeństwa, Konrad Karl Friedrich Theodosius. Po ukończeniu studiów prawniczych w Albertynie został referendarzem królewieckiej Rejencji. 10 maja 1851 ożenił się z Agnes, córką byłego ministra Augusta von Kanitza. Młoda para wzięła ślub w 1851 r. w Szymbarku, gdzie po raz pierwszy od wielu dziesięcioleci w starym zamku zaczęła gospodarować kobieta, a młody hrabia przejawiał zapał do rolnictwa. Usprawnił zarząd dóbr Szymbark i Laseczno, rozbudował zamek, częściowo w modnym w owym czasie stylu neogotyckim, i uczynił wygodniejszym w użytkowaniu. W czasie wojny prusko-austriackiej, w 1866 r., pełnił służbę w randze porucznika w 4. regimencie piechoty. Odmówił udziału w wojnie 1870–1871 r. z uwagi na problemy zdrowotne żony i jedynego syna, który ucierpiał w wyniku pożaru. 22 marca 1882 r. stracił chorowitą małżonkę, a sam poświęcił się studiom filozoficzno-religijnym. 30 marca 1900 r., wkrótce po swoich osiemdziesiątych urodzinach, zmarł w Szymbarku, pozostawiając cztery córki i jednego syna[294]:

1. Margaretha Augusta Wilhelmina Rosa Agnes, ur. 26 czerwca 1852 r., zm. 31 grudnia 1891 r.; żona Georga Steina von Kamieńskiego z Grazym[295] koło Gietrzwałdu.
2. Louisa Mathilda (nazywana Lilly), ur 1854 r., poślubiła 3 marca 1875 r. Henniga von Lückena.
3. Gertruda Wilhelmina Elisabeth, ur. 15 lipca 1857 r., zm. 24 listopada 1920 r.

---

[294] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 174–175.

[295] W pałacu znajduje się obecnie Dom Pomocy Społecznej.

Konrad Karl Friedrich Theodosius
* 2 IV 1820 † 30 III 1900
∞ 10 V 1851 Agnes Gräfin v. Kanitz * 24 II 1826 † 28 III 1882

- Margaretha Augusta Wilhelmina Rosa Agnes
  * 26 VI 1852 † 31 XII 1891
  ∞ 25 VI 1872 Georg Stein v. Kamieński † 2 IV 1921
- Louisa Mathilda
  * 1854 † 11 V 1932
  ∞ 3 III 1875 Hennig v. Lücken † 2 VI 1928
- Gertruda Wilhelmina Elisabeth
  * 15 VII 1857 † 24 XI 1920
- Wilhelmina Agnes
  * 18 V 1859 † 12 VI 1939
- Konrad August Karl Friedrich
  * 22 IX 1860 † 4 X 1916
  ∞ 15 VIII 1888 Irene Baronin v. Meerscheidt–Hüllessem * 29 VI 1866 † 26 X 1957
  - Konrad Otto Siegfried
    * 11 VII 1889 † 25 VII 1932
    ∞ 15 VIII 1921 Louisa v. Forcade de Biaix * 18 I 1893 † 23 VI 1976
  - Benita Agnes Gabriela Antoinette Louise Maria
    * 7 VI 1890 ‡ II 1945
    ∞ 16 VIII 1913 Karl Graf v. der Gröben † 22 VIII 1921
  - Nikolaus Heinrich Eberhard
    * 5 I 1893 † 26 VII 1963
    ∞ 19 VIII 1919 Edith v. Bath * 6 XI 1894 † 13 XI 1977
  - Gabriela Irena Margaretha Selma Berta Elisabeth
    * 5 IX 1898 † 9 III 1970
    ∞ 4 XI 1922 Ludwig Graf v. der Gröben † 26 IX 1970
  - Ottfried Ernst Gotthold
    * 18 IV 1901 † 23 XI 1987
    ∞ 29 IV 1934 Eva Schubring * 3 XII 1904 † 33 III 1994

Tablica 9a. Linia jaśkowska – potomkowie Konrada Karla Friedricha Theodosiusa, spadkobiercy Szymbarka

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

4. Wilhelmina Agnes, ur. 18 maja 1859 r., zm. 13 czerwca 1939 r.
5. Konrad Karl Ludwig Augusta, ur. 22 września 1860 r., zm. 4 listopada 1916 r.

Jedyny syn Konrada Karla Friedricha Theodosiusa i Agnes Gräfin von Kanitz, Konrad August Karl Friedrich, w latach 1873–1780 kształcił się w gimnazjum w Dreźnie, studiował później w Bonn (*Korpus Borussia*) i Berlinie. Po zdaniu w 1883 r. egzaminu referendarskiego w Halle wrócił do domu i natychmiast wstąpił jako ochotnik na jeden rok do 8. regimentu ułanów (szwadron w Iławie). W latach 1884–1891 był referendarzem w Berlinie, Olsztynie i Królewcu, w 1888 r. także w Rejencji w Kwidzynie (*Königliche Regierung in Marienwerder*), a w 1891 r. awansował na stanowisko asesora. Był też zatrudniony w landraturze w Rybakach i Królewcu, a w 1894 r. w landraturze w Chojnicach. Ze względu na problemy z płucami w 1895 r. zrezygnował z pracy publicznej i udał się na urlop na południe Europy. Konrad August Karl Friedrich utrzymywał częste kontakty z hrabiami Keyserling (wuj i dziadek jego żony Irene Freiin księżnej von Meerscheidt-Hüllessem)[296]. Wiele uwagi poświęcił jako landrat Chojnic budowie kanału Łaba–Trave (rozpoczynającego się koło Lauenburga, a kończącego koło Lubeki), dzięki jego staraniom w 1900 r. zainaugurowanemu przez cesarza Wilhelma II[297]. Kilka miesięcy później, po śmierci ojca, przejął zarząd fideikomisem szymbarskim. Posiadał liczne honorowe urzędy, które otrzymywał od cesarza i króla jako dowód ich łaski i zaufania. W 1905 r. Konrad August Karl Friedrich przejął 6000 mórg dóbr rycerskich w Lasecznie po bezpotomnej śmierci swojego kuzyna Albrechta Georga Wolfganga (syna Georga Wilhelma Ernsta), które jako nadmiernie zadłużone zostały wystawione na sekwestr. W ten sposób włączył Laseczno do fideikomisu szymbarskiego.

W obu zarządzanych przez Konrada Augusta Karla Friedricha posiadłościach przeprowadzono wiele melioracji i inwestycji, a także ulepszono i przebudowano zamek w Szymbarku. W 1906 r. Konrad August Karl Friedrich został wybrany do Reichstagu jako poseł z okręgu Susz–Lubawa.

---

[296] R. Gräfin Finck v. Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen*…

[297] Zob. *Der Elbe-Trave-Kanal. Zur Eröffnungsfeier am 16 czerwca 1900*, Lübeck 1900 (okolicznościowa broszura wydana z okazji uroczystego otwarcia kanału przez cesarza Wilhelma II).

Georg Wilhelm Ernst
* 25 IX 1833 † 10 XI 1882
∞ 1 VI 1865 Sophie Gräfin v. Brühl * 13 I 1843 † 1 VI 1924

- Albrecht Georg Wolfgang
  * 28 V 1866 † 25 II 1905
  ∞ 1899 Mary Augusta Nanson
  * 25 VII 1871 † 24 XI 1904
- Hedwiga Wilhelmina
  * 23 VIII 1867 † 19 IX 1941
  ∞ 1916 Albert Freiherr v. Boltzheim
  † 5 VIII 1955

Tablica 9b. Linia jaśkowska – potomkowie Georga Wilhelma Ernsta, spadkobiercy Laseczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

W 1909 r. otrzymał tytuł nadburgrabiego królewieckiego, który to cesarz zaproponował mu w maju 1906 r. podczas wizyty w Szymbarku. Ponieważ nie udało mu się powrócić do zdrowia, w 1912 r. złożył mandat poselski. W końcu choroba płuc przybrała męczącą formę i zmusiła Konrada Augusta Karla Friedricha do wyjazdu na południe, gdzie zaskoczył go wybuch wojny, w której udziału nie wziął ze względu na zły stan zdrowia. W 1916 r. wybrał się na kurację do Drezdna. Zmarł w tym samym roku po powrocie do Szymbarka. Po jego śmierci wyrazy ubolewania składali cesarz i cesarzowa[298].

Ze związku z Irene Freiin von Meerscheidt-Hüllessem przyszło na świat liczne potomstwo:

1. Konrad Otto Siegfried, ur. 11 lipca 1889 r., zm. 25 lipca 1932 r. we Frankfurcie nad Menem.
2. Benita Agnes Gabriela Antoinetta Louisa Maria, ur. 7 lipca 1890 r., od 16 sierpnia 1913 r. małżonka hrabiego Karla von der Gröbena z Ponar (zm. w Berlinie 22 sierpnia 1921 r.); zamordowana w lutym 1945 r. w Ponarach.
3. Nikolaus Heinrich Eberhard, ur. 5 stycznia 1893 r. w Królewcu; zm. 26 sierpnia 1963 r. w Lichtenbergu.

[298] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 181–186.

4. Gabriela Irena Margaretha Selma Bertha Elisabeth, ur. 5 września 1898 r., zm. 9 marca 1970 r.; poślubiła 4 listopada 1922 r. Ludwiga hr. von Gröbena z Łabędnika.
5. Ottfried Ernst Gotthold, ur. 18 kwietnia 1901 r. w Szymbarku, zm. 23 listopada 1987 r. w Cantley (Kanada), pisarz[299].

Najstarszy z rodzeństwa, Konrad Otto Siegfried, studiował prawo w Bonn, Berlinie i Królewcu. Po zdaniu egzaminu referendarskiego przez dziewięć miesięcy pracował w sądzie obwodowym (*Amtsgericht*). Z pracy tej zrezygnował w październiku 1913 r., by rozpocząć służbę w regimencie gwardii kirasjerów. Po wybuchu pierwszej wojny światowej wstąpił do wojska, uczestniczył w ofensywie prowadzonej w Belgii i Francji, a 1 października 1914 r. został ranny podczas bombardowania północnej Francji, do regimentu wrócił w marcu 1915 r., służył w nim do końca wojny. W 1917 r. odznaczony został Żelaznym Krzyżem I klasy. Pozostawił córkę (ur. 1922 r. w Królewcu) oraz syna Konrada (ur. 3 sierpnia 1923 r. w Szymbarku, zm. 23 kwietnia 1981 r. w Bochum)[300].

Podobne losy były udziałem młodszego o cztery lata brata Konrada Ottona Siegfrieda, Nikolausa Heinricha Eberharda. On również do 1914 r. studiował prawo w Bonn, skąd trafił do 7. regimentu huzarów, następnie został dowódcą 68. regimentu. Na jego wniosek przeniesiono go do gwardii strzelców, wziął udział w walkach, za co został odznaczony Krzyżem Żelaznym I klasy. Po Wielkiej Wojnie, 19 sierpnia 1919 r., Nikolaus Heinrich Eberhard poślubił w Bonn Edith von Bath (ur. 6 listopada 1894 r., zm. 13 listopada 1977 r.), z którą miał dwie córki, Renatę i Hubertę (ur. 1926 r.)[301].

Z kolei najmłodszy, Ottfried Ernst Gotthold, uczęszczał do gimnazjum w Iławie, w wieku 16 lat uczestniczył w pierwszej wojnie światowej, a następnie studiował w Heidelbergu. Pochłonęła go praca literacka, w której przedstawił obraz rodziny, utrwalając jej system wartości oraz wspominany

---

[299] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 142: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 4, zu Schönberg/Westpr.*

[300] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 186; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 142: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 4, zu Schönberg/Westpr.*

[301] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 186; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 142: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 4, zu Schönberg/Westpr.*

krajobraz rodzinnych stron[302]. Ze związku zawartego 29 kwietnia 1934 r. z Ewą Schubring miał pięcioro dzieci:

1. Benita, ur. 10 maja 1935 r. w Morągu; poślubiła w Montevideo (Urugwaj) Andre von Bavela.
2. Matz, ur. 3 sierpnia 1936 r. w Tarpnie, w 1961 r. poślubił w Johannesburgu (Południowa Afryka) Susannę Bernitt.
3. Ottfried, ur. w Tarpnie 24 czerwca 1938 r.; poślubił w Ottawie 29 sierpnia 1934 r. Grażynę Bandurę (ur. 27 stycznia 1942 r. w Warszawie, córkę Włodzimierza Bandura i Amalii Kuczewskiej)[303]; został kanadyjskim dyplomatą.
4. Maria, ur. 3 października 1942 r. w Grabowcu koło Susza; poślubiła 25 czerwca 1968 r. w Eugene (Oregon, USA) dr. filozofii Maxa von zur Mühlena, pochodzącego z Dorpatu w Estonii[304].
5. Konrad, ur. 4 kwietnia 1945 r. w Melchow (Meklenburgia); również zamieszkał w Ottawie.

Potomkowie linii szymbarskiej obecnie mieszkają głównie w Kanadzie i Południowej Afryce.

Wygasła natomiast pod koniec XX w. gałąź założona przez urodzonego w 1821 r. Albrechta Karla Georga, fideikomisariusza w Szymonowie, młodszego brata Konrada Karla Friedricha Theodosiusa. Kariery obu braci przebiegały podobnie. Albrecht Karl Georg studiował w Bonn (od 1841 r. *Korpus Borussia*), a następnie w Berlinie, gdzie służył w 2. gwardii ułanów. 27 sierpnia 1846 r. został podporucznikiem w 2. batalionie 4. regimencie piechoty, a 6 czerwca 1857 r. – porucznikiem do czasu dymisji, którą

---

302 O. Graf Finck v. Finckenstein, *Schwanengesang: Roman einer versunkenen Heimat Finckenstein*, München 1950; *idem*, *Fünfkirchen*, Jena 1936; *idem*, *Männer am Brunnen*, Jena 1936; *idem*, *Das harte Frühjahr*, Jena 1937; *idem*, *Der Kranichschrei*, Jena 1937; *idem*, *Von den Quellen des Lebens*, Mainz 1938; *idem*, *Die Nonne*, München 1949. Zob. M. Borzyszkowska-Szewczyk, *Pamięć dla przyszłości: Literatura wspomnieniowa potomków szlachty pruskiej z Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich po 1945 roku*, Wrocław 2009, s. 88–273.

303 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 186; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 142: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 4, zu Schönberg/Westpr.*

304 *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 142: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 4, zu Schönberg/Westpr.*

złożył 10 lipca 1859 r. Na swoją prośbę wydzierżawił od ojca Karla Wilhelma Ludwiga Bonawentury na jeden rok Szymonowo i Dziśnity. Zapalił się do rolnictwa i uzyskiwał z niego wysokie plony. Zarządzał dobrami, które w 1854 r. odkupił od ojca, samodzielnie, bez pomocy administratorów. Stało przed nim niełatwe zadanie, ponieważ musiał spłacić długi ciążące na dobrach, a także uiszczać ojcu roczny czynsz w wysokości 6000 marek. Wybudował w Szymonowie dwór, w którym zamieszkał, i administrował dobrami przynoszącymi coraz większe dochody. Nie miał przy tym zamiłowania do publicznej służby.

Albrecht Karl Georg ożenił się w 1855 r. z Agnes Augustą Marią von Kuenheim-Spanden (Spędy), z którą miał troje dzieci. W wieku 42 lat zachorował na zapalenie płuc. Umarł dwa lata po swoim ojcu, 26 lutego 1863 r., pozostawiając małoletnie dzieci[305]:

1. Maria Wilhelmina Augusta Karolina, ur. 7 lipca 1856 r. w Szymonowie, zm. 31 marca 1926 r. w Grazymach (koło Gietrzwałdu).
2. Agnes Albertina, ur. 13 sierpnia 1857 r. w Szymonowie, zm. 17 lipca 1917 r. w Szymonowie.
3. Hans Nikolaus, ur. 5 lutego 1860 r., zm. 16 stycznia 1948 r.

Najstarsza córka Albrechta Karla Georga i Agnes Augusty Marii von Kuenheim, Maria Wilhelmina Augusta, 17 kwietnia 1894 r. w wieku 38 lat poślubiła Reinholda Georga Steina von Kamieńskiego, męża zmarłej w wieku 38 lat (31 grudnia 1891 r.) w Grazymach kuzynki Margarethy Augusty Wilhelminy Rosy Agnes (z gałęzi szymbarskiej). Urodziła mu dwóch synów, Martina Johannesa Georga Albrechta (1895 r.) oraz Gottfrieda Ernsta (1896 r.). Jej młodsza siostra, Agnes, poślubiła 22 września 1882 r. Ferdinanda Fincka von Finckensteina. Najmłodszy i jedyny syn, Hans Nikolaus, przejął po ojcu majątek w Szymonowie, w którym urodziło się czworo jego dzieci, dwóch synów i dwie córki, przy czym najstarszy syn zmarł tuż po urodzeniu. Najmłodszy, Hans Wolfram (ur. 26 kwietnia 1891 r.), został doktorem filozofii. Poślubił 18 grudnia 1917 r. Carolinę von Bülow, z którą w 1930 r. się rozwiódł. Miał z nią troje dzieci, Christopha (ur. 23 kwietnia 1921 r. w Berlinie), Wolframa (ur. 19 marca 1923 r. w Szymonowie)

[305] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 175–176.

Albrecht Karl Georg
* 17 IX 1821
† 26 II 1863
∞ 2 X 1855 Agnes Augusta Maria v. Kuenheim
* 8 I 1833 † 1915

- Maria Wilhelmina Augusta Karolina
  * 7 VII 1856 † 31 III 1926
  ∞ 17 IV 1894 Georg Stein v. Kamieński † 2 VII 1921
- Agnes Albertina
  * 13 VIII 1857 † 17 VII 1917
  ∞ 22 IX 1882 Ferdinand Graf Finck von Finckenstein
- Hans Nikolaus
  * 5 II 1860 † 16 I 1948
  ∞ 1. 28 V 1885 Hyma Gräfin v. der Gröben o/o 1921
  * 10 IX 1862 † 14 III 1938
  ∞ 2. 28 VI 1922 Nelly Lyttle
  * 3 IV 1883 † 3 X 1932
  1° v. Botho Graf zu Eulenburg
  - 1. Hans Emanuel
    * 18 VI 1886 † 14 IX 1886
  - Elisabeth
    * 4 VII 1887 † 31 I 1974
    ∞ 12 III 1920 Eberhard von Rutzen
  - Dorothea
    * 28 XI 1889 † 1936
  - Hans Wolfram
    * 26 IV 1891 † 5 V 1962
    ∞ 1. 18 XII 1917 Carolina v. Bülow * 20 XII 1892 † 16 XI 1980 o/o 20 VI 1930
    ∞ 2. 27 VI 1930 Carmen Hertz
    * 31 XII 1889 † 1 I 1971
    o/o 1957
    ∞ 3. 6 VI 1957 Antonie Charlotta Trützschler v. Falkenstein
    * 15 VII 1903 † 13 VII 1987

Tablica 9c. Linia jaśkowska – potomkowie Albrechta Karla Georga, spadkobiercy Szymonowa

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

i Karolinę (ur. 1 października 1924 r. w Szymonowie), która w 1950 r. poślubiła prof. Piotra Wapnewskiego, a po rozwodzie – prof. Rainera Grüntera. Z drugiego związku Hansa Wolframa, zawartego w 1930 r. z Carmen Hertz, przyszła na świat w 1931 r. córka, która imię odziedziczyła po matce. W 1957 r. Hans Wolfram rozwiódł się po raz kolejny i zawarł związek małżeński z 54-letnią Antoniną Charlottą Trütscher von Falkenstein (ur. 15 lipca 1903 r., zm. 13 lipca 1987 r.) W kolejnych dwóch pokoleniach

Ilustracja 29. Dwór w Szymonowie

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Berlin 1920, Tafel 29, s. 176/177.

przeważały córki, a trzecie pokolenie w ogóle nie doczekało się męskiego potomka (zob. tablica 9c)[306].

Nie wygasła natomiast linia jaśkowska, której pierwszym fideikomisariuszem na mocy testamentu Karla Wilhelma Ludwiga Bonawentury został trzeci syn, Karl Friedrich Johannes. Zgodnie z dominującym w rodzinie modelem wybrał on, podobnie jak pozostali braci, służbę wojskową, wstępując w 1843 r. do berlińskiego regimentu dragonów, 18 czerwca

[306] *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 143: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 5 a.d.H. Simnau*. Synowie Marii ze związku z Reinholdem Georgem v. Steinem (Kamieńskim), wskazani w księgach urodzeń prowadzonych przez Urząd Stanu Cywilnego w Grazymach, zob. APO, AF, sygn. 42/346/65, Standesamt zu Grasnitz: Geburts-Neben-Register, Nr. 14; APO, AF, sygn. 42/346/62, Standesamt zu Grasnitz: Geburts-Neben-Register, Nr. 7.

Ilustracja 30. Dwór w Jaśkowie, 27 VIII 2006 r.

Fot. A. Żeglińska

1844 r. został podporucznikiem. Po złożeniu dymisji już w 1846 r. zaczął prowadzić folwark Skarpa koło Jaśkowa i stopniowo przejmował zarząd Jaśkowem. Swoim synom we wspomnieniach pisał, że utkwił mu w pamięci interesujący obrazek, jak to niewielki dom w Jaśkowie tętnił życiem wielopokoleniowej rodziny: jego dziadka, babki, matki babki, ojca i jego obu niezamężnych sióstr, przyrodniej siostry babki i opiekunów dziadków. Zgodnie z ówczesnymi kanonami goszczono w nim też całymi miesiącami spokrewnione rodziny[307].

Ów niewielki, ale tętniący życiem wielopokoleniowej rodziny dom odziedziczył Karl Friedrich Johannes po śmierci rodziców (1863 i 1865 r.). Zamieszkał w nim 11 października 1867 r. z Heleną Sophią Bernhardiną Idą von Lücken (ur. 27 maja 1845 r.). W 1859 r. jako rotmistrz złożył dymisję ze służby wojskowej, brał udział w pracach komisji Prowincji

[307] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 176–177.

Karl Friedrich Johannes
* 24 VIII 1824 † 28 XII 1905
∞ 11 X 1867 Helena Sophia Bernhardina Ida v. Lücken
* 27 V 1845 † 4 V 1925

Elisabeth Wilhelmina Karolina
* 8 XII 1868 ‡ 21 I 1945
∞ 27 III 1896 Franz Blecken v. Schmeling † 31 V 1936

Helena Sophia Paulina
* 12 II 1870 † 28 XI 1945
∞ 12 IX 1899 Siegfried v. der Goltz-Domhard

Bonaventura Karl Wilhelm Georg (z Jaśkowa)
* 27 I 1872 † 26 XI 1950
∞ 6 V 1913 Paula Gräfin v. Kanitz
* 16 VII 1888 † 25 XII 1969

Maria Ursula
* 11 II 1874 † 21 XI 1954

Hans Joachim Artur (z Gubławek)
* 6 XI 1879 ‡ 3 III 1945
∞ 28 V 1926 Hildegarda Baronesse v. Meerscheidt-Hüllessem
* 29 XI 1899 † 4 III 1985

Adda
* 16 VII 1881 † 28 VIII 1965
∞ 22 IV 1907 Klaus v. Lettow-Vorbeck
† 27 X 1932

Ernst Reinhold (z Chamasaris, Afryka)
* 5 X 1884 † 27 II 1958
∞ 22 VIII 1924 Gertruda Beyer
* 14 IX 1903

Ludwig
* 14 IX 1886 † 5 III 1962
∞ 4 VIII 1914 Gertruda Stobbe
* 4 III 1889 † 31 XII 1974

Tablica 9d. Linia jaśkowska – potomkowie Karla Friedricha Johannesa, spadkobiercy Jaśkowa i Gubławek

Źródło: opracowanie własne na podstawie źródeł archiwalnych oraz publikacji genealogicznych wykorzystanych w książce, zob. Bibliografia.

Wschodniopruskiej w parlamencie berlińskim, jak również aktywny udział w pracach synodu generalnego Kościoła ewangelickiego w Berlinie, nie zaniedbując spraw religijnych w rodzimym Jaśkowie. W 1881 r. nabył Gubławki, a w Jaśkowie zaczął modernizować majątek, odbudowując dwór i kościółek. W 1867 r. został dożywotnim prezesem współzałożonego towarzystwa rolniczego w Zalewie, później także centralnego towarzystwa ziemskiego w Królewcu. Pozostawił ośmioro dzieci, których domem rodzinnym, w którym przyszły na świat, było Jaśkowo, tj. Elisabeth Wilhelminę Karolinę, Helenę Sophię Paulinę, Bonawenturę Karla Wilhelma Georga, Marię Ursulę, Hansa Joachima Artura, Addę, Ernsta Reinholda i Ludwiga (zob. tablica 9d)[308].

Udziałem jego dzieci były doświadczenia wojenne, w tym szczególnie dramatyczne wydarzenia drugiej wojny światowej. Najstarsza córka Elisabeth Wilhelmina Karolina (ur. 8 grudnia 1868 r.), wyszła za mąż w 1896 r. za Franza Bleckena von Schmelinga, zginęła 21 stycznia 1945 r. między Dobrocinem a Iławą w trakcie ucieczki przed nadciągającą Armią Czerwoną. Ucieczka powiodła się młodszej siostrze, Helenie Sophii Paulinie, lecz zmarła ona 28 listopada 1945 r. w Berlinie. Niedługo potem, 26 kwietnia 1945 r., zginął w Prusach jej mąż, Siegfried von der Goltz-Domhard. W marcu 1945 r. zginął ich brat, Hans Joachim Artur (ur. 6 listopada 1879 r.). Po maturze rozpoczął służbę w armii, którą zakończył w 1906 r., by w roku następnym rozpocząć studia prawnicze w Bonn. Ale już 1 października 1910 r. powrócił do swojego dawnego regimentu i awansował 1 października 1913 r. do rangi kapitana. Służbę wojskową zakończył 28 marca 1915 r. Ze związku zawartego 28 maja 1926 r. z Hildegardą baronessą von Märscheidt-Hüllessem (ur. 29 listopada 1899 r. w Poczdamie, zm. 4 marca 1985 r.) miał dwie córki: Margarethę Elisabeth (ur. 1 maja 1935 r. w Berlinie) oraz Waltraut (ur. 11 marca 1937 r. w Berlinie). Starsza poślubiła 27 lutego 1960 r. pastora Hansa Christopfa Hahna. Ich udziałem stało się odzyskanie w 2018 r. pamiątek rodzinnych, namiastki archiwum rodzinnego, które zostały zakopane w kankach niedaleko ich rodzinnej siedziby w Gubławkach[309].

---

[308] *Ibidem,* s. 176–177.

[309] M. Boguszewski, *Na Mazurach odkryto zakopany w 1945 roku „skarb von Finckensteinów”,* https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C29374%2Cna-mazurach-odkryto-zakopany-w-1945-roku-skarb-von-finckensteinow.html [dostęp: 4 V 2018 r.].

Największą karierę z rodzeństwa, jeszcze w Prusach, zrobił Bonawentura Karl Wilhelm Georg (ur. 27 stycznia 1872 r.), najstarszy syn Karla Friedricha Jahannesa z Jaśkowa. Szkołę średnią ukończył w Królewcu w 1890 r., a następnie podjął studia prawnicze na uniwersytecie w Heidelbergu (*Korpus Saxo-Borussia*) i Berlinie. W 1893 r. został referendarzem sądowym. Na przełomie 1893 i 1894 r. służył w 5. regimencie kirasjerów w Prabutach, a następnie w Gdańsku i Królewcu, gdzie w październiku 1896 r. pracował w królewieckiej rejencji. Od 1899 do 1903 r. pracował jako asesor w regencji w Essen, a następnie w Schleswig, a w latach 1904–1905 w rejencji kwidzyńskiej. 1 kwietnia 1905 r. kierował starostwem powiatowym w Słupsku, ale 1 stycznia 1907 r. zrezygnował ze stanowiska i poświęcił się prowadzeniu odziedziczonego fideikomisu jaśkowskiego. W pierwszej wojnie światowej uczestniczył jako rotmistrz kawalerii[310]. Stał się też inspiratorem publikacji opracowanej przez E. Joachima i M. Klinkenborga[311] oraz źródłem informacji dotyczących najnowszych dziejów rodziny. Karl Bonawentura Wilhelm Georg zmarł w 1950 r. w Obernkirchen, pozostawiając ze związku zawartego 6 maja 1913 r. z Paulą hrabiną von Kanitz z Podąg (Podangen, niedaleko Pasłęka) dziewięcioro dzieci. Trzech synów zginęło w czasie pierwszej lub drugiej wojny światowej. Przeżyła wojnę Margaretha, która poślubiła 5 listopada 1952 r. dr. nauk medycznych Hansa hrabiego von Lehndorffa. Był on autorem dziennika, w którym relacjonował wydarzenia z lat 1945–1947, będące rezultatem drugiej wojny światowej[312]. Oboje zmarli w 1987 r. w odstępie kilku miesięcy[313]. Linię Bonawentury przedłużył Theodor dzięki synowi Joachimowi (ur. 22 grudnia 1954 r. w Bonn), dr. nauk medycznych, oraz Hansowi Konradowi (ur. 1 października 1961 r. w Paryżu)[314].

---

310 *Ibidem*, s. 179.

311 *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 1: Darstellung und biographische Nachrichten, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Hbd. 2: *Die Grafen Finck von Finckenstein in der Mark Brandenburg*, verfaßt von M. Klinkenborg; Teil 2: *Urkunden und Akten*, verfaßt von E. Joachim, M. Klinkenborg, Berlin 1920.

312 H. v. Lehndorff, *Dziennik wschodniopruski: zapiski lekarza z lat 1945–1947*, Szczecin 2010.

313 *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 144: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 6 a.d.H. Jäskendorff.*

314 *Ibidem*.

Pozostałym dzieciom Karla Friedricha Johanna i Heleny Sophii Bernhardiny Idy von Lückenrównież udało się uciec z pożogi 1945 r. Maria Ursula (ur. 11 listopada 1874 r. w Jaśkowie, zm. w 1954 r. w Berlinie) została później diakonisą, jej młodsza siostra, Adda (ur. 16 lipca 1881 r., zm. 28 sierpnia 1965 r. w Hanowerze) była wdową po poślubionym w Jaśkowie w 1907 r. Klausie von Lettowie-Vorbecku. W Berlinie osiadł także najmłodszy z rodzeństwa, Ludwig, który, mając licencję pilota, w trakcie pierwszej wojny dowodził kompanią zmotoryzowaną. Zmarł bezdzietnie w 1962 r. Inny brat, Ernst Reinhold, 7 stycznia 1907 r. wyemigrował do niemieckiej południowo-zachodniej Afryki, gdzie dzięki wsparciu rodziny po utracie własnego majątku nabył farmę Chamasaris. Obecnie jego potomkowie zamieszkują różne części południowej i południowo-zachodniej Afryki[315].

Finckensteinowie aktywnie uczestniczyli w działaniach militarnych pierwszej wojny światowej i zdobywali odznaczenia państwowe. Funkcjonowali wówczas w kilku głównych kompleksach dóbr stanowiących ich gniazda, w Szymbarku, Jaśkowie, Szymonowie i Lasecznie. Kres ich istnienia w państwie pruskim przyniosła druga wojna światowa. W obliczu nadchodzącej Armii Czerwonej, podobnie jak pozostali przedstawiciele rodów wschodniopruskich, opuścili dotychczasowe siedziby, pozostawiając nie tylko wspomnienia, ale również dokumenty przez wieki w nich narastające.

7. Podsumowanie

Ród Finck von Finckenstein na przestrzeni 500 lat tworzyła wspólnota ponad 200 rodzin związanych z Prusami Wschodnimi. Ich przedstawiciele powoli pięli się w hierarchii społecznej, by w 1710 r. ugruntować zdobytą pozycję tytułem hrabiowskim. Doświadczenie i przywiązanie rodu do władzy zostało docenione w momencie przejęcia przez Prusy po I rozbiorze Polski terytorium, z którego utworzono Prusy Zachodnie, prowincję, na grunt której Finckensteinowie przenosili doskonale im znany model

[315] *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 177–178, 180; *Europäische Stammtafeln*…, Bd. 20, Tafel 144: *Die Grafen Finck von Finckenstein Stamm Gilgenburg 6 a.d.H. Jäskendorff.*

centralistycznego zarządzania. Zdołali oni utrzymać wypracowaną pozycję przez okres kilku pokoleń, by w XIX w. wobec zachodzących przemian ustrojowych i politycznych zająć się głównie sprawami związanymi z ratowaniem zdobytego przez przodków, lecz niknącego majątku. Zachowaniu ciągłości poszczególnych linii genealogicznych, a przede wszystkim majątku, sprzyjały korzystne koligacje małżeńskie. Jedną z najważniejszych było przejęcie dóbr jaśkowskich dzięki małżeństwu zawartemu przez Georga Konrada z Henriettą Kathariną von Korff. Jego synom nie udało się utrzymać nadmiernie zadłużonego Dąbrówna, trudności sprawiało też utrzymanie przejętego po bocznej linii Szymbarka ze starym średniowiecznym zamkiem. To potomkowie domu jaśkowskiego kontynuują historię rodu i piszą nową, powojenną.

Historia Finckensteinów poprzez ukazanie niepowtarzalnych faktów przeszłości rodu i poszczególnych jego członków pozwala zobrazować proces zachodzących przekształceń ustrojowych, politycznych, społecznych i gospodarczych państwa pruskiego oraz na jego tle – zmiany indywidualne, osobiste i rodzinne. Ród Finckensteinów w modelowy sposób odzwierciedla główne tendencje rozwoju różnych form państwowych zachodzących na przestrzeni wieków. W czasach władztwa krzyżackiego Finckowie dokonali samookreślenia poprzez wybór brzmienia nazwiska, a następnie uzgodnili swoje stanowisko w trakcie walk prowadzonych przez Związek Pruski. Do pierwszych godności ziemskich dochodzili z wysiłkiem, uczestnicząc w działaniach wojennych, choć być może do wydania pierwszego nadania ziemskiego – w Rogóżu – doszło z naruszeniem legalności postępowania. Formy prawne posiadanego majątku zostaną przedstawione w kolejnym rozdziale, a sposób sprawowania przez nich funkcji, często bardzo brutalny, w administracji terytorialnej i jako właściciele dóbr patrymonialnych najlepiej ukazują akta przechowywane w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Determinacja i skuteczność zapewniły im majątek, który otwierał karierę dworską dzięki możliwości udzielania władcom pożyczek gotówkowych. Otwarcie salonów książęcych i monarszych pozwoliło zdobyć im urzędy i stanowiska, początkowo ziemskie, następnie dworskie oraz sądownicze i kierownicze w ramach istniejących jednostek terytorialnych, sądowniczych i administracyjnych. Przez wieki realizowali wszystkie

Ilustracja 31. Ruiny zamku w Szymbarku, 27 VIII 2006 r.

Fot. A. Żeglińska

funkcje i obowiązki wynikające z istniejącego systemu feudalnego, korzystając w zamian z otrzymanej władzy zwierzchniej nad podległą ludnością. Zwraca przy tym uwagę niezmienna w dziejach rodu troska o wykształcenie wszystkich jego przedstawicieli, której kierunek wyznaczył Albrecht I, fundując w testamencie z 1562 r. *Stipendium Finckianum* na królewieckim Uniwersytecie Albrechta i kierując do potomnych przesłanie, by zdobywali nie tylko majątek, ale i wykształcenie. Jednak to dzięki służbie w armii pruskiej Finckensteinowie zapewnili sobie zaufanie władców i najwyższe godności. Od modelu kariery opartej na służbie wojskowej na rzecz dyplomacji udało się odejść potomkom Albrechta Konrada, tworzącym linię brandenburską, podczas gdy wschodniopruskich krewnych pochłaniało utrzymanie dotychczasowej pozycji majątkowej i społecznej. Podejmowana działalność prorodzinna – społeczna, publiczna i gospodarcza – pozwala określić szczegółowo: zajmowane stanowiska i urzędy (będące źródłem dochodów),

posiadany majątek, pełnione funkcje publiczne, zewnętrzne wyznaczniki prestiżu (np. rezydencje, fundacje), koligacje małżeńskie, wśród których brak aż do początku XX w. mezaliansów i rozwodów, utrwalanie dawności i ważności rodu oraz wykształcenie, determinujące powstanie określonych typów dokumentów, ale też ulegające, w mniejszym lub większym stopniu, rozproszeniu i zniszczeniu.

Rozdział II

Dobra Finckensteinów i ich zarząd

1. Uwagi wstępne

Drugim czynnikiem wpływającym na kształt Archiwum Finckensteinów był zarząd dóbr. Poznanie jego wewnętrznej struktury (organizacji) umożliwi dokonanie analizy procesu aktotwórczego akt administracyjno-gospodarczych.

Na kształt struktury zarządu dóbr wpłynęły wielkość oraz podstawy prawne zgromadzonego majątku, które zostaną przedstawione w pierwszej części niniejszego rozdziału. W dalszej kolejności zostanie zobrazowana szczegółowa struktura majątków Finckensteinów, uwarunkowana charakterem i rodzajem prowadzonej działalności rolnej i przemysłowej oraz zależna od lokalizacji poszczególnych działów zarządu.

Szczegółowa analiza struktury zarządu dóbr Finckensteinów zostanie poprzedzona opisem organizacji starostw dziedzicznych i zwykłych, które wraz z majątkami prywatnymi stanowiły integralną część wszystkich posiadanych dóbr. Wymienione kategorie majątków tworzyły zwarte kompleksy włości, którym centralny ośrodek dyspozycyjny w osobie właściciela nadawał charakter rodzinny. O ich budowie decydowały względy natury gospodarczej, głównie łatwość zarządzania oraz możliwość efektywnej organizacji transportu i zbytu płodów rolnych. Cezurę w rozwoju zarządu dóbr wyznaczył okres industrializacji, który przyczynił się do powstania nowych jednostek administracyjnych. Zarządy poszczególnych działów gospodarki Finckensteinów zaczęły opuszczać siedziby właścicieli, przenosząc się do nowych gmachów administracyjnych, w których zakładano odrębne registratury z własnymi planami akt.

2. Rozwój fortuny i podstawy prawne zarządu dóbr

Przekazy lenne, również całych starostw, transakcje handlowe, koligacje rodzinne, darowizny, sprawowane godności państwowe, a także zajmowanie ziemi chłopskiej i szlacheckiej – umożliwiły zgromadzenie przez ród Finckensteinów znacznych nadwyżek pieniężnych, co pozwoliło na wykup zadłużonych majątków Kreytzenów, Oelsnitzów, Polentzów czy Borków. Wraz z wykupem zadłużonych majątków Finckensteinowie weszli w posiadanie licznych urzędów starościńskich. O osiągniętej pozycji majątkowej świadczy skupienie w XVII w. 13 z 14 urzędów starościńskich w Prusach Górnych, należących do starostw zwykłych i dziedzicznych.

Starosta dziedziczny cieszył się znacznym zaufaniem i poparciem władcy, skoro pełnił władzę administracyjną, sądową, policyjną oraz gospodarczą swojego terytorium, a także posiadał pozycję samodzielną i niezależną od władz nadrzędnych. Jednoczesne posiadanie znacznej liczby starostw oznacza traktowanie przez Finckensteinów tego urzędu jako źródła dochodu.

Zarządcy starostw zwykłych (komornictw, a następnie urzędów domenalnych), poza zadaniami związanymi z gospodarowaniem w dobrach książęcych, początkowo nie pełnili żadnych funkcji państwowo-prawnych, które, łącznie z nadzorem nad komornictwami, leżały wyłącznie w kompetencji starostów. Często zdarzało się, że starosta pełnił funkcję komornika, tak było na przykład w Rynie, Morągu czy Prabutach. Dopiero od czasów Wielkiego Elektora niewielkie, przedtem partycypujące jedynie w wytwórczości, urzędy domenalne wydzielono spod władzy starościńskiej i wyposażono we władzę administracyjną, sądowniczą i policyjną na podległych im terenach. Wcześniej jednak, tworząc najmniejsze okręgi administracyjne, posiadały jedynie charakter lokalnych jednostek, powołanych do zarządzania dobrami skarbowymi i książęcymi domenami[316].

[316] W Księstwie Pruskim, a następnie w Królestwie Pruskim (do 1721 r.) dobra państwowe występowały jako: 1) niezależne od starostwa-komornictwa (*Kammeramt*), podlegające bezpośrednio zarządowi kamer w Królewcu, od połowy XVIII w. używano zamiennie określenia *Domänenamt*; 2) należące do starostw wsie i majątki podlegające staroście oraz zarządowi kamer, od 1723 r. Kamerze Wojen i Domen w Królewcu. Domena w znaczeniu szerszym oznacza własność państwa: posiadłości ziemskie, regalia, dochody niestałe i daniny, w węższym – dobra ziemskie należące do skarbu państwa.

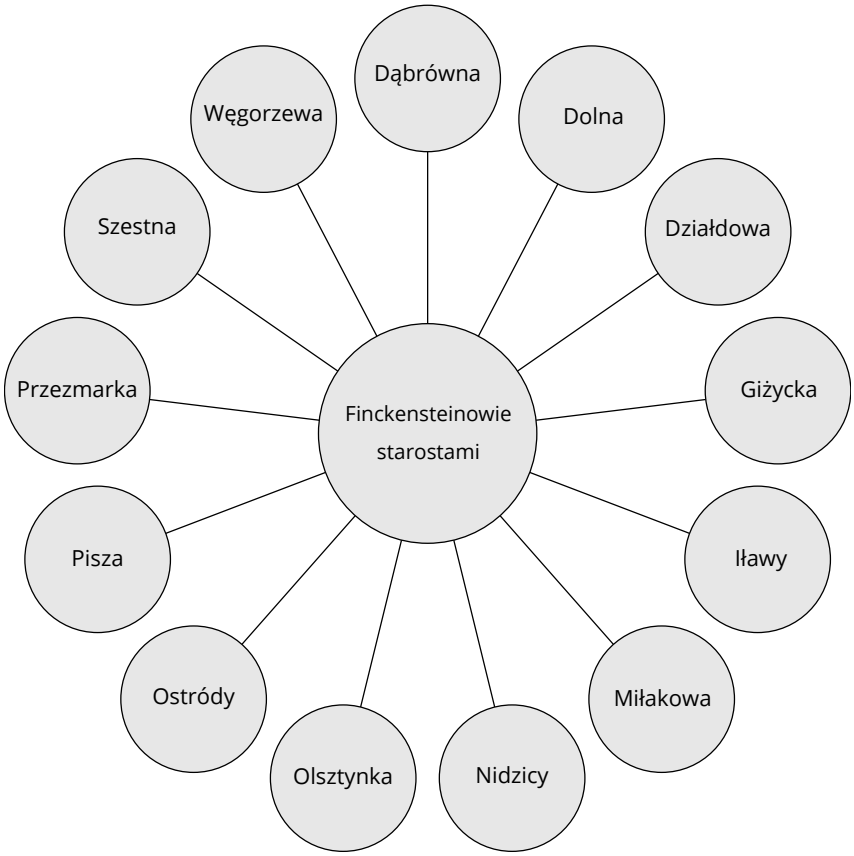

Schemat 1. Wykaz urzędów starościńskich zarządzanych przez Finckensteinów w XVI–XVIII w.

Źródło: opracowanie własne.

Największe kompleksy dóbr zgromadziła linia zybułtowska Finckensteinów. Albrecht I, ożeniony z siostrą plebana ewangelickiego z Dąbrówna Tomasza Adlera, odziedziczył po nim dobra w starostwie przezmarskim.

Domeny pruskie powstały z posiadłości ziemskich elektorów brandenburskich i książąt pruskich. Charakter własności państwowej uzyskały w 1820 r. Domeny znajdowały się we władaniu państwa lub w rękach dzierżawców. Dochody z domen obejmowały: daniny na rzecz zarządcy od chłopów użytkujących grunty, czynsze dziedziczne, gruntowe, domenalne, gotówkowe daniny świadczone wcześniej w naturze, czynsze od inwentarza. Zob. T. Grygier, *Organizacja władzy naczelnej Prus Książęcych*…, s. 689–690.

Ponadto 8 lipca 1528 r. otrzymał od księcia Albrechta tytułem zapłaty za udział w wojnie 1520/1521 r. i wierną służbę majątek Miejska Wola (20 łanów) z 30 łanami w pobliskich Włókach. W 1543 r. nabył 7,5 łanu w Zajączkach, a od 1542 r. był również posiadaczem majątku Ryn koło Ostródy. W wyniku zawartej z nadmarszałkiem Friedrichem von Oelsnitzem w 1544 r. transakcji wymiany objął 60 łanów we wsi Frygnowo oraz 10 łanów w niedalekim Korsztynie z prawami patronackimi i jurysdykcją nad wolnymi w Ustrzykach, Ulnowie, Stębarku oraz prawem do łowienia ryb w jeziorze Mielno (w pobliżu Ostródy). Jego bratankowie, Georg I i Christoph I, wobec znacznego wzrostu majątków swego stryja, wystąpili z pretensjami działowymi. Albrecht spłacił ich gotówką (5000 marek) i ponadto przekazał im majątek w Zajączkach. Przekazem książęcym z 24 stycznia 1552 r. Albrecht otrzymał w zastaw za pożyczone księciu 10 000 marek starostwo w Miłomłynie, jedno z najbogatszych w Księstwie[317]. W swoim testamencie z 1562 r. dokonał podziału majątku między synów: Feliksa i Barthela, z których pierwszy otrzymał Miłomłyn oraz odziedziczone przez ojca dobra w starostwie przezmarskim; drugi zaś – Zybułtowo. Ponadto ojciec polecił synom dokończenie budowy murowanego dworu w Zybułtowie, gdzie mieli ustanowić wspólną siedzibę[318].

Po śmierci Albrechta Feliks objął w starostwie ostródzkim liczne posiadłości: siedzibę rodową w Zybułtowie (30 łanów), Stębark (80 łanów), Frygnowo (70 łanów), Korsztyn (15 łanów), z prawem patronatu nad wolnymi w: Stębarku, Ustrzykach, Ulnowie, Zajączkach, a także Lubian (60 łanów), młyny i pustkowia w okolicy Prus (120 łanów), Ryn (80 łanów), Szczepankowo (44 łany), Włóki i Miejska Wola (razem 50 łanów), Zajączki (40 łanów) i Łodwigowo (ok. 45 łanów) oraz Miłomłyn i dobra w starostwie

[317] Wzrastające dochody Albrechta pozwalały mu na zasilanie pożyczkami pustej kieszeni księcia, za które l X 1581 r. otrzymał uroczyste poręczenie posiadania starostwa w Miłomłynie, por. *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 16; I. Kąkolewski, *Nadużycia władzy*…, s. 50–51. Finckowie, pożyczając księciu 21 850 grzywien, znaleźli się na drugiej pozycji (tuż po Dohnach) pośród wyszczególnionych przez autora rodów, które w 1566 r. udzieliły księciu najwyższych pożyczek (zob. s. 67). Miłomłyn tylko okresowo stanowił odrębne starostwo, przez większość czasu podlegał starostwu w Ostródzie.

[318] APO, AF, sygn. 385/1472, Gräflich von Finckenstenische und von Birckhanianischen Stipendiensachen, s. 6–21.

przezmarskim, gdzie w 1561 r. kupił od braci Fasoltów za 4600 marek Jankowo i Porzecze (10 łanów). Podobnie jak ojciec, Feliks skupiał w swoich rękach coraz większą fortunę. Pożyczał pod zastaw majątków olbrzymie sumy pieniędzy, a zastawy ziemskie, często niewykupione przez dłużników, pozostawały w jego rękach i powiększały jego stan posiadania. Tak na przykład w 1571 r. nie odmówił miastu Toruń pożyczki 15 000 grzywien, ponieważ miasto zastawiło atrakcyjne dzierżawy: Łubianki z młynem i Lulkowem, Łysomicami i Koryta, które objął 22 maja 1575 r. Po Jakobie von Schwerinie odziedziczył w tym czasie Dziarny i Grunwald. W 1569 r. w zamian za rezygnację ze starostwa w Miłomłynie na rzecz biskupa pomezańskiego uzyskał urząd w Działdowie[319]. Intratnym nabytkiem było objęcie starostwa dąbrówieńskiego, zapisanego na prawie dziedzicznym przez księcia Albrechta w 1544 r. Friedrichowi von Oelsnitzowi, nadmarszałkowi dworu i staroście Olsztynka. Chociaż ów akt nadania nie przewidywał dalszej odsprzedaży urzędu, 24 kwietnia 1572 r. Dąbrówno zostało sprzedane przez Quirina von Oelsnitza Feliksowi Finckowi za 29 000 marek (grzywien pruskich, licząc grzywnę po 20 groszy)[320]. Objąwszy starostwo dąbrówieńskie, zapewne został skłoniony do rezygnacji ze starostwa działdowskiego, skoro w 1574 r. urząd działdowski objął Andreas von Wilmsdorf. Oprócz urzędu dąbrówieńskiego Finck otrzymał również dwór i miasto Dąbrówno, jurysdykcję w sprawach cywilnych i karnych (*an Hand und Hals*), uprawnienia, regalia, czynsze, szarwarki, prawo łowienia ryb w jeziorach Dąbrowo i Dąbrowo Małe, ponadto młyny, folusze, młyn do mielenia kory dębowej oraz tartaki, prawo wykupu wolnych we wsiach: Lewałd, Marcinkowo, Groszki, Uzdowo, chyba Siemianowo (= Schimken), Kamionki, Taplewo, Saminek i Bartki, prawo sądzenia wolnych w Gąsiorowie i Wierzbowie, pługowe od szlachty w Wierzbowie i Gołębiewie, 5 łanów w Lewałdzie i 4 łany nad Jeziorem Okrągłym. Od Johanna von Gablenza wykupił 11 listopada 1575 r. majątek Płąchawy w starostwie dąbrówieńskim[321]. W 1573 r., składając sprawozdanie z wykonanego pomiaru, wykazał 1440 łanów leżących we wskazanych w tabeli 1 miejscowościach.

---

319 F. Gause, *Geschichte des Amtes und der Stadt Soldau*…, s. 49–50.

320 Przedruk z oryginału zamieścił G. Conrad (*Zwei Verzeischnisse*…, s. 137–142).

321 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 81–84.

Tabela 1. Posiadłości Feliksa wg stanu na 1573 r. na podstawie sprawozdania złożonego księciu pruskiemu z wykonanego pomiaru

Lp.	Nazwa miejscowości	Liczba łanów
1	Lipówka (Lindenau)	40,0
2	Mosznica (Moschnitz)	40,0
3	Turówko (Thurowken)	40,0
4	Osiekowo (Oschekau)	40,0
5	Ruszkowo (Rauschken)	80,0
6	Sławkowo (Frödau)	80,0
7	Grabin (Grieben)	80,0
8	Gardyny (Gardienen)	80,0
9	Turowo (Thurau)	80,0
10	Browina (Browienen)	
11	Kramarzewo (Krämersdorf)	40,0
12	Wierzbowo koło Nidzicy (Wiersbau)	48,5
13	Gołębiewo (Taubendorf)	40,5
14	Leszcz (Heeselicht)	60,0
15	Ostrowite (Ostrowitt)	40,0
16	Gąsiorowo koło Dąbrówna (Ganshorn)	40,0
17	Brzeźno (Bergling)	30,0
18	Jankowice (Jankowitz)	40,0
19	Łogdowo (Logdau)	40,0
20	Łodwigowo (Ludwigsdorf)	40,0
21	Dziurdziewo (Thalheim)	40,0
22	Saminek (Szuwałdek, Schönwäldschen)	12,0
23	Kalbornia (Kahlborn)	22,0
24	Kownatki (Kownatken)	40,0
25	Ulnowo (Faulen)	60,0
26	Uzdowo (Usdau)	80,0
27	Sękowo (Schönkau)	40,0
28	Kamionki (Adl. Kamiontken)	40,0
29	Siemianowo (Schiemenau = chyba Siemienau)	40,0
	Razem:	1317,0 (na 1440 łanów wykazanych w sprawozdaniu)

Źródło: A. Döhring, *Über die Herkunft der Masuren. Mit besonderer Berücksichtigung der Kreise Osterode und Neidenburg. Ein Beitrag zur Besiedlungsgeschichte des Ordenslandes Preussen*, Königsberg 1910, s. 20, 123.

Druga zybułtowska gałąź – Barthela – nie zdobyła równie wielkiej fortuny. Barthel stracił większość swego majątku z powodu banicji i konfiskaty, na które został skazany za zawładnięcie majątku gdańskiego mieszczanina i kupca Moritza von Petzschwitza[322]. l czerwca 1594 r. ogłoszono upadek majątku. Jego żonie, Judith, za zgodą wierzycieli zapisano zobowiązanie do zapłaty 11 000 marek, zabezpieczonych na dobrach zybułtowskich. Z innych posiadłości zaspokojono pretensje wierzycieli, a nad dobrami lennymi przejął nadzór skarb krajowy, pozostawiając je w posiadaniu rodziny Barthela. Starania o odzyskanie utraconej ojcowizny czynili jego synowie: Christoph II, Melchior i Heinrich. Częściowo im się to udało. W 1610 r. odkupili za 4000 marek jezioro Lubień oraz dział siostry Judith von Küchenmeister w Mielnie[323]. Jeszcze w 1630 r. administrujący tymi dobrami Heinrich[324] poważnie odczuwał następstwa wadliwej gospodarki ojca i nie mógł pozbyć się do końca życia długów. Dobra zybułtowskie ucierpiały znacznie podczas wojen polsko-szwedzkich i w 1636 r. W wyniku bezpotomnej śmierci synów Barthela przeszły ostatecznie w ręce spadkobierców Feliksa Fincka. O odzyskanie starej, rodzinnej siedziby, nawet za cenę rezygnacji z Dąbrówna, bezskuteczne starania czynił syn Feliksa – Michael, który po śmierci ojca przejął starostwo dąbrówieńskie. Jego brat, Albrecht II, 22 października 1583 r. odziedziczył natomiast po Feliksie Fincku Waplewo z Januszkowem i Turówko w starostwie olsztyneckim, które nabył za 3000 złotych. Po śmierci starszego brata, Michaela, objął też l lutego 1613 r. – jako starosta dziedziczny – Dąbrówno i kupił za 8500 marek w gotówce przylegle Płonchy (30 łanów) i Saminek (70 łanów). Trzeci brat, Ludwig, odziedziczył Jankowo w starostwie przezmarskim i posiadłości pod Toruniem. Procesowi wzrostu jego wielkiej własności ziemskiej towarzyszyło zajmowanie łanów chłopskich lub szlacheckich w wyniku „dobrowolnego" wykupu lub na mocy zaimprowizowanych roszczeń do terenów spornych. Spór o granice posiadłości między Albrechtem Finckiem a wsią

[322] GStA PK, 339, Familienarchiv Finck von Finckenstein, Bd. III. Spór o uiszczone zaległych wierzytelności trwał od 1582 r. do 1597 r.

[323] APO, AF, sygn. 42/385/29, s. 1–18, Acta in Causa des Officio Fisi c/a den Gilgenburgischen Erbhauptmann Strittge Detract – u. Auflanggelder (Abschlassgelder) betreffend.

[324] Na Heinrichu kończy się linia Barthela.

Glaznoty sięgał 1584 r. W 1612 r. powołano komisję mierniczą, w skład której weszli starostowie Ostródy i Olsztynka oraz Fabian Dohna z Morąga i Erhard von Kuenheim, starosta z Pasłęka. Komisja poparła pretensje terytorialne Fincka i 20 marca 1614 r. uzyskała aprobatę swojej decyzji przez księcia. Spory Glaznot z Finckami ciągnęły się latami (do 1756 r.) i spowodowały straty dla mieszkańców dóbr. Finckowie nie liczyli się z drobną szlachtą. Opierając się na ustnych przekazach, zajmowali samowolnie ziemię i przesuwali granice swoich folwarków. Szlachta też nie pozostawała im dłużna, co pociągało za sobą niszczenie zasiewów, inwentarza, zajmowanie bydła i inne wzajemne szkody[325].

W 1616 r. zarząd starostwa dąbrówieńskiego objęli dwaj synowie Albrechta II, Christoph III i Albrecht III. Ten drugi poszedł śladami ojca oraz dziada i powiększał swoją fortunę. W latach 1621–1655 nabył olbrzymie tereny wokół Waplewa. 11 maja 1639 r. udało mu się nabyć od Heinricha Fincka (syna Barthela) rodzinne dobra Zybułtowo za 44 000 marek.

Do największego rozkwitu doszła fortuna Fincków za życia syna Albrechta III, Ernsta. Po ojcu odziedziczył on starostwo dąbrówieńskie, a w ciągu 10 lat wykupił wieś Dylewo z okoliczną ziemią wolnych i chłopów. 18 stycznia 1675 r. Wolf Albrecht von Kreytzen, starosta Węgorzewa, i jego brat Hans, radca Najwyższego Sądu Apelacyjnego, spisali – za zgodą elektora z dnia 9 czerwca 1674 r. – z Ernstem Finckensteinem, szambelanem i starostą dąbrówieńskim, umowę, na mocy której sprzedali mu w starostwie iławskim majątki: Rudzienice (20 łanów), Gromoty (64 łany), łącznie z ziemią sołecką i kościelną, wieś Stanowo (30 łanów) z łanami szlacheckimi oraz wszystkie należące do tych włości łąki, jeziora, pola i lasy, z których dotychczas korzystali Kreytzenowie. Ernst Finckenstein przejął też młyn iławski, czynsz gruntowy miasta Iławy, 37 łanów

[325] APO, AF, sygn. 42/385/5, Acta in causa derer Gräfl. von Finckensteinschen Erben contra die Einsassen des Adl. Guths Marienfelde und Grentz-Streit mit Dreissighuben, Klonowo. Spory te prowadzili i następni Finckowie. Na przykład Ernst v. Finckenstein prowadził z tą wsią zaciekły spór przed sądem miejskim w Nidzicy (1669 r.). Obie strony procesowały się następnie przed Sądem Apelacyjnym w Królewcu. Zob. też ilustracja 48. Delineacja dóbr Glaznoty i Klonowo (APO, AF, sygn. 42/385/1446, Klonausche Documenta, s. 207).

lasu leżącego poza granicami dóbr miejskich[326]. Wartość dóbr ustalono na 34 250 guldenów, z czego 14 000 nabywca obiecał zapłacić obligacją wystawioną na Gdańsk, a resztę uregulował w gotówce. Kreytzenowie ze swoich ojcowskich włości chcieli spłacić odziedziczone długi i wyposażyć rodzeństwo[327]. Najstarszy syn dziedziczył dobra ojca, ale zobowiązany był do wyposażenia reszty rodzeństwa poprzez wypłatę im należności odpowiadających wartości tych majątków; nie mając gotówki, musiał zaciągnąć długi. Zła gospodarka, rozrzutność, zniszczenia wojenne i kwaterunek obcych wojsk, pomór bydła, pożary, powodzie i nieurodzaje pogłębiały ruinę ich latyfundiów. Straty i zobowiązania finansowe trzeba było regulować, gdyż sądy i prawodawstwo przyznawały im pierwszeństwo przed prawami, obowiązkami i przywilejami lenna, które stawało się przeżytkiem. Ziemia zamieniała się w przedmiot handlu, nakładano na nią sekwestr i sprzedawano nawet regalia. W ten sposób Ernst nabył później Szymbark, a przedtem, 6 lipca 1690 r., wszedł w posiadanie urzędu starościńskiego i miasta Iławy, nabytych od dotychczasowego starosty, Ernsta von Kreytzena, tajnego radcy, sędziego pruskiego Sądu Nadwornego. Kontrakt kupna, zatwierdzony przez Fryderyka III 27 czerwca 1690 r., obejmował również Ławice, folwark Kamień, Dziarny, Dziarnówko z młynami

[326] APO, AF, sygn. 42/385/80, Copien der Privilegia des Amtes Deutsch Eylau, welche mit den Originen richtig collationirt worden.

[327] *Ibidem*. Przeciwko sprzedaży wymienionych dóbr wystąpiła boczna linia Kreytzenów. Wolf Ernst protestował przeciwko sprzedaży majątków, które stanowiły własność całej rodziny i zgodnie z wolą ojcowską nie mogły podlegać sprzedaży. W szczególności zakwestionował odstępowanie regaliów obejmujących: połów węgorza w stawach, sprzedaż młyna iławskiego, czynsz dziedziczny, opłaty jarmarczne i inne świadczenia regulowane przez rzeźników, symboliczny czynsz przekazywany staroście dziedzicznemu (45 szylingów). Wolf Ernst ubiegał się w Królewcu o wydanie nakazu, aby w czasie trwania procesu pozostawiono zakwestionowane sprawy *in status quo*. Elektor Fryderyk Wilhelm I zezwolił Wolfowi Ernstowi v. Kreytzenowi na wykupienie majątków w formie rat potrącanych z poborów, lecz niedługo później zmarł. Z kolei sędzia dworski Melchior Ernst v. Kreytzen jako urzędnik nie posiadał już tyle pieniędzy, aby wykupić dobra z rąk Finckensteina. Dopiero sprzedaż urzędu starościńskiego w 1690 r. położyła kres procesowi, bowiem w nowym kontrakcie z 6 VII 1690 r. uwzględniono już dobrowolną sprzedaż kwestionowanych majątków. Por. APO, AF, sygn. 42/385/80, s. 1–70, Copien der Privilegia des Amtes Deutsch Eylau, welche mit den Originen richtig collationirt worden; *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 107 i nn.

i skrzynie na węgorze, Rodzone, Katarzynki oraz karczmę w Szałkowie. Nabywcy przysługiwało prawo jurysdykcji i zwierzchności nad chłopami i wolnymi. Sprzedaż obejmowała zarówno poddanych, którzy aktualnie w tych dobrach mieszkali, jak i tych, którzy w momencie dokonywania transakcji znajdowali się poza ich granicami. Za wszystko Ernst zapłacił 33 000 złotych polskich[328].

Ernst gromadził fortunę, która przynosiła mu z każdym rokiem znaczniejsze dochody. Posiadłości powiększył o dobra Laseczno z polami, lasami i stawami o łącznej powierzchni 160 łanów (w tym samo Laseczno liczyło 80 łanów, Stradomno – 60 łanów i Nejdyki – 20 łanów). 12 listopada 1692 r. kupił części dóbr w Wikielcu, dobra bratiańskie (razem 300 łanów), a w latach 1693–1696 – Radomek (16 łanów) oraz Nową Wieś (40 łanów) od majora Abrahama von Blocka i jego sukcesorów. 4 marca 1699 r. w wyniku *concursus creditorum*[329] nabył Szymbark za zezwoleniem Fryderyka III od zrujnowanego finansowo Ernsta Sigismunda von Schliebena[330]. W ten sposób posiadł trzy urzędy dziedziczne: w Dąbrównie, Iławie i Szymbarku. W skład nowego lenna (szymbarskiego), nadanego na prawie magdeburskim, wchodziły następujące włości: Szymbark (70 łanów), Ząbrowo (102 łany), Starzykowo (30 łanów), Schepkau ? (50 łanów), Silma (30 łanów), Olbrachtowo (70 łanów), karczma w Falknowie (2 łany) razem 354 łany[331]. W tym samym czasie powiększył majątek o 30 łany lasu we Frednowach, zakupione od Samuela von Polentza. W ten sposób stał się jednym z największych

[328] APO, AF, sygn. 42/385/80, Copien der Privilegia des Amtes Deutsch Eylau, welche mit den Originen richtig collationirt worden. Zawartość stanowią odpisy dokumentów i wykazy powinności ludności sięgające 1325 r.; dla części z nich źródłem były Ostpreussische Folianten.

[329] *Concursus creditorum* – zaskarżenie sądowe z powodu niewypłacalności dłużnika. Dokonywane było ono wspólnie przez wszystkich wierzycieli z wnioskiem o publiczną sprzedaż dóbr na drodze licytacji. Polubowna sprzedaż majątków lennych mogła mieć miejsce wyłącznie za zgodną panującego, o ile dzierżawom tym nie groziła licytacja.

[330] Por. APO, AF, sygn. 42/385/549, Copie der Bitte E[rnst] S[igismunds] Schliebens um Consens zum Verkauf der Schönbergschen Lehnsgüter, die nicht vor dem casus caducitatis stehen, und des Pfandrechts auf Klein Heyde an E[rnst] von Finck.

[331] APO, AF, sygn. 42/385/549, Consens zum Verkauf d. Schönbergschen Güter z 19–29 V 1699 r.

Tabela 2. Wykaz zarządzanych przez Finckensteinów starostw dziedzicznych w latach 1572–1831

Lp.	Wyszczególnienie dziedzicznego urzędu starościńskiego	Lata
1	Dąbrówno	1572–1831
2	Iława	1690–1784
3	Szymbark	1699–1721

Źródło: A. Żeglińska, *Abriss der Geschichte der ostpreußischen Archive von Familie Finck von Finckenstein*, „Der Archivar" 2018, Nr. 1, s. 58–62.

posiadaczy ziemskich nie tylko w południowo-zachodniej części Prus Górnych, ale w całych Prusach Książęcych.

Prowadzona z dużą determinacją kumulacja dóbr doprowadziła do sytuacji niezwykle korzystnej dla Finckensteinów, tj. przejęcia na wyłączność ziemi, którą mogli przekazywać w dzierżawę sołtysom, młynarzom, karczmarzom, a także wolnym chłopom.

Obawa przed utratą, rozdrobnieniem fortun i przejściem majątków w obce ręce determinowała konieczność zastrzeżenia męskiej sukcesji i niepodzielności dóbr. Podkreślił to wyraźnie Ernst Finckenstein w swoim testamencie z 10 grudnia 1699 r., pisząc: „W wypadku, gdyby moi synowie lub jeden z nich mieli umrzeć, nie pozostawiając, uchowaj Boże, potomka męskiego, a pozostawiliby jedynie córki, winny być one wyposażone wedle wszelkich przysługujących im praw, natomiast majątki wszystkie, tak jak je pozostawiam, muszą być dziedziczone wyłącznie przez męskich sukcesorów i pod żadnym pozorem nie mogą przejść na linię żeńską"[332]. Jeszcze wyraźniej prawo sukcesji zastrzegł spadkobierca Ernsta, Friedrich Reinhold von Finckenstein, w testamencie z 14 marca 1740 r. Poza swoimi synami imiennie wymienił jako ewentualnych spadkobierców najbliższych krewnych rodu, a tylko w ostatecznym wypadku dopuszczał możliwość podziału majątku między córki[333].

[332] APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckensteinschen Familie in den Reichsgrafenstand.
[333] APO, AF, sygn. 42/385/10.

Tabela 3. Spis posiadłości hrabiowskiej linii dąbrówieńskiej wg wypisów ksiąg hipotecznych, stan za 1803 r.

1. Klucz dąbrówieński	
dobra lenne	**dobra allodialne**
zamek Dąbrówno	Brzeźno (Bergling)
Jagodziny (Ketzwalde)	Dylewo (Döhlau)
Marwałd (Marwalde)	Elgnowo (Elgenau)
Stare Miasto (Altstadt)	Gąsiorowo (Ganshorn)
Samin (Seemen)	Gardyny (Gardienen)
Wierzbica (Vierzighufen)	Grunwald (Grünfelde)
Fiugajki (Figaiken)	Leszcz (Heeselicht)
	Jankowice (Jankowitz)
	Korsztyn (Korstein)
	Lipówka (Lindenau)
	Mosznica (Moschnitz)
	Osiekowo (Oschekau)
	Ostrowite (Ostrowitt)
	Płąchawy (Plonchau)
	Radomki (Radomken)
	Klonowo (Klonau)
	Saminek (Szuwałdek, Schönwäldschen)
	Turówko (Thurowken)
	Tułodziad (Taulensee), 24 łany 27 mórg
	Wierzbowo (Wiersbau), 30,5 łanu
	Groszki (Groschken), 4 łany
	Giętlewo (Güntlau), 2 łany
	Marcinkowo (Mertinsdorf), 16 łanów 7 mórg
	Lewałd (Lehwalde), 42 łany

2. Klucz jankowski		
dobra lenne	**dobra allodialne**	**dobra szlachecko--chełmińskie**
w starostwie przezmarskim:	**w starostwie olsztynieckim:**	**w starostwie nidzickim:**
Jankowo (Jankendorf)	Podgórzyn (Albrechtau)	Frąknowo (Frankenau)
Protowo (Prothen)	Bujaki (Bujaken)	Januszkowo (Januschkau)
Porzecze (Lodeynen)	Bolejny (Bolleinen)	Sławka Wielka (Groß-Schläfken)
Sójki (Köxten)	Żelazno (Seelesen)	
Koltyniany (Kolteney)	Sitno (Seythen)	
Świdy (Schweide)	Waplewo (Waplitz)	
w starostwie iławskim:	Witramowo (Wittmannsdorf)	
Stanowo (Stenkendorf)	**w starostwie ostródzkim:**	
Sąpy (Sumpf)	Włóki (Dreißighufen)	
Kaletka (Kalittken)		
Skarpa (Skerpen)		
Nowe Stanowo (Neu-Stenkendorf)		

Dodatkowo Finckensteinowie posiadali 1 łan 14 mórg w Brudzędach (Brodsende) w okręgu dzierzgońskim oraz działki leżące w Królewcu.

Źródło: *Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts*, Teil 2: *Urkunden und Akten*, verfaßt von E. Joachim, M. Klinkenborg, Berlin 1920, T. 2, s. 174: *Verzeichnis der Besitzungen des gräflichen Hauses Gilgenburg.*

Szlachta tworzyła majoraty (fideikomisy)[334], by uniezależnić się od panujących i uchronić dobra na przykład przed konfiskatą. Panujący zaś popierali tę formę prawną w pewnych okresach, aby lojalna szlachta mogła

[334] Fideikomis – w literaturze i prawodawstwie europejskim występowały różne nazwy określające tę instytucję prawną. Zależało to od specyfiki językowej lub pewnych lokalnych cech. Różne nazwy, np.: fideikomis familijny, substytucja powiernicza, majorat, ordynacja, promogenitura itp., oznaczały instytucje z istoty swej identyczne, choć występujące w różnych formach, zależnie od miejsca, czasu oraz okoliczności powstania.

stać ostoją absolutyzmu[335]. Albrecht Konrad Finck von Finckenstein 9 stycznia 1713 r. zwrócił się do króla z prośbą o ustanowienie majoratu w posiadanym od 1705 r. Habersdorfie, 11 stycznia uzyskując zgodę[336]. Zabezpieczył w ten sposób majątek przed jego „rozdzieleniem i podziałem" przez spadkobierców, synów: Friedricha Wilhelma i Friedricha Ludwiga, oraz dwie córki, Marię Amalię i Charlottę Albertinę. Po śmierci najstarszego, Friedricha Wilhelma, w 1741 r. w Prusach pozostał Friedrich Ludwig, a młodsi bracia osiedlili się w Madlitz, gdzie założyli brandenburską linię genealogiczną. W 1783 r. zatwierdzili transakcję cesji – sprzedaży majątku kamienieckiego córce Friedricha Ludwiga, Louisie Amalii Karolinie, i jej małżonkowi, Friedrichowi Alexandrowi Dohna-Wartenberg-Schlobitten, o czym była mowa wcześniej (s. 66–67). Transakcja została poprzedzona wypowiedzeniem 18 czerwca 1777 r. przez przedstawicieli wszystkich linii genealogicznych wzajemnych sukcesji[337]. Tym samym przestał istnieć wszechrodowy związek feudalny Finckensteinów.

Wobec przymusowej sprzedaży majątku dąbrówieńskiego, zakończonej w 1832 r.[338], ostatni z rodu Finckensteinów właściciel Dąbrówna, Karl Wilhelm Ludwig Bonawentura (z domu jaśkowskiego), chcąc chronić pozostałe dobra, podjął decyzję o przekształceniu ich w fideikomis. Po jego śmierci w 1865 r. synowie w myśl postanowień jego testamentu utworzyli cztery fidekomisy, z których: 1) Szymbark liczył 7360 hektary, 2) Szymonowo – 1482, 3) Jaśkowo – 2184 i Laseczno – 1701 hektarów, które 5 marca 1870 r. zostały przez króla zatwierdzone[339].

---

335 K. Sójka-Zielińska, *Fideikomisy familijne w prawie pruskim (w. XIX i pocz. w. XX)*, Warszawa 1962, s. 7.

336 *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 89–91: *Immediateingabe des Generalleutnants Grafen Finck v. Finckenstein an den König um Zustimmung zur Errichtung eines Majorats der Habersdorffchen Güter, Königl. Konsens zur Errichtung eines Majorats seitens des Grafen Albrecht Konrad Finck v. Finckenstein auf den Habersdorffchen Gütern*.

337 *Ibidem*, s. 121–124: *Renuntationsakt der Grafen Finck v. Finckenstein der verschieden Linien über die gegenseitige Lehns- und Familiesuccession*.

338 *Ibidem*, s. 199–200: *Ergebnisse der Zwangsversteigerunen der Gilgenburger Güter*.

339 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1, s. 174. W tym czasie, tj. 7 V 1866 r., fideikomis utworzyli współrodowcy z linii brandenburskiej, zob. *ibidem*, T. 2, s. 216–222: *Fideikommiss-Urkunde über das Rittergut Madlitz mit Anteil Petersdorf, Wilmersdor und Kersdorf II Anteils*.

Karl Finck von Finckenstein z linii Madlitz 5 marca 1895 r. we Frankfurcie nad Odrą utworzył pod nazwą *Familienstiftung für die Gräflich Finck von Finckenstein Familie* fundację rodzinną, z której członkinie rodu czerpały dochody na równi z mężczyznami[340]. Wschodniopruscy współrodowcy przyłączyli się do utworzonego związku rodzinnego (*Familienverband*) pod jednym wspólnym obieralnym przewodniczącym i zarządem[341].

Likwidacja fideikomisów w Rzeszy Niemieckiej, przewidziana w Konstytucji Weimarskiej, przeciągnęła się o blisko dwadzieścia lat. Dopiero w 1938 r. została wydana ustawa Rzeszy o znoszeniu fideikomisów familijnych. W rzeczywistości przetrwały one do końca drugiej wojny światowej. Ostatecznie zniosła je ustawa Rady Kontrolnej Niemiec z 20 lutego 1947 r.[342], ale fundacja rodzinna Finckensteinów została zlikwidowana w 1939 r. W Prusach Wschodnich rezydowali wówczas jedynie spadkobiercy Jaśkowa i utrzymywanie fundacji rodzinnej zapewne straciło swoją moc prawną i rację bytu.

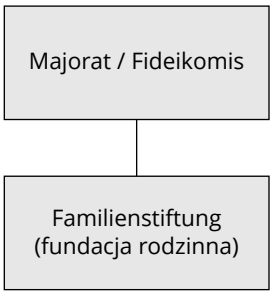

Schemat 2. Formy prawne zarządu dóbr Finckensteinów na przełomie XIX i XX w.

Źródło: opracowanie własne.

[340] *Ibidem*, T. 2, s. 226–232: *Stiftungsurkunde des Grafen Karl Finck v. Finckenstein über die Familienstiftung.*

[341] *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*…, s. 206–207 (zob. też s. 199).

[342] K. Sójka-Zielińska, *Fideikomisy familijne*…, s. 350.

Do Jaśkowa należały majątki (w znacznej części wydzierżawiane) położone w okręgu morąskim:

1. Jaśkowo Wielkie (Gr. Jäskendorf);
2. Jaśkowo Małe (Kl. Jäskendorf);
3. Bartężek (Bärting);
4. Szymonowo (Gr. Simnau);
5. Szymonówko (Kl. Simnau);
6. Surzyki Wielkie (Gr. Sauerken);
7. Surzyki Małe (Kl. Sauerken);
8. Liksajny (Nickelshagen);
9. Winiec (Winkenhagen);
10. Dziśnity (Dosnitten);
11. Miłki (Mühlchen);
12. Ględy (Gallinden) – od 15 marca 1821 r. w Ostródzkiem;
13. Skarpa (Skerpen).

Na terenie Prus Wschodnich najdłużej, do 1945 r., Finckensteinowie posiadali majątki w Szymbarku i Jaśkowie. W 1945 r. wieś Szymbark została spustoszona, a sam zamek – podpalony[343]. Z dóbr szymbarskich ocalała jedna jednostka archiwalna z lat 1791–1794. Z majątku jaśkowskiego zachowała się barokowa siedziba rodu wraz z częścią akt (118 j.a.), przechowywanych obecnie w Archiwum Państwowym w Olsztynie.

3. Organizacja i funkcje zarządu dóbr

Powstałe olbrzymie majątki wymagały stworzenia trwałej i jednolitej organizacji zarządzania, wynikającej z panujących stosunków prawno-ekonomicznych. Właściciel dóbr był nie tylko posiadaczem, ale również elementem zarządu dóbr, ważnym ogniwem współdziałającym w strukturze schematu organizacyjnego zarządu majątków[344]. Czuwał nad całością spraw związanych z administracją swoich i książęcych (państwowych) dóbr.

---

[343] Od tego czasu zamek istnieje w postaci tzw. trwałej ruiny.

[344] B. Ryszewski, Archiwa rodzinno-majątkowe, wykład monograficzny, prowadzony w Instytucie Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w roku akademickim 1999/2000.

Ilustracja 32. Majątki Finckensteinów: Jaśkowo

Źródło: opracowanie własne na podstawie mapy niemieckiego sztabu generalnego (*Karte des deutschen Generalstabs*) o wymiarach 1155 × 980 cm pochodzącej z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/10893055 [dostęp: 19 IX 2021 r.].

Starosta dziedziczny jako zarządca oddanego mu pod opiekę terytorium był zobowiązany przynajmniej raz w roku objechać podległy teren w celu skontrolowania jego stanu gospodarczego. Rocznie otrzymywał pensję i dary w naturze. W zarządzaniu pomagał mu burgrabia. Następnym pod względem ważności urzędnikiem był pisarz (*Amtsschreiber*), do którego obowiązków należało prowadzenie rachunków i korespondencji. Zarządzał on wraz z burgrabią[345] kasą powiatową. Najniższym szczeblem administracji był urząd sołtysa wsi (*Schulze*, *Schultheiß*) lub w poszczególnych folwarkach – dwornika (*Hofmann*).

W dobrach książęcych gospodarowali powołani przez księcia zarządcy (*Verweser*). Majątki, stanowiące główne źródło dochodowości finansowej i aprowizacyjnej państwa, zwane urzędami kameralnymi (domenalnymi), nie odgrywały żadnej roli administracyjnej i podlegały nadzorowi starostów dziedzicznych.

Majątki odgrywały jednak znaczną rolę gospodarczą, zasilając skarb państwa. W ich skład wchodziły nie tylko biura, jak w innych urzędach, ale także wszelkie budynki gospodarcze, niezbędne w rolnictwie. Obejmowały one grunty uprawne, klucze majątków, wsie i folwarki z własnymi chłopami, inwentarz żywy i martwy. Zajmowały się przetwórstwem ziemiopłodów we własnych młynach, gorzelniach, browarach, tartakach. Młyny komornictw były znacznie większe niż prywatnych właścicieli i posiadały większe przywileje (miały większy zasięg terytorialny, a więc dawały więc większy rynek zbytu). Na terenie komornictw znajdowały się również zakłady przemysłowe, jak cegielnie, piece do wypalania wapna, a także tak zwane *Walkmühlen*, gdzie z wełny wałkowano sukno, dawniej wyłącznie sprowadzane z Holandii.

Zakres administracji we wsiach wchodzących w obręb komornictwa był częściowo uregulowany instrukcją dla sołtysów, a częściowo wynikał z artykułów wydanych dla starostw w 1642 r. Zarządcy komornictw, zwani w Księstwie Pruskim dwornikami (*Amtsmann*), podlegali nadzorowi i sądownictwu starosty, którego uprawnienia jurysdykcyjne regulował

[345] Burgrabiowie w dziedzicznym starostwie byli sędziami służącymi właścicielowi lenna. Burgrabia dąbrówieński Ernst Samuel Rosteck (ur. 21 III 1761 r. w Ełku) był też doradcą prawnym wszystkich hrabiowskich dóbr Finckensteinów, C.B. Bock, *Kronika miasta Dąbrówna*…, s. 60.

szczegółowo reskrypt książęcy z 25 czerwca 1644 r. Zgodnie z jego brzmieniem Sąd Nadworny w Królewcu nie miał prawa przyjmować skarg pochodzących z domen państwowych i komornictw, a ich rozpatrywanie, poza nielicznymi wyjątkami, pozostawiał starostom. Później, reskryptem z 16 czerwca 1712 r., zakazano ostatecznie wszelkiej apelacji w sprawach gospodarczych do Rady Naczelnej, co mieszkańcom komornictwa zamknęło zwykłą drogę odwoławczą[346]. Chociaż starosta dziedziczny pełnił zwierzchnictwo nad komornictwami i udzielał ich zarządcom oraz burgrabiom i wójtom wskazówek i poleceń, to jednak elektor nie pozostawiał mu wolnej ręki w zakresie gospodarczym i krępował go wszelkiego rodzaju zakazami-nakazami, dotyczącymi na przykład hodowli owiec, bydła, zarządzania młynami, pszczelarstwem, sadownictwem itp.

Komornik, podobnie jak starosta dziedziczny, wykonywał swą funkcję jedynie przy pomocy swojego zastępcy lub sekretarza. W komornictwach zazwyczaj prowadzono księgi i rejestry inwentarza majątkowego, uprawnień i zobowiązań wszystkich mieszkańców własnego obwodu oraz całą księgowość gospodarczą wpływów i rozchodów.

We wsi sołtys miał bardzo różnorodne obowiązki. Odpowiadał za bezpieczeństwo, spokój i porządek, wprowadzał w życie zarządzenia komorników i starosty, a we wsiach prywatnych – polecenia pana. Dla siebie zaś wymagał szacunku i posłuszeństwa, a gdy mu ich nie okazywano – stosował różne kary. Mieszkańców wsi sołtys zwoływał na zebranie zazwyczaj głosem rogu, na którego dźwięk musieli w ciągu 15 minut – pod groźbą kary pieniężnej – stawić się na oznaczone miejsce. Karał grzywnami (np. dostarczenia wosku dla kościoła czy piwa dla sołtysa i radnych okręgu) za brak drabiny na dachu, nieprzeczyszczanie kominów, przechowywanie drewna na piecu, połamane ogrodzenie, zarośnięte rowy, grę w karty, uchylanie się od pełnienia tzw. stróży nocnej, a przede wszystkim za kradzież, bójki, wypasanie bydła na polu sąsiada, wyrąb drzew w pańskim lesie. Uważano nawet, że mała liczba kar pieniężnych, które powinny wpływać do kasy pana czy komornika, świadczy o zaniedbywaniu przez sołtysa swoich obowiązków i braku wierności względem swego pana[347].

---

[346] J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 213.

[347] APO, AF, sygn. 42/385/60, Verzeichnis des Amtes Deutsch Eylau aller Dörfer.

Od właściwego nadzoru starosty zależała rentowność zakładów przemysłowych i produkcji rolnej, zapewniających Księstwu odpowiednie dochody. Starostwa zwykłe partycypowały więc w wytwórczości na rzecz skarbu państwa, czego nie można powiedzieć o starostwach dziedzicznych. W tych ostatnich dbano przede wszystkim o zapewnienie jak największych dochodów osobistej kasie starosty. Niemniej jednak i starosta dziedziczny, chociaż nie posiadał na swoim terenie książęcych domen, z ramienia księcia pełnił nadzór nad gospodarką szlachecką. W wypadku stwierdzenia zaniedbań w majętności szlacheckiej wysyłał swojego nadburgrabiego i dwóch zaprzysiężonych delegatów szlacheckich do przeprowadzenia dokładnej inspekcji danych dóbr i wydawał potem odpowiednie zarządzenia, mające na celu poprawę sytuacji ekonomicznej w zagrożonym gospodarstwie[348].

Zasad tych musiał przestrzegać nie tylko starosta, ale jeszcze bardziej justycjariusz lub aktuariusz, który od lat sześćdziesiątych XVII w. odgrywał (nieoficjalnie) rolę kontrolera urzędu i był samodzielnym pracownikiem, powoływanym w rzeczywistości przez księcia do nadzorowania działalności starosty. Ze zdaniem pisarza ten ostatni musiał się liczyć i uzgadniać z nim wszelkie sprawy ekonomiczne. Pisarz posiadał również klucz do pomieszczenia starostwa, w którym przechowywano akta i pieniądze. Nie mógł zostać usunięty ze stanowiska bez uprzedniego wypowiedzenia.

Dobra starościńskie znajdujące się w posiadaniu rodziny stanowiły zwarte kompleksy. Ich właściciel, oprócz zarządzania majątkiem własnym i domenalnym, zobowiązany był do nadzoru nad organizacją sądów, sprawowania opieki nad kościołem, zapewnienia odpowiednich warunków socjalnych i dostępu do oświaty swoim poddanym. Posiadał zobowiązania względem panującego i państwa poprzez pełnienie funkcji urzędniczych czy wojskowych. Gospodarował dobrami przy pomocy pracy zależnych od siebie chłopów, wobec których posiadał uprawnienia władzy państwowej, policyjnej, administracyjnej i sądowej. Folwark jako forma zwierzchnictwa (*Gutsherrschaft*) łączył istnienie poddaństwa z patrymonialną władzą pana i wraz z podległymi mu wioskami tworzył zamkniętą społeczność aż do

[348] APO, AF, sygn. 42/385/106, Forderung des W. von der Ölschnitz, dass der Ruinirung des Guts Freudenthal und des dazu gehörigen Waldes durch die Witwe Frau von der Ölschnitz Einhalt geboten werde.

czasu reformy agrarnej z początków XIX w. Prowadziło to do pełnej stabilizacji władzy właściciela, przy jednoczesnej pełnej aprobacie panującej religii dzięki sprawowaniu patronatu nad miejscowymi kościołami.

W majątkach Finckensteinów można wyróżnić gospodarkę rolną, związaną z uprawą roli, hodowlą zwierząt, rybołówstwem, oraz gospodarkę leśną (tartaki); a także drobny przemysł – cegielnie, gorzelnie, browary, młyny. Wymienione gałęzie gospodarki początkowo produkowały na potrzeby własnych dóbr, lecz wraz z ich rozwojem wyodrębniły się pod względem administracyjnym. Stanowiły źródło dochodów, a więc wymagały specjalistycznego zarządzania, czyli rozbudowanej i sprawnej administracji zapewniającej nadzór nad ich produkcją. Świadczy o tym liczba wytwarzanych akt administracyjno-gospodarczych.

Właściciel majątku nie był w stanie sam podołać gospodarowaniu, w tym celu zatrudniał administratorów i innych oficjalistów. Posiadanie własnej administracji wynikało również ze sprawowania różnych funkcji państwowych i niemożności osobistego zajmowania się administrowaniem majątkiem. Rozbudowa dóbr, znaczna stosunkowo odległość poszczególnych folwarków od głównej siedziby, konieczność stałego spotykania się z władzami państwowymi powodowały, że właściciel z administratorami kontaktował się nie tylko osobiście, ale również korespondencyjnie[349]. Administracja dworska posiadała znaczny wpływ na proces produkcji i kierownictwo zarządu dóbr.

Ogólny kierunek gospodarowania i eksploatacji dóbr nadawał zarząd administracji dóbr (*Administrations Führung*)[350]. Ustalał on organizację administracji i system eksploatacji dóbr, decydował o nastawieniu gospodarki na daną gałąź produkcji, rozstrzygał w sprawach personalnych

---

[349] Dobrami szymbarskimi, które przejął nieletni Friedrich Karl Philipp Ludwig Aemilius Francisus Finck v. Finckenstein, administrował generalny zarządca A.F. Quassowski. Finckenstein w tym czasie studiował w Królewcu, służył w regimencie v. Brünnecka. Po złożeniu 5 V 1801 r. dymisji przebywał w Getyndze, a od 1804 r. – w Paryżu. Przed Quassowskim administratorem majątku byli Wittulski i Neumann, zob. APO, AF, sygn. 42/385/1696, Acta betr. Die Administratoren Wittulski und Neumann c/a die Restante der Administrationskasse (1791–1794).

[350] APO, AF, sygn. 42/385/1266, Rechnung der einigen Administrationführung der Erbhauptfrau Elisabeth Gottlieb Gräfin von Finckenstein gebohren Köhne von Jäski [Jaski] (1706–1728).

oficjalistów, tj. personelu administrującego dobrami, zakreślał ramy finansowe gospodarki, przyjmując i zatwierdzając dokumentację gospodarczą. Do ważnych jego funkcji należało kontrolowanie i analizowanie wyników gospodarki poprzez przyjmowanie i analizowanie nadsyłanych z poszczególnych dóbr ksiąg gospodarczych oraz opracowywanie na ich podstawie odpowiednich raportów i sprawozdań dla właściciela. Poza sprawami gospodarczymi w zasięgu działania zarządu znajdowały się sprawy majątkowe właściciela, tj. prawno-majątkowe oraz zarząd innymi źródłami dochodu, poza dobrami ziemskimi[351]. Zarząd prowadził księgę kasową o charakterze centralnym, do której wpływały wszelkie dochody. W księdze tego typu najwcześniej znalazł zastosowanie system księgowości podwójnej jako najbardziej nadający się do tego celu. W dobrach Finckensteinów administratorem dóbr był urzędnik starostwa dziedzicznego, w dobrach prywatnych – urzędnik pobliskiego starostwa zwyczajnego[352].

Całe dobra podzielone były na klucze z własną administracją. Na ich czele stał administrator; on wraz z podległymi mu oficjalistami był ogniwem wykonawczym w stosunku do dyspozycji właściciela bądź zarządu dóbr. Administrator, łączący w swym ręku zarząd wszystkich gałęzi gospodarstwa na terenie klucza, wydawał dyspozycje, a wykonanie ich kontrolował przez okresowe lustracje dóbr i opiniowanie raportów, rachunków folwarków i innych komórek gospodarczych. Szczególnie ścisły nadzór sprawował nad kasą (*Administrations Casse*)[353]. Przede wszystkim był on jednak jedynym na terenie klucza dysponentem wyników gospodarki, zarówno w pieniądzach, jak i w naturaliach. Bez jego piśmiennej dyspozycji (asygnacji)

---

[351] Należały do nich m.in. sprawy finansowe związane z udzielaniem kilkuletnich oprocentowanych pożyczek pod zastaw dóbr ziemskich. Zob. zachowany fragment sprawy Nr. 8, obejmujący 18 wpisów zawierających obliczenia zysków z udzielonych pożyczek, APO, AF, sygn. 42/385/1266, Rechnung der eigenen Administrationsführung der Erbhauptfrau Elisabeth Gottlieb Grf. in von Finckenstein geb. Röhne von Jäschky [Köhne v. Jaski].

[352] W dobrach jaśkowskich występuje Christoph Heerdan, urzędnik starostwa przezmarskiego, APO, AF, sygn. 42/385/1266, Rechnung der eigenen Administrationsführung der Erbhauptfrau Elisabeth Gottlieb Grf. in von Finckenstein geb. Röhne von Jäschky [Köhne v. Jaski].

[353] APO, AF, sygn. 42/385/1281, [Löhne und Deputate in den Jäskendorfschen 5 Gütern].

nie można było wypłacić żadnej sumy z kasy ani wydać żadnego produktu w którymkolwiek dziale produkcji. Do obowiązków administratora należało wnioskowanie i opiniowanie w sprawach personalnych oficjalistów kluczowych. Administrator odpowiadał za stan gospodarki, toteż zobowiązany był do przesyłania raportów i innych wiadomości rachunkowych.

Tak licznym obowiązkom administrator nie mógł podołać sam. Byli mu w tym pomocni oficjaliści, niejako urzędnicy jego biura, to jest dwornicy.

Funkcja dwornika należała do istotniejszych. Był on wykonawcą obowiązków administratora w zakresie kontroli, rachunkowości i sprawozdawczości. Przyjmował i sprawdzał z registraturą raporty wszystkich działów gospodarki i na ich podstawie sporządzał własne rachunki zbiorcze, stanowiące analizy wyników poszczególnych komórek gospodarczych. Do jego obowiązków należało sporządzanie dorocznego obrachunku z każdym oficjalistą oraz obliczanie wszelkich remanentów, które wpisywał do nowych rejestrów. Zobowiązany był do przeprowadzania w ciągu roku kilku rewizji kasy oraz innych działów gospodarki, sprawdzenia przede wszystkim wierności zapisów w rejestrach z kwitariuszami, asygnatami oraz ze stanem remanentów. Wydawał ordynarię i wypłacał pensje oficjalistom kluczowym, wpisując rozchód do rejestrów kasowych i magazynowych. Ponadto wypełniał asygnaty wydawane przez administratora na wszelkie rozchody w pieniądzach i naturaliach oraz kontrasygnował je, przyjmując w ten sposób część odpowiedzialności. Wreszcie do obowiązków dwornika należało sporządzanie corocznego zapotrzebowania na registraturę rachunkową, a po otrzymaniu – jej wydanie. Z końcem roku odbierał zakończone rejestry i składał je w kancelarii administracji dóbr.

Gospodarką rolną i hodowlaną zarządzali dwornicy poszczególnych folwarków. Nadzorowali oni bezpośrednio proces produkcji, a jej rezultaty, pozostałe po zaspokojeniu potrzeb wewnętrznych folwarku, wydawali na potrzeby innych komórek gospodarczych (folwarki, dwór itp.) bądź osobom zgłaszającym się z asygnacją administratora i kwitem kasy.

Następnym działem gospodarki były zakłady przemysłowe. Najpoważniejszą rolę odgrywała propinacja. Należy tu rozróżnić dwie strony tego pojęcia: handlową, tj. wyłączne prawo szlachty do sprzedaży trunków w swych dobrach, połączone z przymusem propinacyjnym w stosunku do poddanych,

oraz przemysłową, tj. monopol produkcji trunków we własnych zakładach przemysłowych (gorzelnie, browary). Te dwa działy na terenie dóbr tworzyły początkowo (pierwsza połowa XIX w.) jedną komórkę gospodarczą, administrowaną przez pisarza. Podlegał mu zarówno magazyn, z którego trunki były wydawane do karczem, jak i zakłady przemysłowe, tj. browar i gorzelnia, oraz połączona z nimi ubocznie hodowla trzody chlewnej i wołów opasowych, tuczonych na odpadkach. Od początku całą rachunkowość finansową prowadzić musiała odrębna kasa administracji dóbr, wnosząca do głównej kasy zarządu administracji tylko czysty zysk. W drugiej połowie XIX w. zaszła zasadnicza zmiana. Rozwijające się zakłady przemysłowe wyodrębniły się administracyjnie. Gorzelnią zarządzał gorzelany wraz z pisarzem, a browarem – piwowar ze swoim pisarzem. Sprzedawali oni na terenie dóbr oraz na zewnątrz zarówno trunki wytwarzane w miejscowych gorzelniach i browarach, jak i te sprowadzane z zewnątrz, o ile własna produkcja nie wystarczała.

Ważnym działem gospodarki były lasy, na czele których stał nadleśny. Stanowiły więc wyodrębniony dział gospodarki, niepodlegający administratorowi. W dobrach, w których nie było nadleśnego, funkcję tę sprawował administrator, prowadzący drobną sprzedaż drewna i przyjmujący pieniądze z dochodów ubocznych. Nadleśny decydował o wszelkich wydatkach drewna oraz prowadził kontrole dochodów pieniężnych z lasów, które wpływały do kasy ogólnej administracji. Wykonawcami dyspozycji nadleśnego byli leśnicy prowadzący bezpośrednio gospodarkę leśną (wyrąb, wydawanie drewna osobom zgłaszającym się z asygnacjami, ochrona lasu przed szkodami itp.).

Omówiona wyżej organizacja administracji gospodarczej ulegała zmianom i wahaniom. Szczególnie często zdarzało się sprawowanie dwóch lub nawet więcej funkcji przez jednego oficjalistę.

Punktem centralnym w organizacji przestrzennej była rezydencja właścicieli. W Kamieńcu, należącym do tzw. pałaców królewskich, w których zatrzymywali się królowie pruscy podczas swoich podróży, kompozycja rezydencjonalna ukształtowana została według modelu usytuowania pałacu między dziedzińcem a ogrodem. Kompleks gospodarczy odsunięty został synchroniczne od dwóch skrzydeł pałacu, w którym rezydencjach przechowywano archiwa zawierające oprócz materiałów rodzinnych również prawno-majątkowe.

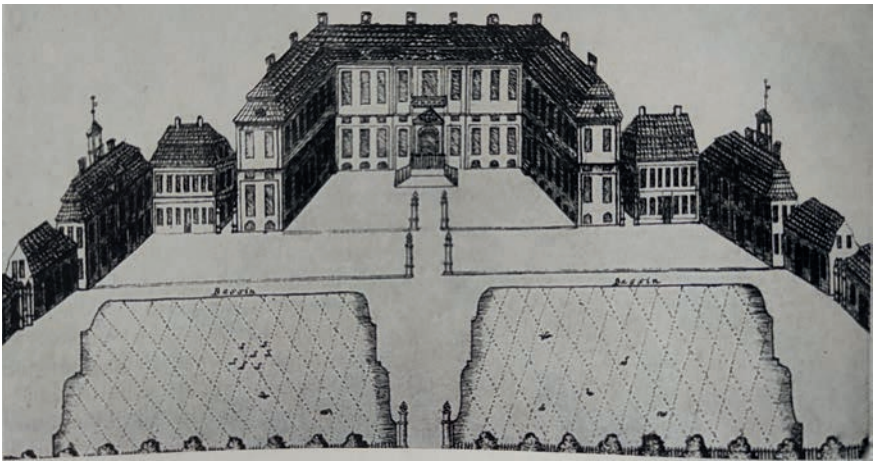

Ilustracja 33. Pałac w Kamieńcu w 1750 r.

Źródło: C. Grommelt, *Schloss Finckenstein, Kreis Rosenberg Westpr. Eine Darstellung aus der Zeit um 1750*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1937, Jg. 11, s. 68/69.

Zabudowania folwarczne Kamieńca, wzniesione przy podwórzach usytuowanych po północnej i południowej stronie dziedzińca honorowego, powstały częściowo w XVIII w., a częściowo w XIX w. Obiekty posadowione wzdłuż drogi wiejskiej – a więc obie owczarnie w podwórzu północnym oraz obora i stodoła w podwórzu południowym – powstały w XVIII w.

W połowie XIX w. rozpoczął się proces wyodrębniania zakładów przemysłowych z ogólnej administracji dóbr. W miarę rozwoju industrializacji nowe jednostki administracyjne (zarządy) opuszczały siedziby właścicieli dóbr, przenosząc się do nowych gmachów administracyjnych w pobliżu zakładów, gdzie prowadzone były odrębne registratury z własnymi planami akt.

Karl Friedrich Johannes Finck von Finckenstein z Jaśkowa w zakupionym w 1880 r. majątku Gubławki[354] (25 łanów) wybudował dwór ziemski

[354] Od 1912 r., po śmierci Karla Friedricha Joahannesa, w dworze w Gubławkach mieszkała samotnie jego owdowiała żona, Helena Sophia Bernhardina Ida v. Lücken, i wówczas dwór nazywany był wdowią siedzibą. Po hrabinie Helenie w 1925 r. dwór i dobra w Gubławkach odziedziczył jej syn, Hans Joachim Artur, który był ostatnim ich właścicielem.

Ilustracja 34. Dwór w Gubławkach, 27 VIII 2006 r.; w 2018 r. w okolicy znaleziono zakopaną przez ostatnich właścicieli kankę z rodzinnymi pamiątkami

Fot. A. Żeglińska

dla administratora swoich dóbr. Dwór, dwukondygnacyjny, zbudowany na planie litery „T", stanął na wzgórzu położnym w bezpośredniej bliskości Jezioraka. Zbudowano go z czerwonej cegły i posadowiono na kamiennej podmurówce.

Większa specjalizacja produkcji wpłynęła na zróżnicowanie służby folwarcznej pod względem pełnionych funkcji i otrzymywanego uposażenia. Rozliczenia ze służbą dokonywane na św. Marcina wskazują następujące kategorie ludności związanej z pracą na folwarku: dwornik, cieśla, piwowar, gorzelany, drwal, nadleśny, myśliwy, pracownik leśny, stróż, stróż nocny, świniarz, owczarz, pszczelarz, ogrodnik, pastuch, weterynarz, doiciel, murarz, lutownik, tracz, piekarz, karczownik, kołodziej, rataj, siodlarz, stawowy, rymarz, ślusarz, chałupnik, garncarz, podwórzowy, kucharka, kowal.

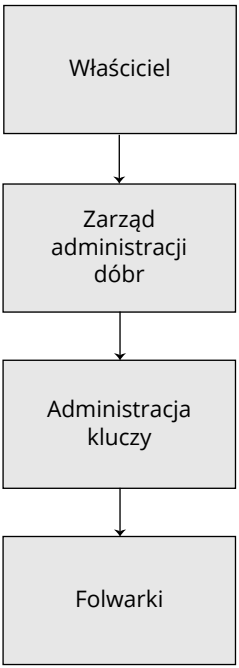

Schemat 3. Struktura organizacyjna zarządu dóbr Finckensteinów

Źródło: opracowanie własne.

Na krótko przed drugą wojną światową hrabia Finckenstein przekazał dwór w Gardzieniu swemu nadleśniczemu, tworząc w nim siedzibę zarządu swych dóbr leśnych, rozciągających się od Iławy do Wikielca i Stradomna oraz wzdłuż Jezioraka aż po Siemiany.

O istniejących w czasach Finckensteinów kompleksach dóbr wraz z ich zarządami świadczy zachowany krajobraz historyczny w postaci oficyn, „zarządcówek", zabudowań folwarcznych, w których wytwarzano i gromadzono akta administracyjno-gospodarcze. Stanowią one zaledwie ułamek stanu z czasów świetności rodu Finck von Finckenstein. Oznacza to, że Archiwum Finckensteinów składać się powinno, poza fragmentem akt jaśkowskich, z dużo większego zasobu akt ekonomicznych.

4. Podsumowanie

Początkowo zarząd dóbr Finckensteinów składał się z pełnomocnika właściciela[355], który prowadził korespondencję gospodarczą oraz sprawy finansowe przy pomocy kasjera. Kasjer dodatkowo prowadził registraturę. Za sprawy związane z kwestiami spornymi dóbr i prawnymi odpowiadał justycjariusz lub aktuariusz. W każdym majątku za całość produkcji odpowiadał ekonom, jedynie w gospodarce leśnej w późniejszym okresie funkcjonowała odrębna struktura organizacji zarządu dóbr. Do służby zatrudnionej w gospodarstwie zaliczyć można liczne grono osób, którym powierzano konkretne funkcje (dozorcy stodół, cieląt, bydła, pastucha, woźnicy, parobka, dziewki, posłańca). Dobrami niejednokrotnie zarządzał sam właściciel, który otrzymywał i podpisywał całą korespondencję, prowadził zatem kancelarię dóbr za pomocą osobistego sekretarza. Zarządy poszczególnych działów gospodarki prowadziły wówczas tylko rejestry dochodów i rozchodów. Administracja Finckensteinów, początkowo skromna, rozwinęła się w XVIII i XIX w. wraz ze wzrostem liczby majątków, kompleksów dóbr i ich kluczy, co doprowadziło do wyodrębnienia się osobnych registratur, które działały we własnych siedzibach. Administracja ta miała zapewnić sprawny zarząd produkcji folwarcznej (rolnej i hodowlanej), przemysłowej (np. browarniczej, gorzelniczej, cegielnianej) i leśnej. Powstał aparat biurokratyczny, prowadzący w imieniu i na rzecz właściciela całą administrację dóbr, z której musiał korzystać z powodu specjalizacji prowadzonej produkcji, większego zaangażowania w sprawy publiczne, a to wymagało stałej obecności w centrach decyzyjnych (np. Królewiec, Berlin). Na przełomie XIX i XX w. wobec znacznych kosztów utrzymania zarządu dóbr Finckensteinowie postanowili powierzyć prowadzenie rachunkowości i księgowości (łącznie z dokonywaniem transakcji bankowych i rozliczeń podatkowych) wyspecjalizowanym biurom, które przejęły odpowiedzialność za prowadzoną rachunkowość.

---

[355] W majątku był nim rentmistrz stojący na czele zarządu rent, zob. A. Stojałowska, *Wstęp do inwentarza akt majątku Chałupki, pow. ząbkowicki*, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Rozdział III

Procesy archiwotwórcze Archiwum Finckensteinów

1. Uwagi wstępne

Przeanalizowane dotychczas zagadnienia związane z organizacją, wykonywanymi funkcjami i działalnością twórców Archiwum Finckensteinów – rodziny i administracji dóbr, stanowią punkt wyjścia do podstawowych rozważań dotyczących w niniejszej pracy rekonstrukcji procesów archiwotwórczych. Jest to jeden z kluczowych problemów badawczych archiwistyki. Proces archiwotwórczy został przez B. Ryszewskiego zdefiniowany w pracy *Problemy i metody badawcze archiwistyki*[356] jako „ciąg działań, w wyniku którego powstają dokumenty, następują relacje między nimi i w ich wyniku powstaje registratura, przekształcona w zespół archiwalny"[357].

Na proces archiwotwórczy składają się dwa procesy: aktotwórczy i archiwizacji, występujące w trzech wyodrębnionych typach archiwów Finckensteinów, tj. archiwum rodzinnym, ekonomicznym i patrymonialnym. Jak wiadomo, na proces aktotwórczy składa się kilka faz: 1) powstanie pojedynczych pism i relacji między nimi, 2) łączenie pism i tworzenie się relacji między nimi, 3) tworzenie się registratury. W pierwszej fazie powstają pojedyncze pisma (listy, dokumenty). Następnie te pojedyncze pisma (akty) łączą się w obiegu związanym z funkcjonowaniem twórcy w większe całości kancelaryjne lub archiwalne (listy). W trzeciej fazie procesu aktotwórczego tworzy się registratura, jej określony układ, oraz pomoce kancelaryjne

---

356 B. Ryszewski, *Problemy i metody*…, s. 83–103.

357 *Ibidem*, s. 89.

służące ewidencji i informacji. Drugi etap procesu archiwotwórczego – proces archiwizacji, polega na selekcji materiałów archiwalnych i opracowaniu, które może następować w różnych miejscach (registraturze, archiwum podręcznym). Prowadzi to do przekształcenia registratury w zespół archiwalny i utworzenia z wielu organicznie powiązanych registratur określonego zasobu Archiwum Finckensteinów.

Czynnikiem archiwotwórczym Archiwum Finckensteinów były rodzina i zarząd dóbr z wszystkimi wchodzącymi w jego skład urzędami. Archiwum wytworzyły rodziny funkcjonujące w odrębnych majątkach i sprawujące funkcje zwierzchnie nad starostwami dziedzicznymi (*Erbhauptämter*) Prus Książęcych. W dziedzicznym starostwie oraz kompleksie dóbr istniały odrębne administracje, ale wydaje się, że model ich organizacji był podobny. Ogniwem łączącym owe czynniki był właściciel dziedzicznego urzędu starościńskiego oraz dóbr. Zasoby narosłe w dziedzicznych urzędach starościńskich oraz w majątkach Finckensteinów zostały połączone – po ich ostatecznej archiwizacji – w Archiwum Państwowym w Olsztynie.

Zasób Archiwum Finckensteinów pochodzi z odrębnych archiwów rodzinnych i kompleksów dóbr oraz trzech dziedzicznych urzędów starościńskich. Nie jest to zasób kompletny zarówno pod względem chronologicznym, jak i rzeczowym, akta te bowiem nie odzwierciedlają ani całości dziejów rodu, ani dziedzicznych urzędów starościńskich i historii majątku. Większość z nich pochodzi z okresu, gdy Finckensteinowie sprawowali władzę zwierzchnią równocześnie nad trzema urzędami starostw dziedzicznych, w Dąbrównie, Iławie i Szymbarku, oraz funkcje patrymonialne we własnych majątkach. Z Jaśkowa, w którym zapewne nie istniał dziedziczny urząd starościński[358], zachowały się jedynie akta patronackie i ekonomiczne.

W skład Archiwum Finckensteinów weszły materiały rodzinne i akta prawno-majątkowe, materiały poszczególnych członków rodziny, zarówno osobiste, jak i publiczne, związane z pełnionymi urzędami, funkcjami i obowiązkami (starościńskimi i patrymonialnymi). Do tak narastającego archiwum przysyłano materiały przejmowane w wyniku sukcesji lub kupna praw do dóbr lub urzędu starościńskiego.

---

[358] Zob. przyp. 10.

Archiwum tworzyli członkowie jednego rodu, którego poszczególne linie, odnogi, gałęzie, rozgałęzienia i domy przez wieki wykazywały niepodzielność. Między domami zawierano związki małżeńskie, a w XVI–XVIII w. na podstawie prawa lennego *zur gesamten Hand* wszyscy członkowie rodu byli prawnymi współwłaścicielami wszystkich majątków i urzędów dziedzicznych, do których mogli według stopnia pokrewieństwa pretendować. 17 listopada 1732 r. król Fryderyk Wilhelm nadał Albrechtowi Konradowi z Kamieńca inwestyturę, w której przyłączył go do wspólnego władztwa posiadanego przez kuzynów z Dąbrówna, Szymbarka i Iławy[359]. 20 września 1733 r., po zniesieniu przez króla dawnego związku feudalnego (tzw. *nexus feudali*), Albrecht Konrad, Friedrich Reinhold, Ernst Friedrich, Wilhelm Albrecht i Friedrich Christoph na podstawie zawartej w Kamieńcu ugody rodzinnej (*pactum familiae*) stworzyli majorat ze wszystkich majątków w Królestwie Pruskim[360]. Zapewnił on sukcesję między domami i gałęziami rodu oraz ograniczył możliwość zadłużenia, chroniąc w ten sposób majątki przed publiczną licytacją (subhastą). Wreszcie, w 1939 r. zamieniono wszystkie majątki i inne aktywa linii brandenburskiej na fundację rodzinną (*Familienstiftung*), z której czerpali dochody na równych zasadach zarówno członkowie rodu, jak i jego członkinie. Przyłączyli się do niej również wschodniopruscy współrodowcy[361].

Wszystkie typy archiwów Finckensteinów: rodzinne, władztwa zwierzchniego i ekonomiczne, traktować należy jako całość, niezależnie od stopnia wyodrębnienia i samodzielności zarządów dóbr oraz funkcjonowania starostw dziedzicznych. W wyniku rozmaitych losów doszło do rozdzielenia archiwaliów wymienionych trzech typów i do ich osobnej archiwizacji w kilku instytucjach. Podział ten, spowodowany odmiennością losów i przypadkowością archiwizacji, nie warunkuje obecnie podjęcia prób realnego ich scalania. Istnieje konieczność ich scalenia idealnego w formie

---

[359] APO, AF, sygn. 42/385/1482, [Ugoda rodzinna dotycząca podziału majątku między domami Dąbrówno i Szymbark], s. 65–68, Mitbelehnung des Grafen Albrecht Konrad auf die Güter seiner Vettern zu Gilgenburg, Schönberg und Deutsch Eylau.

[360] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 106–109: *Familienvertrag der Grafen v. Finckenstein nach Aufhebung des Lehnsnexus in Preußen durch den König.*

[361] *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser*…, s. 216.

pomocy archiwalnej (inwentarz, katalog, przewodnik), który obejmowałby całe rozproszone Archiwum Finckensteinów.

Wyodrębnione typy archiwów – rodzinne, władztwa zwierzchniego i ekonomiczne – zawierają niekompletny zasób. Powodem tego stanu jest zaginięcie lub zniszczenie części rodzinnej archiwum, przechowywanej w dużych dobrach zwykle osobno, w rezydencji właścicieli. W miejscu, gdzie działał samodzielny zarząd dóbr, a nie rezydował właściciel, powstawało tylko archiwum zarządu dóbr. Na proces archiwotwórczy wpływ wywarło dziedziczenie bądź przejmowanie majątków ziemskich wraz z archiwaliami. Był to proces, który wpływał na archiwa stabilizująco w przypadku dziedziczenia majątku z ojca na syna. Destabilizująco, a wręcz niszczycielsko, działał on na zasób w wypadku przerwania ciągłości genealogicznej rodziny i braku woli przejęcia majątku przez spokrewnione domy rodu Finck von Finckenstein. W ukształtowanym w ciągu kilku pokoleń zasobie widoczna była cała historia rodu. Z drugiej strony, często zdarzały się przypadki podziału dóbr między kilku spadkobierców. Wówczas zasada związku archiwaliów z dobrami ziemskimi prowadziła do dzielenia zasobu archiwum, a to – do jego rozproszenia, a nawet fizycznego zniszczenia.

Archiwa rodzinne nosiły ślady związku z urzędami, których czynności wykonywane były w pomieszczeniach (gabinetach, salach) dworów i rezydencji. Z udziałem personelu zatrudnionego w urzędzie i przy boku dziedzica powstawały akta osobiste i te wynikające z praw zwierzchnich. Z drugiej strony, archiwa rodzinne związane były z określonymi dobrami, na przykład materiałami prawno-majątkowymi, zawierającymi między innymi akta transakcji majątkowych, tytułów własności, inwentarzowych opisów dóbr, stanowiących załączniki do akt kupna-sprzedaży. Śladem związku archiwum rodzinnego z dobrami mogła być korespondencja właściciela z zarządem dóbr w sprawach majątkowych.

Proces archiwotwórczy w Archiwum Finckensteinów można uporządkować, wyodrębniając wyżej wymienione trzy typy archiwów. Pierwszy z nich stanowić będzie archiwum rodzinne, składające się z akt transakcji majątkowych (m.in. umów kupna-sprzedaży, dzierżaw). Drugi typ tworzyć będzie archiwum ekonomiczne, zawierające akta administracyjne i rachunkowe. Do trzeciego – archiwum władztwa zwierzchniego – zaliczyć będzie można

akta administracji urzędów starostw dziedzicznych, ich sądów patrymonialnych dotyczących spraw niespornych, cywilnych i karnych, akta spraw wojskowych, policyjnych, podatkowych, opieki społecznej i ubezpieczeń oraz akta patronackie, powstałe w wyniku sprawowania opieki nad kościołami, szkołami i fundacjami. Przedstawiony podział porządkuje przedmiot badań, którym są procesy archiwotwórcze Archiwum Finckensteinów.

2. Archiwum rodzinne

Rodzinne zasoby archiwalne narastały w siedzibach ich archiwotwórców, a więc w dworach, zamkach, pałacach. Do najznakomitszych rezydencji Finckensteinów zaliczyć można pałac w Kamieńcu, w 1869 r. przekazany Dohnom, zamek-pałac w Dąbrównie, w 1809 r. sprzedany w celu uratowania wielkich dóbr i zamku w Szymbarku, w których rodzina mieszkała do 1945 r. Obecnie dysponujemy jedynie pojedynczymi materiałami mogącymi pochodzić z archiwum pałacowego w Dąbrównie i Kamieńcu, zamkowego w Szymbarku oraz dworu w Jaśkowie. W żadnej z wymienionych rezydencji Finckensteinowie nie utworzyli swojego archiwum rodowego, gromadzili w nich jedynie akta własnej rodziny[362]. Materiały pochodzące ze wspomnianych archiwów rodzinnych wchodzą w skład badanego Archiwum Finckensteinów. Zastosowany termin „archiwum rodzinne" najpełniej zatem określa typ archiwów utworzonych przez poszczególne rodziny pruskiej linii rodu Finck von Finckenstein.

W dotychczasowej literaturze archiwalnej przyjęło się uznawać za akta rodzinne[363] (rodowe, familijne) wszystkie archiwalia, przyczyną powstania których była rodzina lub poszczególni jej członkowie. Materiały rodzinne

[362] Ród Dohnów na mocy wspólnej umowy rodzinnej (*pacta familiae*), zawartej w lipcu 1624 r., ustanowił siedzibę archiwum wspólnego dla całego rodu w Morągu. Otto v. Schwerin zamierzał ustanowić w Dzikowie archiwum rodowe, do którego przywiózł materiały rodzinne ze Schweringsburga (Meklemburgia) i z Alt Landsbergu (Brandenburgia).

[363] Kwestie terminologiczne omawiają: B. Ryszewski, *Opracowanie zespołów rodzinno-majątkowych*…, s. 111–112; T. Zielińska, *Archiwalia prywatne (pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowania)*, „Archeion" 1971, t. 56, s. 78; H. Polaczkówna, *Uwagi*

nie powstawały w trakcie ustalonego procedurami procesu archiwotwórczego. Ich narastanie uzależnione było od aktotwórcy, który tworzył je według indywidualnych zasad. Można w procesie tym zauważyć stałe reguły warunkujące powstanie archiwów rodzinnych. Wynikały one z funkcji, jakie pełnił twórca danego archiwum w społeczeństwie i typu spraw, jakimi się zajmował.

Wobec fragmentarycznego stanu zachowania akt rodzinnych Finckensteinów na podstawie zarysowanej w rozdziale pierwszym historii rodu wskazać można kilka podstawowych typów ich działalności archiwotwórczej:

a) sprawy majątkowe,
b) życie towarzyskie,
c) życie codzienne,
d) pielęgnowanie historii rodu,
e) funkcje publiczne.

2.1. Proces aktotwórczy

Powstające w archiwach prywatnych akta rodzinne dotyczyły dziejów familii kolejno dziedziczących majątki należące do dworu. Stanowiły one tytuły prawne, dokumenty lub uwierzytelnione odpisy i nadania lenne oraz związane z nimi przywileje, zapisy, umowy kupna-sprzedaży, ugody, testamenty, recesy transakcji majątkowych, jak zaciągnięcie i spłata długów, oddanie w zastaw ziemi, opisy i obliczenia poszczególnych majątków, obciążenia podatkowe, spory majątkowe i wyroki, intercyzy i umowy ślubne, legaty itp.

Reguły powstawania akt związanych z prowadzonymi sprawami majątkowymi wynikały ze stosowania unormowanych zasad ich tworzenia. Transakcje kupna-sprzedaży lub dzierżawy zawierano na podstawie pisemnej umowy między stronami, sporządzonej w tylu egzemplarzach, ile występowało stron. Osobą wygotowującą dokument umowy był zapewne urzędnik z pobliskiego sądu, który również mógł w niej figurować jako świadek. Na dworze jaśkowskim sprawy majątkowe (hrabiny Henrietty Kathariny

---

o porządkowaniu prywatnych archiwów familijnych…, s. 17–18; P. Bańkowski, *Porządkowanie archiwaliów prywatnych*, „Archeion" 1951, t. 19/20, s. 209.

Finck von Finckenstein, *de domo* von Korff) prowadził *Criminal-Assessor* Balicki. W swoim testamencie z 1 listopada 1799 r. zapisała mu dożywotnie uposażenie i mieszkanie, zamiast którego mógł pobrać gotówkę[364]. Sędzia Scheltz zaś był zatrudniany jako justycjariusz (*Justitzrath*) dóbr jaśkowskich[365]. Sporządzać umowę mógł również jeden z pisarzy na stałe zatrudnionych przy dworze, obeznany z regułami sporządzania umów i innych aktów związanych z przeniesieniem praw własności. Jeśli był to urzędnik sądu, to oczywiście musiał, niejako z zawodu, znać formuły dokumentu. Pisarzom „nadwornym" mogły służyć jako wzorzec gotowe formularze.

Spisana umowa kupna-sprzedaży lub dzierżawy majątku była dokumentem *sensu stricte* zmieniającym istniejący stan prawny, uwierzytelnionym podpisami i pieczęciami (lub jednym z tych elementów) stron umowy oraz obecnych przy jej spisywaniu świadków. W momencie zawierania kontraktu, a nawet jeszcze przed jego spisaniem, sporządzano inwentarz nabywanych lub wydzierżawianych dóbr, który otrzymywał nowy właściciel. Przekazane akta stawały się integralną częścią jego archiwum, wokół której zaczynały narastać nowe dokumenty prawno-majątkowe związane z przejętymi dobrami. Były to akta nadań, umowy dzierżawne, ugody rodzinne (*pacta familiae*), umowy powiernicze (ustanowienia zarządu fideikomisarycznego), testamenty, inwentarze majątkowe opisujące dobra oraz mapy i plany przejmowanych majątków.

W Archiwum Finckensteinów z akt prawno-majątkowych zachowały się jedynie akta nadań, kupna-sprzedaży i testamenty. Drugie egzemplarze zawartych umów dzierżawy majątków odnaleźć można w archiwach szlachty będącej stroną dokonanej transakcji. Na przykład w aktach majątku Wojanowo (*Gutsarchiv Woyanow*) w powiecie gdańskim znajdują się umowy dzierżawy folwarku Jagatowo (*Jetau*) z 1743 r. oraz z majątku Wojanowo z folwarkiem Bartlin i Jagatowo, dokonane przez Eliasa Ernsta von Finckenstein i jego żonę Marię Louisę z domu von Reichau w 1746 i 1752 r.[366]

---

[364] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 164: *Testament der Gäfin Henriette Katharina v. Finckenstein geb. v. Korff*.

[365] APO, AF, sygn. 42/385/1270, Berechnung eigenommener und verausgabter Gelder.

[366] APG, Akta majątku Wojanowo, powiat gdański, sygn. 10/991/111f; 10/991/103a.

Jednak z regestów wydanych przez E. Joachima i M. Klinkenborga[367] wynika, że gromadzono wszystkie wymienione wcześniej formy dokumentacji prawno-majątkowej, a więc umowy dzierżawne, ugody rodzinne (*pacta familiae*), umowy powiernicze, inwentarze majątkowe, których obecnie brak.

Organizacja fideikomisów zabezpieczała w sposób prawny nienaruszalność majątku Finckensteinów i regulowała możliwości korzystania z niego. Senior rodu nie był już nieograniczonym w swoich prawach właścicielem, lecz sprawował powierzony przez pozostałych członków rodziny zarząd nad majątkiem. Powiernictwo było zazwyczaj dziedziczne w linii męskiej według prawa primogenitury (majoratu). Senior rodu sprawował więc formalny zarząd nad wszystkimi majątkami danej rodziny. Mógł oddać w dzierżawę wszystkie majątki na czas posiadania powiernictwa z wyjątkiem centralnego dla dóbr Kamieńca. Zarządca mógł być nadzorowany przez dwóch kuratorów (*Pfleger*) jako doradców, spośród których jednym był prawnik, drugim – szlachcic. Pierwszy w historii rodu majorat ustanowił Albrecht Konrad w 1713 r., by zabezpieczyć niepodzielność dóbr Kamieniec. Jego spadkobiercy, Friedrich Ludwig, Karl Wilhelm, Otto Leopold, 16 kwietnia 1744 r., po śmierci najstarszego z braci, Friedricha Wilhelma, w bitwie pod Małujowicami w 1741 r. zawarli układ, w którym, odwołując się do ugody z 8 listopada 1736 r., dokonali podziału majątku[368]. 18 lipca 1777 r. w Kamieńcu wszyscy przedstawiciele rodu Finck von Finckenstein, zarówno linii wschodniopruskiej, jak i brandenburskiej, podpisali umowę i jednomyślnie zrzekli się wszelkich wzajemnych sukcesji. Kopię zawartego wypowiedzenia otrzymał każdy z sygnatariuszy. Egzemplarz przechowywany w archiwum w Madlitz stał się podstawą publikacji źródłowej E. Joachima i M. Klinkenborga[369].

Główny księgowy (*Cassenschreiber*), będący najbliżej właściciela dóbr, sporządzał obliczenia poniesionych wydatków domowych w stosunku do

---

367 *Familien-Geschichte*…, T. 1, Hbd. 1–2.

368 APO, AF, 385/1482, [Ugoda rodzinna dotycząca podziału majątku między domami Dąbrówno i Szymbark], s. 39–46, Brüderlicher Vergleich wegen Herrschaft Finckenstein in Preußen.

369 *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 121–124: *Renuntiationsakt der Grafen Finck v. Finckenstein der verschiedenen Linien über die gegenseitige Lehns- und Familiensuccession*.

kwoty przychodu przeznaczonej na ich pokrycie na podstawie dostarczonych zestawień dochodów i wydatków administracyjno-gospodarczych. Kontrolował w ten sposób na bieżąco rachunki domowe. W celu zbilansowania dochodów i kosztów sporządzał zestawienia kombinacyjne, wyszczególniające kwotę dochodu przeznaczoną na pokrycie kosztów domowych (ogółem) oraz dzienny spis wszystkich poniesionych wydatków wraz ze wskazaniem dowodu stanowiącego potwierdzenie dokonanej transakcji (rachunek, asygnata, kwit), gromadzonych w siedzibie właściciela. Odrębną pozycję stanowiły koszty związane z utrzymaniem i wychowaniem dziedziców, były one rejestrowane i rozliczane pod pozycją *Von der Jungen Herrn Grafen von Finckensteins hohgeborenen*. W roku obrachunkowych trwającym od 21 lipca 1732 do 20 lipca 1733 r. główny księgowy, którym był w Jaśkowie niejaki Götz, dokonał zestawienia wszystkich wydatków na edukację młodych hrabiów. Wyszczególnił koszt zakupu odzieży, kawy, zielonej herbaty i cukru (na podstawie przedstawionych rachunków i asygnat), książek oraz wypłaty wynagrodzeń dla nauczycieli, na przykład profesorowi domowemu (*Profesor Domestiques*), a także fechtunku, tańca (o nazwisku Springer), języka francuskiego (Montelz), języka polskiego (Miorski), rachunków (Makowski). Na pokrycie wyszczególnionych kosztów na początku roku obrachunkowego przewidziano kwotę 14 926,6 florenów, która w tej samej wysokości została poniesiona. Końcowe niezapisane strony wykorzystywano do utrwalania różnych informacji oznaczonych tytułem: *Pro Memoria*, a odnoszących się do konkretnych pozycji wydatków[370].

W majątkach lennych właściciel sprawował funkcje patrymonialne nad kościołami, szkołami, instytucjami charytatywnymi i bezpieczeństwa publicznego. Rozstrzygał w swoim gabinecie, określanym jako „izba sądowa" (w określonych odstępach czasu przy współudziale doradcy prawnego), sprawy cywilne własnych poddanych, najczęściej spadkowe i umów kupna-sprzedaży majątku.

Uregulowanie wszystkich spraw związanych ze spadkiem ciągnęło się niejednokrotnie latami. Do porządkowania spraw majątkowych rodzina

[370] APO, AF, sygn. 42/385/1267, Berechnungen, Specification und Extract der für den Obristleutnant, Tribunalsarath und Erbamtshauptmann gemachten Einnahmen und Ausgaben.

angażowała aktuariusza z pobliskiego urzędu starościńskiego. Sporządzał on roczne zestawienia wpływów uzyskiwanych z pożyczek gotówkowych udzielanych pod zastaw nieruchomości. W Archiwum Finckensteinów zachowały się jedynie dwie sprawy (oznaczone numerem 8 i 9) stanowiące składki pism sporządzonych przez asystenta aktuariusza urzędu przezmarskiego Christopha Heerdana (zob. ilustracja 35)[371]. Sprawę ósmą tworzą zestawienia rachunków po zmarłej 21 czerwca 1728 r. w Królewcu Elizabeth Gottlieb Gräffin von Finckenstein, z domu Köhne von Jaski, która sprawowała funkcję starosty dziedzicznego (*Erbhauptfrau*). Sporządzono je na podstawie rachunków z lat 1706–1728[372]. Sprawa dziewiąta dotyczyła spraw majątkowych spadkobiercy hrabiny – starosty dziedzicznego Dąbrówna Friedricha Reinholda, prowadzonych od 1728 r. do 21 października 1733 r. Wyszczególnione dokumenty, podobnie zapewne jak i pozostałe, których obecnie brak, związane były z koniecznością uporządkowania spraw dotyczących udzielania wieloletnich zapisów pożyczkowych przez spadkodawcę pod zastaw majątków pożyczkobiorców. Z uwagi na możliwość przejęcia dóbr zapisanych pod zastaw udzielonych pożyczek spadkobiercy wykazywali szczególną troskę o rzetelne zapisy dokumentujące sprawy majątkowe związane z długoterminowymi zobowiązaniami stron.

Zestawienia te posiadały jednolitą strukturę zapisów, składającą się z odnotowania kolejnego numeru zapisu, roku udzielenia pożyczki, krótkiego wyszczególnienia tytułu, czyli zasadniczych warunków udzielonej pożyczki (wskazanie pożyczkobiorcy: imienia i nazwiska szlachcica bądź nazwy urzędu, kwoty kredytu, stopy oprocentowania oraz formy zabezpieczenia). Następnie wpis zawierał szczegółowe obliczenia narosłych w skali roku odsetek (*Interessen*) z odnotowaniem numeru strony właściwego rachunku. Podsumowanie rocznych odsetek (zysków) zawierały ogólną kwotę należności na dzień sporządzenia zestawienia:

---

[371] APO, AF, sygn. 42/385/1266, Rechnung der eigenen Administrationsführung der Erbhauptfrau Elisabeth Gottlieb Grf. in von Finckenstein geb. Röhne von Jäschky [Köhne v. Jaski].

[372] APO, AF, sygn. 42/385/1267. W układzie nadanym w APO znajdują się w grupie akt administracyjno-gospodarczych Jaśkowa.

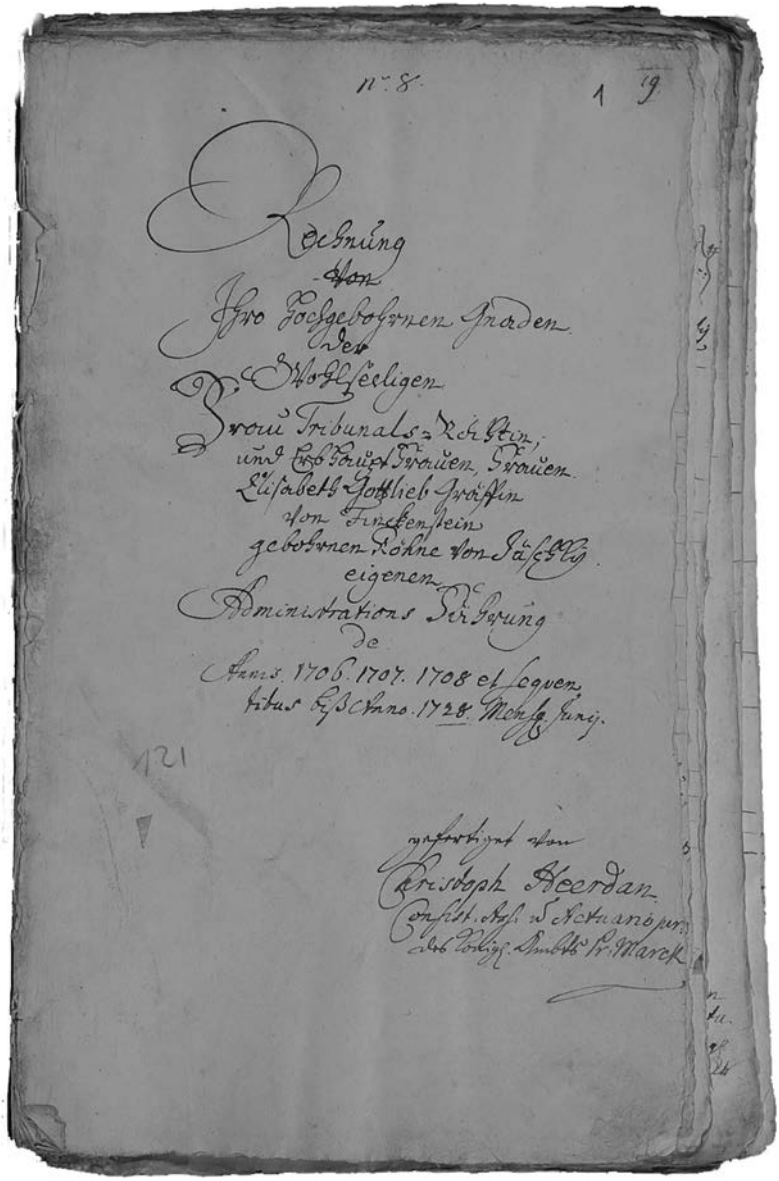

Ilustracja 35. Strona tytułowa księgi rachunkowej
Elisabeth Gottlieb Finck von Finckenstein, z domu Köhne v. Jaski

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1266, Rechnung der eigenen Administrationsführung der Erbhauptfrau Elisabeth Gottlieb Grf. in von Finckenstein geb. Röhne von Jäschky [Köhne v. Jaski].

a) uregulowane w całości,
b) uregulowane w części,
c) nieuregulowane,
d) zlikwidowane poprzez zajęcie zapisanego pod zastaw majątku.

Prowadzone przez Finckensteinów interesy związane z obrotem ziemią, którą przejmowali poprzez wykup z rąk nadmiernie zadłużonych właścicieli, zapewniły im możliwość udzielania wsparcia finansowego władcom pruskim i tym samym wejście w elitarny krąg zaufanych im osób. Tytułem spłaty zaciągniętych pożyczek władcy przekazywali im nowe nadania ziemskie i urzędy jako część przysługujących głowie państwa praw zwierzchnich. Sprawowanie przez Finckensteinów funkcji suwerennych wobec ludności zamieszkującej teren starostwa dziedzicznego powodowało powstanie znacznej liczby akt wytworzonych przez urząd starościński, a traktowanych jako własność prywatna starosty. Z uwagi na odrębność takich akt i skomplikowany sposób ich przekazywania następcom prawnym nienależącym do grona rodziny zostały one ujęte w osobnym podrozdziale jako archiwum władztwa zwierzchniego.

Znaczny udział Finckensteinów w życiu kraju, opisany w pierwszym rozdziale pracy, przynieść musiał archiwum rodzinnemu znaczną liczbę nowych typów akt. W rozbudowanej administracji XVIII w. członkowie rodu zajmowali znaczące stanowiska, pełnili misje dyplomatyczne, prowadzili rokowania, a przede wszystkim brali udział w działaniach wojennych – co znaleźć musiało wyraz w dokumentach, których śladów nie odnajdujemy w zachowanych archiwaliach.

Nabywanie nowych posiadłości i sprzedawanie dotychczasowych oraz wzrost prestiżu rodziny, kariery polityczne i wojskowe odbiły się na narastającym zasobie. Do już istniejących i od dawna przechowywanych akt dołączały stopniowo nowe. Feldmarszałek i budowniczy pałacu w Kamieńcu, Albrecht Konrad Finck von Finckenstein, pełnił ważne funkcje publiczne, zatem w jego archiwum znajdowały się listy otrzymywane od wielu znaczących osób, w tym jego znamienitych wychowanków, tj. następców tronu, Fryderyka Wilhelma I oraz Fryderyka II. Kilka z listów udało się odratować ze zniszczonego pałacu w Kamieńcu, który przeszedł w ręce Dohnów.

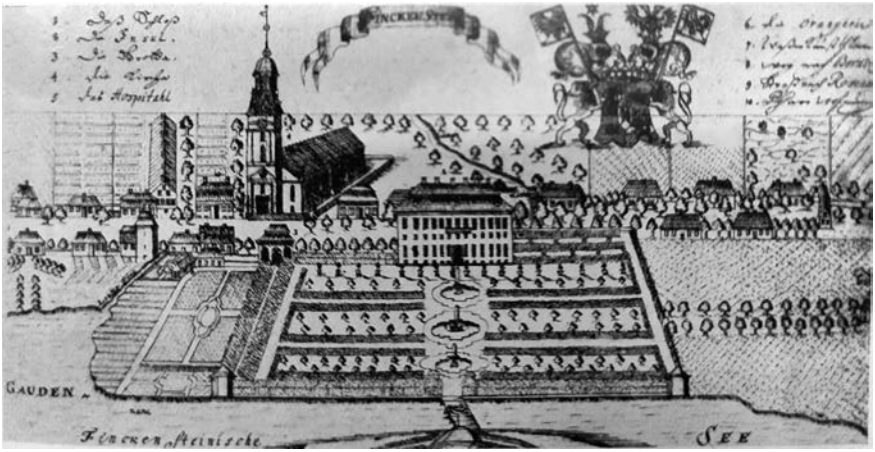

Ilustracja 36. Założenie pałacowe w Kamieńcu w 1750 r.

Źródło: C. Grommelt, *Schloss Finckenstein, Kreis Rosenberg Westpr. Eine Darstellung aus der Zeit um 1750*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1937, Jg. 11, s. 68/69.

Opublikował je C.E.L. von Lorck w pracy *Schloss Finckenstein*[373]. Natomiast instrukcje towarzyszące mianowaniu na stanowiska wojskowe opublikowali E. Joachim i M. Klinkenborg[374].

W rezydencji w Kamieńcu przechowywano, oprócz bogatych księgozbiorów, liczne dokumenty o charakterze rodzinnym, majątkowym i publicznym, przejęte później przez Dohnów[375]. Poszukujący materiałów

[373] C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 173–177; warto wspomnieć, że Lorck zamieścił 25 listów Napoleona do marszałka Kellermana, spisanych w Kamieńcu, głównej kwaterze podczas oblężenia Gdańska, od 1 IV do 6 VI 1807 r., w której przyjmował od 26 IV do 8 V perską delegację. Właścicielami Kamieńca i korespondencji, z której został ograbiony kurier cesarza, byli nadmarszałek Friedrich Alexander Burggraf zu Dohna Schlobitten-Wartenberg i jego żona Louisa Amalia Karolina – wnuczka feldmarszałka Albrechta Konrada Fincka v. Finckesnteina. Zob. też: E. Joachim, *Napoleon in Finckenstein*, Berlin 1906.

[374] *Familien-Geschichte*…, T. 2, s. 75–78: *Instruktion für den Generalmajor Albrecht Konrad Finck von Finckenstein über seine Bestallung bei Kronprinz Friedrich Wilhelm*, 13 X 1704 r.; s. 94–104: *Instruktion und Bestallung des Generalleutnants Grafen Albrecht Konrad Finck v. Finckenstein als Oberhofmeister des Kronprinzen Friedrich*, 13 VIII 1718 r.

[375] C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 76–77.

dotyczących pałacu w Kamieńcu Carl Grommelt w artykule opublikowanym w 1939 r. nie bez zdziwienia stwierdził, że w archiwum pałacowym znajdują się jedynie *Alte Stücke wegen der Grotte*, które szczegółowo przedstawił[376]. W bibliotece elbląskiej natknął się na rękopis chirurga elbląskiego Hermanna, który opisał swój pobyt w pałacu 19 czerwca 1749 r.[377]

Charakterystyczne dla XIX i początku XX w. było zainteresowanie historią własnej rodziny. Powstały wówczas wydawnictwa zajmujące się genealogią rodów szlacheckich, hrabiowskich i książęcych. Chęć poznania swoich korzeni mobilizowała do tworzenia drzew genealogicznych oraz spisywania dziejów. Przywiązywano znaczenie do herbu rodzinnego, dążono do ustalenia początków rodu, sięgających w przypadku wschodniopruskiej szlachty czasów kolonizacji ziem pruskich przez zakon krzyżacki z pomocą napływowego niemieckiego rycerstwa. Możliwość poświadczenia pochodzenia rodu najpóźniej do 1400 r. pozwalała znaleźć się w wykazach zarezerwowanych dla rodzin hrabiowskich zaliczających się do niemieckiej prastarej szlachty (*Deutscher Uradel*), co potwierdzało określony status, pozycję wśród rozwarstwionej niemieckiej szlachty. Za treść publikowanych w wydawnictwach genealogicznych opisów odpowiadały same rodziny, a nadzór nad poprawnością informacji i danych prowadziła Niemiecka Komisja Prawa Szlacheckiego (*Deutschen Adelsrechtsausschuß*)[378]. W wypadku Finckensteinów

---

[376] C. Grommelt, *Urkundliches vom Schloss Finkenstein, Kreis Rosenberg/Westpr.*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1938/1939, Jg. 13, s. 25–29.

[377] *Idem*, *Schloss Finckenstein, Kreis Rosenberg Westpr. Eine Darstellung aus der Zeit um 1750*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1937, Jg. 11, s. 67–69.

[378] Ukazywały się pod tytułami: *Gothaischer Hof-Kalender* (1763–1815), *Gothaischer genealogischer Kalender* (1816–1823), *Gothaischer genealogischer Hof-Kalender* (1824–1848), *Gothaischer genealogischer Hof-Kalender nebst Diplomatisch-statistischem Jahrbuch* (1849–1919), *Gothaischer Kalender* (1920–1925), *Gothaischer Hofkalender* (1926–1938). Od 1939 do 1942 r. *der Gotha* nie był już publikowany jako kalendarz, ale tylko jako gotajska genealogiczna książka kieszonkowa. Część A, w której znalazły się informacje dotyczące rodu Finck v. Finckenstein, obejmowała rody hrabiowskie (*Gräfliche Häuser*), które mogły udokumentować swoje pochodzenie najpóźniej do 1400 r., a więc zaliczające się do niemieckiej prastarej szlachty. Od 2015 r. *Gothaische Genealogische Handbuch* wydawany jest przez wydawnictwo Archiwum Niemieckiej

powielano zatem informację z nadanego Albrechtowi Konradowi Finckowi w 1710 r. dyplomu hrabiów Cesarstwa Niemieckiego (*Grafendiplom*)[379], że ród pochodzi z Księstwa Karyntii, skąd w 1300 r.[380] jego protoplasta, Konrad von Finckenstein, wyruszył wraz ze stu rycerzami (!) z pomocą militarną zakonowi, a następnie osiadł w Prusach. Ów dokument wyznaczył tradycję rodu, która odtąd przez jego przedstawicieli była starannie pielęgnowana. Każda rodzina arystokratyczna zobowiązana była do publikacji informacji na swój temat przynajmniej raz w jednym pokoleniu, z uwzględnieniem danych dotyczących religii, opisu herbu, pochodzenia, siedzib rodowych oraz danych genealogicznych poszczególnych linii.

Odzwierciedlenie prowadzonego życia towarzyskiego stanowiły akta związane z przełomowymi wydarzeniami w życiu szlachcica, a więc chrzcinami, ślubami i śmiercią. W rodzinnych papierach przechowywano więc zawiadomienia o ślubach, zaręczynach i narodzinach, wyrazy kondolencji z powodu śmierci bliskich, a także kalendarze i terminarze, których nie znajdujemy w Archiwum Finckensteinów, z wyjątkiem przemówienia pastora nad grobem Georga Konrada Finckensteina, założyciela rozrodzonej linii jaśkowskiej, w 1799 r.[381] Obecnie wśród zbiorów bibliotecznych oraz archiwaliów innych rodów można odnaleźć różnego rodzaju mowy, oracje, wiersze czy epitafia, upowszechniane w postaci odpisów i druków

---

Szlachty (*Deutche Adelsarchiv*) z siedzibą w Marburgu pod nazwą *Gothaisches Genealogisches Handbuch*, zob. *Gothaisches Genealogisches Taschenbuch* – VdDA, https://www.adel-in-deutschland.de/gotha/gothaisches-genealogisches-taschenbuch [dostęp: 19 XII 2019 r.]; oraz T. v. Fritsch, *Die Gothaischen Taschenbücher, Hofkalender und Almanach: Bibliographie und Namenregister zu den bis 1944 erschienenen Taschenbüchern*, Limburg/Lahn 1968.

[379] APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand.

[380] Data ta była przesuwana w czasie do 1130 r., zob. E.H. Kneschke, *Deutsche Grafen-Haeuser der Gegenwart: in heraldischer, historischer und genealogischer Beziehung*, Bd. I: *A–K*, Leipzig 1852, s. 232, http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/7713538 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

[381] APO, AF, sygn. 42/385/1385, Trauerrede dem weiland Hochgebohrenen Herrn, Landschafts-Direktor Reichsgrafen von Finckenstein, Erb-Lehns- und Gerichts-Herrn auf Jäskendorf, Rossiten, Simnau etc. Am Palmsonntage gehalten v. J.E. Horn, Pfarrer in Simnau, Marienwerder 1799.

okolicznościowych. Powstawały one na zamówienie krewnych i były jednym ze sposobów kreowania wizerunku własnej rodziny. W Bibliotece Starodruków Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu znajdziemy utwór panegiryczny Emanuela Linka *Dem… Conrad Albrecht Friedrich… von Finkenstein, königl. Preuss. Erbamtshauptmann… Deutschenlem… ihrem… Ehrengliede, bezeugete… bey Verlobung mit eh. A.A. Keyserlingk… Aufmerksamkeit…* (Königsberg 1756) oraz Benjamina Kuhnasta *Gedächtnisspredigt auf den Tod des weiland… Reichsgrafen von Finckenstein* (Marienwerder 1799)[382]. Materiały tego typu odnaleźć można tylko wśród archiwaliów rodzin możniejszych. Zamówienie wiersza czy mowy okolicznościowej wiązało się z poniesieniem wydatków, które wzrastały w przypadku wydania zlecenia ich wydruku. Druk zbroszurowany posiadała mowa pogrzebowa z 1 września 1713 r. po śmierci Marii Heleny Finckenstein, żony hrabiego Ludwiga Ernsta von Finckensteina[383], a przede wszystkim mowy pogrzebowe po śmierci znaczących męskich przedstawicieli rodu. Do takich niewątpliwie należał feldmarszałek i gubernator Piławy Albrecht Konrad Finck von Finckenstein, którego opis życia sporządzony w 1736 r. opublikował C.E.L. von Lorck jako załącznik do publikacji opisującej pałac w Kamieńcu[384]. W 1763 r. biografia Albrechta Konrada stała się przedmiotem opracowania Carla Friedricha Pauliego prezentującego życiorysy „wielkich bohaterów"[385].

Informacje zawarte w tego typu materiałach łączą w sobie wiadomości genealogiczne z gloryfikacją opisywanej osoby, wymieniają chlubne karty jej życia na płaszczyznach podejmowanej działalności. Liczne kontakty ze słynnymi osobami znajdywały odzwierciedlenie w pamiętnikach, dziennikach, notatnikach czy wspomnieniach. Do kanonu mody, ale również obowiązku, należało pisanie dzienników z wypraw, zawierających zapisy

---

382 A. Żeglińska, *Archiwalia i stan badań*…, s. 24–25.

383 APG, Akta majątku Wojanowo, powiat gdański, sygn. 10/991/133 f – akta różnej treści (zob. s. 80 niniejszej pracy).

384 C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 164–166.

385 C.F. Pauli, *Leben großer Helden des gegenwärtigen Krieges,* Bd. 8, Halle 1763, s. 255–282, https://books.google.de/books?id=ucw5AAAAcAAJ&hl=pl&pg=PA255#v=onepage&q&f=false [dostęp: 1912.2019].

wrażeń z podróży, wydarzeń, informacji o spotkanych osobach, obserwowanej kulturze i obyczajowości. Tego typu akta nie zachowały się w Archiwum rodzinnym, choć z pewnością musiały istnieć z uwagi na wysoki status społeczny rodziny.

Kolejna sfera działalności Finckensteinów wiąże się z życiem codziennym i korespondencją, prowadzoną w związku z interesami, sprawami majątkowymi oraz pełnionymi funkcjami politycznymi przez właścicieli, a w sprawach życia codziennego i towarzyskiego przez kobiety. Te ostatnie odzwierciedlały relacje osobiste, w tym utrzymywane z dworem księżnej Luizy. Na przykład w jednym z listów z 1808 r. królowa Luiza zwróciła się w imieniu swoim i męża do Louisy Amalii Karoliny zu Dohna z Kamieńca z prośbą o odesłanie jej pucharu z jej podobizną[386]. Pisanie listów było jedyną formą komunikacji między oddalonymi członkami rodziny. Listownej wymianie informacji sprzyjało kilka czynników, jak rozsiedlenie szlachty, upowszechnienie oświaty oraz rozwój usług pocztowych. Odrębnym bodźcem były liczne podróże, w tym również zagraniczne. Często podróżująca bogata szlachta chętnie korzystała z tej formy wymiany informacji. Z poszczególnych miejsc zatrzymania kierowano listy do domowników. W peregrynacjach kawalerskich, a więc podejmowanych przez młodych synów, towarzyszył im opiekun, a rodzic zaopatrywał ich w szczegółowe instrukcje. Powstawały w ten sposób zbiory korespondencji, tworzące dzienniki zrealizowanej podróży. Niewątpliwie spośród przedstawicieli wschodniopruskich linii Finckensteinów najznamienitszy *Brieftagebuch* stworzył Friedrich Wilhelm, wysłany przez ojca, Albrechta Konrada, wówczas pułkownika i generalnego adiutanta Fryderyka II, w podróż edukacyjną po Europie, mającą przygotować go do pełnienia służby, być może dyplomatycznej. Przed podróżą Albrecht Konrad zaopatrzył syna w instrukcję składającą się ze spisanych w języku francuskim 34 zasad o charakterze etyczno-moralizatorskim, głęboko religijnych wskazówek, które zalecał przestrzegać polecał synowi nie tylko w trakcie planowanej podróży, lecz stosować się do nich w całym swoim życiu. Wychowawca dwóch następców tronu

[386] C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 198; puchar z podobizną królowej Luizy znalazł się w pałacu Dohnów w Słobitach, jego zdjęcie znajduje się we wspomnianej publikacji (obraz 96, s. 123).

nakazywał zatem synowi bać się Boga i w każdych okolicznościach okazywać swoją wiarę chrześcijańską, lecz bez hipokryzji i przy zachowaniu tolerancji względem innych wyznań[387]. Instrukcje odzwierciedlające osobiste przekonania i wartości kierowane do synów wyruszających w dalekie podróże w celu zdobycia wykształcenia stanowiły wówczas pewnego rodzaju normę, zwyczaj w relacjach rodzicielskich[388]. Plany ojcowskie i nauki przerwała przedwczesna śmierć Friedricha Wilhelma, który zginął 10 kwietnia 1741 r. w bitwie stoczonej między wojskami Fryderyka II i austriackimi generała Wilhelma Reinharda von Neipperga podczas pierwszej wojny śląskiej. W czasie podróży, którą Friedrich Wilhelm rozpoczął 5 lipca 1720 r. wyruszając z rezydencji swej ciotki, baronowej von Blaspiel z Gnadendahl, a zakończył 17 września 1723 r., odwiedził między innymi Holandię, Tyrol, Wenecję, Rzym, Neapol, Bolonię, Turyn, Genewę, Dijon, Paryż, Londyn, Hanower, Drezno, Pragę i Frankfurt nad Odrą. Do najważniejszych wydarzeń, które obserwował, należały: wybór i koronacja papieża Innocentego XIII, koronacja Ludwiga XV, koronacja cesarza Karola II i jego żony Katarzyny Krystyny von Braunschweig-Wolfenbüttel[389]. Epistolografia dawała też okazję do wykazania się erudycją i znajomością języków obcych, zatem była też elementem edukacji. Do XVII w. korespondencję prowadzono w językach narodowych oraz po łacinie. Na początku XVIII w. modny stał się język francuski, którym coraz częściej posługiwała się oświecona część szlachty. Forma zewnętrzna listów również nie odbiegała od tych pisanych w sprawach gospodarczych czy politycznych i przeplatała się zresztą w konwersacji między krewnymi.

W aktach majątku Wojanowo (przechowywanym w Archiwum Państwowym w Gdańsku) zachował się list kondolencyjny hrabiego Finckensteina, napisany z powodu śmierci Franciszki, córki Fryderyka Wilhelma

---

387 *Ibidem*, s. 166–171.

388 Przykładem może być instrukcja z 14 V 1652 r., którą napisał Jonas Casimir zu Eulenburg (od 1653 r. właściciel Habersdorfu). Zaopatrzył on w nią swojego syna Georga Friedricha, który wraz z kuzynem ze Sztynortu Ahasverusem v. Lehndorffem w latach 1652–1664 odbywał podróż edukacyjną połączoną ze studiami, zob. *ibidem*, s. 210, przyp. 65. Rękopis dziennika podróży Ahasverusa v. Lehndorffa przechowywany jest w Staatsbibliothek w Berlinie (sygn. Hdschr. 76).

389 C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 172–173.

Tylmana, 25 kwietnia 1816 r.[390] W archiwum Finckensteinów występują ślady prowadzonej korespondencji w sprawie zawartości archiwum rodzinnego[391]. W zespole Akta miasta Gdańska przechowywana jest korespondencja prowadzona ze szlachtą w latach 1514–1812, w tym widać ślady wymiany informacji z rodem von Finck w 1664 r.[392]

Wśród akt rodzinnych w archiwach szlachty pruskiej stosunkowo najwięcej możemy odnaleźć tzw. materiałów genealogicznych. Do grupy tej niewątpliwie należeć będą akta również i dziś uznawane jako materiały genealogiczne, a więc wypisy z ksiąg parafialnych dotyczących chrztu, ślubu czy zgonu, intercyzy i umowy ślubne, testamenty oraz drzewa genealogiczne i historie rodów. Znaczna część tego typu materiałów powstała stosunkowo późno, w końcu XVII bądź na początku XVIII w. Najstarszymi wśród wspomnianych materiałów genealogicznych będą zapewne intercyzy i umowy ślubne oraz testamenty, które pojawiły się wśród archiwaliów szlachty pruskiej już w połowie XVI w. W aktach *Stipendium Finckianum* przechowywany jest odpis testamentu jego fundatora, sędziego ziemskiego Albrechta von Fincka z Miłomłyna, z 24 czerwca 1562 r.[393] W grupie Varia przechowywanych jest kilka testamentów, między innymi Marii Barbary von Kreytzen, z domu Finck von Finckenstein, z 29 września 1736 r.[394], oraz Friedricha Konrada von Finckensteina i jego żony Charlotty Louisy Marii, z domu von Schlieben, z 21 czerwca 1742 r.[395] Kilka testamentów zawiera poszyt dotyczący nominacji Finckensteinów na hrabiów, a mianowicie testamenty Ernsta „Bogatego Owczarza" z 1699 r. oraz Friedricha Reinholda z 1740 r. z ustanowionym fideikomisem wraz z aktami dotyczącymi szczegółów podziału, następnie zniesienie testamentu i zawarcie nowego w 1746 r.

---

390 APG, Akta majątku Wojanowo, pow. gdański, sygn. 10/991/58a, Akta Franciszka Wilhelma Tydmana.

391 APO, AF, sygn. 42/385/1474, teczka: Varia z lat 1664–1797.

392 APG, Akta miasta Gdańska, sygn. 10/300, 52/1349, s. 1–2, 4.

393 APO, AF, sygn. 42/385/1472, Gräflich von Finckensteinische und von Birckhanianischen Stipendiensachen.

394 APO, AF, sygn. 42/385/1470, Testament Marii Barbary von Kreitzen de domo von Finckenstein, 29 IX 1736.

395 APO, AF, sygn. 42/385/1471, Testament Friedricha Konrada von Finckensteina i jego żony Charlotty Louisy Marii de domo von Schlieben, 21 VI 1742.

Dokumentom tym towarzyszyły umowy i rozliczenia braci i sióstr ze wskazaniem należności ojcowskich oraz inwentarz spisany przez sędziego nidzickiego Pawła Klepkę po śmierci Friedricha Reinholda[396]. E. Joachim i M. Klinkenborg opublikowali testament Ludwiga Fincka z Jankowa z 30 grudnia 1627 r.[397], starosty dziedzicznego Dąbrówna Albrechta Fincka z 17 kwietnia 1662 r.[398], Ernsta Fincka von Finckensteina z 12 grudnia 1699 r.[399], Henrietty Kathariny von Finckenstein, z domu von Korff, z 1 listopada 1799 r.[400] Zarówno testamenty, jak i intercyzy oraz umowy ślubne były podstawą zmiany stanu prawnego majątku szlachty, podobnie jak zawierane między braćmi ugody oraz umowy dziedziczenia i zamiany dóbr (*Erbvergleich*, *Tauschvertrag*). Miały więc one też wymiar prawno-majątkowy. Ich szczątkową liczbę wśród archiwaliów można tłumaczyć jedynie zaginięciem akt na skutek rozmaitych wypadków losowych.

Do archiwaliów odnoszących się do genealogii rodzin zaliczyć należy drzewa (tablice) genealogiczne, do których należy jednak podchodzić ostrożnie. W zespole Adelsarchiv Finck von Finckenstein przechowywanym w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem[401] zachowała się tabela genealogiczna z 1771 r.[402], sporządzona rzekomo na podstawie uroczystego przywileju (*Handfesten*), wywodząca pruski ród Fincków ze Styrii i Kurlandii.

W Archiwum Państwowym w Olsztynie znajduje się kopia przywileju cesarskiego i powtórzenie przez króla pruskiego nadania godności hrabiów Rzeszy feldmarszałkowi Albrechtowi Konradowi Finckowi von

---

396 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand.

397 *Familien-Geschichte*…, T. II, s. 41–45 (Nr. 49).

398 *Ibidem*, s. 51–55 (Nr. 53).

399 *Ibidem*, s. 63–72 (Nr. 58).

400 *Ibidem*, s. 162–165 (Nr. 83).

401 GStA PK, HA, StA Königsberg, Adelsarchiv Finck von Finckenstein, Bd. 1.

402 Tablica genealogiczna zob. *ibidem*, Bd. 1, Genealogische Tabelle derer Herren Finck von Finckenstein, wie selbige aus der Steyermark und Bayern herstammen, und wie sich diese Familie in Preußen und Curland in versichedene Branchen und Häuser ausgebreitet hat; aus zuverläßtgen Nachrichten und Documenten 1771 zusammen gesetzet, von Johann Eberhard Neimbts, Fürstt. Curländischen Archiv-Secretaire.

Finckensteinowi w dowód uznania jego waleczności pod dowództwem cesarskiego generała księcia Eugeniusza[403] w kampanii w hiszpańskich Niderlandach oraz jego bratu i kuzynom: Karlowi Wilhelmowi, staroście w Piszu, i Ludwigowi Ernstowi, dziedzicowi Zajączek, Ernstowi, szambelanowi i dziedzicznemu staroście Dąbrowna, wraz z ich descendentami oraz potomstwem obu płci. Król rozkazywał wszystkim uznawać wyżej wymienionych za hrabiów i hrabiny Rzeszy oraz szanować[404].

Nie wszystkie tablice przedstawiające osoby wywodzące się z jednego pnia tworzone były z myślą o genealogii rodziny. Znaczną liczbę drzew genealogicznych tworzono jako materiały pomocnicze dla orientacji w kolejnych działach posiadłości dziedzicznych. Wydzielenie ich (o ile nie posiadają cech charakterystycznych lub nie są połączone z aktami prawno-majątkowymi) jest praktycznie niemożliwe. Jedynym elementem świadczącym o powstaniu tablicy z myślą o graficznej prezentacji genealogii rodu jest zewnętrzna ozdobna forma: tablice stylizowane w postaci drzew, zdobione ramki wokół kart czy wreszcie adnotacje na odwrociu, jednoznacznie określające charakter badanego drzewa. Niestety, tablic tego typu zachowało się niewiele. Z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że przykładem takiego drzewa genealogicznego była tablica przodków Ernsta „Bogatego Owczarza"[405], co potwierdzają naniesione fragmenty dekoracyjne: gałęzie i konary drzewa; mimo że powstała ona w związku z sukcesją majątkową linii jaśkowskiej Finckensteinów, a zarchiwizowana została wraz z innymi materiałami genealogicznymi skompletowanymi w związku ze staraniami uzyskania nadania tytułu hrabiowskiego.

Na kształtowanie zasobu archiwum rodzinnego wpływały wydarzenia państwowe. Rozluźnienie władzy zakonu krzyżackiego po klęsce pod Grunwaldem w 1410 r. i kryzys gospodarczy skłoniły Krzyżaków do większych nadań ziemskich. Zaprzestano stosowania zasady dziedziczenia wyłącznie przez najstarszego syna, co przyczyniło się do spisywania przez seniorów testamentów, w których dokonywali indywidualnego podziału zgromadzonego

---

403 Zob. W. Oppenheimer, *Eugeniusz książę Sabaudzki*…

404 APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand.

405 R. Finck v. Finckenstein, *Schloss Schönberg*…, s. 37.

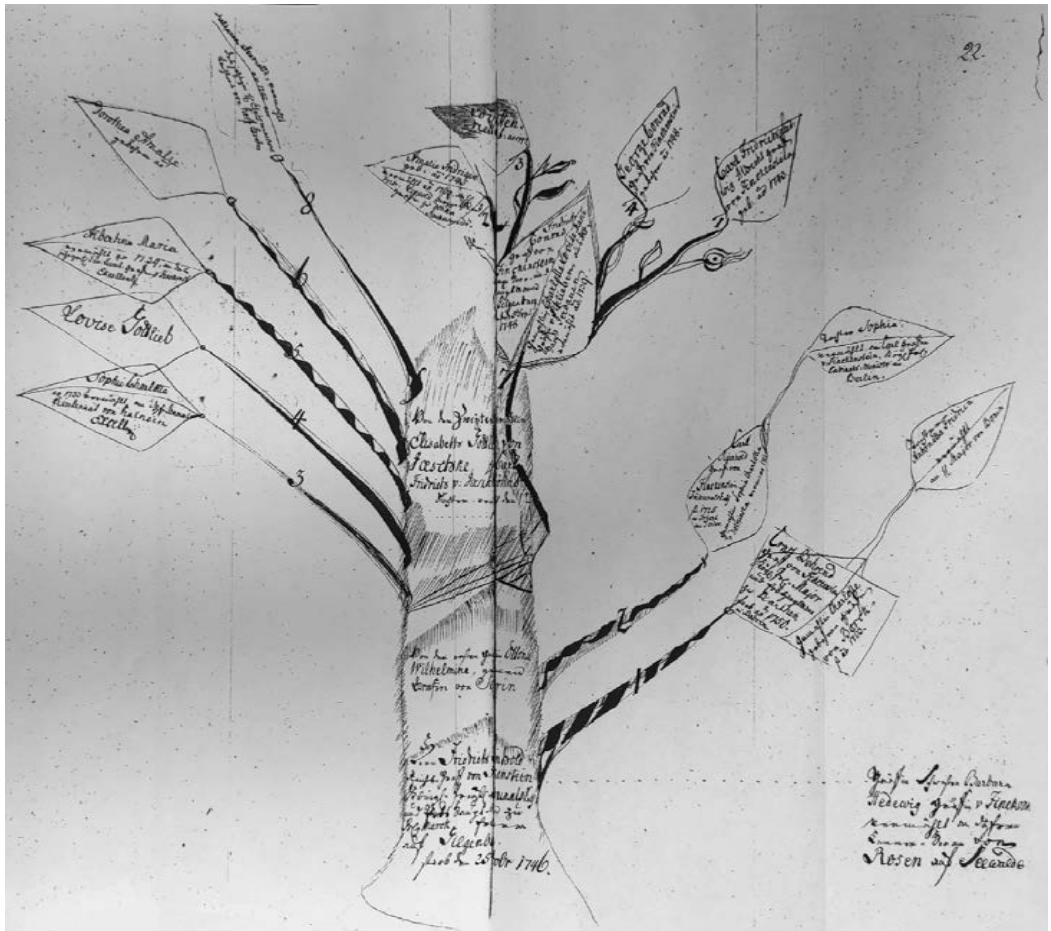

Ilustracja 37. Drzewo genealogiczne Friedricha Reinholda (1666–1746), spadkobiercy Dąbrówna i Szymbarka

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finckensteinschen Familien in den Reichsgrafenstand, s. 37.

majątku, a później tworzenia związków i fundacji rodzinnych. Wszystkie te transakcje, dokonywane również w obrębie rodziny, prowadziły do narastania akt w archiwum. Jego cechą charakterystyczną było wymieszanie poprzez przechowywanie w różnych, czasami przypadkowych miejscach, często wyłączonych z użytkowania, narastanie wynikające z dziedziczenia i współdziedziczenia akt różnych członków rodziny w ciągu pokoleń, głównie wokół spraw nabywania, utrzymania w posiadaniu i eksploatacji dóbr ziemskich stanowiących podstawę majątku[406]. Prowadzenie rozległych sfer działalności, utrwalającej się w powstających dokumentach, wpływało na kształt odkładanych jednostek kancelaryjnych w archiwum rodzinnym Finckensteinów.

2.2. Proces archiwizacji

Procesu tworzenia archiwów wschodniopruskich należy upatrywać już na przełomie XIII i XIV w., a z całą pewnością w XIV w., kiedy to Krzyżacy, właściciele dwóch trzecich zdobytej w Prusach ziemi, zaczęli nadawać ją łącznie z różnymi przywilejami zasłużonym względem nich rycerzom, a następnie przybywającym kolonistom[407]. Najdawniejsze archiwa były zatem archiwami odbiorcy, powstającymi w momencie otrzymania przez protoplastę rodu nadania ziemi. Początkowo archiwów prywatnych było niewiele i dopiero upowszechnienie dokumentu w XIV i XV w. doprowadziło do ich znacznego rozwoju.

Treść przywilejów lokacyjnych, ich potwierdzenia, nadania gruntów, karczem, młynów, kontraktów dzierżawnych, których wystawcami byli wielcy mistrzowie, książęta, królowie, miasta i prywatne osoby, świadczy o kancelarii wystawcy, a noty nanoszone przez odbiorcę dostarczają informacji o organizacji archiwów prywatnych Finckensteinów.

Wokół otrzymywanych od zakonu przywilejów zaczęły gromadzić się nowe nadania ziemskie. Najstarszy zachowany w opublikowanym wznowieniu przywileju akt nadania ziemi Finckom pochodzi z 1474 r. Został podpisany przez wielkiego mistrza Heinricha von Richtenberga. W tekście

---

[406] T. Zielińska, *Archiwalia prywatne*…, s. 75–76.

[407] A. Przywuska, *Akta podworskie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie,* „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1964, nr 2, s. 169.

określono granice przyznanej ziemi w Rogóżu koło Nidzicy, którą Matz Finck i jego potomkowie otrzymali ze wszystkimi uprawnieniami i obowiązkami wynikającymi z prawa chełmińskiego. Jak duże znaczenie miało dla rodziny przechowywanie tego rodzaju dokumentów, potwierdza fakt, że w przypadku wschodniopruskich rodów przetrwały one do końca drugiej wojny światowej. W przypadku rodu Finck von Finckenstein ślady ich istnienia znajdujemy w utworzonym w Archiwum Państwowym w Królewcu zbiorze Adelsarchiv[408] oraz w publikacjach źródłowych z przełomu XIX i XX w.

Początki Archiwum Finckensteinów można wiązać z osobą Matza Fincka, który zapewne w 1474 r. otrzymał nadanie pierwszej rodowej posiadłości w Rogóżu. Dokumentów nie posiadał zbyt wiele i mógł je trzymać na przykład w szkatule z kosztownościami. Powstanie pierwszego archiwum rodzinnego należałoby wiązać z wymienioną miejscowością. Wyznaczone i zabezpieczone miejsce w siedzibie rodowej służyć mogło kolejnym pokoleniom. Podziały dóbr nie sprzyjały zachowaniu dokumentów. Ich dzielenie i przemieszczanie przyczyniało się do niskiego poziomu stabilności archiwów rodzinnych.

Proces odkładania w archiwum dokumentów związanych z gromadzeniem majątku następował już z chwilą otrzymania nadań ziemskich. Początkowo nie mogło ono liczyć wiele jednostek, szacunkowo – od kilku do kilkunastu. Wokół tytułów prawnych z czasem zaczęto gromadzić umowy kupna-sprzedaży oraz testamenty. W interesie odbiorców leżało odpowiednie ich zabezpieczenie, potwierdzały bowiem ich stan posiadania. Dokumenty przechowywano najczęściej z innymi kosztownościami i pieniędzmi w skarbcach, które lokowano w bezpiecznym miejscu, najczęściej w siedzibie rodziny. Przekazywano tam też pierwsze egzemplarze bilansów, zestawień, sprawozdań administracji poszczególnych kluczy dóbr. Dzienniki, pamiętniki z podróży zapewne gromadzono w masywnych kufrach, które miały zabezpieczyć je przed zniszczeniem i zagubieniem. W takiej formie można je było łatwiej transportować, co było istotne w przypadku częstych zmian właściciela.

---

[408] GStA PK HA StA Königsberg, Adelsarchiv Finck von Finckenstein, Bd. I, Kopia przywileju dla Seybolda wydanego przez Heinricha von Richtenberga; Kopia przywileju dla Steffenswalde.

Ilustracja 38. Pałac w Kamieńcu w stanie ruiny, 27 V 2017 r.

Fot. A. Żeglińska

Do archiwów Finckensteinów spływały zestawienia dochodów i wydatków sporządzanych przez administratorów dóbr. Wraz z nimi spływać mogły wszelkie rachunki, asygnaty i kwity z poniesionych zakupów.

Znacząca zmiana w procesie archiwizacji akt rodzinnych musiała nastąpić za życia Albrechta Fincka von Finckensteina. W latach 1716–1720 wybudował on rezydencję w Kamieńcu, w której wokół otrzymanego w 1710 r. dyplomu hrabiów Rzeszy zaczęły narastać inne akty potwierdzające świetność rodu. C. Grommelt, przytaczając w publikacji z 1938/1939 r. rękopiśmienny opis pałacu sporządzony przez elbląskiego chirurga Hermanna, stwierdził, że w Kamieńcu znajdują się jedynie dokumenty związane z budową groty muszlowej i systemu nawodnienia terenu. W celu poszerzenia kwerendy udał się do pałacu Madlitz, który Albrecht Konrad nabył, ponieważ ulokowany był on bliżej władcy, i który stał się gniazdem brandenburskiej linii

Finckensteinów. W tamtejszym archiwum Grommelt również nie odnalazł żadnych dokumentów i akt związanych z pałacem w Kamieńcu[409].

Powstające bądź rozrastające się archiwa w XVIII w. najczęściej znajdowały się przy domowym księgozbiorze, gdzie również przechowywano równie cenne archiwalia. Biblioteka pałacu kamienieckiego składała się z dwóch działów, tzw. starej i nowej biblioteki, przy czym ta starsza zapewne była stworzona przez Finckensteinów, a nowsza – przez Dohnów. Zawierały one łącznie od 7000 do 8000 pozycji składających się z około 20 000 egzemplarzy[410].

Wraz z powstaniem nowych siedzib rozrodzonego rodu zakładano kolejne archiwa rodzinne. Zawierały one intercyzy przedślubne, testamenty, dokumenty związane z pełnionymi funkcjami publicznymi. Poza aktami prawnymi w archiwach gromadzono materiały związane z genealogią rodziny. Akta przechowywane w Kamieńcu przejęła w drodze koligacji małżeńskiej wraz z całym kompleksem rezydencjonalno-folwarcznym rodzina Dohnów. Finckensteinowie nie traktowali dokonanego przekazu majątku jako jego utratę, co wyraźnie zaznaczyli w umowie zawartej z Friedrichem Alexandrem zu Dohna Schlobitten-Wartenberg. Zasób archiwum linii Dohna-Finckenstein znajduje się obecnie w Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem[411].

Konserwator zabytków Bernhard Schmid w artykule z 1906 r. podkreślił, że na uwagę jako zabytki o znaczeniu historycznym zasługują dotychczas niezinwentaryzowane zbiory archiwum zamkowego w Szymbarku, spośród których jako najważniejsze wskazał: zbiór korespondencji z XVII w., księgi gospodarcze oraz kilka teczek z rysunkami budynków mieszkalnych i gospodarczych majoratu szymbarskiego z XVIII w.[412] Nie w każdym dworze, pałacu czy zamku wyznaczano pomieszczenia służące do przechowywania

---

409 C. Grommelt, *Schloss Finckenstein*…, s. 67–69.

410 C.E.L. v. Lorck, *Schloss Finckenstein*…, s. 76–77.

411 Zob. A. Bogdanowicz, *Archiwum Dohna-Finckenstein w zasobie Geheim[e]s Staatsarchiv w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 2005, nr 3, s. 315–320.

412 B. Schmid, *Schönberg* [w:] R. Gräfin Finck von Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen*…, s. 87–122 [przedruk z: *Bau-und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreußen*, Danzig 1906], s. 120.

narosłych akt. W tym celu wykorzystywano nieużywane pokoje: „Wszystkie dokumenty, akta i papiery leżały […] zakurzone w skrzyniach i kufrach, które stały na podłodze, oraz w rozmaitych nieużywanych pomieszczeniach pałacowych"[413]. Przekazany przez Marion Gräfin Dönhoff obraz potwierdziła Renate Gräfin Finck von Finckenstein, która, opisując zamek w Szymbarku, odkryła w Pokoju Różanym (*Rosenstube*) opisy podróży kawalerskiej Ernsta Friedricha leżące na podłodze pomiędzy starymi papierami[414].

Najważniejsze dokumenty, niezbędne i często wykorzystywane, przechowywać należało ze względów praktycznych w pobliżu właściciela, a więc w jego gabinecie. Pozostałe dokumenty finansowo-rachunkowe znajdować się mogły w odrębnych pomieszczeniach, gdzie je gromadzono i nadawano im określony układ, najczęściej literowy lub literowo-liczbowy.

Osobno jednak przechowywano akta prawno-majątkowe i genealogiczne. Wynikało to z wagi ich poszczególnych typów i waloru ich użyteczności. Akta rodowe zapisywano testamentem potomkom lub przekazywano jako depozyt o historycznym znaczeniu do archiwów państwowych. Tak postąpiono w latach 1869–1870, gdy *nexus* lenny zamieniono w fideikomis pod nadzorem I Senatu OLG (*Oberlandgericht*). Przekazano wtedy akta rodzinne kluczy majątków Szymbark, Jaśkowo, Szymonowo i Laseczno w depozyt do Archiwum Państwowego w Królewcu. Ulegały one rozproszeniu, przechodząc wraz z majątkami w posiadanie nowych właścicieli.

W Tajnym Archiwum Państwowym Fundacji Pruskiego Dziedzictwa Kulturowego (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*) znalazły się akta tzw. *Adelsarchiv* pochodzące z Archiwum Państwowego w Królewcu (*Preussisches Staatsarchiv in Königsberg*)[415], będące efektem działalności kolekcjonerskiej pracownika tegoż archiwum G.A. von Mülverstedta, który

---

[413] M. Dönhoff, *Nazwy, których nikt już nie wymienia,* przeł. G. Supady, Olsztyn 2001, s. 71–72.

[414] R. Gräfin Finck v. Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen*…, s. 19.

[415] K. Forstreuter, *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg*… W 1942 r. powstał „nieprawdopodobny plan pobudowania nowego gmachu archiwalnego". Archiwum Państwowe w Królewcu zostało w latach 1942–1943 rozmieszczone w różnych miejscowościach Prus Wschodnich, m.in. w Małdytach, Miłakowie, Lidzbarku Warmińskim. W 1944 r. dawne akta, z nowszych tylko ważniejsze, przeniesione zostały prawie w komplecie do Grasleben. Po przejęciu ich przez władze brytyjskie zostały przetransportowane

w latach pięćdziesiątych XX w. utworzył zbiór składający się z pojedynczych składek pism pochodzących z *Herzöglichen Briefarchiv* (*XX. HA Historisches Staatsarchiv Königsberg, HBA*) i *Oberratsstube, Preußischen Regierung* oraz *Ostpreußischem Etatsministerium* (*XX. HA Historisches Staatsarchiv Königsberg, EM*)[416]. Zatem akta *Adelsarchiv* przechowywane w *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz* nie powstały w wyniku działalności archiwotwórczej Finckensteinów, lecz typowego dla dziewiętnastowiecznej praktyki archiwistów państwowych tworzenia sztucznych całości archiwalnych, wynikających z aktualnych zainteresowań archiwistów lub autorskich koncepcji układu zasobu[417]. Wybrane dokumenty pochodzące z *Adelsarchiv* zostały zregestowane i opublikowane po pierwszej wojnie światowej przez E. Joachima i M. Klinkenborga.

Zachowała się tylko część akt rodowych, które po powrocie z Królewca przechowywano w Dąbrównie. Po zakończeniu drugiej wojny światowej zostały przewiezione do Archiwum Państwowego w Olsztynie. Prawie wszystkie ocalone akta rodzinne stanowiące *Familienarchiv* posiadają sygnatury, wiele z nich po kilka.

Zachował się jeden wolumin korespondencji z lat 1803–1831 prowadzonej w sprawie dokumentów i akt pochodzących z archiwum rodzinnego Finckensteinów z Dąbrówna z okresu poprzedzającego likwidację ich władztwa[418]. Nosi on ślady sygnatur dawnej archiwizacji: Familien-Archiv Fach A Nro IV. Zawiera również kartę inwentarzową ze spisem pism, który powstać musiał w trakcie porządkowania archiwum rodzinnego.

---

do Goslar. A w 1953 r. zostały przekazane władzom niemieckim i przeniesione do Getyngi, zob. *ibidem*, s. 90–94.

[416] K. Forstreuter, *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg*…, s. 62; H. Koeppen, *Das „Adelsarchiv" des Staatsarchivs Königsberg (Archivbestände Preußischer Kulturbesitz) im Staatlichen Archivlager in Göttingen*, „Preußenland. Mitteilungsblatt der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung und aus den Archiven der Stiftung Preußischer Kulturbesitz" 1974, Jg. 12, Nr. 3/4, s. 33–34.

[417] W ten sposób rozbijano jednostki aktowe, by z akt różnej proweniencji tworzyć sztuczne całości archiwalne, np. w archiwach śląskich – tzw. akta miejscowości (*Ortsakten*), w archiwum szczecińskim – tzw. paczki (*Pakete*).

[418] APO, AF, sygn. 42/385/1, Acta betreffend die Correspondence hinsichts der zum Reichsgräfl. v. Finckenstein-Gilgenburgschen Familien-Archiv gehörigen Documente und Acten.

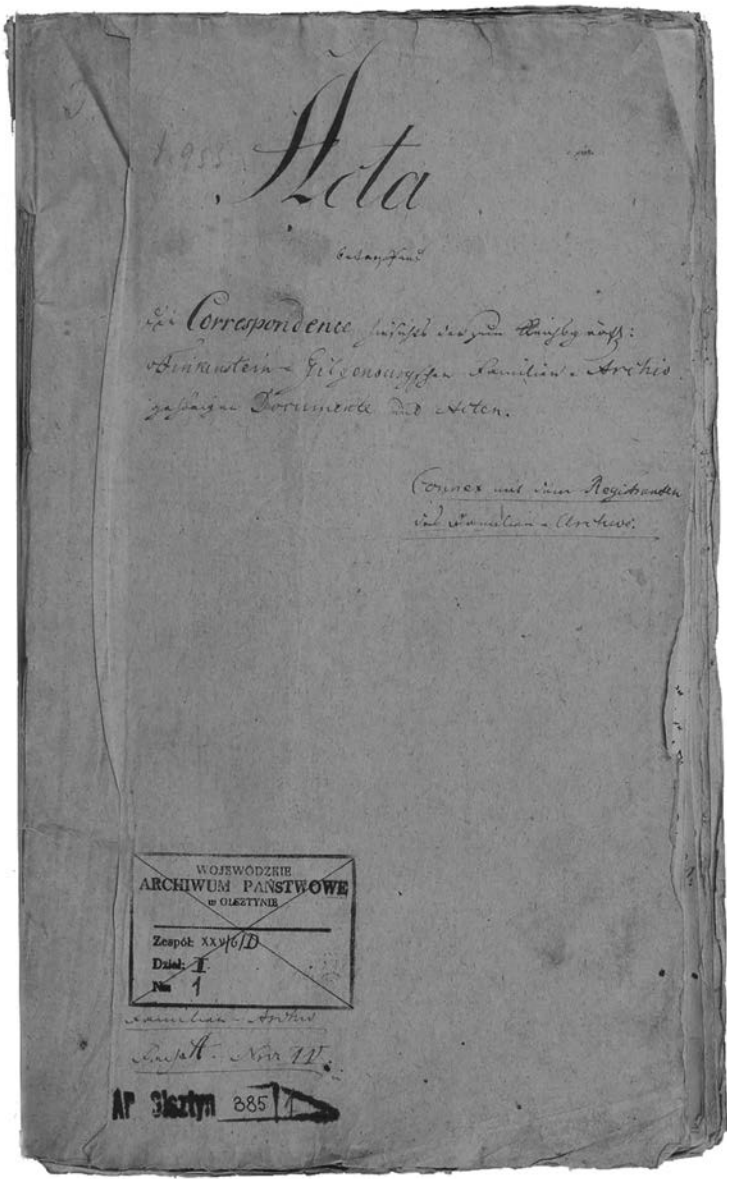

Ilustracja 39. Strona tytułowa korespondencji w sprawie dokumentów i akt przechowywanych w archiwum starostwa dziedzicznego w Dąbrównie

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1, Acta betreffend die Correspondence hinsichts der zum Reichsgräfl. von Finckenstein-Gilgenburgschen Familien-Archiv gehörigen Documente und Acten.

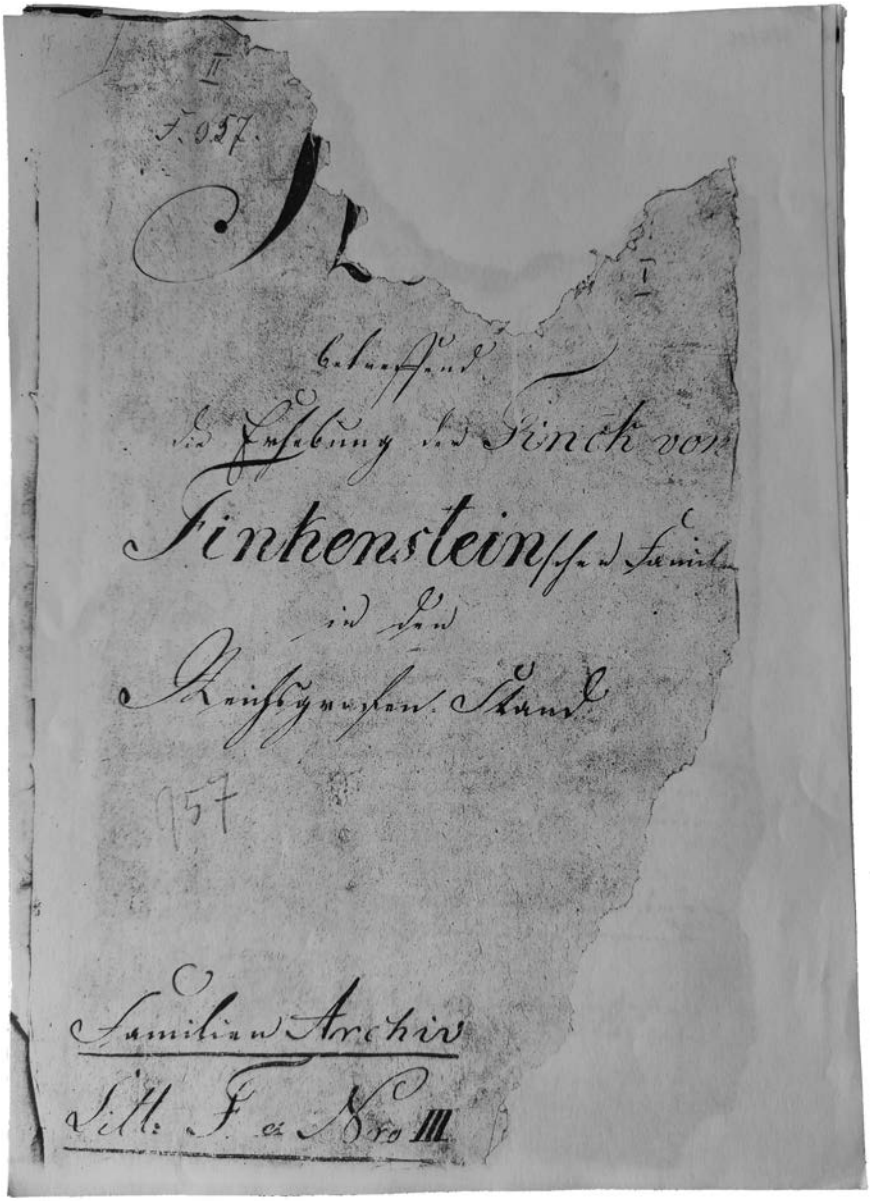

Ilustracja 40. Strona tytułowa akt dotyczących wyniesienia rodu Finck von Finckenstein do stanu hrabiowskiego

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/10, Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand.

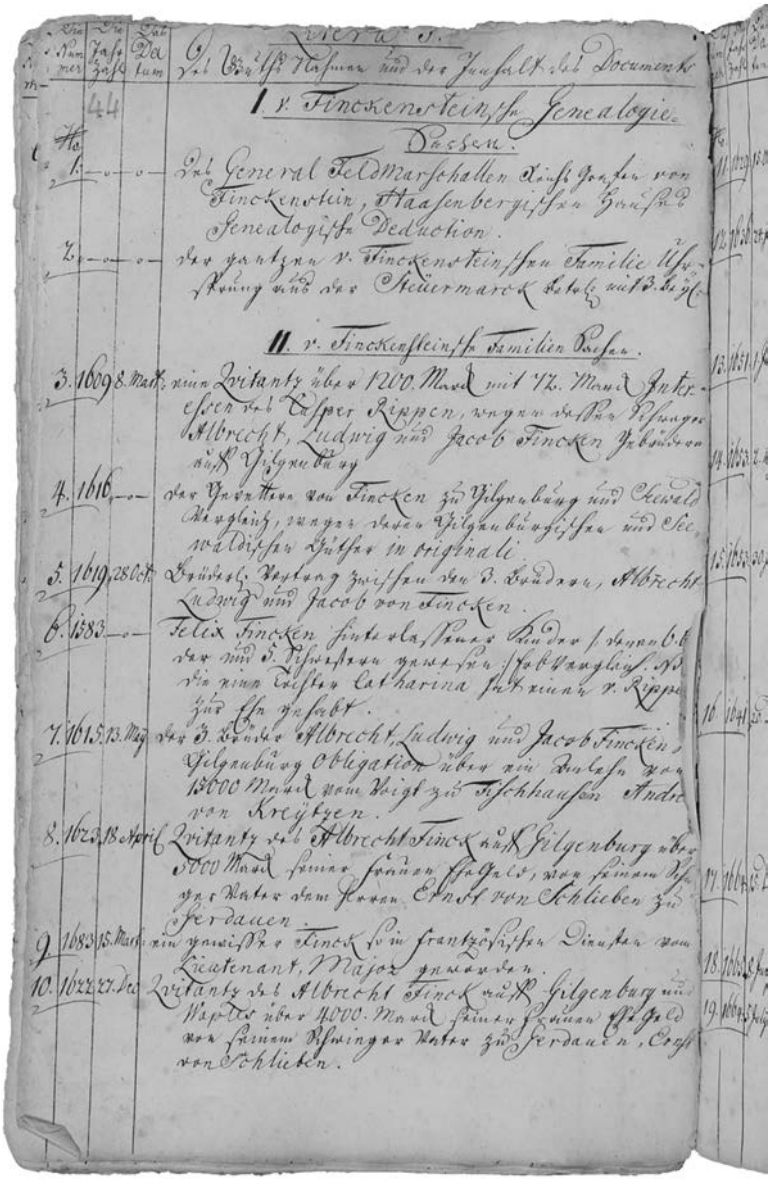

Ilustracja 41. Spis akt rodzinnych ujętych w aktach starostwa dziedzicznego w Dąbrównie

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1441, [Spis dokumentów z XIV–XVII w. dotyczących poszczególnych majątków według układu alfabetycznego w starostwach: Gilgenburg, Hohenstein, Deutsch Eylau, Neidenburg, Osterode], s. 44.

Oznaczenie: Familien-Archiv Fach A Nro IV można uznać za najdawniejszą sygnaturę wskazującą typ archiwum oraz literowe oznaczenie szuflady (*Fach*). Pod pozycją IV wskazanego wykazu registratury znalazły się obok wspomnianej korespondencji również Acta des Dreissighuben-Waldes, Privilegia, Vergleiche, Grenzstreite, Contributions und Allodifications – Auferlegung und Lehn-Canon enthaltend[419], a z numerem III: Acta betreffend die Erhebung der Finck von Finckenstein Familien in den Reichsgrafenstand.

Kolejny typ sygnatur związany jest z odnalezieniem akt starostwa dąbrówieńskiego przez sędziego sądu okręgowego w Młynarach Georga Conrada, genealoga i historyka dziejów Prus Wschodnich, znanego z wielu publikacji źródłowych. W 1884 r. w czasie kwerend w królewieckim Sądzie Najwyższym (*Königliche Oberlandesgericht*)[420] wydobył on materiały zlikwidowanego w 1832 r. starostwa dziedzicznego w Dąbrównie i dzięki jego staraniom zostały one w 1885 r. przejęte przez Archiwum Państwowe w Królewcu. Opublikował spisy akt stanowiące podstawę przejęcia owych materiałów przez dyrektora archiwum królewieckiego Rudolfa Philippiego. Pierwszy dokument stanowił spis sporządzony jeszcze przez sędziego dawnego starostwa dąbrówieńskiego Rosteka jako przekazującego 29 lutego 1832 r. materiały do sądowej instancji wyższej w Królewcu. Kolejny spis (Verzeichnis II) uwzględniał dokumenty i akta, które nie zostały ujęte w spisie Rosteka. W uwagach ze strony Archiwum Państwowego w Królewcu, powołującego się na decyzję prezydenta Sądu Najwyższego w Królewcu, odnotowano brak przyjęcia dwóch jednostek (z pierwszego spisu: Radomkenschen Hufenschoß Protokolls sub. R. IV, a z drugiego: Groschkensches General-Huben--Schoß-Kommissions-Protokoll z 1717 r.)[421].

Akta rodzinne ujęto pod literą Fa wśród akt starostwa dziedzicznego. Do stosowanego oznaczenia literowego Fa dodawano dokładniejszy wyróżnik w postaci cyfr rzymskich: I–XXVI, oznaczających tytuły jednostki archiwalnej.

---

[419] APO, AF, sygn. 42/385/2, Acta des Dreissighuben-Waldes, Privilegia, Vergleiche, Grenzstreite, Contributions u. Allodifications, Auferlegung und Lehn-Canon enthaltend.

[420] Pokłosiem prowadzonych kwerend jest książka: G. Conrad, *Geschichte der Königsberger Obergerichte*…

[421] *Idem*, *Zwei Verzeichnisse*…, s. 136–152.

Na uformowanych w trakcie prac porządkowych w Archiwum Państwowym w Królewcu jednostkach archiwalnych, trwale zszytych, widnieją zatem sygnatury odtwarzające układ nadany dokumentom i aktom w momencie ich przekazywania do sądu wyższej instancji w Królewcu. Dzięki publikacji spisów przez G. Conrada w 1895 r. można dokonać porównania obecnej zawartości zasobu przechowywanego w Archiwum Państwowym w Olsztynie z jego stanem w momencie przekazania akt z Dąbrówna do królewieckiego Sądu Najwyższego (*Königliche Oberlandesgericht)* w 1832 r. oraz stwierdzić stan jego zachowania w zasobie Archiwum Finckensteinów (sygn. 42/385/1441).

Tabela 4. Fragment spisu dokumentów i akt przekazanych z królewieckiego Sądu Najwyższego do Archiwum Państwowego w Królewcu z uwzględnieniem jednostek archiwalnych przechowywanych obecnie w Archiwum Finckensteinów

Lp.	**Numer pozycji w spisie Rosteka z 29 II 1832 r.**	**Wyszczególnienie dyplomów i dokumentów etc.** **F. a.**	**Rok**	**Obecna sygnatura APO (odnotowana przy zachowanych j.a.)**
1	I	Finkenstein und Birkhansche Stipendien Sachen	1762	385/1472
2	II	von Finkensteinsche Familien Sachen	1609	–
3	III	Die Erhebung in den Reichsgrafenstand Genealogische Deduction der Familie Testamente, Exdivisiones	1710	385/10
4	IV	Herrn Carl Reinhold Grafen von Finkenstein in Frankfurt nachgelassener Frau Witwe geborne de Dobrzinski Aliment und Gegenvermachung betreffend	1721	–
5	V	von Finkensteinsche Mitbelehnung der Gilgenburgschen mit den Schoenberg-Finkenstein und Dt. Eylauschen Linien	1732	–
6	VI	Exdivisions Actus des Friedrich Reinhold Grafen von Finkenstein auf Gilgenburg, wegen seiner Kinder zweiter Ehe mütterlichen Anteils de anno	1733	–

Tabela 4. cd.

Lp.	Numer pozycji w spisie Rosteka z 29 II 1832 r.	Wyszczególnienie dyplomów i dokumentów etc. F. a.	Rok	Obecna sygnatura APO (odnotowana przy zachowanych j.a.)
7a	VII	Die hierüber bis 1739 geführte Vormundschaftsrechnung	–	–
7b	VIII	Exdivisions Actus der Immobilien nach dem Tode des Tribunal-Rat von Finkenstein de anno	1747	385/20
8	IX	Anschläge der sämmtlichen Gilgenburg, Jankendorff, Wittmannsdorff und Dublinschen Güter de anno	1745	385/19
9	X	Des Herrn Friedrich Conrad Reichsgrafen von Finkenstein Credit-Wesen betreffend	1747	–
10	XI	Die Acta wegen der Erbforderungen der Enkelin Sophia Henriette Susanna geborne und verehelichte Gräfin von Finkenstein und Sophia Charlotte verwitwete Tribunals-Rätin Gräfin von Finkenstein nach dem Großvater dem Tribunals-Rat Friedrich Reinhold Grafen von Finkenstein de anno	1747	–
11	XIV	Ein Fascikel Ehepakten der gräfl. von Finkensteinschen Familie seit 1733	–	–
12	XIV*	Acta Manualia in caus. des Königl. Officii fisci c/a das Erb Haupt-Amt Gilgenburg, das strittige Ius mulctae betreffend	1800	–
13	XV	Acta die Schuldforderung des gräfl. Gilgenburgschen Hauses an den Grafen auf Babzins von 5000 rthlr.	1750	–
14	XVIII	Acta wegen Läutens beim Absterben der gräflichen Familie	1773	–
15	XIX	Acta die Korrespondenz mit dem Herrn Kanzler, Reichsgrafen von Finkenstein, wegen der demselben aus dem Archiv herausgegebenen Documente und Acten	1802	385/1 z lat 1803–1831

Lp.	Numer pozycji w spisie Rosteka z 29 II 1832 r.	Wyszczególnienie dyplomów i dokumentów etc. F. a.	Rok	Obecna sygnatura APO (odnotowana przy zachowanych j.a.)
16	XX	Manual Acten in Sachen des Herrn Kanzlers etc. von Finkenstein c/a Magistrat und Kämmerei zu Gilgenburg, die jederzeit zur Hälfte an die lehnsherrliche Gilgenburgsche Kasse zu diktierenden Strafen betreffend	1801	–
17	XXI	Acta das Testament der Oberforstmeisterin Baronin von Seydlitz geborne von Kalnein und die Fundirung eines Familien Fräulein Stifts, auf welches die gräflich von Finkenateinsche Familie Gilgenburgschen Hauses gleichfalls Anwartschaft hat.	1809	–
18	XXII	Simple Abschrift eines Vergleichs zwischen der Witwe des Obrist Lieutenant von Finkenstein, des von Finkenstein Gilgenburgschen Hauses	1756	–
19	XXIII	Acta das gräfl. von Finkensteinsche Familien-Gewölbe in der Johannisburgschen Kirche betr.	1811	–
20	XXIV	Beilagen zu der Verhandlung vom 18. August 1813 in der Graf von Finkensteinschen Nachlaß-Sache in einem Bande	–	–
21	XXV	Acta den Ankauf des in den Grenzen der Schloßfreiheit liegenden Thorschreiberhauses	1817	–
22	XXVI	Acta die Besetzung der 2. Assessor-Stelle und eines Hülfsarbeiters beim Erb-Haupt-Amte	1820	–

* W spisie Nr. 2 (Verzeichnis II) został ujęty pojedynczy dokument pochodzący z luźnych fragmentów zasobu registratury (*aus losen Piecen*).

Źródło: G. Conrad, *Zwei Verzeichnisse von Archivalien des ehemaligen Erbhauptamts zu Gilgenburg*, „Altpreussische Monatsschrift" 1895, Nr. 32, s. 144–146; APO, AF, sygn. 42/385/1441, [Spis dokumentów z XIV–XVII w. dotyczących poszczególnych majątków według układu alfabetycznego w Erbamtach: Gilgenburg, Hohenstein, Deutsch Eylau, Neidenburg, Osterode].

Analiza przedstawionego wyżej zestawienia akt rodzinnych w spisie Rosteka ujętych pod literą Fa dowodzi braku materiałów o numerach XII, XIII, XVI i XVII. Część dokumentów mogła zostać wpisana pod tymi samymi numerami, jak to można zaobserwować pod pozycją XIV. Zatem na przykład sygnatura: Fam. Archiv. Sub Fa No I odnosi się do wykazu Rosteka. G. Conrad, dziękując Archiwum Państwowemu w Królewcu za możliwość druku obu spisów, zaznaczył, że część materiałów dawnego starostwa dziedzicznego znajduje się w prywatnych rękach, przeważnie w okolicy Dąbrówna, co jest trudne do wykrycia. W przypisie wskazał, że nadal w Witramowie koło Ostródy znajdują się akta tamtejszych dóbr rycerskich oraz akta rachunkowe administracji dóbr dąbrówieńskich obejmujące okres rachunkowy 1757–1758[422].

W Archiwum Państwowym w Królewcu zasób dąbrówieńskiego starostwa dziedzicznego Finckensteinów tworzył repozyturę 42 (Pr.St.A. in Kgb. Rep. 42), w ramach której niektóre jednostki ułożono zgodnie z numeracją wynikającą z liczby porządkowej spisu Rosteka, ale można dostrzec również podział akt na kilka grup rzeczowych. W części dotyczącej spraw rodzinnych (Fa) występuje zatem jeszcze jeden typ sygnatury, o numerze 955, widniejący na trzech jednostkach archiwalnych o sygnaturach: APO, AF, 42/385/10; APO, AF, 42385/19; APO, AF, 42/385/20 (poz. 3, 7b, 8 wykazu Rosteka – zob. tabela 4). Z nieznanych powodów, na które mogły mieć wpływ trudności lokalowe Archiwum Państwowego w Królewcu, materiały trafiły z powrotem do Dąbrówna, gdzie zastała je druga wojna światowa. Po zakończeniu działań wojennych zostały zabezpieczone i przewiezione do Archiwum Państwowego w Olsztynie.

Wydzielenie poszczególnych typów archiwów nie jest zadaniem łatwym, gdyż niejednokrotnie kancelaria dworu spełniała zadania kancelarii starostwa, a kancelaria starostwa zaangażowana była w sprawy rodzinne. W związku z powyższym akta starostwa dziedzicznego „wrastały" w archiwa rodzinne. Na przykład Albrecht Christoph Finckenstein, który zrzekł się urzędu starosty dziedzicznego w Szymbarku wskutek procesu z Polentzami, nakazał sporządzić kopie, przy czym, po wyjęciu oryginałów dokumentów i akt należących do urzędu, włączył je do *Familienarchiv* jako dział *Erbhauptmannamt* Szymbark[423].

---

422 G. Conrad, *Zwei Verzeichnisse*…, s. 142.

423 Zob. podrozdział 3.2. *Archiwum władztwa zwierzchniego*.

Wśród materiałów rodzinnych znajdowały się akta o charakterze publicznym i proweniencji państwowej. Archiwa te podlegały częstym podziałom między spadkobierców pierwotnych właścicieli, a także przechodziły w obce ręce wraz z dobrami i w związku z koligacjami małżeńskimi zmieniały właścicieli. W Archiwum Finckensteinów mamy zatem dzięki publikacji G. Conrada ślady obecności materiałów Kanitzów (von Canitzsches Testament aus 7 fol. z 1709 r.), Seydlitzów (Acta das Testament der Oberfortmeisterin Baronin von Seydlitz geborene von Kalnein und die Fundirung eines Familien Fräulein Stifts, auf welches die gräflich von Finckensteinsche Familie Gilgenburgschen Hausens gleichfalls Anwartschaft hat z 1809 r.), Jaskich (Jaschki Familien-Sachen betreffend z 1693 r.), Rosenów (von Rosensche Familien-Sachen z 1685 r.), Rautenów (Rautensche Familien-Sachen z 1669 r.), Kreytzenów (2 genealogische Uebersichten der Familien von Kreutzen u. von Rappen 3 Bl.)[424], wchodzące w skład nowych archiwów.

Po zakończeniu drugiej wojny światowej tereny Prus Wschodnich zajęli Rosjanie stacjonując w tamtejszych domach, dworach, rezydencjach i pałacach. Ich przemarsz pozostawił tragiczne piętno na zasobach wschodniopruskich rodów szlacheckich, których członkowie opuścili rodzinne strony przed zbliżającym się frontem; nie wszystkie zasoby polskim służbom udało się uratować. W 1945 r. władze polskie rozpoczęły wydawanie rozporządzeń i dekretów, które miały zabezpieczyć opuszczone majątki przed ich dewastacją. Przejmowanie akt rodzinnych umożliwił okólnik Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z 14 lutego 1946 r., opracowany w porozumieniu z Wydziałem Archiwów Państwowych[425]. W praktyce wyglądało to tak, że delegaci archiwów państwowych jeździli od dworu do dworu i zabierali ciężarówkami zachowane materiały[426]. Po utworzeniu w 1948 r. Archiwum Państwowego w Olsztynie rozpoczęto prace nad gromadzeniem zasobu oraz jego opracowaniem. Żadne z wytworzonych przez poszczególne rodziny Finckensteinów archiwów, czy to domowych, czy też zamkowych lub

---

[424] *Ibidem*, s. 143–152.

[425] A. Przywuska, *Akta podworskie*…, s. 168.

[426] K. Wróblewska, *I zabytki mają swój głos* [w:] M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich. Dobra utracone i ocalone?*, Olsztyn, 2001, s. 25.

pałacowych, nie zachowało się zatem w całości. Było to spowodowane naturalnym brakowaniem, któremu uległy akta w ciągu wieków, narażone na pożary zamków i dworów, zmiany właścicieli, koligacje małżeńskie i działania wojenne, szczególnie pod koniec drugiej wojny światowej.

Układ akt w archiwum państwowym określił okólnik nr 19 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 18 maja 1953 r.[427] Wprowadził on schemat układu akt rodzinnych. W sześciu ustalonych grupach czwartą stanowiły akta osobiste i rodzinne, których pojęcie było znacznie węższe niż *Familienarchiv*. Nie obejmowało ono już: 1) akt prawno-majątkowych (tytułów prawnych), które były wyrazem stosunków majątkowych; 2) akt rodzinnych w zakresie dziedziczenia i sprzedaży majątków; 3) sprawowania funkcji publicznych i zwierzchnich.

Znaczna pozycja rodu stanowiła o narastaniu dużej liczby akt rodzinnych. Zachowała się jednak tylko nieznaczna część zasobu archiwum rodzinnego Finckensteinów, która może dać ogólny obraz procesów archiwotwórczych występujących w ich archiwach rodzinnych.

3. Archiwum władztwa zwierzchniego

Archiwum władztwa zwierzchniego Finckensteinów tworzą akta spraw patronackich, a więc powstałych w związku ze sprawowaniem opieki i zarządu nad kościołami, szkołami i szpitalami, jak również akta spraw dokumentujących czynności administracyjne i sądownicze okręgu starościńskiego w związku z posiadami uprawnieniami starosty dziedzicznego (*Erbhauptmann*). W badanym Archiwum zachowały się akta pochodzące z trzech starostw dziedzicznych: Dąbrówna, Iławy i Szymbarka, w których Finckensteinowie sprawowali jednocześnie funkcje patrymonialne. Wyodrębnienie akt powstałych w wyniku wykonywanych czynności patrymonialnych i starościńskich jest trudne wskutek skupienia obu typów władzy w jednym ręku – Finckensteinów, a czasami niemożliwe z uwagi na zrośnięcie akt oraz ich fragmentaryczny lub szczątkowy stan zachowania.

---

[427] *Instrukcja o porządkowaniu archiwaliów podworskich* [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r.*, oprac. M. Bielińska, A. Paśnikowa, Warszawa 1962.

Wykonywane funkcje zwierzchnie wynikały z odstąpienia lennikowi przywilejów królewskich (regalia). Właściciel w swoim majątku posiadał prawo sądzenia wolnych i drobnej szlachty, prawo opieki (patronatu) nad kościołami, szkołami i instytucjami charytatywnymi (dobroczynnymi), jak szpitale, sierocińce, domy dla dzieci i starców. Akta powstałe w wyniku tych czynności tworzyły zazwyczaj osobne archiwum. Przechowywano je w pomieszczeniach sądu patrymonialnego *(Gräflich von Finckensteinschen Patrimonial-Gerichts Registraur*) lub w siedzibie lennika, gdzie narastały obok akt rodzinnych (*Hausarchiv*, *Familienarchiv*, *Schlossarchiv*). Za szczególnie ważne uważano archiwum czynności zwierzchnich, wynikających z nadanych uprawnień starosty dziedzicznego, ponieważ gromadzono w nim, oprócz wyroków sądowych i akt administracji sądowej – testamenty i umowy, które mieszkańcy w obawie przed zagubieniem lub zniszczeniem oddawali na przechowanie. Bardzo często archiwa te sięgają czasów krzyżackich, zależnie od daty pierwszego nadania majątku lub ziemi w danym okręgu[428]. Archiwum władzy zwierzchniej tworzyły również wilkierze[429], recesy, a więc protokoły i uchwały sądu patrymonialnego, rachunki kościołów, duplikaty ksiąg kościelnych, reskrypty i zarządzenia w sprawach wojskowych, policyjnych i sanitarnych.

Finckensteinowie wraz z nadanym w lenno majątkiem otrzymywali przywileje związane ze sprawowaniem władzy patrymonialnej, a zatem:

a) prawo patronatu, czyli założenia kościoła, sprawowania opieki i nadzoru nad kościołem, szkołami przykościelnymi, szpitalami, dostarczenia do ich budowy i remontów materiałów oraz ich utrzymania, prawo wyboru personelu (organistów, rektorów) opłacanego z dziesięcin, przyjmowania uwierzytelnionych duplikatów ksiąg metrykalnych parafii (od wejścia w życie *Allgemeine Landrecht für die preussischen Staaten* w 1794 r.);

---

428 Najstarszy zarejestrowany wpis dotyczący nadań ziemi pochodzi z 1315 r., z odwołaniem do numeru foliantu z kancelarii krzyżackiej (Fol. [Nr.] vom Orden); zob. zachowany od s. 154 fragment księgi obejmującej nadania i zapisy majątkowe: Der Kleinen Freyen Verschreibungen, którego ostatni wpis został sporządzony w 1572 r., APO, AF, sygn. 42/385/59, Der Kleinen Freyen Verschreibungen u.a. in den Ämtern Deutsch Eylau, Hohenstein, Preussisch Mark, Osterode.

429 APO, AF, sygn. 42/385/132, Willkür der Stadt Deutsch Eylau in 52 Artikeln, 1566; sygn. 42/385/140, Neue Willkür der Stadt Deutsch Eylau und Abschied belangend die Appelation, 1615.

b) prawo sądu, czyli *ius iurisdictionis*, i pobierania części, zwykle jednej trzeciej, z nakładanych kar i kosztów sądowych (dwie trzecie pobierała władza zwierzchnia lub instancja sądowa odwoławcza);
c) prawo dysponowania ludźmi niewolnymi przypisanymi do majątku lennego (zwanymi *glebae adscripti)*, którym pod groźbą kary nie wolno było majątku opuścić (świadczyli prace za drobną opłatę, deputaty, pomieszczenie dla rodziny, posiadali niewielki dobytek, od którego płacili czynsz).

Prawa te zostały uregulowane w *Allgemeine Landrecht für die preussischen Staaten* wydanym w 1794 r.

W wyniku otrzymanych przywilejów, oprócz sprawowania władzy patrymonialnej w swoich własnych majątkach, Finckensteinowie pełnili również funkcje zwierzchnie nad okręgami starostw dziedzicznych, w których posiadali większość dóbr. Starostwo dziedziczne było urzędem powstałym po sekularyzacji państwa zakonnego w miejsce władzy sprawowanej przez komturów krzyżackich[430], stąd też po sekularyzacji zakonu „naturalną" siedzibą starostów reprezentujących nową świecką władzę stały się zamki krzyżackie, a w zasobie archiwów starostw dziedzicznych można odnaleźć ślady ich działalności osadniczej prowadzonej w oparciu o nadawane wraz z ziemią dokumenty, które urzędnicy zakonni rejestrowali w celach kontrolnych. Zadania i obowiązki starosty dziedzicznego związane były z pełnieniem zarządu nad podległym okręgiem w ramach prerogatyw otrzymanych z rąk władcy państwa, którego był zastępcą i pełnomocnikiem. W ramach tych uprawnień starosta:

a) przejmował od władcy rozkazy i zarządzenia, przekazywał je poddanym okręgu starostwa i egzekwował ich wykonane;
b) reprezentował stany jako współrządzące i doradcze instancje, przeprowadzał wybory deputowanych i delegacji na sejmy i sejmiki, odbierał od nich ślubowania; mógł też sam kandydować;

---

430 W Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem, Hauptabteilung XX: Ordensfolianten, przechowywana jest księga dąbrówieńskiego sądu ziemskiego, rejestrująca 135-letnią działalność sądowniczą, zawierająca wpisy z lat 1384–1519: Schoppenbuch des Landgerichts zu Gilgenburg, später zu Hohenstein, sygn. XX HA, OF, Nr. 89 delta.

c) przyjmował przysięgi wierności nowemu księciu oraz przysięgi służbowe nowo mianowanych urzędników i radnych;
d) sprawował nadzór nad prawidłowym funkcjonowaniem patronatów kościelnych i szkolnych oraz sądownictwem patrymonialnym, zatwierdzając przedkładane księgi rachunkowe (*Kirchen Rechnungen*);
e) sprawował władzę policyjną związaną z zapewnieniem bezpieczeństwa w okręgu starostwa;
f) sprawował władzę sądowniczą nad szlachtą, wolnymi osadnikami i chełmińskimi chłopami oraz mieszczanami w miastach, za wyjątkiem miast i wsi królewskich w jego okręgu oraz najemnego pospólstwa, które podlegało sądom patrymonialnym swoich dziedziców, czyli „małym sądom" (*Kleinere Gerichte*)[431].

Likwidacja wszystkich starostw nastąpiła w 1752 r., jednak szczątkowe formy władzy starosty utrzymały się po 1752 r. wyłącznie w starostwach dziedzicznych. Dopóki rody były w stanie utrzymać całe klucze majątków, terytoria te stanowiły swoiste enklawy administracyjne w strukturze państwa pruskiego. Najdłużej, do 1831 r., a więc do przymusowej licytacji dóbr, starostwo dziedziczne udało się utrzymać Finckensteinom w Dąbrównie. Była to ostatnia w Prusach forma administracji terytorialnej, sprawowana jako dziedziczny urząd nadany w formie lenna. W Iławie Finckensteinowie rządzili do 1784 r., gdy stracili starostwo na rzecz Dohnów, a w Szymbarku do 1721 r., gdy przekazali je Polentzom[432].

3.1. Proces aktotwórczy

Z prawa patronatu wynikało wiele obowiązków względem podległej ludności, między innymi sprawowanie opieki nad kościołami, szkołami, ludźmi biednymi, chorymi. Finckensteinowie w swoich majątkach pełnili podwójne funkcje, zarówno te wynikające z prawa patronatu – związane

[431] M. Bär, *Über die Gerichte in Preußen zur Zeit der polnischen Herrschaft,* „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins" 1904, H. 47, s. 83–93; J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne…*

[432] A. Żeglińska, *Abriss der Geschichte…*, s. 60–62, tam też literatura i zestawienie starostów dziedzicznych Dąbrówna, Iławy i Szymbarka.

z zapewnieniem opieki nad podległą ludnością oraz zapewnieniem porządku publicznego, jak i związane z nadzorem nad realizacją tych obowiązków na mocy otrzymanych uprawnień starościńskich. Zależność tę odzwierciedlają archiwalia, które trudno obecnie wyodrębnić jako powstałe w wyniku sprawowania przez Finckensteinów władzy patrymonialnej czy starosty dziedzicznego. Wyszczególnione powyżej zadania i obowiązki realizowane w ramach posiadanych przywilejów (prerogatyw) posłużą do przedstawienia procesów aktotwórczych. Uwzględniać one będą aktywność instytucji powiązanych, w tym parafii ewangelickich, które oprócz sprawowania funkcji sakralnych odpowiadały za opiekę nad osobami biednymi oraz uczniami szkół przyparafialnych oraz dostarczały informacji demograficznych wraz z przekazywanymi uwierzytelnionymi duplikatami ksiąg metrykalnych[433].

Właściciel dóbr jurysdykcję patrymonialną sprawował na mocy otrzymanego nadania (przywileju). W tym zakresie musiał udokumentować prawa do miejscowości. Starania w tym zakresie potwierdzają dokumenty skompletowane przez Wilhelma Albrechta von Finckensteina w trakcie starań o uzyskanie zgody króla na połączenie parafii we wsi Frednowy z wybudowanym w 1739 r. przez niego kościołem w Rudzienicach. Rezolucja w tej sprawie zawierała w formie odpisu (*extract*) wcześniejsze dokumenty przedstawiające stan prawny miejscowości. Zawiera ona odpis recesu biskupiego, wystawiony we wsi Frednowy 15 lutego 1596 r. na rzecz Hansa Albrechta von Borcka, odpis ugody rodzinnej zawartej przez Oelsnitzów 25 czerwca 1694 r. oraz dokumenty związane z nabyciem praw do wsi przez Wilhelma Albrechta von Finckensteina z Rudzienic[434]. Dokumenty te w formie odpisów wraz z kopią rezolucji oraz kolejno narastającymi pismami dokumentującymi prowadzoną sprawę narastały w kancelarii Finckensteinów

[433] To ostatnie zagadnienie zostało szczegółowo przedstawione w artykule: A. Żeglińska, *Księgi rachunkowe i metrykalne parafii ewangelickich w zasobie Archiwum rodu Finck von Finckenstein,* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2021, nr 116, s. 533–551.

[434] W 1735 r. Wilhelm Albrecht v. Finckenstein, starosta dziedziczny Iławy, przeniósł swoją siedzibę do nowo wybudowanego dworu w Rudzienicach. Jego spadkobierca sprzedał dobra rudzienickie w 1784 r. za 112 tys. talarów Karlowi Ludwigowi Alexandrowi zu Dohna-Schlodien (1758–1838).

do 1767 r.[435], tj. do uzyskania pełnych praw patronackich parafii Frednowy. Wilhelm Albrecht von Finckenstein po zbudowaniu siedziby w Rudzienicach w 1735 r. i wybudowaniu tam kościoła dążył do poszerzenia własności poprzez przejęcie dóbr Frednowy, co dokumentują akta związane z połączeniem obu parafii, jak również księgi rachunkowe parafii Frednowy będącej kościołem filialnym parafii w Iławie, w którym pełnił on funkcje starosty dziedzicznego. Akta obejmują lata 1713–1769, kiedy jurysdykcja patrymonialna należała do rodu von der Oelsnitz. W wyniku tych działań powstała dokumentacja prawno-majątkowa sięgająca 1596 r., w której zgromadzono księgi rachunkowe parafii Frednowy (*Erbhauptamts-Exemplar*), jak również sporządzone uwierzytelnione przez aktuariusza sądowego (zapewne wykorzystującego stanowisko starosty dziedzicznego Iławy) księgi rachunkowe należące do parafii (*Copia K*[irchen] *Koll*[egio] *Exemplar*) z czasów, kiedy jurysdykcja patrymonialna należała do Oelsnitzów[436].

System sądowniczy w starostwach dziedzicznych za czasów książęcych nie uległ zmianie aż do początków XVIII w. Staroście przysługiwało prawo samodzielnego wyrokowania we wszystkich sprawach dotyczących szlachty i chłopów, a w sprawach karnych – wydawanie werdyktów w stosunku do wszystkich mieszkańców podległego mu okręgu. Zgodnie z literą prawa starosta pełnił również nadzór nad podległymi sądami znajdującymi się w jego zasięgu administracyjnym. Należały do nich sądy szlacheckie, miejskie, patrymonialne i komornicze.

Podczas nieobecności w swoim zamku starościńskim, zazwyczaj pochodzenia krzyżackiego (Dąbrówno, Iława, Szymbark), starostów mógł zastąpić zarządca urzędu i jego administrator (*Amtsverweser*), najczęściej jednak był to komendant zamku i registratury urzędu (*Amtsburggraf*), któremu pomagał tzw. pisarz sądu szlacheckiego (*Gerichtsschreiber*), a przy

[435] APO, AF, sygn. 42/385/275, Acta die Combination der Freudnauer und der Reudnitzer Kirche betreffend; APO, AF, sygn. 42/385/276, Vergleich wegen des Juris Patronatus über die Frednausche Kirche, Appelations- und Revisionsurteile darnach.

[436] Księgi rachunkowe parafii Frednowy stanowią *Ambt Exemplar* i posiadają, obok podpisu pastora oraz patrona lennego Samuela v. der Oelsnitza, poświadczenie zgodności z oryginałem, sporządzone przez urzędnika – aktuariusza sądowego (*Actuaris Castrens*), np. Concordare cum Originali, testor Erbambt Deutsch Eylau, den 29-ten Octobr. 1738, APO, AF, sygn. 42/385/343, Fredenausche Kirchen-Rechnungen.

ważniejszych sprawach karnych – zawodowy sędzia z sąsiedniego miasta *(Amtsrichter)*. W sądownictwie szlacheckim szczególną rolę odgrywał sekretarz sądu (*nobilis judici actuarius – Gerichtsaktuarius* lub *Adelicher Gerichtsschreiber*). Odpowiadał on za wpisywanie do ksiąg kontraktów kupna oraz oświadczeń w sprawach finansowych, posagu i zaopatrzenia dzieci (*Quittance*). W znacznie mniejszym stopniu występowały w księgach tak zwane manifestacje (*manifestationes*), oświadczenia, zapisy woli czy postanowień, wizje lokalne (*ocularis inspectio*) oraz obligacje, zarejestrowane w wyniku osobistych skarg (*actiones in personam actio*). Jeszcze rzadsze były obdukcje czy oblacje, protestacje, różne umowy (*pactum de mutti*, *pactum dotalitium*, *parctum confraternitatis*), przywileje, renowacje w sprawach wekslowych. Księgi obejmowały ponadto różnego rodzaju recesy w formie umów porozumiewawczych, notatki o postanowieniach dłużnych, ustne zeznania rzeczoznawcy sądowego, testamenty, tradycje (przekazy danej rzeczy komu innemu z zagwarantowaniem prawa rzeczowego). Wszelkie umowy dotyczące kupna i sprzedaży aktuariusz sądu szlacheckiego zaopatrywał własnym podpisem oraz pieczęcią, a odpisy tych dokumentów – także specjalną klauzulą (*Nach gehaltener Collationierung mit seinem Original, quod attestor* […])[437].

Dominującą formę kancelaryjną sądów patrymonialnych stanowiła księga wpisów obejmująca sprawy procesowe. W aktach sądów patrymonialnych w Szymbarku, Iławie, Dąbrównie, które działały nie tylko jako sąd, ale również jako urząd, zachowały się także akta luźne: korespondencja sądu i załączniki do akt procesowych, oprawne również w księgi, być może podczas archiwalnych prac porządkowych w XIX w. Księgi sądów zawierają także wpisy spraw niespornych i akt wieczystych.

Przywileje lokacyjne, ich potwierdzenia, nadania gruntów, karczem, młynów, kontraktów dzierżawnych, których wystawcami byli wielcy mistrzowie, książęta, królowie, miasta i prywatne osoby – świadczą w swej treści o kancelarii wystawcy, a przez noty naniesione w kancelarii odbiorcy dostarczają informacji o organizacji kancelarii prywatnych. Księgi wpisów

[437] APO, AF, sygn. 42/385/117, [Consignirung der Handwerksleute vor dem 10.XI. wegen der auf die Manufacturen gelegten Quanti]. J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 59.

Ilustracja 42. Forma fizyczna jednostki archiwalnej sprzed konserwacji

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1441, [Spis dokumentów XIV–XVII w. dotyczących poszczególnych majątków według układu alfabetycznego w starostwach: Dąbrówno, Olsztynek, Iława, Nidzica, Ostróda].

i luźne akta dostarczają informacji na temat organizacji kancelarii poprzez swoją formę oraz treść wpisów. Na wielu księgach, poza zasadniczą treścią wpisów, do których księga została założona, odnajdujemy nazwiska oraz funkcje osób je prowadzących, daty mianowania lub wyboru na stanowisko.

Poszczególne pisma po nadaniu sygnatury były luzem układane na półkach, a następnie zszywane, lecz częste zmiany miejsc ich przechowywania wpłynęły na zasób destrukcyjnie. Urzędnicy starostw dziedzicznych wytworzyli wiele doskonałych i różnorodnych pomocy registraturalnych, szczególnie rejestrów i inwentarzy dokumentów oraz pism, które obecnie stanowią jedyny dowód istnienia wielu z nich.

Powszechnym zjawiskiem, charakterystycznym dla praktyki kancelaryjnej, było używanie skrótów. Dzielono je na różne grupy: tytuły, oznaczenia urzędów i nazw władz; oznaczenia orzeczeń i konceptów, związane z procesem przygotowywania pism, adresowaniem i ustalaniem taksy, dotacjami, sprawdzaniem pism i podpisów; odnotowania prezent (potwierdzeń wpływu pisma do urzędu) i protokołowania, oznaczania tytułów spraw, wymiana korespondencji, nadawaniem sygnatur; stosowaniem skrótów w tekście, aktach procesowych i aktach rachunkowych, w tym nazw jednostek miar i wag oraz oznaczeń walutowych[438].

Ciekawy przykład praktyki kancelarii starościńskiej, odpowiadający duchowi tamtych czasów i wiążący się z pracą pisarzy, stanowiła księga zawierająca pełną tytulaturę różnych osób, z którymi urząd prowadził korespondencję, pełne brzmienie tytulatury w adresach lub inskrypcjach listów było wówczas skrupulatnie przestrzegane, ponieważ zdarzało się, że adresat odmawiał przyjęcia korespondencji urzędowej, bo przy jego nazwisku opuszczono lub pomniejszono przysługujące mu tytuły rodowe, stanowe, lub inne wynikające z funkcji i stanowisk. Takie przypadki poczytywano

[438] T. Grygier, *Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych „Etats-Ministerium"*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1965, nr 1, s. 141. Autor przytacza kilka rozwiązań skrótów, stosowanych od XVI do XX w., a mianowicie: *adu. – advocatus*, *Bm. von r. d. st. – Bürgermeister und Rath der Stadt*, *Dm – Dominia*, albo *Doster lub Durchlaucht*, *E.f.g. – Euer furstliche Gnaden*, *E.K.D. – Euer Kurfiirstliche Durchlaucht*, *P.P. – persona publica*, *a.s. – concopit*, *s.c. – anni currentis*, *Xbr – Dezember*, *fl. – Gulden*, *P – Pfennig*, *th, tir – Taler*, *St – Steige lub Stuck*, *VTL – Viertel.*

za uwłaczające godności osobistej adresata. Każdy kancelista, a nawet sam starosta, zobowiązany był więc do ścisłego przestrzegania ustalonej tytulatury. Na pierwszym miejscu owa księga wymienia elektora Fryderyka Wilhelma, „margrafa Brandenburgii, Podkomorzego św. Cesarstwa Rzymskiego, Księcia w Prusiech, Pana na Magdeburgu, Kleve, Bergen etc., etc.", a następnie pozostałe osoby, zgodnie z hierarchią społeczną. Wszystkie one zawierały wiele uniżonych zwrotów[439].

Starosta – chociaż pełnił nadzór nad podległymi sobie sądami, nie stanowił instancji odwoławczej. Apelacje od wyroków tych sądów, jak również od werdyktów starościńskich, kierowano do Sądu Nadwornego w Królewcu. Był on instancją apelacyjną w sprawach rozpatrywanych przez sądy krajowe (ziemskie), miejskie, starościńskie i duchowne (w sprawach małżeńskich) oraz stanowił instancję rewizyjną I i II stopnia, o ile któraś ze stron zażądała zmiany wyroku[440]. W dziedzicznych urzędach starościńskich, przekazywanych na prawach lennych, sprawa apelacji kształtowała się nieco inaczej. Nieprawidłowości w tej dziedzinie występowały bardzo często, a spory wynikające z prawa apelacji rozpatrywane były przez wiele lat. Starostowie dziedziczni, opierając się na przekazanych im prawach, rościli sobie prawo instancji apelacyjnych, w szczególności od wyroków sądów miejskich. Jaskrawe przykłady zatargów o to z miastami występowały w Iławie oraz Dąbrównie.

„W początkach XVIII w. zakres władzy starostów został uszczuplony, ale w urzędach dziedzicznych (Iławy, Dąbrówna i Szymbarka) starostowie nadal – z polecenia królewskiego – rozpatrywali spory majątkowe zaistniałe na ich terenie. Zatargi te rodziły się często na tle nieporozumień spadkowych. Towarzyszyły im wzajemne najazdy sukcesorów na majątki, palenie lasów, dewastowanie drzewostanu i inne zniszczenia, których dopuszczały

---

439 APO, AF, sygn. 42/385/168, Titular-Buch des Erbamts Deutsch Eylau, darinnen derer Amts Einsassen Titul und Nahmen Befindlich z 1673 r. Ciekawy przykład szczegółowej analizy językowej zwrotów grzecznościowych zawiera praca: E. Kucharska, *Anreden des Adels in der Deutschen und der polnischen Briefkultur vom 17. Bis anfangen des 20. Jahrhunderts*, Neustadt 2000.

440 A. Horn, *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säcularisation 1525–1875. Beiträge zur deutschen Rechts-Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Königsberg 1890, s. 1–90.

się skłócone strony. Starosta dziedziczny w dalszym ciągu przeprowadzał dochodzenia i rozstrzygał sprawy sporne. Jego rola różniła się jednak od tej, którą odgrywał on w XVII w. Stał się wyłącznie urzędnikiem królewskim, do którego docierały zarządzenia władz lub Rady Naczelnej i który został zobowiązany do składania raportów z wykonanych poleceń. Nie sprawował już sądów jednoosobowo, lecz w asyście urzędnika kamery skarbowej (*Officium fisci*), reprezentującego interesy panującego i cieszącego się większym niż starosta zaufaniem władcy"[441]. „Pewne zmiany zaszły również w sądownictwie patrymonialnym. Zgodnie z trzecim paragrafem czwartego tomu części czwartej *Kodeksu Fryderycjańskiego* prowadzenie spraw cywilnych i ich dokumentację powierzono justycjariuszowi, mianowanemu przez dziedzica. W sprawach karnych – zgodnie z instrukcją z l września 1751 r. – sam justycjariusz nie mógł wyrokować. Funkcje sądownicze sprawował wówczas w obecności jednej lub dwóch osób, delegowanych na rozprawę z kolegium sądowego[442], ewentualnie w asyście dwóch pisarzy sądów szlacheckich z graniczących ze sobą urzędów domenalnych (komornictw) albo dwóch innych doświadczonych i zaprzysiężonych osób"[443].

Proces powstawania akt związanych z toczonymi sporami sądowymi ilustrować może walka o urząd i archiwum starostwa dziedzicznego w Szymbarku. Zaistniała tam konieczność odwołania się do dokumentów związanych z pierwszymi nadaniami wystawionymi po sekularyzacji Prus, kiedy Szymbark stał się lennem dziedzicznym ówczesnego biskupa pomezańskiego Erharda Questa. Po jego śmierci, w 1531 r., książę Albrecht Hohenzollern przekazał Szymbark w dożywocie biskupowi sambijskiemu Georgowi von Polentzowi – po jego przejściu na protestantyzm – jako rekompensatę za utratę

[441] APO, AF, sygn. 42/385/108, Streit der von der Ölschnitz untereinander um das Gut Freudenthal und begangene Gewalttätigkeiten; J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 63.
[442] Po likwidacji starostw reforma sądownictwa niższego z 28 VII 1751 r. wprowadziła na miejsce jurysdykcji starościńskiej dziewięć kolegiów sądowych pierwszej instancji, obejmujących po kilka komornictw. W skład kolegiów utworzonych w Kętrzynie, Ełku, Nidzicy, Zalewie, Morągu, Pokarminie, Nowym Dworze, Kłajpedzie i Wystruci wchodzili: szlachecki dyrektor urzędu *(adelischer Amtsdirektor*), radca sądowy i pisarz sądu szlacheckiego *(adelischer Gerichtsschreiber*); J. Skibiński, *Starostwa dziedziczne*…, s. 63.
[443] APO, AF, sygn. 42/385/1170, Acta inquisitionalia des Juden Abracham Michael in Sache verübten Pferdediebstahls oder dessen Complicitaet.

dochodów przysługujących mu jako biskupowi katolickiemu. Oficjalne przekazanie urzędu i zamku nastąpiło w 1532 r.[444] Urząd ten, ze wszystkimi uprawnieniami, przeszedł następnie na syna biskupa, Teofila, który 7 lipca 1556 r. uzyskał książęce potwierdzenie przekazu lennego dla siebie i swoich potomków[445]. Na mocy umowy z 5 czerwca 1599 r. odziedziczony spadek podzielili między siebie czterej jego synowie. Friedrich otrzymał urząd szymbarski wraz z zamkiem, Teofil przejął Bałoszyce, Albrecht odziedziczył Habersdorf (Kamieniec), a Alexander osiadł w Łęgowie. Kolejny podział majątku nastąpił 7 stycznia 1640 r., kiedy po śmierci jednego z braci zawarto umowę, ratyfikowaną przez elektora 7 października 1644 r., na mocy której każdy dom Polentzów kolejno przez okres dwóch lat sprawował jurysdykcję całego urzędu. Wykonawstwo sądownictwa i administracja starostwa, chociaż niepodzielne, przechodziły więc co dwa lata z urzędem i aktami od jednego do drugiego sukcesora[446]. W 1655 r. Polentzowie odstąpili siostrzeńcowi Jonasowi Kasimirowi von Eulenburgowi (synowi Elżbiety von Polentz) część zwierzchniej jurysdykcji[447]. W ten sposób administracja lennego urzędu zaczęła stopniowo przechodzić w obce ręce. W 1699 r. znalazła się w rodzinie Finckensteinów, którzy 4 marca 1699 r. nabyli urząd wraz z posiadłościami od zrujnowanego finansowo Ernsta Sigismunda von Schliebena, który wcześniej wystąpił do elektora Fryderyka III z prośbą o zezwolenie na sprzedaż dóbr; 19 maja transakcja została zatwierdzona[448]. Obarczona była jednak wadą proceduralną,

---

[444] APO, AF, sygn. 42/385/772, Acta der Lehns-Commission im Schönberger Justitz--Administrations-Streit, Copia der Königl. Confirmation des Privilegi derer von Polentz über das Ambt Schönberg, s. 5.

[445] APO, AF, sygn. 42/385/536, Vid. Copie der Lehnbriefe von 1556 und dessen Transumpt von 1572 über die Verleihung von Schloss und Ambt Schönberg, s. 2.

[446] APO, AF, sygn. 42/385/536, Vid. Copie der Lehnbriefe von 1556 und dessen Transumpt von 1572 über die Verleihung von Schloss und Ambt Schönberg, s. 2; APO, AF, sygn. 42/385/538, Abschrift der Extracte aus den brüderliche Vergleichen der von Polentz von 1599 und 1640, ihrer Confirmation von 1644 und Wunsch, einen geschw. Gerichtsschreiber zu bestellen.

[447] APO, AF, sygn. 42/385/543, Copie des Kauf-Contracts und Vergleiches wegen des dem Hause Habersdorff zugestandenen Teils der Amtsadministration zw. J.C. Frh. zu Eulenburg… und X-oph von Polentz, Februar 1700.

[448] APO, AF sygn. 42/385/549, Copie der Bitte E.S. Schliebens um Consens zum Verkauf der Schönbergschen Lehnsgüter, die nicht vor dem casus caducitatis stehen, und

bowiem powinna zostać wszczęta przez nowego nabywcę wniesieniem petycji do władcy z prośbą o wyrażenie zgody na jej zawarcie. Fryderyk III w odpowiedzi na prośbę Schliebena wyraził 19 maja zgodę, ale Schliebenowi, na sprzedaż starostwa Ernstowi Finckowi von Finckensteinowi, jednocześnie przypominając o konieczności dopełnienia procedury przez nowego nabywcę. W piśmie do komisji lennej (*Lehnskommission*) z 4 listopada pouczał, że „każdy, kto wchodzi w posiadanie nowych dóbr, musi własnoręcznym pismem ubiegać się u Nas o zgodę […] pod groźbą utraty praw do tych dóbr"[449]. Dlaczego Ernst nie dopełnił formalności związanej z uzyskaniem od władcy nowej inwestytury – nie wiadomo. Josef Kaufmann wskazuje na względy finansowe związane z przygotowaniem dokumentów[450]. Powtórnie o tym wymogu Fryderyk III przypomniał komisji lennej w piśmie z 4 grudnia 1699 r., w którym nakazał, aby powiadomiła ona nowego nabywcę, że uchylanie się od obowiązku obarczone jest karą w wysokości 1000 dukatów. Komisja lenna nakazała Ernstowi Finckowi von Finckensteinowi dostarczenie do 5 lutego 1700 r. kontraktu kupna oraz dawnego przekazu lennego w celu przygotowania nowej inwestytury. Ernst, który sporządził wymaganą prośbę, nie omieszkał zaznaczyć, że zgodę na kupno Szymbarka Fryderyk III udzielił, zatwierdzając sprzedaż dóbr Schliebenowi. A więc nie uważał za konieczny wymóg ubieganie się o kolejną zgodę na tę samą transakcję. 21 czerwca 1700 r. Komisja lenna wydała nową inwestyturę na urząd i dobra w Szymbarku. Mimo to przejście starostwa dziedzicznego w Szymbarku nie obyło się bez sporów i długotrwałego procesu, który prowadzili „wszyscy przeciwko

---

des Pfandrechts auf Klein Heyde an Ernst Finck v. Finckenstein, Consens zum Verkauf d. Schönbergschen Güter, 19 V 1699; APO, AF, sygn. 42/385/548, Copie der Rescripts wegen der Consens-Erteilung zum Verkauf des Schönbergschen Güter durch E.S. von Schlieben an E. von Finckenstein.

[449] APO, AF, sygn. 42/385/543, Copie des Kauf-Contracts und Vergleiches wegen des dem Hause Habersdorff zugestandenen Teils der Amtsadministration zw. J.C. Frh. zu Eulenburg… und X-oph von Polentz. J. Skibiński (*Starostwa dziedziczne*…, s. 48–49) dostrzegł w omijaniu – ściśle przestrzeganego w Prusach w stosunkach feudalnych panujących na Zachodzie – zakazu zadłużania, przekazywania po kądzieli czy też sprzedaży dóbr lennych podobieństwo do polskich stosunków lennych, w których można było je ominąć poprzez wyjednanie sobie u panującego odpowiedniej dyspensy.

[450] J. Kaufmann, *Das Erbamt Schönberg*…, s. 72–73.

wszystkim". A mianowicie: Eulenburg odmówił praw do Habersdorfu hrabiemu Schliebenowi. Schack von Wittenau pozwał Eulenburgów po tym, jak sprzedali oni swoje prawa Schliebenowi. Schlieben pozwał Eulenburga, a Polentz z Jakubowa rościł sobie do Szymbarka prawa, których mu odmawiał Finckenstein, przeciw któremu Polentz wystosował skargę z żądaniem anulowania dokonanego przez niego kupna części Szymbarka od Schliebena. Spór między Polentzami a Finckensteinami prowadzony był przez zwaśnione strony aż do 1721 r. Rozpoczął go administrator starostwa Albrecht Friedrich von Kalnein, który powinien ustąpić ze stanowiska wraz ze zmianą starosty. Powiadomił komisję lenną o nieprawidłowościach związanych z uzyskaną przez Ernsta Fincka von Finckensteina jako nowego nabywcę inwestyturą, dowodząc, że hrabia von Schlieben nie powinien uzyskać zgody na sprzedaż starostwa, ponieważ nie został zakończony spór Polentzów z Eulenburgami. Komisja lenna w raporcie z 28 maja 1703 r. potwierdziła swój błąd w uznaniu dziedziczenia starostwa przez niemęskich przedstawicieli Polentzów, ale jednocześnie stwierdziła, że król uchylił poprzednią inwestyturę, zatem Ernst Finck von Finckenstein otrzymał zupełnie nowe nadanie. Dwór berliński z niewiadomych przyczyn nie nadał biegu sprawie, pozostawiając raport bez procedowania do 1711 r.[451] Później pojawiły się informacje, że stał za tym dyrektor komisji lennej von Perbach, który był przeciwny atakowi na Johanna Wenzela Schacka von Wittenaua, który w momencie nadania Finckensteinowi inwestytury otrzymał tylko zgodę na prowadzenie spraw sądowych starostwa do czasu zakończenia sporu[452]. Fryderyk I powołał zatem kolejną komisję[453], a 19 maja 1711 r. potwierdził w akcie lennym prawa Ernsta Fincka von Finckensteina do szymbarskiego urzędu[454]. Ale Polentzowie z Jaku-

[451] APO, AF, sygn. 42/385/730, Relationen der Commission an den König wegen der Schönberger Amtsadministration und Rescripte darauf in Abschriften, 1703–1711; APO, AF, sygn. 42/385/731, Akten zum Prozess um die Schönberger Jurisdiction, 1703–1711.

[452] J. Kaufmann, *Die Erbamt Schönberg*…, s. 73.

[453] APO, AF, sygn. 42/385/736, Ernennung einer neuen Commission im Schönberger Jurisdiction-Streit, 1711.

[454] APO, AF, sygn. 42/385/751, Vorschlag auf Grund der beiden Berichte der Lehns--Commission, den Kauf des Schönbergschen Amts zu konfirmiren und Finckendorf damit zu belehnen, 1711.

bowa (Kisielickiego) i ich stronnicy uchylali się przed wydaniem archiwum urzędu, a okoliczna szlachta odmawiała posłuszeństwa nowemu staroście[455]. Wobec tego komisja powołana przez Fryderyka Wilhelma I, który w 1713 r. objął tron, postanowiła nałożyć kary finansowe na każdy dom, który nie złoży przed szymbarskim urzędem dokumentów potwierdzających posiadane prawa własnościowe[456]. A w piśmie z 19 października 1714 r. wyznaczyła na 8 stycznia 1715 r. Albrechtowi Friedrichowi von Kalneinowi i Wilhelmowi Albrechtowi Schackowi, synowi zmarłego w 1713 r. Johanna Wenzela, ostateczny termin skompletowania registratury w Szymbarku[457]. Kompletowanie registratury urzędu szymbarskiego kończył reces z 11 stycznia 1715 r. odbioru akt, podpisany z jednej strony przez starostę dziedzicznego Dąbrówna, Iławy i Szymbarka Ernsta Fincka von Finckensteina, a z drugiej – podpułkownika Albrechta Friedricha von Kalneina i brygadiera Wilhelma Albrechta von Schacka. Ci ostatni złożyli przy tym oświadczenie, w którym zapewnili, że dokumenty i akta urzędu zawsze pozostawały w siedzibie urzędu i nie były wynoszone przez nich na zewnątrz (zob. ilustracja 43).

Albrecht Friedrich von Kalnein i Wilhelm Albrecht von Schack opisali zawartość registratury, określając jej losy. W punkcie pierwszym wskazali, że brakująca księga, w której odnotowywano wszystkie przywileje, dokumenty i zapisy dotyczące nadań (*Handfestenbuch*), powinna być w posiadaniu poprzednich właścicieli Szymbarka, tj. Schliebenów lub Eulenburgów, od których nowy nabywca urzędu powinien ich zażądać. W sprawie oryginalnych przywilejów (*Original-Privilegia*) związanych z urzędem orzekli, że mogły zostać przewiezione razem z małą zieloną skrzynią z kościoła w Suszu do Jakubowa Kisielickiego Polentzów. Inne dokumenty dotyczące starostwa szymbarskiego w oryginale lub kopii powinny znajdować się w posiadaniu

---

455 APO, AF, sygn. 42/385/755, Protestation der Einsassen gegen die Verleihung der Jurisdiction an Finckenstein und Bitte an die Commission, diese ad Forium ordinarium zu weisen, 1713.

456 APO, AF, sygn. 42/385/756, Die Commission fordert trotz Protestes… die Auslieferung der Registratur und sämtliche Acten bei 50 fl. Irremissibler fiscalischen Strafe auf jedes Haus, 1713.

457 APO, AF, sygn. 42/385/761, [Rescript an den Verweser v. Ortelsburg v. Kalnein und an Brigadier Schaak in Schönburg der Commision und des Terminus zur Registratur Übergabe 2 Exemplare], 19 X 1714.

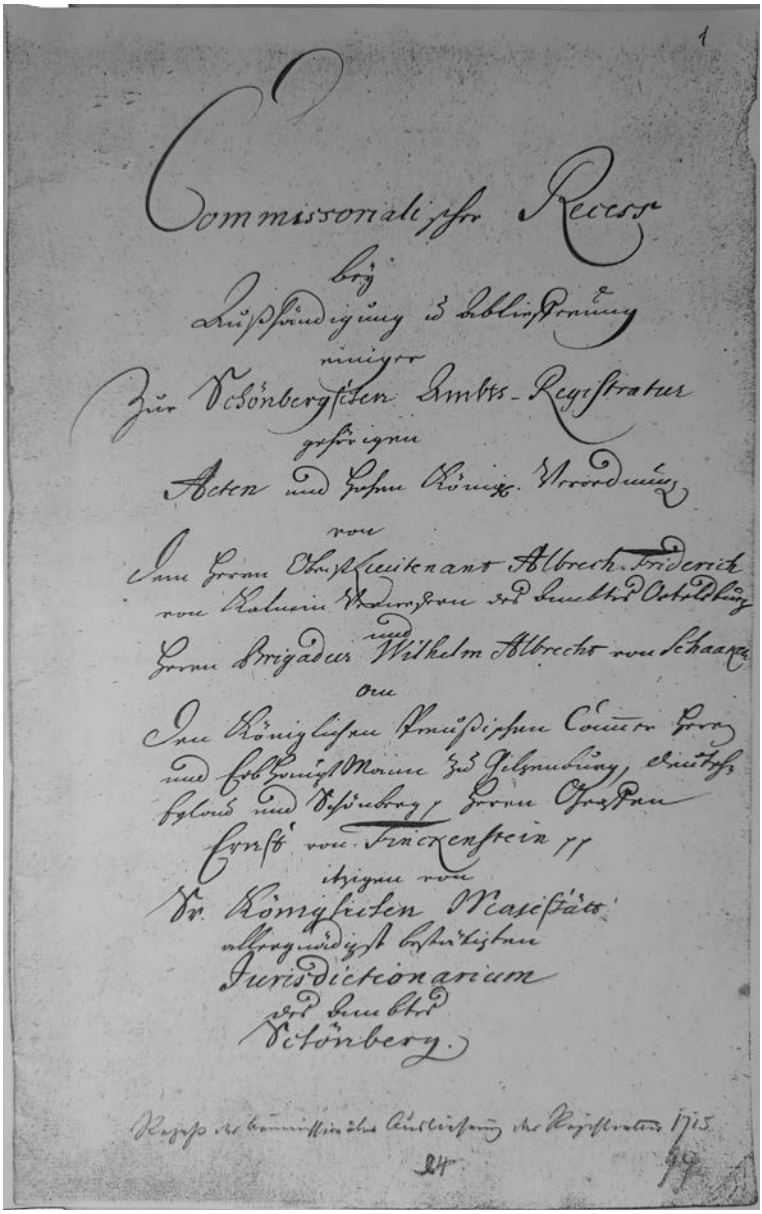

Commissorialischer Recess
bey
Aushändigung u. Ablieferung
einiger
Zur Schönbergschen Ambts-Registratur
gehörigen
Acten und hohen Königl. Verordnung
von
Dem Herrn Obrist Lieutenant Albrecht Friderich
von Kalnein Verwesern des Ambtes Ortelsburg
und
Herrn Brigadier Wilhelm Albrecht von Schaaken
an
Den Königlichen Preußischen Cammer Herrn
und Erbhauptmann zu Gilzenburg, Deutsch
Eylau und Schönberg, Herrn Grafen
Ernst von Finckenstein
itzigen von
Sr. Königlichen Majestät
allergnädigst bestätigten
Jurisdictionarium
des Ambtes
Schönberg.

Recess der Commissarischen Auslieferung der Registratur 1715

24

Ilustracja 43. Reces odbioru registratury szymbarskiej z 11 I 1715 r.

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/530, Commisorialischer Recess bei Aushändigung einiger zur Schönberg Ambts-Registratur gehörigen Acten… an den itzigen Jurisdictionarium des Ambtes, s. 1.

Polentzów z Jakubowa lub Bałoszyc i mogą posłużyć do sporządzenia odpisów. W punkcie czwartym stwierdzili brak księgi, do której wpisywano wszystkie obligacje, kontrakty oraz inne zobowiązania (*Haus und Ingossation--Buch*). W punkcie piątym odnotowali istnienie jednej księgi (*Protocollum Judiciale, Offici castrensis Schoenbergensis*), prowadzonej od 1693 r. za administracji Albrechta Friedricha von Kalneina. Obejmowała ona wpisy dotyczące przeważnie Łęgowa, przemieszane i rozdzielone niezapisanym papierem, nie wszystkie paginowane, niektóre skasowane poprzez przekreślenie. Odnotowali przy tym, że hrabia Finckenstein własnoręcznie zrobił z nich rejestr mający 67 pozycji, który zawierał liczne luki i puste numery. Dostrzegając ten gest, podkreślili, że tego typu praca powinna zostać wykonana przez pisarza. Zatem z polecenia Ernsta Finckensteina przygotowano i przekazano do urzędu szymbarskiego trzy księgi oprawne *in folio*; jedną przeznaczoną na wpisy przywilejów wszystkich lenn (*Handfesten-Buch)*, drugą na wpisy protokołów sądowych (*Gerichtischen Amts-Ptotocoll-Buch*), trzecią do ingrosacji transakcji zawieranych przed urzędem (*Ingrossation-Buch*). W szóstym punkcie wskazali na przechowywane w urzędzie reskrypty i królewskie zarządzenia (*Rescripta und Königlische Verordnungen*), ale obejmujące 10 lat (1705–1714), wraz z dokumentami, które w czasie administracji Kalneina wpłynęły, spisane osobno przez pisarza sądowego i potwierdzone przez komisję. W ostatnim punkcie wskazali akta procesowe (*Process-Acta*), których zachowało się niewiele i obejmowały tylko wskazany okres. Pisarz sądowy sporządzający wykaz oświadczył, że oprócz tych kilku w ostatnich latach wygotowanych dokumentów innych mu do przechowywania nie oddano i nie jest w stanie stwierdzić, gdzie obecnie znajdują się registratura i akta z poprzednich lat[458]. 15 stycznia 1715 r. Polentz, aby uniknąć kosztownego procesu sądowego, wysłał pismo do króla z prośbą o powołanie kolejnej komisji[459]. 20 maja 1715 r. król wydał nowe potwierdzenie nabycia przez Ernsta Fincka

[458] APO, AF, sygn. 42/385/530, Commisorialischer Recess bei Aushändigung einiger zur Schönberg Ambts-Registratur gehörigen Acten… an den itzigen Jurisdictionarium des Ambtes, 1715.

[459] APO, AF, sygn. 42/385/766, Friedrich Wilhelm übergibt dem Hofgericht die Klage der von Polentz, trotzdem er es bedenklich findet, die von seinem Vater erteilte Concession sofort aufzuhaben, 1715.

von Finckensteina dóbr w Habersdorfie i Szymbarku, aby posiadłości te nie stały się przedmiotem następnego konfliktu. Z kolei 16 grudnia 1716 r. Ernst Finck von Finckenstein złożył memoriał zawierający skargę na Polentza z Jakubowa z żądaniem powołania nowej komisji, aby móc przed nią dowieść, że pisma urzędowe powinny być pieczętowane herbem Finckensteinów, skoro administracja szymbarska stała się własnością Ernsta Finckensteina, a Habersdorf należy do jego bratanka, generała-porucznika Albrechta Konrada. Podkreślał, że zaistniała sytuacja stanowi kazus, skoro wasal na swoim lennie musi posługiwać się herbem innego szlachcica. W odpowiedzi król 11 stycznia 1717 r. wydał reskrypt, nakazujący, aby odtąd urząd w Szymbarku zamiast dotychczasowych prywatnych pieczęci używał wyłącznie pieczęci królewskiej[460]. Król wprowadzeniem pieczęci królewskiej jako urzędowej pozbawił starostwo dziedziczne w Szymbarku i wszystkie uprawnienia z nim związane charakteru prywatnej własności, nadał mu cechy zwykłego urzędu królewskiego, a nie lennego z osobistym herbem właścicieli. 10 listopada 1717 r. król odnowił dawny przywilej lenny wydany przez Albrechta Hohenzollerna biskupowi sambijskiemu Georgowi von Polentzowi; a dwa dni później powołał trzecią komisję lenną[461]. Ze strony Finckensteinów spór kontynuował Albrecht Christoph, syn zmarłego 12 sierpnia 1717 r. Ernsta. 26 lipca 1721 r. zrzekł się on dwóch trzecich praw do starostwa dziedzicznego w Szymbarku, do których agnaci Polentzów pretendowali[462]. Zrezygnował z urzędu, ale nie z akt obrazujących stoczoną walkę. Nie wydał wszystkich

[460] APO, AF, sygn. 42/385/771 [Finckenstein Memorial über die Unstatthaftigkeit im Amt Schönberg noch das Polentzsche Wappen und sigel zu gebrauchen, da die Families chon fast alle Güther veralienirt habe], 1716; APO, AF, sygn. 42/385/773 [Kgl. Rescript, dass beim Amt Schönberg hinfüro das Kgl. Siegel allein und weder einer noch der andern Familie Privat-Retschaft weider gebraucht warden sollen], 1717; APO, AF, 42/385/774, Copie der Verstellung der III. Lehns-Commission an den König, eine neue Vommission zu ernennen, die angebl. Rechte der Polentz auf die Amtsjuridiction… einer neuen Disquisition unterziehen würde, 1717.

[461] APO, AF, sygn. 42/385/774, [Copie der Verstellung der III. Lehns-Commission an den König, eine neue Vommission zu ernennen, die angebl. Rechte der Polentz auf die Amtsjuridiction einer neuen Disquisition unterziehen würde], 1717.

[462] APO, AF, sygn. 42/385/777, Resignation des von Finckenstein auf die strittige Jurisdiction, die Verschreibung von 1711, dass Archiv dazu, aber auch auf die Alternation, 1721.

z trudem zdobytych dokumentów i ksiąg, część nakazał skopiować i włączył do swojego archiwum rodzinnego jako dział – *Erbamt Schönberg*, który obecnie znajduje się w Archiwum Państwowym w Olsztynie, stanowiąc ważną część zasobu Archiwum Finckensteinów. Przedstawiona rekonstrukcja procesu aktotwórczego związanego z przepływem informacji, utrwalonej w postaci dokumentacji, umożliwia przeprowadzenie badania kolejnego etapu procesu archiwotwórczego – archiwizacji, Jest on głównym celem badania procesu archiwotwórczego i stanowi o spoistości całego procesu. Dostrzec należy, że ważną częścią sporu były pertraktacje prowadzone przez obie strony z dworem królewskim, o których zachowane dokumenty nie informują, ale niewątpliwie potwierdzają istnienie zakulisowych działań przez wszystkie strony konfliktu.

3.2. Proces archiwizacji

W registraturze urzędu starościńskiego gromadzono i przechowywano wszelkie dokumenty i akta z terenu starostwa, a zatem kopie uwierzytelnionych nadań, cesji, sprzedaży, testamentów, umów, recesów wszelkich czynności prawnych. Wszystkie one dopiero z chwilą zapisu do rejestru starościńskiego – tak zwanej ingrosacji – stawały się prawomocne. Archiwa starościńskie odpowiadały na różne kwerendy, a nawet wypożyczały akta innym urzędom. Zawierały niezwykle cenne materiały, gdyż księgi tego urzędu były jednocześnie księgami wpisów. Urzędy starościńskie zobowiązane były również do dostarczania Radzie Naczelnej odpisów dokumentów, które miały wartość historyczną (na podstawie tych cennych materiałów w latach siedemdziesiątych XVII w. M. Prätorius pisał kronikę pruską)[463]. Toteż dla zabezpieczenia swoich przywilejów i innych dokumentów przed zaginięciem nie tylko szlachta, ale również mieszkańcy miast i wsi oblatowali je w księgach starościńskich. Jeżeli właściciel majątku był starostą i do tego pełnił tę funkcję dziedzicznie, to posiadał prawo sądzenia wolnych osadników i drobnej szlachty, prawo patronatu nad kościołami, szkołami i instytucjami charytatywnymi, takimi jak szpitale, sierocińce, domy

[463] APO, AF, sygn. 42/385/41, Canton-Instruction und Dienstbestimmung.

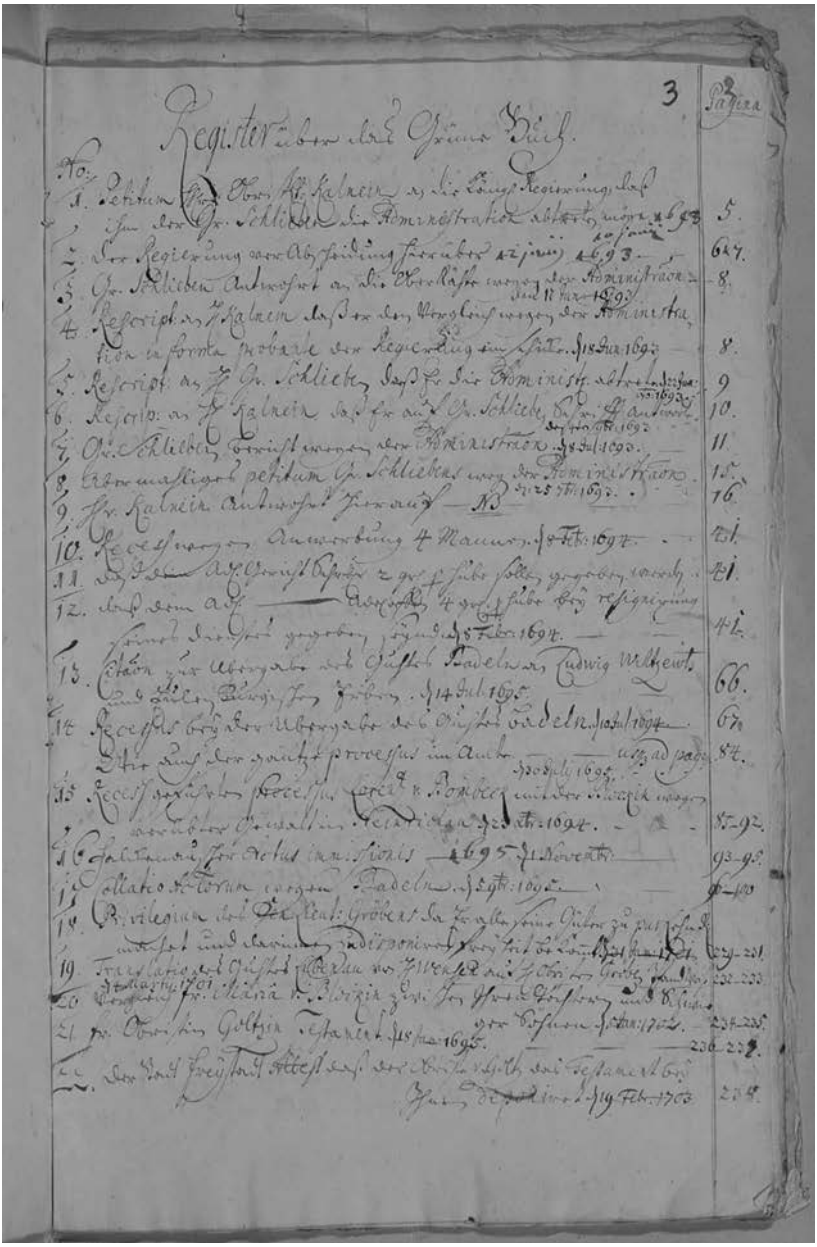

Ilustracja 44. Rejestr ksiąg starostwa szymbarskiego

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/532, Register über zwei Schönbergische Ambtsbücher von 1693–1671 und Specyfication der im Ambte vorhandenen Acten von 1705–1721 und 9 Rescripta, s. 1.

starców. Akta powstające w wyniku pełnienia tych czynności zazwyczaj tworzyły osobne archiwum. Przechowywano je w pomieszczeniach sądu patrymonialnego lub razem z aktami rodzinnymi[464].

Rejestry akt archiwum starosty dziedzicznego Iławy, w którym przechowywano wszystkie anteriora urzędu, wskazują, że dokonywano w nim licznych regestów (wypisów) nadań i przywilejów (począwszy od pierwszych lat panowania zakonu krzyżackiego w Prusach). Zawierały spis dokumentów, w którym odnotowywano formę prawną dokonanego zapisu lub zawartej transakcji (*Copia des primordial Privilegio*, *Copia Handfeste*, *Verschreibung*, *Königl. Confirmation*, *Grenz-Beschreibung*, *Kauf-Kontrakt*, *Königl. Consens über vorstehendes Kauf-Contrakt* – zgoda na zakup, *Inventarium*, *Recess*, *Concess und Provilegio*, *copia einer Pfand-Contrakt*, *Quitanze*), z krótkim podaniem treści i wskazaniem miejscowości, której zapis dotyczył, czasami bez wskazania daty[465]. Do poszczególnych miejscowości prowadzono osobne rejestry, odwołujące się do rejestru głównego, zawierającego spis wszystkich dokumentów[466].

Na mocy postanowień *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* do registratury sądów patrymonialnych Finckensteinów (*Gräflich von Finckensteinschen Patrimonial-Gerichts Registraur*) od 1 czerwca 1794 r. zaczęły wpływać uwierzytelnione duplikaty ksiąg metrykalnych parafii znajdujących się pod ich patrymonialną jurysdykcją[467]. Szczegółowe zasady za-

---

[464] S. Różański, *Formowanie się wielkiej własności w Prusach Książęcych w świetle akt podworskich*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1958, nr 3, s. 226.

[465] APO, AF, sygn. 42/385/44, Register über Deutsch Eylauschen Güter-Original--Documente, zachowany we fragmencie, zawierający spis 37 dokumentów; APO, AF, sygn. 42/385/49, Register der Schriften über die Eylauschen Güter, zawierający 116 pozycji rozpoczynających się od wskazania kopi pierwotnego przywileju: Copia des primordial Privilegji über der Amt und Güter Deutsch Eylau, wystawionego dla Wolfa v. Kreytzena, starosty Ostródy w 1560 r., kopii (*vidimiat*) tegoż samego pierwotnego przywileju sporządzonego w 1675 r., potwierdzenia (*confirmation*) tegoż przywileju przez króla Polski Zygmunta Augusta z 1564 r. i rejestrujących kolejne zapisy oraz transakcje do ok. 1710 r.

[466] APO, AF, sygn. 42/385/45, Register der Culmischen Schriften von 1662–1683, zachowany tylko dla *Rothe Krug und Mühle bei Eylau oraz Gulbinen*.

[467] APO, AF, sygn. 42/81/20, Evangelische Kirche zu Jäskendorf (Diözese Mohrungen), Duplicate der Kirchenbücher, s. 2–17. Zachowane potwierdzenia przekazania duplikatów ksiąg pochodzą z lat 1799–1866. Po likwidacji starostwa w Szymbarku, tj. od

wierał: *Neunter Abschnitt. Von der Verwaltung der Güter und des Vermögens der Pfarrkirchen, Eilfter Titel. Von den Rechten und Pflichten der Kirchen und geistlichen Gesellschaften*[468]. Dane zawarte w księgach stanowiły ważne źródło informacji nie tylko dla duchownych i właścicieli jurysdykcji patrymonialnej, ale również dla administracji państwowej, którą w terenie reprezentował starosta dziedziczny (*Erbhauptmann*).

Tabela 5. Wykaz ksiąg metrykalnych sądu patrymonialnego w Szymbarku zachowanych w Archiwum Finckensteinów

Lp.	Parafia	Registratura sądu patrymonialnego Finckensteinów
1	Ząbrowo (Sommerau)	1. 1799–1800 2. 1801–1802 3. 1805–1812 (w tym dwurocznikowe) 4. 1813–1814 5. 1815–1816 6. 1817–1818 7. 1819–1820 8. 1821–1822 9. 1823 10. 1824
2	Laseczno (Herzogswalde)	1. 1799–1800 2. 1801–1802 3. 1813–1814 4. 1815–1816 5. 1821–1822 6. 1823 7. 1824

Źródło: opracowanie własne.

1824 r., duplikaty jaśkowskich ksiąg metrykalnych były przekazywane do sądu powiatowego w Morągu (*Mohrungen Kreisgericht*).

[468] *Duplicat des Kirchenbuchs: §. 501. Der Küster muß ein Duplicat des Kirchenbuchs halten, und darin die von dem Pfarrer eingetragenen Vermerke getreulich abschreiben. §. 502. Am Ende eines jeden Jahres muß der Pfarrer dies Duplicat mit seinem Kirchenbuche vergleichen, und die befundene Richtigkeit darunter bezeugen.*
§. 503. Sodann muß dieses Duplicat bey den Gerichten des Orts verwahrlich niedergelegt werden – zob. *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten*, 1 VI 1794, https://opinioiuris.de/quelle/1623#Sechster_Abschnitt._Von_dem_Pfarrer_und_dessen_Rechten [dostęp: 12 XII 2019 r.].

Do 1848 r. sądami pierwszej instancji były sądy patrymonialne (*Patrimonialgerichte*), w latach 1849–1878 – sądy powiatowe i miejskie (*Kreisgerichte*, *Stadtgerichte*)[469], do których przesyłano za pokwitowaniem duplikaty ksiąg metrykalnych[470]. Finckensteinowie sprawowali sądownictwo patrymonialne w Szymbarku, do którego należały kościoły w Ząbrowie i Lasecznie[471], do 1824 r., zatem do tego roku były przesyłane duplikaty ksiąg metrykalnych do *Gräflich von Finckensteinschen Patrimonial-Gerichts Registraur.* Dualistyczna forma rejestracji: wyznaniowa i cywilna, obowiązywała do końca września 1874 r., od 1 października tego roku weszły w życie przepisy ustawy *Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form die Eheschliessun* z 9 marca 1874 r.[472] Na ich podstawie rejestrację urodzeń, małżeństw i zgonów powierzono specjalnym urzędnikom stanu cywilnego, mianowanym przez władze administracyjne. W Kamieńcu w 1874 r. zaczął funkcjonować Urząd Stanu Cywilnego w Kamieńcu (*Standesamt zu Finckenstein*), obecnie zawierający 18 j.a., tj. księgi urodzeń z lat 1874–1879, księgi małżeństw z lat 1874–1879, księgi zgonów z lat 1874–1879[473].

Finckensteinowie, będący patronami kościołów, jednocześnie z tytułu sprawowanych funkcji starościńskich nadzorowali kościoły w okręgu działania ich jurysdykcji starościńskiej. Zarówno księgi rachunkowe, jak również metrykalne były sporządzane w parafii, ale w celu ich przekazania władzy

---

469 P. Gut, *Ustrój, organizacja i działalność sądownictwa patrymonialnego we wschodnich prowincjach Prus w latach 1740–1849. Studium z dziejów instytucji prawnej*, Warszawa 2013.

470 Wydział zarządu kościołami i szkolnictwa Rejencji w Królewcu (Königliche Regierung. Abteilung für die Kirchen-Verwaltung und das Schulwesen) jeszcze 15 IV 1853 r. zalecił pastorom przekazywanie sądom duplikatów ksiąg metrykalnych wyłącznie za pokwitowaniem, które w celach dowodowych powinno być starannie przechowywanie w registraturze kościelnej – zob. APO, AF, sygn. 42/81/20, Evangelische Kirche zu Jäskendorf (Diözese Mohrungen), Duplicate der Kirchenbücher, s. 19.

471 Kościół w Lasecznie, ufundowany w 1625 r., należał do starostwa iławskiego, od 1692 r. stanowił filię kościoła w Ząbrowie, należącego do starostwa szymbarskiego – zob. M. Toeppen, *Historisch-comparative Geographie von Preussen*…, s. 282–283.

472 *Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschließung vom 9. März 1874*, „Gesetz-sammlung für die königlichen preussischen staaten Deutsches", Nr. 7 (8182), https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/que/normal/que897.pdf [dostęp: 19 XII 2019 r.].

473 Zob. APO, AF, sygn. 42/313/1–18, Standesamt zu Finckenstein (1874–1879) [Urząd Stanu Cywilnego w Kamieńcu, pow. suski].

świeckiej, którą w dobrach prywatnych pełnił pan patrymonialny. W państwie pruskim właściciel ziemski aż do czasu reformy agrarnej z początków XIX w. miał bowiem uprawnienia władzy państwowej, administracyjnej, sądowej i policyjnej. A księgi parafialne dostarczały wielu cennych informacji, co pozwalało na sprawowanie wszystkich form władzy nad podległą ludnością[474].

Dla kościoła w Lasecznie zachowały się po dwa egzemplarze ksiąg rachunkowych z lat: 1730, 1733, 1734, jeden egzemplarz kościelny (*Kirchen--Exemplar*), a drugi władzy zwierzchniej (*Herrschaft Exemplar*)[475]. Egzemplarze przeznaczone dla władzy patrymonialnej sporządzono ozdobniejszym pismem. Nadano im sygnatury Archiwum Państwowego w Królewcu i Gdańsku, skąd zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Olsztynie (zob. ilustracje 45 i 46). Księgi należące do parafii musiały zostać dołączone do zespołu w trakcie prac porządkowych prowadzonych w Archiwum Państwowym w Olsztynie. W utworzonym Zbiorze szczątków zespołów kościołów ewangelickich diecezji suskiej brak jest ksiąg rachunkowych należących do parafii w Ząbrowie[476], które znajduje się z Archiwum Finckensteinów. Obecnie Archiwum Finckensteinów zawiera zatem księgi rachunkowe pochodzące z parafii w Iławie z lat 1620–1798, Frednowach z lat 1713–1769, Ząbrowie z lat 1700–1800, Lasecznie z lat 1715–1749, Kamieńcu z lat 1739–1751, Olbrachtowie z lat 1739–1751 – z lukami; szczegółowy wykaz przedstawia tabela 6.

Na stan zachowania zasobu archiwum urzędu szymbarskiego wpłynęli Polentzowie, którzy przekazując między sobą uprawnienia starościńskie, przewozili również dokumenty i księgi z jednego domu do drugiego w innej miejscowości. W momencie nabycia urzędu i zamku w Szymbarku przez Ernsta Fincka von Finckensteina odmówili oni wydania mu potrzebnych materiałów i ukryli je w różnych miejscach, w tym w znajdującym się pod ich opieką kościele w Suszu. Dopiero groźby, kary, a przede wszystkim konieczność dostarczenia dowodów w postępowaniu prowadzonym przez powołaną przez władcę komisję lenną o ten urząd zmusiły ich do ujawnienia niektórych z ukrywanych dokumentów.

---

474 A. Żeglińska, *Księgi rachunkowe i metrykalne…*

475 APO, AF, sygn. 42/385/887–888, 891–894.

476 APO, AF, sygn. 42/75/42–49, Kościoły ewangelickie diecezji suskiej – zbiór szczątków zespołów: Ząbrowo.

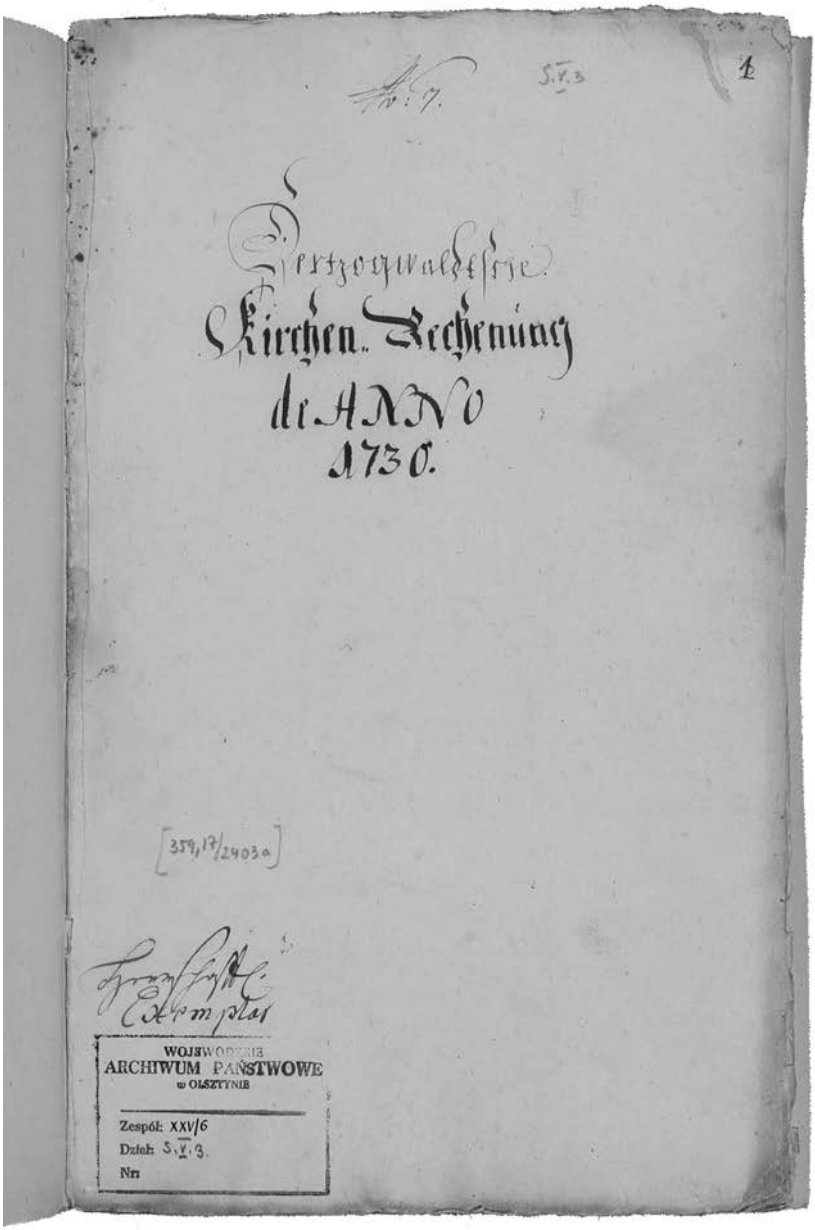

Ilustracja 45. Strona tytułowa księgi rachunkowej kościoła w Lasecznie – egzemplarz władzy zwierzchniej

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/887, Herzogswaldsche Kirchen-Rechnung.

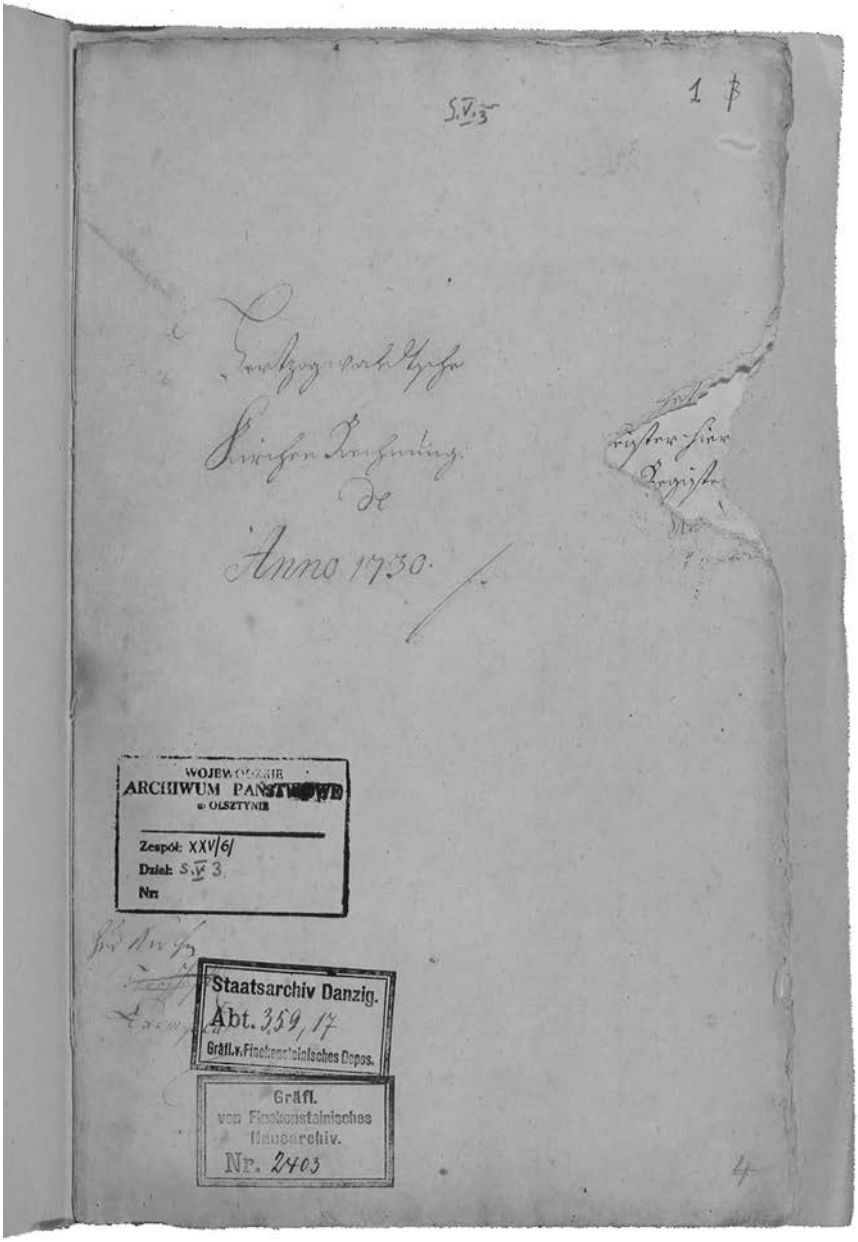

Ilustracja 46. Strona tytułowa księgi rachunkowej kościoła w Lasecznie – egzemplarz parafii

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/888, Herzogswaldsche Kirchen-Rechnung.

Tabela 6. Wykaz ksiąg rachunkowych parafii ewangelickich z lat 1620–1804 znajdujących się w Archiwum Finckensteinów

Lp.	Nazwa miejscowości, w której znajdowała się parafia	Lata	Sygnatura nadana w Archiwum Państwowym w Olsztynie	Uwagi
1	Iława (Deutsch Eylau)	1620–1632 1634–1640 1657 1657–1665 1675–1676 1682–1685 1698–1761 1793–1798	42/385/278–340	–
2	Frednowy (Frödenau), kościół filialny parafii w Iławie)	1713–1769	42/385/341–348	–
3	Ząbrowo (Sommerau)	1700–1723 1725–1728 1730–1741 1743–1747 1801–1804	42/385/828–859 42/385/861–863 42/385/865–866 42/385/873–875 42/385/877–878 42/385/923–925	–
4	Laseczno (Herzogswalde), kościół filialny parafii w Ząbrowie	1715, 1721, 1723–1727 1729–1749	42/385/385/880–910	Kirchen--Exemplar, Lehns-Patroni--Exemplar
5	Kamieniec (Finckenstein)	1739–1751	42/385/385/915	1 j.a., ss. 573; zarówno Kirchen-Coll--Exemplar, jak i Ambt Exemplar
6	Olbrachtowo (Gross Albrechtau), kościół filialny parafii Finckenstein	1739–1751	42/385/385/916	1 j.a., ss. 281

Źródło: opracowanie własne.

W ten sposób w Archiwum Finckensteinów znajdują się odpisy Polentzów. Stanowią one szczególną wartość wobec szczątkowego stanu zachowania archiwaliów rodu von Polentz, obrazują zawartość ich archiwów, a przy tym dokumentują historię szymbarskich posiadłości. W tym celu wykorzystać można zachowany w Archiwum Finckensteinów inwentarz przywilejów i innych zapisów, które Polentzowie otrzymali w latach 1518–1572 i posiadali w oryginałach lub uwierzytelnionych kopiach, przechowywanych w zamkniętej skrzyni. Zostały one spisane po otwarciu skrzyni w obecności sześciu Polentzów oraz dwóch przysięgłych sądu jako świadków[477]. Spośród wskazanych w nim dokumentów w Archiwum Finckensteinów zachował się tylko jeden, mianowicie odpis przywileju na zamek i urząd w Szymbarku z 1532 r., sporządzony w trakcie sporu z Finckensteinami.

Na podstawie recesu przekazania registratury szymbarskiej Finckensteinom z 8 stycznia 1715 r. oddano nowemu staroście tylko niewielką część akt: 1) *Protocollum Judiciale Offici Castrensis Schönbergensis*, zawierający spis 67 dokumentów i akt z lat 1693–1671, których w zasobie nie odnaleziono; 2) reskrypty królewskie z 1705–1714; 3) akta procesowe, spisane przez ostatniego pisarza sądowego. Trudno na ich podstawie stwierdzić, czy się zachowały. Ale zachował się poszyt zawierający spis pism, które wpłynęły do urzędu między 1693 a 1721 r. i stanowiły treść dwóch ksiąg; przy czym ostatnia, jak zaznaczono, w jednej trzeciej była zapisana. Pierwsza z nich zawiera rejestr 77 wpisów wniesionych do księgi oprawnej w zielony pergamin w latach 1693–1707, druga natomiast obejmuje wpisy wniesione w latach 1708–1721 do księgi oprawnej w czerwono-turkusowy papier[478]. Rejestry powstały podczas przekazywania Polentzom starostwa przez Albrechta Christopha Fincka von Finckensteina w 1721 r.

Po zniesieniu starostw dziedzicznych i jurysdykcji patrymonialnej ich archiwom groziło zniszczenie. Likwidatorem starostwa dziedzicznego w Iławie

---

[477] APO, AF, sygn. 42/385/528, Inventarium aller Privilegien und Handfest als auch Grentz- und andere Verschreibungen über das Ambt und Hauss Schönberg in der gemeinen Lade von 1518–1572 betreffend den Bischof von Samland George von Polentz und Verwandte, 1627.

[478] APO, AF, sygn. 42/385/532, Register über zwei Schönbergische Ambtsbücher von 1693–1671 und Specyfication der im Ambte vorhandenen Acten von 1705–1721 und 9 Rescripta, 1721.

była rodzina Dohnów, w Szymbarku zaś Polentzów. Najdłużej starostwo dziedziczne udało się utrzymać Finckensteinom w Dąbrównie, stanowiącym enklawę administracyjną w zreformowanym na początku XIX w. ustroju państwa pruskiego. Zostało ono zniesione w 1831 r. wraz z jego upadkiem finansowym. Proces jego archiwizacji przedstawiono w podrozdziale 1 z uwagi na zawartość w nich akt rodzinnych stanowiących *Familienarchiv*. Akta iławskie i szymbarskie według przynależności administracyjnej zostały przekazane do Wyższego Sądu Krajowego Prus Zachodnich w Kwidzynie (*Ober--Landes-Gerichte von Westpreussen*)[479], gdzie nie było najlepszych warunków do ich przechowywania[480]. Następnie zostały przekazane do Archiwum Państwowego w Królewcu, w którym od 1885 r. przechowywane były – dzięki staraniom Georga Conrada – akta starostwa dziedzicznego w Dąbrównie. Materiały dąbrówieńskie zostały przekazane z powrotem do Dąbrówna, zapewne z uwagi na trudności lokalowe Archiwum Państwowego w Królewcu. Pożar siedziby Rejencji w Kwidzynie wpłynął na przyspieszenie decyzji o wybudowaniu Archiwum Państwowego w Gdańsku (Staatsarchiv Danzig), do którego akta iławskie i szymbarskie weszły po oddaniu budynku do użytku 14 lutego 1903 r.[481] W marcu 1919 r., po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, z inicjatywy dyrektora Archiwum Królewieckiego Ericha Joachima rozpoczął się rozbiór zasobu Archiwum Gdańskiego polegający na wywożeniu akt i fałszowaniu pomocy ewidencyjnych[482]. Na mocy zawartego 30 stycznia 1930 r. w Gdańsku tajnego porozumienia między archiwami w Berlinie, Gdańsku i Królewcu zostało utworzone Archiwum Marchii Granicznej z siedzibą w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem jako miejsce deponowania archiwaliów w obawie przed możliwą ich utratą w wyniku podziałów

---

[479] C.K. Leman, *Historisch-geographische Einleitung in die Provinzial-Rechte Westpreussens*, Marienwerder 1830, s. 32–33.

[480] Instytucje sądownicze nie zapewniły im należytych warunków przechowywania, wręcz przeciwnie: „Były one tam z reguły poniewierane i zostały w znacznym stopniu zniszczone w XIX w. przez pruskich urzędników" – C. Biernat, *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 r.*, Warszawa–Łódź, s. 19.

[481] *Ibidem*, s. 20; *Archiwum Państwowe w Gdańsku [1867–] 1906–1945*, oprac. A. Przywuska, Archiwum Państwowe w Gdańsku, mps nr 280.

[482] C. Biernat, *Spór archiwalny polsko-gdańsko-niemiecki w okresie międzywojennym, 1919–1939*, Warszawa 1969, s. 112.

archiwaliów między Polskę a Rzeszę Niemiecką[483]. Realizacja tych ustaleń wymagała wielokrotnego przeglądania zasobu i wywożenia archiwaliów z Gdańska. Dzięki wieloletnim staraniom Dyrektora Archiwum Państwowego w Gdańsku Andrzeja Biernata dostępny jest spis repozytur i repertoriów Archiwum Marchii Granicznej (Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen), który 16 czerwca 1988 r. został włączony do zespołu: Archiwum Państwowego w Gdańsku [1867–] 1906–1945[484]. Wynika z niego, iż w 1934 r. w Berlinie-Dahlem znajdowały się repertoria i pomoce archiwalne dla działu A (Grenzmark A), w którym znalazły się związane z Archiwum Finckensteinów zespoły: Nr. 101, Nr. 146, Nr. 408, Nr. 359,17. Po likwidacji w 1938 r. Archiwum Marchii Granicznej w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem archiwalia starostwa iławskiego i szymbarskiego przewieziono do Archiwum Państwowego w Królewcu[485], które pod koniec 1930 r. zakończyło przeprowadzkę do nowego budynku[486]. W 1942 r. w Królewcu powstał „niewiarygodny" plan budowy nowego gmachu archiwalnego, a nawet utworzenia jego filii w Ciechanowie i Białymstoku. Wobec rozwoju wydarzeń frontowych w 1943 r. ewakuowano zasób archiwum królewieckiego, częściowo rozmieszczając go w kilku miejscowościach Prus Wschodnich (m.in. w Małdytach, Miłakowie i Lidzbarku Warmińskim). W 1944 r. zdołano przewieźć niemal cały dawny zasób, a z nowszych materiałów – te ważniejsze – do kopalni soli w Grasleben. Przejęły je władze brytyjskie, które z kolei skoncentrowały je w Goslar[487]. W 1953 r. przeniesiono archiwum królewieckie do Getyngi. W przeciwieństwie do chaotycznie prowadzonego w okresie międzywojennym rozbioru Archiwum Gdańskiego, ten prowadzony w czasie drugiej wojny światowej realizowany był planowo[488]. W ramach prowadzonej od 20 maja do 14 czerwca

---

483 C. Biernat, *Archiwum Państwowe w Gdańsku*…, s. 28.

484 *Archiwum Państwowe w Gdańsku [1867–] 1906–1945*…; APG, sygn. 10/280/272, Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen.

485 C. Biernat, *Archiwum Państwowe w Gdańsku*…, s. 28.

486 *Ibidem*, s. 117.

487 K. Forstreuter, *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg*…, s. 90–94; ów plan autor określił jako „zadziwiający" wobec niedawnej (sprzed 12 lat) przeprowadzki archiwum.

488 C. Biernat, *Spór archiwalny polsko-gdańsko-niemiecki*…, s. 123.

1947 r. rewindykacji zwrócono do Archiwum Państwowego w Gdańsku 10 wagonów archiwaliów pochodzących z Brytyjskiej Strefy Okupacyjnej Niemiec, wywiezionych w rejon Goslar–Grasleben–Marburg w latach 1944–1945, pochodzących z Archiwum Państwowego w Królewcu[489]. W 1947 r. rewindykowano inwentarze zespołów przekazanych do Archiwum Państwowego w Królewcu w ramach podziału Archiwum Państwowego w Gdańsku w okresie międzywojennym. Pozostałe archiwalia, zabezpieczone po wojnie w kraju oraz rewindykowane w 1947 r. i latach następnych, pozbawione były jakichkolwiek pomocy archiwalnych[490]. Akta iławskie i szymbarskie przekazano do istniejącego od 1947 r. Archiwum Państwowego w Olsztynie, które w 1953 r. otrzymało prawa do ich przechowywania.

W Archiwum Państwowym w Gdańsku obłożono w arkusze papieru kancelaryjnego pojedyncze pisma lub większą ich liczbę, nadając tak uformowanej całości archiwalnej sygnaturę, a czasami tytuł. W ten sposób pisma mające różne sygnatury kancelaryjne łączono w jedną jednostkę archiwalną, której nadawano ogólny tytuł, na przykład: Gilgenburgsche Erbamts-Acta, Deutsch-Eylausche Documente, Privilegia und Schriften, Documente des Amt Dt. Eylau über der Culmischen Adligen Freyen und Frey Schulzen von 1250 an.

Archiwum Państwowe w Gdańsku stosowało typ sygnatur wynikający z podziału zasobu na grupy (początkowo w liczbie 11, a następnie i działy (*Abteilungen*) przypisane do wyodrębnionych według koncepcji historyczno-ustrojowej opracowanej przez pierwszego dyrektora Maxa Bära władz i urzędów. Sygnatury zatem nadawane były według zaplanowanych najpierw 420 (później 600) działów rzeczowych (*Abteilungen*), obejmujących między innymi administrację państwową, sądownictwo, instytucje kościelne, spuścizny czy zbiory osób prywatnych w ramach początkowo 11, a następnie 13 grup rzeczowych poszczególnych władz i urzędów. Starostwo

---

[489] *Ibidem*, s. 120. Więcej na ten temat zob. K. Konarski, *Kronika organizacyjno-naukowa archiwów polskich za rok 1947*, „Archeion" 1948, t. 17, s. 222; W. Stępniak, *Misja Adama Stebelskiego: rewindykacja archiwaliów polskich z Niemiec w latach 1945–1949*, Warszawa–Łódź 1989; M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy: 1939–1945*, Warszawa–Łódź 1991, tam też literatura.

[490] C. Biernat, *Archiwum Państwowe w Gdańsku*…, s. 32–33.

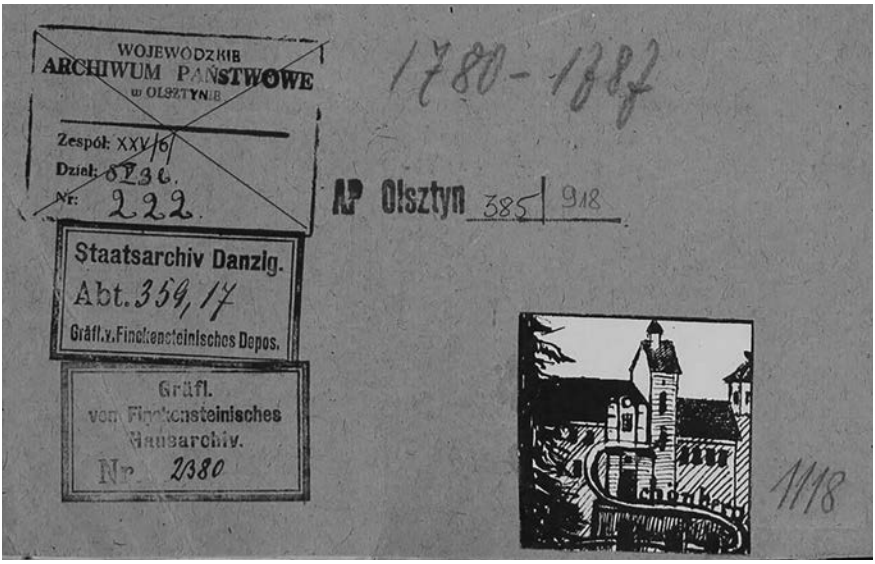

Ilustracja 47. Fragment opisu teczki aktowej zawierającej sygnatury archiwalne

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/918, Berechnungen zum Herzogswalder Glockenturm (1780–1787).

dziedziczne w Szymbarku i Iławie otrzymało numer działu 146: Zarządy Spadkowe w Szymbarku i Iławie (Erbämter Schönberg und Deutsch Eylau z XVI–XVIII w.) w ramach grupy: Zachodniopruskie urzędy administracyjne utworzone przed 1815 r. (Westpreußische, vor 1815 begründete Verwaltungsbehörden)[491].

Kolejna część zasobu starostwa dziedzicznego w Szymbarku posiadała numer działu 101: Szlacheckie sądy patrymonialne do 1848, Szymbark (Adelige Patrimonialgerichte bis 1848, Schönberg; Depozyt von Finckenstein (Depositum des Grafen v. Finckenstein) w ramach grupy: Sądownictwo (Justitzverwaltung)[492]. Jeżeli dział zawierał większą liczbę zespołów, oznaczano je, nadając w ramach grupy po przecinku dodatkową liczbę poczynając od cyfry 1. W ten sposób majątek Finckenstein (Gräfl. Finckenstein) otrzymał numer 17 w ramach działu Nr. 359, który obejmował grupę

[491] *Ibidem*, s. 447.

[492] *Ibidem*, s. 443; APG, sygn. 10/280/272, Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen, s. 8–15.

akt majątkowych (Güter und Herrschaften)[493]. Jego zawartość tworzą materiały kościoła w Szymbarku, powstałe w wyniku realizacji uprawnień patrymonialnych (*jus patronatus*) przez Finckensteinów należących do ich archiwum rodzinnego, w Archiwum Państwowym w Gdańsku otrzymały numer działu akt majątkowych 359, zapewne z uwagi na to, że dotyczyły spraw finansowo-gospodarczych kościołów i instytucji charytatywnych z nimi powiązanych (ilustracja 47). Z kolei zachowany w Archiwum Finckensteinów inwentarz akt Staatsarchiv Königsberg – Depos. Graf

Tabela 7. Wykaz materiałów Archiwum Finckensteinów zdeponowanych w Archiwum Marchii Granicznej w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem (stan na 1934 r.)

Lp.	Numer działu (repozytury)	Zawartość (zespół)	Liczba j.a.
		Justitzverwaltung	
1.	101	Adelige Patrimonialgerichte, dazu Schönberg (Depositum des Grafen v. Finckenstein) bis 1848 r.	ok. 443
		Westpreußische, vor 1815 begründete Verwaltungsbehörden	
2.	146	Erbämter Schönberg und Deutsch Eylau	ok. 440 ok. 120
		Ständische Behörden und Anstalten	
3.	359	**Güter und Herrschaften** 17. Gräfl. Finckenstein	ok. 140
		Stifter und Klöster, Religiöse Genossenschaften; Milde Stiftungen; Weltliche Verbände, Genossenschaften und Vereine; Gewerke; Private; Nachlässe; Handschriften; Karten und Sammlungen	
4	408	**Private** 14. Gräfl. Finckenstein	73

Źródło: APG, Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 10/280/272, Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen, s. 1–40.

[493] C. Biernat, *Archiwum Państwowe w Gdańsku*…, s. 461; APG, sygn. 10/280/272, Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen, s. 36.

Finckenstein[494], zawierający spis akt z lat 1705–1825 o numerach 2505–2943 (brak Nr. 2656), wskazuje na metody opracowania Patrimonialgerichtsbarkeit der Schönberger Güter z lat 1705–1825 zastosowane w Archiwum Państwowym w Królewcu[495]. Przyjęto metodę schematyczno-rzeczową, opartą na podziale akt na następujące dwie zasadnicze grupy rzeczowe: A: Verwaltung (zarządzanie/administracja), numery od 2505 do 2530 (27 j.a.), oraz B: Verhandlungen (rozprawy sądowe), numery od 2509 do 2943.

W ramach grupy A – dotyczącej zarządzania wyodrębniono cztery grupy rzeczowe:

1. Einrichtungs- und allgemeine Verwaltungssachen, 3 j.a. z lat 1769, 1801, 1829, obejmujące sprawy registratury, wysyłki patentów w celu publikacji w *Provinzialrechts fur Ostpreussen, Litauen, Ermland und den Marienwerdederschen landrätlichen Kreis* z 1801 r., założenia depozytorium w 1829 r.
2. Requisitionen, 8 j.a. z lat 1749–1796, obejmujące prowadzoną korespondencję, w tym przez sąd patrymonialny rodu Dohna-Finckenstein (*Dohna-Finckenstein Patrimonialgerichts*) z 1796 r.
3. Sportel- und Gerichtskostenrechnung, 10 j.a. z lat 1768–1820, obejmujące obliczenia kasy (*Sportelkassen*) oraz księgi opłat sądowych (*Sportelbuch*).
4. Verzeichnisse der verhandelten Sachen, 5 j.a., obejmujące spis prowadzonych spraw z lat 1744–1757, tabelaryczne spisy protokołów sądu z 1752 r., spis spraw zakończonych z przełomu XVIII i XIX w., dowody załatwienia spraw spuścizn z lat 1811–1814 oraz spis terminów sądów z 1822 r.

Inwentarz ów stanowi obecnie dowód istnienia wskazanych akt dotyczących prowadzonej administracji sądownictwa patrymonialnego w Archiwum Państwowym w Królewcu, w zasobie Archiwum Finckensteinów bowiem ich nie odnaleziono.

Natomiast w ramach grupy B – dotyczącej rozpraw sądu patrymonialnego wyodrębniono dwa zasadnicze działy: I. Sammelbände in Zeitfolge

[494] APO, AF, sygn. 42/385/1480, Staatsarchiv Königsberg – Depos. Graf Finckenstein, bez daty, zawiera spis akt z lat 1705–1825 o numerach 2505–2943, brak wpisu pod Nr. 2656 z adnotacją: *offen*.

[495] APO, AF, sygn. 42/385/1480.

(umfassen alle folgenden Gruppen), obejmujący akta od numeru 2531 do 2579, oraz II. Sachlich geordnete Gruppen, od numeru 2580 do 2943. Zbiory pierwszego działu obejmowały księgi protokołów zatytułowane: Gerichtsprotokollbuch lub Patrimonial-Gerichts-Protokolle, zawierające protokoły z lat 1731–1800, oraz Patrimonial-Gerichts-Verhandlungen z lat 1823–1824, a akta drugiego działu uporządkowane były według schematu obejmujące dwadzieścia trzy następujące grupy rzeczowe:

1. Adel der Umgegend in ABC-Folge.
2. Beleidigungen.
3. Brandsachen.
4. Desertöre.
5. Diebstal, Kontreventionen und Unterschlagunen.
6. Ehesachen (Heiraten), Schwängerungen, Alimente.
7. Erbteilungen, Nachlass-Sachen, Vormundschaftssachen der Dominialeinsassen.
8. Erfüllunsklagen.
9. Falschmünzerei.
10. Gesindesachen.
11. Grenzsachen.
12. Gutsherrlich-bauerliche und obrigkeitliche Verhältnisse (Betreffend: 1. An-und Absenden bäuerlicher Wirte, 2. Erbuntertänigkeit, 3. Persönliche Konflikte, Ungehorsam, Überschreten obrigkeitlicher Gewalt, 4. Schuldebeitreibungen).
13. Handwerksachen.
14. Hofwehr.
15. Holz- und Fortsachen.
16. Konkurssachen und Liquidation.
17. Kriminalsachen.
18. Mühlensachen siehe auch Pachtsachen.
19. Pachtsachen.
20. Rechnungslegung von Beamten.
21. Schadenersatz.
22. Schuldsachen.
23. Steuern und Abgaben-Hinterziehungen.

W ramach wyszczególnionych grup systematyzowano akta na zbiorcze (Sammelbände) oraz poszczególnych spraw przypisanych do wyszczególnionych w układzie alfabetycznym osób lub miejscowości (Einzelne in ABC-Folge der Namen: nach Personen, nach Orten).

Obecnie stanowić mogą one podstawę rekonstrukcji idealnej, obejmującej spis jednostek, które zaginęły. Chociaż spośród tej grupy akt w Archiwum Finckensteinów można odnaleźć pojedyncze jednostki dotyczące prowadzonych spraw, na przykład w grupie 11. Grenzsachen – Nr. 2797 (1795–1801)[496], zgodnie z zestawieniem przedstawionym w tabeli 8.

W czasie prac porządkowych w Archiwum Państwowym w Olsztynie – jako suplement – dołączono do Archiwum Finckensteinów jednostki archiwalne pochodzące z Archiwum Państwowego w Gdańsku, które miały sygnatury działu 36: Zarządy spadkowe i dziedziczne w Kwidzynie i Prabutach do 1751 r. – *(Justitz-) Ämter bzw. Erbämter Marienwerder und Riesenburg) bis 1751*[497]. Przeszły one taką samą drogę, jak akta starostwa dziedzicznego Iławy i Szymbarka. W strukturze archiwum gdańskiego do 1945 r. dział 36 tworzył grupę akt władz pruskich i wschodniopruskich z kompetencjami dla całych Prus Zachodnich lub ich części[498]. Ich zasób stanowi poszyt zawierający obliczenia podatku pobieranego z tytułu sądownictwa patrymonialnego sprawowanego przez Konrada Albrechta Friedricha Fincka von Finckensteina w należących do iławskiego starostwa Rudzienicach za 1763 r. (sygn. APG, Abt. 36, Nr. 151)[499], księga starostwa dziedzicznego w Szymbarku (*Haus-Buch*) z lat 1731–1754, oprawna w półskórek (sygn. APG, Abt. 36, Nr. 103)[500], szczegółowy rejestr dóbr lennych, stanowiący sumariusz księgi głównej starostwa szymbarskiego (sygn. APG, Abt. 101)[501], jak również kilka ksiąg hipotecznych i ingrosacji dokonywanych przed iławskim i szymbarskim urzędem (zob. tabela 9).

---

496 APO, AF, sygn. 42/385/667.

497 APG, sygn. 10/280/272, Repositurен- und Repertorienübersicht des Staatsarchivs der Provinz Grenzmark Posen–Westpreußen, s. 5.

498 *Ibidem*, s. 437.

499 APO, AF, sygn. 42/385/1478, Die Aufnehmung einer judiciellen Taxe, von dem Ertrage derer sämtlichen dem Herrn… Friedrich Conrad Albrecht von Finckenstein zu gehörigen in dem Erbamt Deutsch Eylau gelegen Raudnitzschen Güter.

500 APO, AF, sygn. 42/385/1484, Haus-Buch des Amt Schönberg.

501 APO, AF, sygn. 42/385/1483, Lehn-Register oder Summarische Hauptbuch aller adelichen Mann, der pur Lehne, derselben Privilegien, Possessorum und Verschreibungen.

Tabela 8. Konkordancja sygnatur archiwaliów opracowanych w Archiwum Państwowym w Królewcu, obecnie przechowywanych w Archiwum Finckensteinów

Lp.	Numer grupy nadany w Archiwum Państwowym w Królewcu	Tytuł grupy nadany w Archiwum Państwowym w Królewcu	Lata	Sygnatura nadana w Archiwum Państwowym w Królewcu	Sygnatura nadana w Archiwum Państwowym w Olsztynie
1	3 [kompletna]	Sportel- und Gerichtskostenrechnung	1768–1820	2516–2525	42/385/1241–1252
2	11	Grenzsachen	1795–1801	2797	42/385/667
3	12	Gutsherrlich-bauerliche und obrigkeitliche Verhältnisse	1788	2815	42/385/624
4	15	Holz- und Fortsachen	1773–1774	2832	42/385/593
5	16	Konkurssachen und Liquidation		2835	42/385/572
6	19	Pachtsachen (Cölmsee)	1778	2860	42/385/600
7	19	Pachtsachen (Friedrichshof)	1782	2861	42/385/605
8	19	Pachtsachen (Herzogswalde)	1776–1813	2863	42/385/597
9	19	Pachtsachen (Luisenhof)	1782, 1788	2864 2865	42/385/604
10	19	Pachtsachen (Luisenhof)	1794	2866	42/385/651

11	19	Pachtsachen (Klein Radem)	1767, 1813	2867	42/385/578
12	19	Pachtsachen (gegen Eisenackin)	1787	2880	42/385/616
13	19	Pachtsachen (gegen Müller)	1784	2881	42/385/608
14	19	Pachtsachen (gegen Schreiber Neumann)	1783	2885	42/385/606
15	19	Pachtsachen (gegen Krause)	1797	2888	42/385/673
16	19	Pachtsachen (Ribitzki gegen Seeligmann)	1790	2898	42/385/638
17	19	Pachtsachen (Seeligmann gegen Ribitzki)	1794	2899	42/385/647
18	19	Pachtsachen (gegen Seeligmnann)	1796	2901	42/385/668

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 9. Wykaz ksiąg hipotecznych i ingrosacji starostwa dziedzicznego w Iławie i Szymbarku z lat 1701–1824 w zasobie Archiwum Finckensteinów

Sygnatura nadana w Archiwum Państwowym w Olsztynie	**Tytuł jednostki archiwalnej**	**Lata**	**Sygnatura Archiwum Państwowego w Gdańsku**
42/385/1479	Grund und Hypothekenbuch zur Zeit des Herrn Erbhauptmann Wilhelm Albrecht von Finckenstein auf Deutsch Eylau	1750–1753	Abt. 36, Nr. 152
42/385/1485	Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt	ok. 1701–1825	Abt. 36, Nr. 103
42/385/1486	Hypotheken-Buch des Schönbergschen Erbhauptamt	ok. 1701–1825	Abt. 36, Nr. 104
42/385/1487	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt. Vol. I	1786–1795	Abt. 36, Nr. 105
42/385/1488	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt. Vol. II	1795–1797	Abt. 36, Nr. 106
42/385/1489	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1797–1801	Abt. 36, Nr. 107
42/385/1490	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1801–1801	Abt. 36, Nr. 108
42/385/1491	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1808–1811	Abt. 36, Nr. 109
42/385/1492	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1811–1812	Abt. 36, Nr. 110
42/385/1493	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1812–1821	Abt. 36, Nr. 111
42/385/1494	Ingrossationsbuch des Schönbergschen Erbhauptamt	1821–1824	Abt. 36, Nr. 112

Źródło: opracowanie własne.

4. Archiwum ekonomiczne

Omówiony w rozdziale drugim zarząd dóbr Finckensteinów wytwarzał znaczne liczby różnorodnych akt administracyjno-gospodarczych. W badanym archiwum zachowały się, poza nielicznymi aktami z Iławy (18 j.a. z lat 1634–1913) i Szymbarka (1 j.a. z lat 1791–1794), tylko akta związane z jednym spośród wielu należących do Finckensteinów zarządów dóbr – z Jaśkowem, gdzie mieściła się siedziba zarządu i gdzie gromadzono akta. Ponieważ majątki musiały być administrowane zgodnie z ogólnie przyjętym w dobrach Finckensteinów modelem, akta wytworzone i zgromadzone w jednym z zarządów dóbr mogą odnosić się do wszystkich. Zachowana szczątkowa liczba akt (118 j.a.) z lat 1706–1944, odpowiadająca jednak większości funkcji zarządu jaśkowskiego, umożliwia rekonstrukcję procesów archiwotwórczych we wszystkich majątkach Finckensteinów od początku XVIII do lat czterdziestych XX w. Typ i rodzaj wytwarzanej i gromadzonej dokumentacji zależał nie tylko od statusu społecznego właściciela, wielkości majątku, ale także od rodzaju prowadzonej gospodarki. Zastosowany w pracy termin „archiwum ekonomiczne" najpełniej określa typ gromadzonych archiwaliów związanych z prowadzoną administracją oraz zarządem dóbr odpowiadającym za poszczególne działy gospodarki.

Wydzielone akta poszczególnych działów gospodarki stanowiły całości kancelaryjne i registraturalne, które po archiwizacji dały początek seriom archiwalnym. W badanym archiwum ekonomicznym można wyodrębnić następujące działy gospodarki wytwarzające odrębne serie akt:

a) folwarczny: rolną i hodowlaną (np. zboża, pasza, rośliny okopowe, inwentarz żywy, wełna, skóry),
b) przemysłowy (np. browary, gorzelnie, cegielnie),
c) leśny.

Wyszczególnione akta poszczególnych działów gospodarki charakteryzowały się odmiennym systemem obiegu i kontroli dowodów księgowych, wpływającym na kształt zaistniałych procesów aktotwórczych. Powstałe w wyniku tego procesu jednostki kancelaryjne i całości registraturalne poddane zostały następnie kilkuetapowemu procesowi archiwizacji, który zakończył się w Archiwum Państwowym w Olsztynie.

Zatem w następnych częściach rozdziału zostaną przedstawione procesy aktotwórcze i archiwizacji występujące w archiwum ekonomicznym dóbr Finckensteinów. W każdym z trzech działów gospodarki istniały trzy odrębne modele powstawania i obiegu akt, determinujące omówienie w pierwszej kolejności procesów aktotwórczych występujących w dziale gospodarki folwarcznej, następnie przemysłowej oraz leśnej.

4.1. Proces aktotwórczy

W dziejach kształtowania się procesów archiwotwórczych w dobrach szlacheckich wyróżnić można trzy zasadnicze okresy. Najstarszy model powstawania i obiegu akt administracyjno-gospodarczych, który w dobrach szlachty pruskiej funkcjonował do połowy XVIII w., nie znajduje odbicia w badanych aktach[502]. Można zatem przedstawić jedynie hipotetyczny obraz występujących wówczas procesów aktotwórczych. W modelu tym najważniejszą rolę odgrywał właścielel sprawujący kontrolę nad stanem gospodarki poprzez osobisty nadzór. Drugi okres związany jest powstaniem sformalizowanych struktur organizacyjnych odpowiadających za prowadzony w imieniu właściciela zarząd dóbr, a trzeci – z powierzeniem na początku XX w. zarządu rolnym organizacjom związkowym.

W pierwszym okresie kluczową rolę sprawował upoważniony na piśmie włodarz (*Vogt*), który poprzez bezpośredni nadzór nad posiadłościami właściciela kontrolował stan powierzonego działu gospodarki. Na podstawie wykonanych odręcznych zapisek z przeprowadzonych inspekcji, obchodów i przeglądów sporządzał on w swoim gabinecie czystopisowe zestawienia dochodów i wydatków, stanowiące podstawę opracowania okresowych relacji ze stanu gospodarki. W zależności od odległości między siedzibą właściciela a miejscem pobytu włodarza komunikacja między nimi mogła mieć formę ustną (poprzez osobiste stawiennictwo włodarza w siedzibie pana lub za pośrednictwem umyślnych posłańców) bądź pisemną. Tylko w wypadku stosowania tej drugiej formy odkładała się dokumentacja

[502] Nie znajdujemy ich też w majątkach należących do innych rodów szlachty pruskiej, których akta przechowywane są w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie.

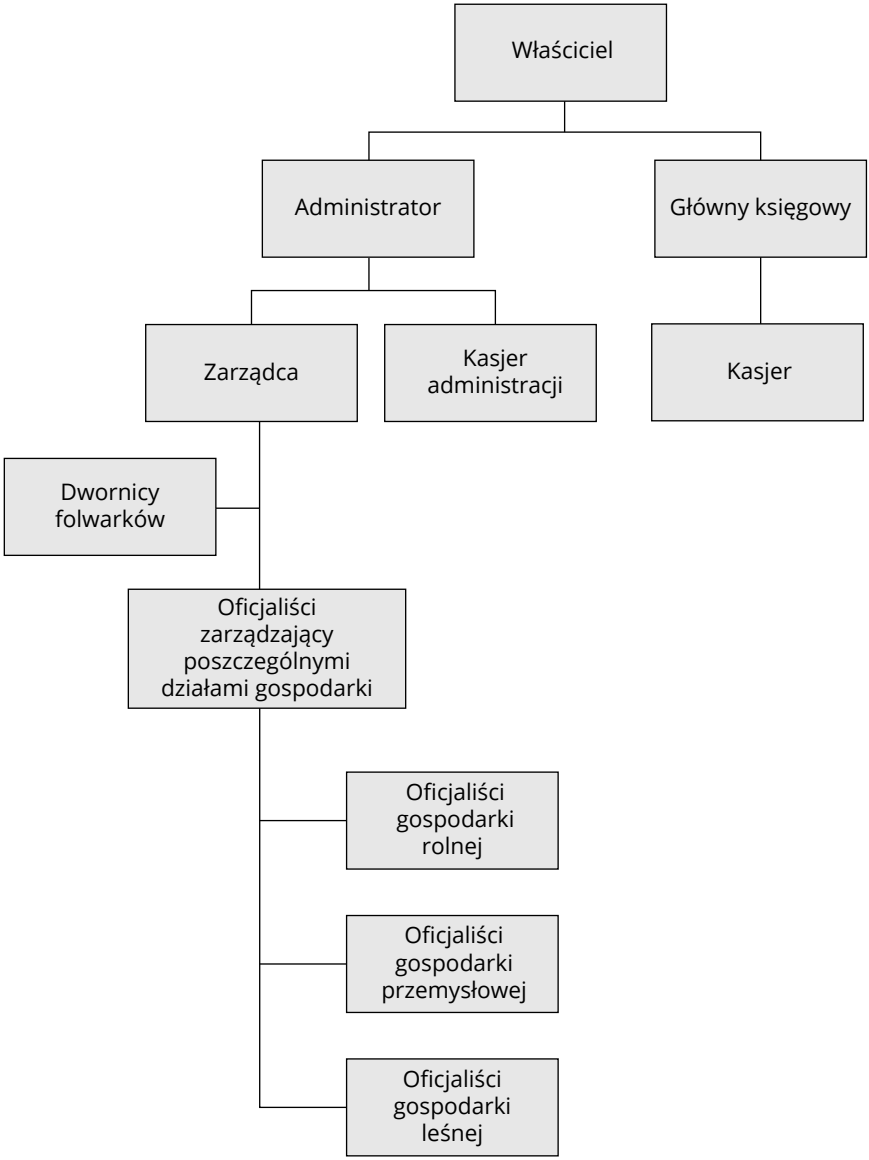

Schemat 4. Struktura zarządu dóbr Finckensteinów

Źródło: opracowanie własne.

aktowa. Najczęściej była to doraźna, obustronna korespondencja, w której włodarz składał okresowe raporty ze stanu majątku, poniesionych kosztów i planowanych wydatków. Właściciel dóbr wydawał natomiast polecenia zrealizowania niektórych czynności (napraw chałup, melioracji gruntów itp.). Niekiedy relacje mogły przybrać formę kurtuazyjnej korespondencji z okazji świąt czy narodzin potomka.

Od połowy XVIII w. zaczęły pojawiać się nominacje na administratorów, które mogły mieć formę ręcznego pisma właściciela dóbr bądź oświadczenia o ustanowieniu zarządu składanego przed jednym z sądów, który w postaci ekstraktu z ksiąg sądowych stanowił należyte jego umocowanie. Administrator jako pełnomocny zwierzchnik wszystkich dóbr mógł reprezentować właściciela na zewnątrz, na przykład w sądzie bądź przy składaniu podatków. Stał na czele wszystkich zarządów dóbr, które ze względów praktycznych musiały posiadać ujednoliconą strukturę zarządów dóbr.

Odbiciem działalności aktotwórczej poszczególnych działów gospodarki była ich rachunkowość wewnętrzna, której główne zadanie polegało na kontroli obrotu produktów w gospodarstwie. Sprawozdawczość rachunkowa dóbr miała początkowo formę rocznych obrachunków sumarycznych poszczególnych działów gospodarki. Do kancelarii właściciela przekazywane były raporty sporządzane przez administratora. Poza raportami rachunkowymi administrator dóbr był zobowiązany do nadsyłania raportów ściśle administracyjnych, na przykład dotyczących stanu zdrowia ludności, szkół elementarnych, pasiek, wysiewów itp.

Registratura prowadzona przez administratora nosi wyraźnie charakter administracyjno-rachunkowy i ma znaczenie praktyczne, kontrolne. Administrator otrzymywał z rąk oficjalistów księgi analityczne poszczególnych działów. Każdy z oficjalistów prowadził księgi rachunkowe zapewniające kontrolę powierzonego mu działu produkcji, na przykład dzienniki i tzw. kategorniki, zawierające syntetyczne wpisy dotyczące prowadzonych pojedynczych kategorii (tytułów) księgi głównej, jak również kategorie (tytuły) syntetycznych ksiąg pomocniczych oraz zestawienia obrotów księgi głównej, zestawienia obrotów pomocniczych, a więc ewidencję magazynową i rejestry pomocnicze.

Do podstawowych obowiązków oficjalistów należało staranne i systematyczne ich wypełnianie. Sposób prowadzenia ksiąg i rejestrów oraz zgodność zapisów z dowodami przychodowo-rozchodowymi i z faktycznym stanem gospodarki stanowiły jeden z ważniejszych przedmiotów kontroli przeprowadzanych przez administratora. W chwili rewizji, czyli sumowania danych z rejestrów, stawiał on swoje sigle w miejscu dokonanego zestawienia. Księgi dla poszczególnych oficjalistów administrator wydawał na początku każdego roku rozrachunkowego[503]. Zamykano je z końcem roku obrachunkowego, który nie był równoznaczny z kalendarzowym, z wyłączeniem zestawień obrotów pomocniczych, prowadzonych w systemie kwartalnym. Na św. Marcina były one przedstawiane administratorowi dóbr.

Od początku XVIII w. księgi przeznaczone do prowadzenia rachunków przygotowywano, wyrysowując w nich odpowiednie rubryki. Sporządzano notatki i obliczenia, przepisywane później do księgi czystopisowej, choć zapewne nie zawsze tak postępowano. Zapisy rachunkowe wciągano do gotowej, oprawnej już, czystej księgi, a nie na luźnych składkach, później dopiero zszywanych. Świadczą o tym wzmianki o zakupach materiałów piśmienniczych (ksiąg, papieru librowego)[504], ale także forma zewnętrzna ksiąg.

W gospodarce folwarcznej (rolnej i hodowlanej) występowały różne typy ksiąg (rejestrów) o charakterze syntetycznym (dzienniki, konta, księgi główne) oraz analitycznym (pomocniczym) w stosunku do układu księgi głównej (ewidencja magazynowa w postaci inwentarzy, rejestry gotówkowe, wreszcie rejestry powinności osadników).

Układ księgi głównej dzierżawionego Jaśkowa, Surzyk Małych i Dziśnit w roku obrachunkowym 1806/1807 składał się z 10 wyszczególnionych tytułów (kont) wpływów i wydatków gotówkowych, zgodnie z poniższym zestawieniem[505]:

---

503 APO, AF, sygn. 385/1321, [Fragmenty ksiąg gospodarczych Jaśkowa i przynależących folwarków].

504 APO, AF, sygn. 385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Sauerken und Dosnitten.

505 Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Sauerken und Dosnitten.

Tytuł I. Wpływy gotówkowe z wyłączeniem tegorocznych zbiorów

1. Gotówka w kasie z poprzedniego roku rozrachunkowego.
2. Za sprzedane zapasy zboża w naturaliach.
3. Odszkodowania budowlane.
4. Odszkodowania za pożary.
5. Zaliczki.

Tytuł II. Wpływy gotówkowe z dzierżaw, arend i czynszów

1. Czynsz z łanów chłopskich:
   1) Liksajny,
   2) Winiec,
   3) Szymonówko,
   4) Małe Jaśkowo.
2. Z dzierżawy karczmy (w Jaśkowie przez szynkarza o nazwisku Masse).
3. Czynsz z mórg komorników:
   1) Jaśkowo,
   2) Surzyki Małe,
   3) Dziśnity.
4. Z arend.

Tytuł III. Wpływy gotówkowe z rolnictwa

1. Ze sprzedaży zbóż.
2. Za magazynowanie płodów rolnych i przetrzymywanie bydła.
3. Ze sprzedaży siana.
4. Ze sprzedaży paszy (m.in. do Barczewa, Zalewa, Malborka).

Tytuł IV. Wpływy gotówkowe z hodowli bydła

1. Za duże dzierżawy krów:
   1) folwark Jaśkowo,
   2) folwark Surzyki,
   3) folwark Dziśnity.
2. Za drobne dzierżawy.
3. Ze sprzedaży koni.
4. Ze sprzedaży bydła.

5. Ze sprzedaży owiec.
6. Ze sprzedaży trzody chlewnej.
7. Ze sprzedaży wełny.
8. Ze sprzedaży surowych skór.
9. Ogólne.

Tytuł V. Wpływy gotówkowe z gorzelni

1. Z gorzałki – rejestrowane na podstawie *Branndweinsrechnung*.
2. Ze słodu – rejestrowane na podstawie *Branndweinsrechnung*.
3. Ogólne.

Tytuł VI. Wpływy gotówkowe z browarów

1. Z piwa – rejestrowane na podstawie *Bierrechnung* (parafa piwowara).

Tytuł VII. Wpływy gotówkowe z rybołówstwa

1. Z dzierżawy rewirów.
2. Ze sprzedaży ryb.

Tytuł VIII. Wpływy gotówkowe z cegielni

1. Ze sprzedaży cegieł – rejestrowane na podstawie *Ziegeleirechnung*.

Tytuł IX. Wpływy gotówkowe z użytkowania ogrodów

1. Z dzierżawy ogrodów.
2. Ze sprzedaży owoców.

Tytuł X. Wpływy gotówkowe niestałe

1. Z folwarku Jaśkowo.
2. Z folwarku Surzyki Małe/
3. Z folwarku Dziśnity/
4. Z folwarku Winiec – rejestrowane na podstawie *Schoß-Consignatio*.
5. Z wioski Liksajny.

Tytuł I. Wydatki gotówkowe z wyłączeniem zapotrzebowań ze zbiorów dworu i pertynencji

1. Z głównej kasy (*Haupt Casse*) – kasjer pobierał gotówkę na wypłatę wynagrodzeń na podstawie rachunków, pokwitowań, obliczeń.
2. Na tytoń i inwalidów.
3. Na stragany:
   a) cieśli,
   b) murarzowi,
   c) stolarzowi,
   d) szklarzowi,
   e) kowalowi,
   f) ślusarzowi,
   – na podstawie rachunków (data i parafa)
   g) kopaczom studni,
   h) murarzom,
   – rejestrowane na podstawie obliczeń na św. Marcina (parafa)
   i) traczom,
   j) sokolnikom,
   k) służbie,
   l) za dachówkarzy,
   m) za żelazo,
   n) na płyty na nowe drzwi,
   o) dniówki,
   p) brukarzom.
4. Na melioracje pól i łąk:
   a) kopaczom rowów,
   b) karczownikom,
   c) wynagrodzenia.
5. Na materiały piśmiennicze (np. księgi, papier librowy)
   – rejestrowane na podstawie rachunków
6. Na szymonowską administrację (*Simnausche-Administration*)[506].
7. Na potrzeby młyna.
8. Ogólne.

[506] W podsumowaniu (*Recapitulatio*) użyto synonimu administracji – „szymonowska ekonomia" (*Simnauschen Ökonomien*).

Tytuł II. Wydatki gotówkowe związane z dzierżawą gruntów

1. Kontrybucje.
2. Wydatki na budowę fortec Wisłoujście i Gdańsk.

Tytuł III. Wydatki gotówkowe związane z rolnictwem i użytkowaniem łąk

1. Kontrybucje.
2. Na pokrycie dachu kościoła.
3. Składki na budowę fortyfikacji.
4. Za wynajętą rolę i łąki.
5. Na wynagrodzenia – rejestrowane na podstawie *Lohn- und Deputat Register*:
   a) folwark Jaśkowo – dwornik Range, parobek, chłopiec, dziewka, niepełnoletni parobek,
   b) folwark Surzyki Małe – dwornik Wÿrth, niepełnoletni parobek, chłopak, dziewka, parobek,
   c) folwark Dziśnity – dwornik Birde, parobek, chłopak, dziewka, niepełnoletni parobek.
6. Dniówki – rejestrowane na podstawie *Arbeits-Register*:
   a) folwark Jaśkowo – po wyszczególnionym nazwisku rejestrowano stawkę za wykonaną pracę,
   b) folwark Surzyki Małe – po wyszczególnionym nazwisku rejestrowano stawkę za wykonaną pracę,
   c) folwark Dziśnity – po wyszczególnionym nazwisku rejestrowano stawkę za wykonaną pracę.
7. Rzemieślnicy:
   a) kowale (wyrabiający okucia końskie w Liksajnach należących do Dziśnit, Jaśkowie i Dziśnitach),
   b) siodlarz – rejestrowane na podstawie rachunków dziennych (parafa i odwołanie do odpowiedniej strony),
   c) wyroby z żelaza (narzędzia, zgrzebła końskie) – rejestrowane na podstawie rachunków (odwołanie do właściwej strony),
   d) kołodziej (w Jaśkowie i Dziśnitach) – rejestrowane na podstawie rachunków,
   e) garbarz – rejestrowane na podstawie rachunków,

f) ujeżdżacze koni – rejestrowane na podstawie rachunków,
g) dziegciarz – rejestrowane na podstawie pokwitowań.

8. Za zboże – rejestrowane na podstawie *Getreiderechnung*, odwołanie do stosownej strony.
9. Diety i koszty podróży.
10. Ogólne.

Tytuł IV. Wydatki gotówkowe na potrzeby chowu zwierząt

1. Wynagrodzenia.
2. Dniówki.
3. Zakup koni.
4. Zakup bydła (wołów, krów).
5. Zakup owiec.
6. Zakup świń.
7. Na medykamenty (np. terpentyny, maści).
8. Ogólne (np. podatek akcyzowy od sprowadzenia wołów).

Tytuł V. Wydatki na potrzeby gorzelni

1. Na zakup brantówki.
2. Na zwierzęta pociągowe.
3. Na wynagrodzenia (np. gorzelnika, paszowego, bednarza, parobków gorzelników).
4. Na produkcję drożdży.
5. Na przyprawy korzenne (np. kminek) – rejestrowane na podstawie pokwitowań.
6. Na rzemieślników (kotlarzy).
7. Ogólne.

Tytuł VI. Wydatki gotówkowe na potrzeby browarów

1. Na produkcję piwa.
2. Na produkcję drożdży.
3. Na chmiel – rejestrowane na podstawie rachunków.
4. Wynagrodzenia.
5. Na rzemieślników.
6. Ogólne.

Tytuł VII. Wydatki gotówkowe na potrzeby rybołówstwa

1. Opłaty dzierżawne.
2. Wynagrodzenia (rybaków w Jaśkowie).

Tytuł VIII. Wydatki gotówkowe na potrzeby cegielni

1. Na cegielnie, budy i leśniczówki.
2. Na drewno.
3. Wynagrodzenie ceglarzy i dniówki.

Tytuł IX. Wydatki gotówkowe związane z użytkowaniem ogrodów

Na podstawie zapisów na tytułach księgi w dniu zamknięcia ksiąg rachunkowych sporządzano końcowe zestawienie kont (*Schlußvergleich*).

Tabela 10. Generalne zestawienie kont (*Schlußvergleich*) sporządzane na podstawie zapisów na tytułach księgi głównej w dniu zamknięcia ksiąg rachunkowych

1. Dochody gotówkowe z wyłączeniem tegorocznych zbiorów [Kwoty – waluta: *Reichsthaler*]	2. Z dzierżaw, arend i czynszów	3. Z rolnictwa	4. Z hodowli bydła	5. Z gorzelni	6. Z browarów	7. Z rybołówstwa	Wyszczególnienie kwot
5441	552	693	258	360	1049	–	wpływy
4300	36	2629	142	115	169	7	wydatki
1141	516	–	116	245	880	–	

Tabela 10. cd.

8. Z cegielni	9. Z użytkowania ogrodów	10. Nieprzewidziane	Planowane wpływy	Rzeczywiste wpływy	Różnica	Kwoty wypłacone	Wyszczególnienie sum
39	–	93	8488	6543	1891	53	wpływy
32	–		7434	6555	–	–	wydatki
6	–	93	1054	–	1891	53	

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Sauerken und Dosnitten.

Tabela 11. Zestawienie końcowe (*Schlußvergleich*), stanowiące zestawienie podsumowań kont tytułów ujętych w formie bilansu (*Recapitulatio*) z tytułu III. Rolnictwo i użytkowanie łąk

Numer dowodu	Planowane wydatki [kwoty]	**Bilans (*Recapitulation*) [pag. 181]**	Poniesione wydatki [kwoty]	Data	Reszta	Strata	[Uwagi]
1	143,50	Kontrybucje P[agina] – 156	143,50				
2	2,00	Na pokrycie dachu kościoła – 151	2,00				
3	38,60	Składki na budowę fortyfikacji – 158	38,60				
4	60,00	Za wynajętą rolę i łąki	60,00				
5	265,57	Wynagrodzenia	218,82				
6	817,14	Dniówki	979,17				
7	378,84	Rzemiosło	387,81				
8	778,54	Na zboża	728,84				
9	106,75	Diety i koszty podróży	106,75				
10	36,87	Ogólne	36,87				
	2629,10	Summa vide Gen. Rec. P. 224	2703,60				

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Saurken und Dosnitten.

Każda wyodrębniona pozycja danego zestawienia stanowiła podsumowanie szczegółowych obliczeń operacji finansowych i gospodarczych realizowanych w ramach zaplanowanego budżetu. Układ księgi odzwierciedla preliminarze oraz rzeczywiste wykonanie budżetu zarejestrowane na poszczególnych kontach danego tytułu.

Tabela 12. Wydatki związane z rolnictwem i użytkowaniem łąk z tytułu III księgi głównej

Numer dowodu	**Powinno się wydać [kwoty]**	**8. Za zboża na podstawie rachunków zbożowych**	**Rzeczywisty wydatek**	**Data**	**Pozostało**	**Strata**	**[Uwagi]**
	778,54	Stosownie do paginy 261 vide Rec[apitulation]. P[agina]. 181	728,84				

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Sauerken und Dosnitten.

Zapisy księgi głównej były odzwierciedleniem wyników kont ksiąg (rejestrów) pomocniczych o charakterze analitycznym, typu:

a) *Branndweinsrechnung*,
b) *Bierrechnung*,
c) *Ziegeleirechnung*,
d) *Schoß-Consignation*,
e) *Lohn- und Deputat Register*,
f) *Arbeits-Register*,
g) *Getreide-Rechnung*.

Konta ksiąg pomocniczych służące uszczegółowieniu i uzupełnieniu zapisów kont księgi głównej prowadzono jako wyodrębnione księgi w ramach kont księgi głównej.

Wyszczególniony powyżej *Getreide-Rechnung* ujmował ujęte w następujące kategorie wpływów i wydatków zbożowych[507]:

[507] Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrrechnung der verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Klein Saurken und Dosnitten.

Tytuł I. Wpływy z poprzedniego plonu

Tytuł II. Wpływy z tegorocznych plonów

Tytuł I. Wydatki na potrzeby rolnictwa

1. Zasiew.
2. Obrok.
3. Sprzedaż.
4. Deputaty.
5. Ogólne.

Tytuł II. Wydatki na potrzeby generalnego dzierżawcy

1. Hrabiom i na potrzeby domowe.
2. Kontrybucje.
3. Stajnie.
4. Z rozkazu.
5. Młyn.
6. Szymonowo (np. dwornik, pastuch, kowal, owczarz, organista).

Tytuł III. Wydatki na chów zwierząt

1. Obrok (w Jaśkowie, Dziśnitach i Surzykach średnio od sześciu do dziewięciu koni).
2. Konie pociągowe.
3. Źrebaki.
4. Zielona pasza i siano.
5. Deputaty.

Tytuł IV. Wydatki na potrzeby gorzelnictwa

1. Gorzałka.
2. Deputaty.
3. Ogólne.

Tytuł V. Wydatki na potrzeby piwowarstwa

1. Warzenie piwa.
2. Deputaty.
3. Ogólne.

Tytuł VI. Wydatki na potrzeby cegielni

1. Deputaty (ceglarzowi Krügerowi) [parafa].

Tytuł VII. Wydatki na potrzeby rybołówstwa

1. Deputaty (np. rybakowi Buxowi, Wierzbowskiemu).

Tytuł VIII. Wydatki na potrzeby ogrodnictwa

Czwarty tytuł wspomnianej księgi głównej dotyczył rejestru koni, bydła i owiec z podziałem na folwarki: Jaśkowo, Surzyki Małe i Dziśnity, a zawierał szczegółowe tabelaryczne zestawienia koni pociągowych, źrebaków, wołów, cieląt i jagniąt. Odpady z gorzelnictwa przekazywano na potrzeby chowu wołów, krów i świń. Kolejne rozdziały księgi głównej, związane z gorzelnictwem, piwowarstwem, cegielniami, podzielono na przychody i wydatki wewnętrzne oraz zewnętrzne poszczególnych typów przemysłu prowadzonego w folwarkach Finckensteinów. Sporządzone na podstawie wyszczególnionych tytułów, tabelaryczne generalne zestawienie obejmowało ich podsumowanie w ramach wyszczególnionych plonów (pszenica, żyto, jęczmień, owies, słód, len, biały groch).

Punktem wyjścia układu ksiąg rachunkowych były początkowo zasadnicze czynności gospodarcze wymagające kontroli. System zapisów w poszczególnych rejestrach był szczegółowy, dzienny, ściśle chronologiczny. Stopniowo pojawiał się podział na pewne kategorie przychodów i rozchodów, dostosowane do źródła dochodu lub celu rozchodu. W księgach znacznie późniejszych (XIX w.) przeprowadzano roczne obrachunki (bilanse) obrotu płodów rolnych, inwentarza itp. Księgi i rejestry w ten sposób nabrały charakteru bardziej rachunkowego, będąc jednocześnie stale elementem kontroli ilościowej, a nie wartościowej. W miarę rozwoju gospodarki folwarcznej księgi i rejestry przestawały wystarczać jako jedyna

kontrola obrotu płodów gospodarki rolnej i hodowlanej. W stosunku do niektórych działów ogólnych księgi zaszła konieczność szczegółowej specyfikacji zawartych w nich danych przez wprowadzenie rejestrów specjalnych (analitycznych).

Drugim zagadnieniem wymagającym specjalnej kontroli była siła robocza. Najwcześniej pojawiły się tzw. tabele pańszczyzny, w których występowała podwójna kontrola prawidłowości rozliczenia rachunkowego.

Obliczenia z osiedleńcami dóbr, niezbędne do rozliczeń dokonywanych na dzień św. Marcina, należały do administratora, którym w 1801 r. był niejaki Marx[508]. Dwornicy przygotowywali tzw. *Martinis Abrechnung*, zawierające rozliczenia z mieszkańcami poszczególnych folwarków, wskazując ich imię i nazwisko oraz rodzaj świadczonej przez nich pracy (np. kołodziej Johann Range, szynkarz i sołtys Johann Brock, rybak Christoph Bux). Wpisy zawierały szczegółowe obliczenia zobowiązań podatkowych i czynszowych, kwotę należnego wynagrodzenia, którą przenoszono z rejestrów wykonanej pracy (*Arbeits Rechnung*). Wyszczególnione wartości dwornicy zestawiali i odnotowywali kwotę należną do wypłacenia w gotówce. Poprawność dokonanego obliczenia sprawdzał pod względem rachunkowym administrator, wskazując datę i składając pod podsumowaniem swoją parafę. Dowodem wykonanej operacji finansowej był rachunek (*Geldrechnung*).

Rejestry wykonanej pracy obejmowały imienny wykaz pracowników i kontrolę odrobionych przez nich dni, ujętą tygodniami, z zaznaczeniem, przy czym byli zatrudnieni. Tabela kończyła się szczegółowym obrachunkiem rocznym z każdym z osadników, z zaznaczeniem nadrobionych bądź zaległych dni. Tabele przestały istnieć *z* chwilą zniesienia pańszczyzny.

Większą rolę odgrywał drugi typ kontroli, od strony wykorzystania w folwarku siły roboczej. Do tego celu służyły dzienniki czy dzienniki robocizny (*Tagelohn*). Stosowany system zapisów składał się z wyszczególnienia na: czeladź folwarczną, pańszczyznę, najem oraz zatrudnienie przy wskazanych robotach w gospodarstwie, z rozbiciem na poszczególne dni tygodnia. Dzienniki te pozwalają śledzić przesuwanie się punktu ciężkości

[508] APO, AF, sygn. 42/385/1271, Monatsberechnung mit den Guts-Einsassen in den Jäskendorfschen Güthern.

w gospodarce folwarcznej z siły pańszczyźnianej na najemną. Powtórzeniem odpowiedniej strony dziennika były tygodniowe raporty pańszczyzny (brak w nich tylko rozbicia na dni). Z czasem w raportach pańszczyzny pojawił się jeszcze jeden element, a mianowicie: „przedstawienie robót na tydzień następny", zrozumiały ze względu na konieczność zapewnienia siły roboczej przy gospodarce opartej o pracę najemną. Zapisy w księgach pomocniczych, szczególnie w rejestrach produktowych folwarku, zawsze mogły być sprawdzone pod względem ścisłości, przede wszystkim poprzez porównanie z odpowiednimi dowodami księgowymi. Rozchód naturaliów był kontrolowany przy pomocy rejestrów *Natural Rechnung Einnahme und Ausgabe*[509], a jeśli chodzi o rozchód zboża na wysiew – przy pomocy *Saath--Register*[510], sporządzanych przez dwornika folwarku. Rozchód do innego działu produkcji, pozostającego w rozrachunku z danym folwarkiem, był potwierdzony pokwitowaniem oficjalisty odbierającego naturalia, przy czym pokwitowanie mogło mieć formę kwitu z kwitariusza przysyłanego wraz z dostawą. Wszelkie inne rozchody mogły się odbywać jedynie na podstawie asygnacji administratora. Poza zestawieniem z dowodami zapisy rejestru folwarcznego mogły być sprawdzane poprzez porównanie ich z rejestrami innych działów gospodarki.

Po stronie przychodów z gospodarki naturaliami znajdowały się konta tytułów:

I. Zapasy z poprzedniego roku.
II. Nadmiar.
III. Omłoty.
IV. Zakupiono.
V. Wymieniono.
VI. Zboże czynszowe.
VII. Pożyczono.
VIII. Ogólne.

---

509 APO, AF, sygn. 42/385/1271, Monatsberechnung mit den Guts-Einsassen in den Jäskendorfschen Güthern; APO, AF, sygn. 42/385/1314, Naturalrechnung Einnahme pro 1827/1828; APO, AF, sygn. 42/385/1315, Naturalrechnung Einnahme und Ausgabe pro 1830/1831.

510 APO, AF, sygn. 42/385/1305, Saath Register vom Vorwerk Gallinden pro 1819/1820.

Po stronie wydatków zapisano konta:

I. Na zasiew.
II. Sprzedaż.
III. Na konsumpcję.
IV. Na pensje.
V. Na deputaty.
VI. Rzemieślnikom.
VII. Na kalendę (plebanom i organistom w Jaśkowie, Szymonowie).
VIII. Na słód.
IX. Na gorzelnię.
X. Na zamianę.
XI. Na paszę:
    1. Dla koni:
        a) powozowych,
        b) dzierżawionych,
        c) hipicznych,
        d) pociągowych,
        e) pociągowych z Surzyk,
        f) pociągowych ze Skarpy,
        g) pociągowych z Małego Jaśkowa,
        h) pociągowych z Dziśnit,
        i) pociągowych z Bartężka,
        j) źrebiąt i chorych koni,
        k) podróżnych,
        l) gości.
    2. Świń.
    3. Bydła.
    4. Gęsi.
    5. Kur.
    6. Owiec.
    7. Jałówek.
    8. Prosiąt.
XII. Na rozkaz wydano.
XIII. Zwrócono.

W ramach kont istniał podział na folwarki: Jaśkowo, Surzyki, Skarpa, Małe Jaśkowo, Dziśnity, Bartężek.

Rejestry prowadzone przez dworników służyły im za podstawę sprawozdawczości w formie raportów o podwójnym charakterze. Mogły być to administracyjne raporty tygodniowe. Ich celem było podsumowanie przeprowadzonych w folwarku robót, zatrudnionych przy tym sił roboczych i inwentarza oraz zużytej dla inwentarza paszy. Raporty stanowiły podsumowanie rejestru produktowego folwarku i w swoim układzie były jego wiernym odbiciem, ponieważ zawierały ten sam schemat prowadzonych zapisów (od 1834 r. sporządzanych na druku)[511]. Podobny charakter nosiły również raporty innych komórek gospodarczych.

W strukturze dóbr Finckensteinów, jak wcześniej była o tym mowa, nie występowała związana z gospodarką folwarczną wydzielona komórka gospodarcza (prowent), czyli dokonująca operacji finansowych (kasa), która gromadziła wszelkie produkty pozostałe po zaspokojeniu potrzeb własnych folwarku i prowadząca ich zbyt. Nie spotykamy zatem w zachowanych aktach śladu istnienia registratury prowentu, składającej się z registratury kasowej i magazynowej. W dobrach jaśkowskich funkcjonowała jedynie kasa gospodarcza (*Wirtschaftscasse*) dla całej administracji dóbr, nie występowały też wyodrębnione magazyny gromadzące nadwyżki produktowe.

Registraturę kasową tworzył dziennik kasowy, kategornik (*Contobuch*) lub rejestr kategoryczny, kategornik i kwitariusz. W dobrach jaśkowskich kategornik (jako księga kasowa grupująca pozycje dziennika w pewne z góry ustalone kategorie) już od 1801 r. posiadał podział na konta przychodowe i rozchodowe, odpowiadające poszczególnym działom gospodarki (ekonomia jaśkowska, ekonomia Rejsyty, jaśkowskie lasy), oraz konta ogólne, dotyczące ogółu gospodarki (podatki, pensje, melioracje itp.), a w ich obrębie dopiero kategorie według źródła dochodu czy celu rozchodu. Według stosowanego systemu kont dokonywane były szczegółowe obliczenia wszystkich kwitów i dowodów związanych z uzyskiwanymi wpływami i ponoszonymi wydatkami.

---

[511] Od 1834 r. pojawiły się rejestry w formie drukowanej, których przykład stanowi dziennik dochodów i wydatków zbożowych (*Getreide Einnahme und Ausgabe)* z tabelarycznymi zestawieniami gospodarki folwarku jaśkowskiego (Jaśkowo, Surzyki, Skarpa, Liksajny, Miłki, Winiec) oraz szymonowskiego – w jego skład wchodziły Dziśnity.

Bilans kont przychodowych (*Recapitulatio*) ujmujących wszystkie wpływy gotówkowe przedstawiono w tabeli 13.

Tabela 13. Bilans kont (*Recapitulatio*) po stronie wpływów

Wpływy (kwota)	**Numer**	**Wyszczególnienie wpływu (*Einnahmen*)**
–	Tit. 1	gotówka w kasie pozostała z ubiegłorocznego rozrachunku
–	2	gotówka zainkasowana przez hrabinę
–	3	z procentowanych pożyczek (kapitałów)
–	4	z ekonomii w Rejsytach
–	5	z ekonomii w Jaśkowie
–	6	z lasów jaśkowskich
–	7	ze sprzedaży listów zastawnych i ich procentów
–	8	ogólne
–	Suma	–

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1270, Berechnung eigenommener und verausgabter Gelder.

Bilans kont rozchodowych ujmujących wszystkie poniesione wydatki gotówkowe (*Recapitulatio aller Ausgabe*) przedstawiało się analogicznie.

Tabela 14. Końcowe zestawienie kont (*Recapitulatio*) po stronie wydatków

Wpływy (kwota)	**Numer**	**Wyszczególnienie wydatków (*Ausgabe*)**
X	Tit. 1	pani hrabinie gotówką na opłaty rachunków
X	2	na zakup listów zastawnych
X	3	wypłacenie odsetek i procentów (kapitałów)
X	4	zaliczki dla jaśkowskiej ekonomii
X	5	pensje i gratyfikacje
X	6	wynagrodzenia
X	7	koszty podróży
257,60	8	opłaty pocztowe za prenumeratę magazynów i czasopism
9013,55	9	odstrzałowe za oddaną dziczyznę (*Schießgeld*)
–	10	ogólne
–	Suma	–

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1270, Berechnung eigenommener und verausgabter Gelder.

Przy wyszczególnieniu wydatku na zakup dzierżawy odnotowywano w księdze rachunkowej numer umowy dzierżawnej, która stanowiła dokumentację majątkową przechowywaną w archiwum rodzinnym. Zarejestrowana w przedstawionej księdze dzierżawa Dziśnit posiadała numer 29.

Wartość tego typu kategornika w obliczaniu dochodowości gospodarki zwiększał fakt, że do jego poszczególnych kategorii wnoszono w końcu roku przeliczone na pieniądze wyniki rozrachunków w naturaliach między jednostkami gospodarczymi, dokonane przez dworników w tzw. rachunkach kombinacyjnych, o których jeszcze będzie mowa. Z powyższego zatem zestawienia wyraźnie widać, że najwyższe dochody przynosiła sprzedaż listów zastawnych wraz z wpływającymi odsetkami. Na trzecim miejscu wskazać można gospodarkę leśną administrowaną przez nadleśnego (*Oberjäger*) Skronego.

Pisarz prowadzący kasę oprócz wspomnianych dzienników kasowych, czy kategorników, musiał dysponować również szczegółowymi wykazami zawierającymi podstawowe informacje, niezbędne dla właściwego prowadzenia gospodarki finansowej, typu: wykazy dochodów stałych, rejestry czynszów, wykazy podatków stałych, etaty służby dóbr, których nie znajdujemy w Archiwum Finckensteinów.

Kontrola gospodarki magazynowej folwarków opierała się na rejestrach typu dziennikowego. W ramach działów produkcji (rolnych i hodowlanych), odpowiadających poszczególnym grupom materiałów magazynowych, wpisywano ich dzienne przychody i rozchody. Folwarki prowadziły rejestry zwierząt hodowlanych, tj. koni, bydła, świń i owiec, w postaci inwentarzy[512]. Na uwagę zasługują również rejestry magazynu zbożowego (*Speicher-Register*)[513], stanowiące serię rejestrów „kategorycznych", grupujących miesięczne przychody i rozchody zbóż w pewne kategorie: żyto,

[512] APO, AF, sygn. 42/385/1294, Inventarium beym. Vorwerk Jäskendorf pro 1817/1818; APO, AF, sygn. 42/385/1295, Inventarium beym. Vorwerk Dosnitten pro 1818/1819; APO, AF, sygn. 42/385/1296, Inventarium beym. Vorwerk Klein Sauerken pro 1818/1819; APO, AF, sygn. 42/385/1298, Inventarium beym. Vorwerk Gallinden pro 1818/1819; APO, AF, sygn. 42/385/1297, Inventarium beym. Vorwerk Bärting pro 1818/1819.

[513] APO, AF, sygn. 42/385/1324, Specher-Register für Jäskendorf pro 1839/1840; APO, AF, sygn. 42/385/1325, Specher-Register für Jäskendorf pro 1841/1842; APO, AF, sygn. 42/385/1365, Specher-Register für Jäskendorf pro 1842/1843.

pszenica, owies, jęczmień, groch szary, groch biały, koniczyna, siemię lniane, kartofle, słód, chmiel. Były z nimi związane rejestry dotyczące obór i gospodarstw mlecznych, tzw. furażanki (*Futterregister*), czyli dzienniki obroczne, rozbijające rozchód paszy na poszczególne kategorie inwentarza i na poszczególne rodzaje paszy[514].

Z kolei w procesie aktotwórczym zakładów przemysłowych najpoważniejszą rolę odgrywała propinacja (*Schenkgerechtigkeit*). Pod tym pojęciem rozumiano zarówno stronę produkcyjną zagadnienia, jak i handlową. Seria rejestrów prowadzonych przez pisarza propinacji obejmowała kontrolę ilościową, ujmującą całość gospodarki propinacyjnej. Rachunek pieniężny propinacji prowadziła kasa gospodarcza, prowadząca dzienniki oraz manuały kategoryczne przychodu i rozchodu pieniędzy. Rozrachunki z szynkarzami były ułatwione dzięki książeczkom szynkarzy, do których wpisywano każdorazowy wydatek trunków do szynku oraz należne i wpłacone sumy pieniężne. Gorzelnia i browar miały wspólną registraturę.

Z innych zakładów przemysłowych należy wymienić cegielnie, których rejestry nie odbiegają od normalnego typu rejestrów produktowo-towarowych. Początkowo podlegały one leśniczemu, lecz w początkach XVIII w. wyodrębniły się z registratury leśnej. Wówczas zakłady te zaczęły prowadzić własny obieg dowodów rachunkowych.

W dobrach Finckensteinów lasy nie stanowiły znacznego działu gospodarki. Nie powstała więc rozbudowana administracja leśna. Jej registraturę prowadziło trzech oficjalistów: nadleśny, kasjer dóbr oraz leśniczowie. Nadleśny organizował administrację leśną (podział na straże, okręgi, obręby) oraz opracowywał plany, zakreślał ramy finansowe gospodarki leśnej, sporządzał wykazy cięcia rocznego oraz taksy, czyli cenniki leśne, jak również wykazy drewna wydawanego bezpłatnie. Sprawował przy tym w dziedzinie gospodarki leśnej rolę wykonawczą. Do jego obowiązków należało prowadzenie księgi kasowej leśnej, czyli manuału, do którego zapisywano wszelkie przychody i rozchody z gospodarki leśnej, podzielone na kategorie, czyli „tytuły", zależnie od rodzaju przychodu czy rozchodu.

---

514 APO, AF, sygn. 42/385/1324, Speicher-Register für Jäskendorf pro 1839/1840.

W prowadzeniu manuału nadleśny wyręczał się zwykle kasjerem dóbr, który pozycje wpisywane do manuału leśnego jednocześnie przenosił w sposób sumaryczny do manuału ogólnego dóbr, notując tam numer pozycji manuału leśnego. Na podstawie manuału kasjer sporządzał co miesiąc podsumowanie „tytułów" kasy leśnej (*Recapitulatio*) w dwóch egzemplarzach, z których jeden przekazywał administratorowi, drugi zaś zatrzymywał u siebie. Podstawą i uzupełnieniem manuału były prowadzone osobiście przez nadleśnego asygnatariusze, na sprzedaż i na bezpłatne wydania drewna, oraz kwitariusze dochodów ubocznych, jak również dzienniki defraudacyjne. Dane manuału mogły być sprawdzone i uzupełnione przez rewizje prowadzone przez leśniczych w ich „straży", do których należały kontrole dochodów ubocznych, sprzedaży drewna i kontrole defraudacji.

Wyszczególnionych powyżej typów rewizji nie prowadzono w formie odrębnych ksiąg, lecz stanowiły one działy ogólnej kontroli, utrwalanej w postaci księgi rejestrowej leśniczego. Leśniczy dostarczał nadleśnemu informacje pomocnicze, mianowicie przygotowywał wykazy „gających się" mieszkańców (płacących za prawo zbierania chrustu w lesie), barci i pastwisk leśnych. Ponadto składał miesięcznie raporty, odpowiadające prowadzonej przez niego kontroli. Dla własnej informacji leśniczy posiadać powinien plany gospodarki leśnej i kalendarze leśne, wskazujące terminy ważniejszych robót w lasach, lecz nie występują one w badanym archiwum.

Oprócz prowadzenia całości wyżej omówionej sprawozdawczości finansowej dóbr do obowiązków administratora należało sprawowanie nadzoru nad prowadzonymi księgami kontroli dochodów i wydatków. Były to księgi pomocnicze, prowadzone systemem miesięcznym na podstawie miesięcznych raportów kasowych. Administrator był ponadto zobowiązany do przygotowywania pewnych podstawowych wiadomości rachunkowych w formie sprawozdań, do których należały zestawienia obrotów oraz obliczenia przewidywanego przychodu i rozchodu całych dóbr w naturze i pieniądzach, wreszcie wykazy dochodów i wydatków. Te materiały sporządzano w dwóch egzemplarzach, toteż można je spotkać zarówno w registraturze administracji, jak i w registraturze właściciela dóbr. Akta rachunkowe o charakterze kontrolno-sprawozdawczym i planowym stanowiły

zasadniczy dział właściwej registratury administratora. Jego pomocnikiem w tym zakresie był główny księgowy (*Cassenschreiber*).

W tym miejscu należy podkreślić, że chociaż właściwa kancelaria administracji dóbr składała się z omówionych wyżej akt administracyjnych i kontrolno-rachunkowych, to jednak należały do niej wszystkie omówione wcześniej registratury poszczególnych komórek gospodarczych. Prowadzone w systemie obrachunkowym i corocznie zakończone rejestry składano do kancelarii administracji.

Na kontach ksiąg pomocniczych stosowano, obok lub zamiast jednostek pieniężnych, jednostki naturalne, których wartość ustalano na koniec roku obrachunkowego.

W stosunku do niektórych kategorii (tytułów) księgi zaszła konieczność szczegółowej specyfikacji zawartych w nich danych przez wprowadzenie rejestrów specjalnych (analitycznych), na przykład książki wydajności krów dojnych (*Milchkontrollisten*). Odnotowywano numer krowy, numer pobranej butli z próbką mleka, ilość udoju południowego, wieczornego i porannego (podsumowanie całodzienne), procentową i wagową zawartość tłuszczu, oznaczenie grupy podanej paszy oraz uwagi na temat rodowodu krowy, cieląt, chorób i sprzedaży. Na podstawie książek wydajności krów prowadzono księgowość gospodarstw mlecznych, której wyraz stanowiły księgi rachunkowe (*Buchführung für die Milchkontrollisten in der Herde Jäskendorf*)[515]. Było to rozwiązanie praktyczne, a przy tym bardzo nowoczesne jak na ówczesne czasy.

Na początku XX w. w związku z przenikaniem metod naukowych do rolnictwa, w tym racjonalnej selektywnej uprawy ziemiopłodów i hodowli koni, rogacizny, drobiu, Finckensteinowie zdecydowali się przekazać sprawy związane z gospodarką instytucjom naukowym współpracując z Kuratorium Rzeszy ds. Techniki w Rolnictwie (*Reichskuratorium für Technik in der Landwirtschaft*), stowarzyszeniami lub związkami hodowli bydła rasowego lub gospodarki mlecznej, Towarzystwem Księgi Stadnej

[515] APO, AF, sygn. 42/385/1366, Buchführung für die Milchviehkontrolle Herde Jäskendorf, dotyczy roku obrachunkowego 1937/1938 trwającego od 1 marca do 28 lutego; APO, AF, sygn. 42/385/1367, Buchführung für die Milchviehkontrolle Herde Jäskendorf, dotyczy roku obrachunkowego 1939/1940 trwającego od 1 lutego do 31 stycznia.

dla trakeńskich koni gorącokrwistych (*Stutbuchgesellchaft für Warmblut Trakehner*). Prowadzenie księgowości i rachunkowości Finckensteinowie powierzali specjalistom z Biura rachunkowego Izby Rolniczej (*Buchstelle der Landwirtschaftskammer)* w Królewcu, a kontrolę nad stanem majątkowym, inkasowanie wpłat i wypłacanie gotówki wykonywały za nich banki za roczną opłatą wynoszącą 500 marek, a więc niewielką w stosunku do kosztów prowadzenia tradycyjnej administracji i rachunkowości. Inspektor majątku na podstawie dziennych raportów składanych przez naddojarzy (*Obermelker*) i inną niższą obsługę sporządzał sprawozdania i przesyłał je do biura rachunkowego (*Buchstelle*), z którym właściciele majątku zawarli umowę. W archiwum jaśkowskim z tego okresu akta zawierają prawie wyłącznie takie raporty, lecz brak podsumowania wykonanego przez biura rachunkowe, w których ją zapewne przechowywano. W ten sposób majątki ziemskie brały udział w pracach doświadczalnych i statystycznych z zakresu hodowli, gospodarki rolnej i finansowej, opartych na naukowych podstawach, i stawały się majątkami doświadczalnymi. Właściciele mogli spokojnie mieszkać w Berlinie, Królewcu, przebywać na urlopach, brać udział w życiu publicznym i towarzyskim jako posłowie i dziedziczni członkowie Izby Panów oraz zajmować się polityką, bo gospodarka ich majątków znajdowała się w dobrych rękach.

Z powyższej charakterystyki akt rachunkowo-kontrolnych kancelarii dóbr jaśkowskich widać, że prowadzona rachunkowość była zasadniczo pojedynczą o charakterze ilościowym. W rolnictwie XIX w. zaczynały się jednak kształtować coraz wyraźniej zasady rynkowe i od rachunkowości rolniczej oczekiwano odpowiedzi na pytania o dochodowość dóbr i poszczególnych gałęzi gospodarki, co oczywiście wpłynęło na typ i formę akt rachunkowych. W dobrach Finckensteinów wprowadzono na szczeblu centralnym rachunkowość podwójną o charakterze wartościowym, a w związku z tym i w rachunkowości poszczególnych dóbr pojawiło się coraz więcej jej elementów. Przedstawione trzy modele obiegu dowodów rachunkowych i ksiąg rachunkowych wytworzyły trzy typy procesów aktotwórczych opartych na strukturze organizacyjnej zarządu dóbr.

W ten sposób ukształtowała się całość registraturalna, która po archiwizacji stworzyła Archiwum Finckensteinów. W taki sam sposób narastały najpewniej pozostałe archiwa ekonomiczne Finckensteinów.

4.2. Proces archiwizacji

Archiwum ekonomiczne wchodzące w skład Archiwum Finckensteinów zostało wytworzone przez właścicieli Jaśkowa, tam posiadali oni swoją siedzibę i gromadzili akta administracyjno-gospodarcze.

Część akt mogła być w pierwszym okresie gromadzona w dworach, tworząc archiwum rodzinne. Nie zachowały się jednak żadne z tych akt. W miarę rozwoju fortuny Finckensteinów powstawały wyodrębnione zarządy dóbr z własnymi budynkami administracyjno-gospodarczymi, a w nich biura gromadzące akta.

W okresie drugiej wojny światowej akta pozbawione opieki zostały w znacznym stopniu zniszczone. Po wyzwoleniu ocalały tylko akta jaśkowskie, przewiezione do organizowanego wówczas Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie. Część akt stanowiły luźne papiery, które przy porządkowaniu zaopatrzono w papierowe obwoluty.

Często pewne klucze majątków i wydzierżawiane dobra posiadały własne archiwa gospodarcze i przesyłały do głównego archiwum tylko wyciągi lub bilanse. Wszystkie one były związane z dobrami i ziemią, a nie z rodem. Mogły być więc sprzedane i przechodzić razem z rolą, majątkiem w ręce nowego nabywcy. W skład Archiwum Finckensteinów weszły zachowane fragmenty akt gospodarczych zarządu dóbr poprzednich właścicieli Jaśkowa, rodziny Köhne von Jaski.

Archiwum ekonomiczne tworzyła administracja dóbr jaśkowskich. Nie stanowi zatem ono całości akt wytworzonych przez wszystkie zarządy dóbr posiadanych przez Finckensteinów. Wobec stosowania przez rodzinę jednolitych struktur organizacyjnych w majątkach można ustalić proces gromadzenia akt dla całego archiwum administracyjno-gospodarczego zarządów dóbr.

W archiwum dóbr musiały istnieć pisma powołujące administratora, który jako zwierzchnik dóbr miał szerokie kompetencje. Z ramienia

właściciela mógł go reprezentować na przykład w sądzie bądź przy składaniu podatków. Nominacje na administratora mogły mieć formę ręcznego pisma właściciela dóbr bądź, co jest bardziej prawdopodobne, były to oświadczenia o ustanowieniu zarządu składane przed jednym z sądów, które w postaci ekstraktu z ksiąg sądowych były wystarczającym świadectwem uprawniającym do reprezentacji właściciela na zewnątrz.

Raz w roku administrator sporządzał zestawienia dochodów i wydatków majątku, które przesyłał w celach informacyjnych właścicielowi dóbr. Wraz z nimi do archiwum rodzinnego spływały prawdopodobnie pierwsze egzemplarze ksiąg rachunkowych związanych z gospodarką i finansami administrowanych dóbr. W archiwum ekonomicznym Jaśkowa tylko jeden wolumin[516] posiada dwie sygnatury: F. 78 i F. 1969, stanowiące sygnatury właśnie archiwum rodzinnego. Drugie egzemplarze gromadził administrator w budynku przy kancelarii administratora, tzw. zarządcówce (Gubławki). Akta ekonomiczne gromadzono w kolejności ich powstawania (chronologicznie) w grupach rzeczowych, topograficznie i chronologicznie. Związane były z działalnością zarządu dóbr, a nie z właścicielem, tworzyły zatem *Gutsarchiv*, a nie *Familienarchiv*.

Prowadzenie badań, doświadczeń, metod naukowych w rolnictwie, szczegółowe notowanie wydajności krów zależnie od paszy i rasy, przynależność majątków Jaśkowa w sprawach produkcji mleka i tłuszczu do Towarzystwa Księgi Rodowodowej (*Herdbuchgesselschaft)*, a koni do Towarzystwo Księgi Stadnej dla trakeńskich koni gorącokrwistych (*Stutbuchgesellchaft für Warmblut Trakehner*), oddanie księgowości i sprawozdawczości specjalistom Biura Rachunkowego Izby Rolniczej (*Buchstelle der Landwirtschaftskammer)* w Królewcu pozbawiło zasób jaśkowskiego archiwum ekonomicznego zestawień zbiorczych z ostatnich dziesięcioleci, bilansów rocznych, wzmogło zaś liczbę raportów dziennych, tygodniowych i miesięcznych, sporządzanych przez personel stajenny w oborach i spichlerzach, oraz ksiąg kontrolnych szczegółowych, które mogły być podstawą prowadzonych syntez naukowych, badań statystycznych i pomiarowych.

[516] APO, AF, sygn. 42/385/1273, Jahrerchnung d. verpachteten Vorwerke Jäskendorf, Kl. Sauerken, und Dosnitten, 1806–1807.

Wymienione typy dokumentacji, powstałe w oparciu o zachowane dowody księgowe, niestety się nie zachowały w instancjach centralnych związków rolnych. Akta związane z gospodarką prowadzoną w czasie wojny, reglamentowaniem produktów, wydawaniem kart żywnościowych, mlecznych, tłuszczowych, opałowych, odzieżowych i metalowych – tworzyły typowe akta administracyjne o charakterze manipulacyjnym w Archiwum Finckensteinów.

Procesy dostrzeżone w archiwum ekonomicznym Finckensteinów można uznać za typowe dla administracji zarządów dóbr rodzin wschodniopruskich, których stadium końcowe związane było z przekazaniem spraw gospodarczych nowo powstałym instytucjom finansowo-księgowym.

5. Podsumowanie

Twórcy badanej dokumentacji, zamieszkując obszar Prus Wschodnich, znajdowali się pod wpływem władzy i prawa niemieckiego. Istniejące specyficzne stosunki prawne i ekonomiczne znalazły odbicie w formie zarządzania i gospodarowania majątkami. Do najważniejszych funkcji i obowiązków wielkich właścicieli ziemskich należały, obok właściwego gospodarowania w majątkach, obowiązki wobec ludności, tj. organizacja i nadzór nad działaniem sądów, opieka nad życiem religijnym, zapewnienie swoim poddanym opieki socjalnej i dostępu do oświaty (teoretycznie, bo w praktyce w różny sposób realizowane). Oprócz tego istniały zobowiązania wobec króla i państwa pruskiego. Wyrażały się one w sprawowaniu funkcji starostów dziedzicznych i czynnym udziale w służbie dyplomatycznej. Inną formą powinności wobec państwa była służba wojskowa, która, wykonywana z zaangażowaniem, mogła zostać nagrodzona. Wiek XVII można uznać za przełomowy w kształtowaniu się archiwum Finckensteinów. W tym stuleciu można stwierdzić istnienie licznych archiwaliów różnej proweniencji i formy. Gromadzone w siedzibach rodziny i związanych z rodziną dziedzicznych urzędach starościńskich oraz zarządu dóbr, nabierały cech typowego archiwum rodzinno-majątkowego. O wielkości i charakterystyce zasobu takiego archiwum decydowały różne czynniki, do

najważniejszych należała aktywność jego twórców w życiu publicznym, politycznym i ekonomicznym oraz zajmowane miejsce w hierarchii społecznej, które determinowało określony styl życia.

Utrata majątków zgromadzonych w XVI i XVII w. przyczyniła się do rozproszenia zgromadzonych materiałów. Archiwum to, kształtujące się od XIV w., zawiera więc jedynie fragment zawartości, która powinna się znaleźć w związku z szeroką działalnością rodu Finck von Finckenstein.

Rozdział IV

Problemy opracowania i komputerowego opisu Archiwum Finckensteinów*

Przedmiotem opracowania jest we współczesnej archiwistyce zespół archiwalny. Jak wiadomo, w tradycyjnej archiwistyce opracowanie może mieć zakres podstawowy, kiedy zespół zostaje uporządkowany i zinwentaryzowany, i zakres szczegółowy, kiedy sporządzane są dodatkowe pomoce archiwalne o większej niż inwentarz głębi informacyjnej[517]. Problem opracowania zespołów rodzinno-majątkowych wynika z występowania w nich kilku ustrojowo odrębnych czynników archiwotwórczych, prowadzących jednak często do ukształtowania wielozespołowej struktury stanowiącej zasób archiwum historycznego[518]. O jej integralności zespołowej decydują najczęściej czynniki rodowe, warunkujące powstanie pozostałych czynników archiwotwórczych.

W wyniku działalności ekonomicznej rodu powstawały rozległe kompleksy dóbr, kluczy, folwarków, których administrację przejmowały ustanowione przez właścicieli zarządy dóbr. W zależności od formy prawnej

---

* Ustalenia zawarte w niniejszym rozdziale były prezentowane przez autorkę w publikacjach: *Zastosowanie analizy procesów archiwotwórczych w opracowaniu pruskich archiwów rodowych*, „Echa Przeszłości" 2009, t. X, s. 499–512; *On family and estate fonds. Selected problems* [w:] *History – Archive Studies – Information Science: methodological issues*, ed. K. Narojczyk, M. Świgoń, M. Wolny, Olsztyn 2010, s. 145–153; *Zasada strukturalna w pruskich archiwach rodowych* [w:] *Symposia Archivistica*, t. 1: *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015, s. 111–120.

517 B. Ryszewski, *Metodyka archiwalna ogólna* [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 53.

518 Wykorzystuję w tym miejscu pojęcie archiwum historycznego ustalone przez B. Ryszewskiego (*Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994, s. 20), o którym będzie mowa w dalszej części pracy.

powołanego zarządu na jego czele stał ustanowiony administrator (umocowany do reprezentacji i zaciągania zobowiązań finansowych) bądź właściciel jako zarządca powołanego fideikomisu mającego osobowość prawną na podstawie zawartej umowy. Wytworzone w toku funkcjonowania zarządu dóbr całości archiwalne posiadają cechy zespołu archiwalnego, a więc: 1) stanowią ogół zgromadzonych akt (wytworzonych i otrzymanych w toku wykonywania czynności) przez jednego, ustrojowo odrębnego twórcę, 2) odzwierciedlają organiczny charakter, wynikający z naturalnych związków zachodzących między aktami[519]. Wytworzoną przez zarząd dóbr zarchiwizowaną całość akt, posiadającą cechy zespołu, uznać można za zespół archiwalny. Jest to zapewne pogląd dyskusyjny, ponieważ zarządy dóbr posiadające odrębność organizacyjną były podporządkowane właścicielowi majątku. Pogląd ten wprowadza pewną jednolitość metody archiwalnej do tej kategorii zespołów i stabilizację zasobu archiwum rodzinno-majątkowego. Konieczne jest jednak zaznaczenie jego odrębności. O integralności zespołowej archiwum ekonomicznego decydują czynniki rodowe. Zatem to rodzina kształtowała archiwum, stanowiące strukturę wielozespołową i tworzące zasób archiwum historycznego.

Wokół czynników rodowych i majątkowych narastało archiwum kształtowane w bardzo różnorodny sposób.

W archiwach powstałych pod dominującym wpływem czynników rodowych gromadzono materiały rodzinne i akta prawno-majątkowe, materiały poszczególnych członków rodziny, zarówno osobiste, jak i publiczne, związane z pełnionymi urzędami, funkcjami i obowiązkami publicznymi. Jednocześnie z wymienionymi grupami materiałów narastały akta administracyjne, rachunkowe i gospodarcze. W mniejszych majątkach gromadzono je w samym dworze, w kancelarii właściciela, obok materiałów rodzinnych, prawno-majątkowych i osobistych. W większych dobrach narastały one osobno, w wyodrębnionym organizacyjnie i lokalowo zarządzie dóbr.

Czynniki rodowe, które jako integrujące ukształtowały zespół rodzinno-majątkowy, nie będą miały zastosowania w przypadku tych zespołów,

---

[519] *Idem*, *Wprowadzenie do archiwistyki* [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka…*, s. 15.

o charakterze których zdecydował posiadany i zarządzany przez jednego właściciela majątek. Przybywały do tak narastającego archiwum ekonomicznego materiały przejmowane drogą sukcesji wraz z dobrami dziedziczonymi lub nabywanymi drogą kupna. Związane były one z dobrami i ziemią, a nie z rodem, przechodziły więc wraz z majątkiem pod zarząd nowego nabywcy. Rzadko stanowiły one zamknięte i uformowane archiwalne całości, z podziałem na jednostki (fascykuły) o układzie utrwalonym w sygnaturach. W polskiej metodyce archiwalnej nie wydziela się z zespołów rodzinno-majątkowych, nawet uformowanych i odrębnych proweniencyjnie, materiałów nabywanych drogą sukcesji lub zakupu. Pozostają one w zespole, z którym zarchiwizowały się, jako odrębna jego część z własnym pierwotnym (uformowanym) układem. Czynnikiem integrującym zespół jest w tym przypadku majątek.

W metodyce ukształtowało się przeświadczenie o zespołowości zarządu dóbr. Zatem o zespole możemy mówić, gdy zarząd został ustrojowo i organizacyjnie wyodrębniony na podstawie prawnego ustanowienia administracji lub zarządu dóbr (mogącego mieć postać nominacji administratora, ustanowienia zarządu, w tym fideikomisarycznego). W zasobie wytworzonym i zgromadzonym przez Finckensteinów zarząd dóbr stanowił obok rodziny drugi równorzędny czynnik archiwotwórczy. W takim przypadku obie wymienione części archiwum – rodzinną i ekonomiczną – można traktować jako jeden zespół, niezależnie od stopnia wyodrębnienia i samodzielności zarządu dóbr.

Do kwestii problematycznych w zespołach rodzinno-majątkowych należy kwalifikacja materiałów związanych z działalnością publiczną lub ściślej – urzędową osób należących do rodziny, która jest twórcą zespołu. W zasobach archiwów rodzinno-majątkowych znajdują się akta urzędowe o wyraźnej proweniencji państwowej, zebrane i włączone do archiwum rodzinnego. Materiały te można traktować jak swoistą sukcesję i pozostawić w zespołach rodzinno-majątkowych, gdzie ich obecność uzasadnia długi okres historyczny. W każdym przypadku jest to problem, który winien być indywidualnie rozważony. Jeżeli bowiem we właściwym miejscu przechowywania akt publicznych, w ich ustrojowo wyodrębnionym zespole, pozostała duża luka, to powinny one do niego wrócić. Argumentem przemawiającym

przeciw takiej decyzji mogą być wielokrotne cytowania archiwaliów w opracowaniach, co w zasadzie uniemożliwia podobne scalenie.

Archiwum Finckensteinów wytworzyły rodziny funkcjonujące w odrębnych majątkach ziemskich i sprawujące funkcje zwierzchnie nad starostwami dziedzicznymi Prus Książęcych. Ogniwem łączącym był właściciel dziedzicznego urzędu starościńskiego oraz majątku ziemskiego. W wyniku rozmaitych losów doszło do rozdzielenia archiwaliów i do ich osobnej archiwizacji w kilku instytucjach gromadzących archiwalia. W strukturze archiwów starościńskich Finckensteinów, które dotrwały do czasów przejęcia ich przez archiwa państwowe, znalazły miejsce akta wytworzone przez ich poprzedników: Eulenburgów, Polentzów, Kreytzenów i Oelsnitzów[520]. Pozycja Finckensteinów w państwie pruskim była na tyle silna, że sprawowali powierzone im urzędy nawet po ich likwidacji w 1752 r. (w Dąbrównie do 1831 r.). Doprowadzili do powstania swoistych enklaw administracji terytorialnej, tworząc specyficznie ukształtowane archiwa. Ponieważ narosły one w wyniku otrzymanych przywilejów osobistych, nie rościły do nich praw nowo powstałe organy władzy państwowej. W XIX w. podział archiwaliów między różne uprawnione instytucje, spowodowany odmiennością losów i przypadkowością archiwizacji, przyczynił się do ich rozproszenia. Zasób narosły w dziedzicznych urzędach starościńskich oraz majątkach Finckensteinów został połączony, a po jego ostatecznej archiwizacji w Archiwum Państwowym w Olsztynie stworzył archiwum historyczne. Archiwalia pochodzenia państwowego, tworzone w toku sprawowania funkcji publicznych przez członków rodziny, narastały obok akt własnych rodowych. Czynnikiem integrującym je z zespołem była rodzina.

Powyższa problematyka należy do podstaw teoretycznych opracowania Archiwum Finckensteinów, stanowiącego przykład archiwum historycznego obejmującego w prezentowanym ujęciu scalone w wyniku ostatecznej archiwizacji (w archiwum państwowym) zasoby (rozproszonych) archiwów, niegdyś odrębnych, niezależnych organizacyjnie, które wskutek różnych losów historycznych utraciły samodzielność i uległy rozproszeniu.

---

[520] Szczegółowe zestawienie starostów dziedzicznych Iławy, Dąbrówna i Szymbarka przedstawiłam w publikacji: *Abriss der Geschichte*…, s. 58–62.

Z zagadnieniem układu archiwaliów w zespole ściśle wiąże się problem struktury zasobu. Podstawowym problemem jest wyodrębnienie pewnych całości składających się na zasób archiwalny oraz ich wyraźne rozróżnienie i zdefiniowanie. Potrzeba wydzielenia w zasobie archiwalnym więcej niż dwóch poziomów informacyjnych, tzn. zespołu i jednostki, pojawiła się w momencie prac nad polskim standardem opisu archiwaliów, tworzonym na potrzeby skomputeryzowanego systemu informacyjnego. Jego autor, Bohdan Ryszewski, zaproponował ich dziewięć[521]:

1. Archiwum – A
2. Archiwum historyczne – H
3. Grupa zespołów – G
4. Zespół – Z
5. Podzespół – P
6. Seria – S
7. Klasa – K
8. Jednostka archiwalna – J
9. Dokument – D

Jest to propozycja modelowa, stanowiąca podstawę rozważań na temat opracowania Archiwum Finckensteinów. Wyodrębnionym powyżej całościom archiwalnym można nadać układ wynikający z analizy przedstawionych w trzecim rozdziale czynników archiwotwórczych, które wskazują ich różnorodność, nie stanowią natomiast o strukturze badanego zasobu archiwalnego.

Opracowując w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie Archiwum Finckensteinów, pominięto kwestię zespołowości, a zwłaszcza z wielką szkodą – kwestię archiwów historycznych, które automatycznie uznano za zespoły, quasi-zespoły czy zbiory. Pojęcia zespół i zbiór archiwalny w odniesieniu do „archiwów podworskich" były stosowane synonimicznie[522]. Archiwa rodzinno-majątkowe nazywano „podworskimi", wskazując jako ich najistotniejszą cechę sposób przejmowania ich po wojnie z dworów, choć równie dobrze można było mówić o archiwach „popałacowych",

521 B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji*…, s. 52.
522 A. Przywuska, *Akta podworskie*…, s. 168–196.

„pozamkowych". Obecnie termin „archiwum podworskie" stosujemy jako pojęcie powstałe w pewnym okresie historycznym, z zaznaczeniem jego umowności w cudzysłowie[523].

„Zbiory podworskie" Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie utworzyły jedną grupę zespołową, której sygnaturę wyrażała cyfra XXV. Poszczególne zespoły w obrębie tej grupy zostały oznaczone kolejnymi cyframi arabskimi. Zbiór akt podworskich rodzin Finckensteinów otrzymał sygnaturę: XXV/6.

Wszystkie zespoły uporządkowano w oparciu o schemat układu akt „podworskich" ustalony na konferencji archiwalnej w Warszawie w listopadzie 1952 r., wprowadzony pismem okólnym Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych nr 19 z 18 maja 1953 r. do instrukcji o porządkowaniu archiwów podworskich. Schemat przedstawia rzeczową klasyfikację akt, stąd struktura archiwalna „zespołu podworskiego" ujęta została w sześciu działach:

Dział I. Akta dotyczące organizacji kancelarii

Dział II. Akta prawno-majątkowe

Dział III. Akta administracyjno-gospodarcze

Dział IV. Akta osobiste i rodzinne

Dział V. Akta czynności publicznych i zwierzchnich

Dział VI. Zbiory

W obrębie każdego z działów akta zgrupowano rzeczowo i chronologicznie według zagadnień tematycznych. W ten sposób ukształtowana struktura znalazła odzwierciedlenie w systemie sygnatur, oznaczając:

XXV – „grupę zbiorów podworskich";

6 – numer kolejny zespołu w grupie (Zbiór akt podworskich rodzin Finckensteinów);

I – dział rzeczowy zespołu (akta dotyczące organizacji kancelarii);

1 – numer kolejny woluminu w dziale (w ramach każdego działu występuje odrębny *numerus currens*).

---

523 Pojęcie tzw. archiwów podworskich zostało zastąpione przez B. Ryszewskiego (*Archiwistyka*…) terminem „archiwum rodzinno-majątkowe", który przyjął się w archiwistyce polskiej.

W przypadku Archiwum Finckensteinów sygnatura przybrała bardziej rozbudowaną rzeczową formę z dodaniem dużych liter alfabetu oznaczających nazwy linii rodowych lub grup majątków i wskazujących ich siedzibę:

D – Dąbrówno
Ił – Iława
S – Szymbark
J – Jaśkowo

Szczegółowa struktura Zbioru akt podworskich rodzin Finckensteinów przedstawiała się następująco:

1. Erbhauptamt Gilgenburg (Archiwum rodu i kapitanatu z Dąbrówna), sygn. XXV/6/D.
2. Erbhauptamt Dt. Eylau (Archiwum rodu i kapitanatu z Iławy), sygn. XXV/6/Ił.
3. Erbhauptamt Schönberg (Archiwum rodu i kapitanatu z Szymbarka), sygn. XXV/6/S.
4. Erbamt Jäskendorf (Archiwum linii rodu z Jaśkowa), sygn. XXV/6/J.

Odwzorowanie schematu opracowanego na podstawie doświadczeń nabytych podczas prac nad archiwaliami z terenu Rzeczpospolitej przyniosło nie najlepsze rezultaty. Przyjęty wzorzec odbiegał od swoistych cech akt rodzinno-majątkowych Prus Wschodnich, a mimo to posłużył jako model do ich porządkowania.

Postulowana metoda nawiązuje do koncepcji Piotra Bańkowskiego, który trafnie rozwiązał problem struktury wewnętrznej archiwów „podworskich", zalecając w 1951 r. poprzedzenie właściwego porządkowania uważnymi i dokładnymi studiami prowadzącymi do poznania dawnych układów[524]. Podkreślił również niemożność ich rekonstrukcji według dawnych inwentarzy z XIX–XX w., utrudnienia związane z częstymi podziałami archiwów oraz późniejszymi zniszczeniami. Opracowany w 1953 r. schemat porządkowania tzw. archiwów podworskich wprowadzał w problematykę i zachęcał, zgodnie z zasadą P. Bańkowskiego, do szukania własnej drogi przy rekonstrukcji zespołów: „[…] nie sztywna instrukcja teoretyczna, choćby najdoskonalsza, choćby najbardziej przewidująca

[524] P. Bańkowski, *Porządkowanie archiwaliów prywatnych*…, s. 199.

i wzorowa, nie ona decyduje o praktycznym i użytecznym rozsegregowaniu akt, ale – taka czy inna zawartość archiwum, która może się okazać nieraz i skomplikowana i splątana, na przykład przez nagromadzenie w jednym zbiorze nawarstwień, których skupienie zostało spowodowane wiekowymi związkami familijno-prawnymi rodów, rodzin i pojedynczych osób. Wyodrębnienie tych samodzielnych nawarstwień akt, wewnętrzne ich uporządkowanie według własnego planu, ustalenie wzajemnego stosunku, stopnia zależności – wszystko to może w podanym schemacie pociągnąć za sobą konieczność daleko idących modyfikacji czy uzupełnień. Jakakolwiek jednak będzie konstrukcja układu archiwaliów, zawsze musi się ona liczyć z koniecznością wyczerpującego i przejrzystego rozsegregowania materiału i z potrzebą ścisłego rozgraniczenia tworzonych grup, działów i części, powiązanych ze sobą logicznej i we właściwej od siebie zależności"[525].

Jak z tego wynika, porządkowanie archiwaliów rodzinno-majątkowych powinno się opierać na naturalnej, historycznie ukształtowanej strukturze zespołu, wynikającej z proweniencji, związku archiwaliów z poszczególnymi rodzinami i osobami, dobrami i majętnościami. Należy przy tym rekonstruować układy pierwotne, nawet fragmentarycznie zachowane, i dostosować do nich układ materiałów luźnych. Schematy potrzebne do porządkowania materiałów niemających układu pierwotnego dostosować należy do charakteru konkretnych archiwaliów w sposób opisany powyżej. Stosowanie schematów ramowych, zalecanych w instrukcjach lub publikacjach, nie przyniosło dobrych rezultatów, ponieważ doprowadziło do powstania układów sprzecznych ze strukturą zespołu oraz do rozdzielenia działów materiałów archiwalnych o tej samej proweniencji. Schematy ramowe mogą zatem być stosowane tylko w wyjątkowych wypadkach i zawsze wymagają dostosowania do postaci konkretnego zespołu, tak aby nie dochodziło do powstania wspomnianych wyżej nieprawidłowości. Zastosowana metoda porządkowania akt musi odpowiadać specyficznym czynnikom archiwotwórczym, które doprowadziły do powstania określonych całości archiwalnej. Układ powinien zatem wynikać z analizy czynników archiwotwórczych i odpowiadać strukturze oraz treści zachowanych całości archiwalnych.

---

[525] *Ibidem*, s. 210.

W efekcie rozproszenia archiwaliów archiwów rodzinno-majątkowych Finckensteinów ukształtowały się cztery całości, z których każdą podzielono na pięć działów. W ramach poszczególnych działów pogrupowano archiwalia Dąbrówna, Iławy, Szymbarka i Jaśkowa, otrzymując następujący układ:

Dział I. Pomoce archiwalne
- D – Gilgenburg (1803–1831)
- Ił – Dt. Eylau (1683–1730)
- S – Schönberg (1627–1825)
- J – Jaśkowo (brak)

Dział II. Akta dotyczące tytułów własności
- D – Gilgenburg (1332–1797)
- Ił – Dt. Eylau (1477–1742)
- S – Schönberg (1627–1825)
- J – Jaśkowo (brak)

Dział III. Akta administracyjno-gospodarcze
- D – Gilgenburg (brak)
- Ił – Dt. Eylau (1634–1913)
- S – Schönberg (1791–1794)
- J – Jaśkowo (1706–1944)

Dział IV. Akta osobiste i rodzinne
- D – Gilgenburg (1725–1726)
- Ił – Dt. Eylau (brak)
- S – Schönberg (brak)
- J – Jaśkowo (1797–1837)

Dział V. Akta czynności wynikających z praw zwierzchnich
- D – Gilgenburg (1717–1853)
- Ił – Dt. Eylau (1539–1795)
- S – Schönberg (1576–1873)
- J – Jaśkowo (1794–1939)

W Archiwum Finckensteinów dział IV i V, obejmujący akta osobiste i rodzinne oraz akta czynności publicznych i zwierzchnich, powinien stanowić całość, ponieważ wszystkie wymienione archiwalia zostały wytworzone w toku działalności członków rodziny, stanowiącej czynnik je integrujący. Organiczną całość archiwum rodzinnego tworzyły, obok akt związanych

ze sprawowaniem powierzonych (na podstawie uzyskanych przywilejów) funkcji publicznych, w tym urzędowych, również akta prawno-majątkowe, przyporządkowane do działu II. Wszystkie wyodrębnione w sposób sztuczny archiwalia związane były z uzyskanymi przez rodzinę tytułami prawnymi i przywilejami nadanymi wraz z lennami. Z archiwum rodzinnym ściśle związane były akta dotyczące organizacji kancelarii, wprowadzone do działu I zastosowanego schematu. Rodzina była tym czynnikiem, który integrował wszystkie akta:

Dział I. Akta dotyczące organizacji kancelarii

Dział II. Akta prawno-majątkowe

Dział IV. Akta osobiste i rodzinne

Dział V. Akta czynności publicznych i zwierzchnich

Wynika z tego jasno, że stosowanie schematów ramowych nie jest właściwe. Można je stosować w wyjątkowych wypadkach, ale zawsze zgodnie z historyczną i organiczną strukturą danego zespołu.

Po przeprowadzonym w latach dziewięćdziesiątych skontrum zasobu Archiwum Państwowego w Olsztynie do Archiwum Finckensteinów dołączono kilkadziesiąt jednostek archiwalnych. Obecnie liczy ono 1504 j.a., przesygnowanych poprzez zastąpienie rozbudowanej sygnatury wieloskładnikowej sygnaturą ciągłą, idącą przez wszystkie wyszczególnione wcześniej działy. Na końcu w formie suplementu wyszczególniono jednostki nowe włączone do Archiwum Finckensteinów. Zasób otrzymał nazwę uwzględniającą stosowane w archiwistyce pojęcie archiwum historycznego – Archiwum rodziny Finckenstein.

Prac przeprowadzonych w Archiwum Państwowym w Olsztynie nie można uznać za w pełni zamknięte. Ich uzupełnienie mogłoby zostać przeprowadzone z uwzględnieniem proponowanej metody opracowania (opisu) archiwaliów, integrując czynniki archiwotwórcze (rodzina, zarząd dóbr) w pewne całości, prowadzące do powstania organicznych struktur całego zasobu archiwalnego.

Zasób Archiwum Finckensteinów powstał w wyniku działalności dwóch linii rodu: rogójskiej i zybułtowskiej. Linię starszą z Rogóża tworzyły dwie odnogi rodu. Ich archiwalia uległy znacznemu rozproszeniu wraz z utratą dóbr ziemskich, a w niewielkiej części zostały przejęte przez

członków młodszej linii – zybułtowskiej. Archiwa linii zybułtowskiej tworzyły dwie odnogi: starsza – Georga I i młodsza – Albrechta I, spośród których młodsza ukształtowała cztery gałęzie: z Zybułotwa, Dąbrówna, Iławy i Szymbarka, ta ostatnia – dzięki korzystnej koligacji małżeńskiej utworzyła odrębną linię – jaśkowską, która zakorzeniła się w Gubławkach, Szymonowie, Szymbarku i Lasecznie. Ich przedstawicielom udało się zachować część akt rodowych i majątkowych.

O całym zasobie, który powstał, niewiele wiemy, ponieważ zachował się w stanie fragmentarycznym. Jego obecny stan zachowania można oszacować na 20%. W wyniku historycznych losów zasób Archiwum Finckensteinów składa się z czterech zespołów rodzinno-majątkowych pochodzących z Dąbrówna, Iławy, Szymbarka i Jaśkowa. Analiza czynników archiwotwórczych pozwala nadać wewnętrzną strukturę poprzez odtworzenie dawnego układu archiwaliów.

Najwyższym poziomem opisu zasobu Archiwum Finckensteinów jest, jak wcześniej wspomniano[526], archiwum historyczne, w strukturze opisu archiwaliów znajdujące się nad poziomem zespołu. Profesor B. Ryszewski, wprowadzając pojęcie „archiwum historyczne", odniósł je do zasobów archiwów niegdyś odrębnych, samodzielnych organizacyjnie, „które wskutek różnych losów historycznych utraciły samodzielność i weszły w skład innych archiwów"[527]. Możemy je więc uzupełnić poprzez odniesienie do rozproszonych archiwów rodzinno-majątkowych Finckensteinów, pochodzących z różnych archiwów rodowych, kompleksów dóbr i starostw dziedzicznych, których czynnikiem integrującym były rodzina i zarząd dóbr. Można także wyodrębnić kolejne stopnie struktury Archiwum Finckensteinów, a więc zespoły archiwalne. Mając na uwadze specyficzne rozumienie zespołu archiwalnego, w przypadku archiwów rodzinno-majątkowych kieruję się cechami zespołu i uznaję za zespół archiwalny te całości, które posiadają jego wyznaczniki. Cztery zachowane zespoły rodzinno-majątkowe Finckensteinów, zgromadzone w wyniku dziedziczenia materiałów przez spadkobierców wymierających linii, odnóg, gałęzi i domów rodzin Finckensteinów,

---

[526] Zob. też A. Żeglińska, *Zasada strukturalna*…, s. 115–116.

[527] B. Ryszewski, *Problemy komputeryzacji*…, s. 20.

stworzyły w wyniku licznych sukcesji i komplikacji zespół złożony. Komplikacje zespołowe są następstwem zrośnięcia akt osobistych z urzędowymi w wyniku załatwiana spraw urzędowych w kancelarii właściciela, a spraw rodzinnych przez kancelarię starościńską. Sukcesje wiążą się z włączeniem do struktury zasobu akt innych twórców, które trafiły tu w wyniku przekazywania kompetencji starościńskich oraz realizacji funkcji patrymonialnych, w tym opieki nad kościołami. Archiwalia zostały powiązane w taki sposób, że ich wydzielenie jest niemożliwe oraz mogłoby doprowadzić do deformacji zasobu sukcesora.

Charakterystycznym elementem w strukturach pruskich archiwów rodowych będą podzespoły, czyli „szczególne typy serii, które skupiać mogą archiwalia z zamkniętego okresu historycznego lub „które weszły w skład zespołu jako odrębna uformowana już całość w drodze sukcesji"[528]. Rozwijając to sformułowanie B. Ryszewskiego, za podzespół archiwalny uważam:

1. Szczególne serie, przejęte w drodze sukcesji, w tym jako historycznie ukształtowane całości – różnej proweniencji.
2. Szczególne serie wytworzone przez:
   a) jednostki organizacyjne twórcy zespołu, mające samodzielność organizacyjną (jak zarządy dóbr),
   b) linie i domy rodów spokrewnionych, mających samodzielność genealogiczną – przejęte w drodze sukcesji lub wraz z nabytym majątkiem.

Szczególny charakter, właściwy dla podzespołu, będą również mieć typowe dla ustroju pruskiego akta czynności publicznych i zwierzchnich. W zasobie Archiwum Finckensteinów podzespół władztwa zwierzchniego tworzyć będą:

a) akta wytworzone w toku sprawowanych urzędów starosty dziedzicznego w Dąbrównie, Iławie i Szymbarku,
b) akta powstałe w wyniku sprawowania jurysdykcji i spraw patrymonialnych.

Kolejnym poziomem w strukturze zasobu Archiwum Finckensteinów będzie seria, którą można wydzielić i określić na podstawie dokonanej

[528] *Ibidem*, s. 23.

segregacji grup archiwaliów związanych z funkcjami twórcy (rodziny i zarządu dóbr) lub na podstawie wspólnej tematyki archiwaliów. W badanym Archiwum Finckensteinów serie zostały wydzielone przez porządkującego archiwistę w postaci wyżej przedstawionych działów archiwaliów. Zatem będziemy mieć do czynienia z następującymi seriami:

1. Archiwalia osobiste.
2. Archiwalia prawno-majątkowe.
3. Archiwalia administracyjne, procesowe.
4. Archiwalia gospodarki rolnej, przemysłowej, leśnej.

W określeniu serii archiwaliów mogą być pomocne propozycje przedstawione przez archiwistów badających archiwa prywatne, między innymi Helenę Polaczkównę[529], Piotra Bańkowskiego[530], Eugenię Brańską[531] czy Kazimierza Kaczmarczyka[532].

Kolejnym poziomem będzie podseria (klasa). Poziom ten nie musi występować w każdej serii. Stworzenie podserii wydaje się konieczne przede wszystkim w przypadku serii archiwaliów:

a) osobistych,
b) prawno-majątkowych,
c) czynności administracyjnych, procesowych,
d) gospodarki rolnej, przemysłowej, leśnej.

W serii archiwaliów osobistych można wyodrębnić dwie podserie:

- nominacje i przywileje na urzędy, godności i funkcje,
- działalność fundacyjną.

W serii archiwaliów prawno-majątkowych można wyodrębnić dwie podserie:

- tytuły prawne i własności,
- akta procesowe dotyczące dóbr i uprawnień majątkowych.

---

529 H. Polaczkówna, *Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów familijnych*, „Archeion" 1938/1939, t. 16, s. 1–20.

530 P. Bańkowski, *Porządkowanie archiwaliów prywatnych*…, s. 194–216.

531 E. Brańska, *Porządkowanie archiwów podworskich (Projekt instrukcji schematu układu akt)*, „Archeion" 1954, t. 22, s. 30–37.

532 K. Kaczmarczyk, *Archiwa rodzinne, ich literatura i porządkowanie* [w:] *Księga pamiątkowa w stulecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk,* „Rocznik Historyczny" 1957, R. 23, s. 633–646.

W serii archiwaliów czynności administracyjnych i procesowych powinny się znaleźć:

- patronackie administracyjne,
- patronackie i procesowe,
- patronackie sprawozdawczo-majątkowe,
- sądów patrymonialnych dotyczące spraw niespornych,
- sądów patrymonialnych dotyczące spraw cywilnych,
- sądów patrymonialnych dotyczące spraw karnych, policyjne,
- wojskowe,
- komunikacyjne,
- podatkowe,
- dotyczące opieki społecznej i ubezpieczeń,
- metrykalne registratur kościelnych (duplikaty),
- stanu cywilnego.

W serii archiwaliów gospodarki rolnej, przemysłowej (gorzelnie, browary, cegielnie itd.), leśnej powinny się znaleźć archiwalia:

- tabele przychodów i rozchodów,
- inwentarze,
- dzienniki robocizny,

W przypadku archiwów o zróżnicowanych materiałach, powstałych w wyniku sprawowanych przez rozrodzone rody wielu funkcji i urzędów, można wymienione poziomy rozbudowywać poprzez wyodrębnionych kolejnych poziomów i podpoziomów, a więc ściśle i jednoznacznie określonych kolejnych grup rzeczowych, których liczba w każdej z nich może być zróżnicowana. Przykładowo w podserii archiwaliów czynności sądu może zaistnieć potrzeba wyodrębnienia:

- pozwów na sądy,
- orzeczeń sądów,
- odwołań.

Kolejny poziom stanowić będą jednostki archiwalne, a więc najmniejsze niepodzielne cząstki zasobu, posiadające odrębną sygnaturę archiwalną. W Archiwum Finckensteinów znaczna część zasobu posiadała postać luźną, nie ujętą w jednostki. Archiwista uformował małe jednostki, składające się z kilku pism, a nawet tylko jednego aktu. Występują również opasłe poszyty

i księgi. Taki stan rzeczy akceptuje, a nawet zaleca, wewnętrzna instrukcja Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do opracowania „archiwów podworskich": „Należy również uwzględnić czynniki techniczne, nie tworząc jednostek zbyt dużych objętościowo (tj. nie przekraczających 200–300 stron). Dolna granica objętości winna być traktowania bardziej elastycznie niż górna, to znaczy, że można tworzyć jednostki archiwalne nawet z pojedynczych akt, jeśli tak wynika z ich zawartości (są jedynymi wytworami odnoszącymi się do wyjątkowo ważnej sprawy lub jedynymi wytworami jakiejś kancelarii, itp."[533].

Ostatnim poziomem w strukturze zasobu Archiwum Finckensteinów będzie pojedynczy akt – dokument w sensie informacyjnym. W Archiwum Finckensteinów znajduje się najstarszy w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie dokument pergaminowy wystawiony w 1379 r. przez komtura Ostródy Kuna von Liebensteina, wyłączony z poszytu dotyczącego dóbr Klonowo (zob. ilustracja 50). Stanowi on obecnie osobną jednostkę inwentarzową; w jego miejscu znajduje się kserokopia[534]. Pojedynczym aktem, dokumentem w obrębie jednej jednostki archiwalnej, może być również kilkudziesięciostronicowy inwentarz dóbr, jak również mapa rozgraniczająca posiadłości (zob. ilustracja 49) dokument uwierzytelniony w księgach sądu patrymonialnego w Dąbrównie ze względu na język, w jakim został spisany.

Ważne zatem jest zwrócenie szczególnej uwagi na osiągnięcie właściwej głębi informacyjnej dokonanego opisu, wyczerpującego informację zawartą w danym dokumencie na tyle, aby była ona zrozumiała dla badaczy różnych dyscyplin naukowych. Nie ulega wątpliwości, że w przypadku pewnych rodzajów dokumentów opis powinien zatrzymać się na poziomie regestu. Dotyczyć to będzie przede wszystkim archiwaliów odnoszących się do jednostkowych, istotnych i ważnych wydarzeń z życia prywatnego i publicznego. W regeście powinny znaleźć się informacje związane z dyspozycją aktu, osobami z nią związanymi, datacją z uwzględnieniem daty

[533] Pismo okólne nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 14 VI 1983 r. w sprawie wprowadzenia wskazówek metodycznych do opracowania archiwów podworskich, s. 5.

[534] APO, AF, sygn. 42/385/1446, Klonausche Documenta, s. 5.

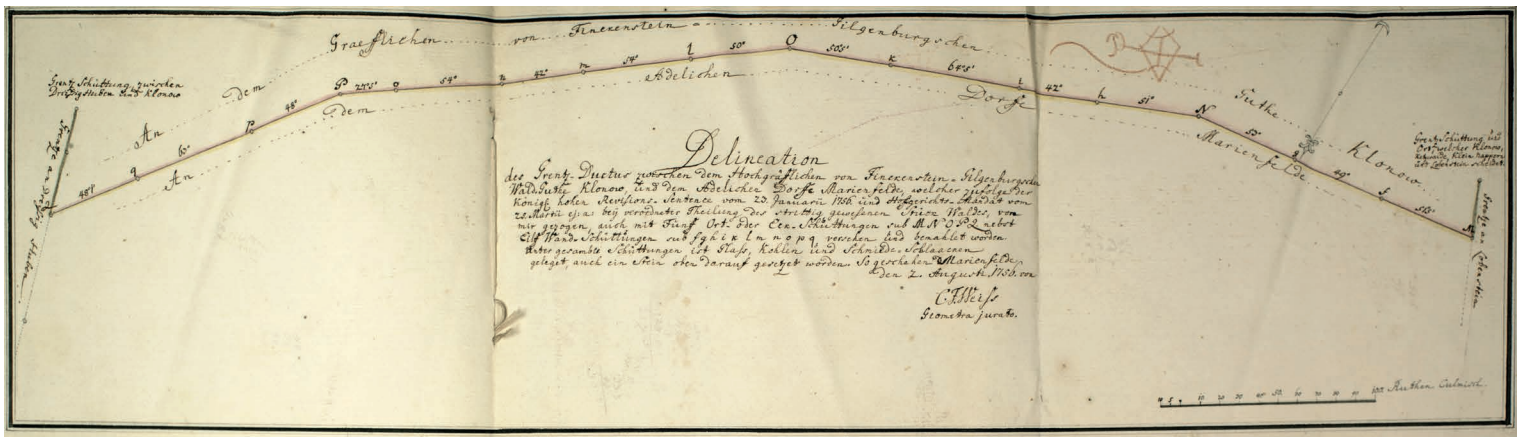

Ilustracja 48. Delineacja dóbr Glaznoty i Klonowo

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1446, Klonausche Documenta, s. 207.

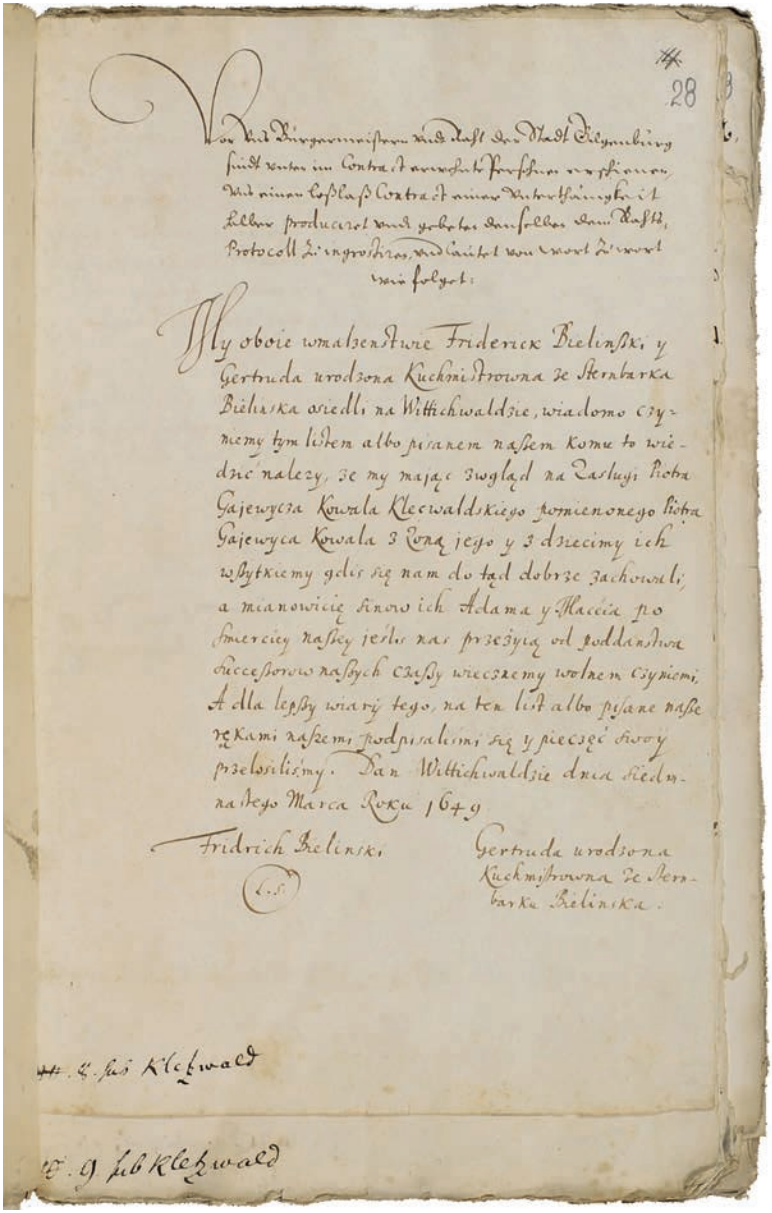

Ilustracja 49. Ingrosacja dokumentu wystawionego przez właścicieli wsi Kedzwałd (Jagodziny) w księgach sądu patrymonialnego w Dąbrównie

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1495, Kletzwaldschen [Ketzwalde] Lehns-Gutts-Documenta und Schriften, s. 28.

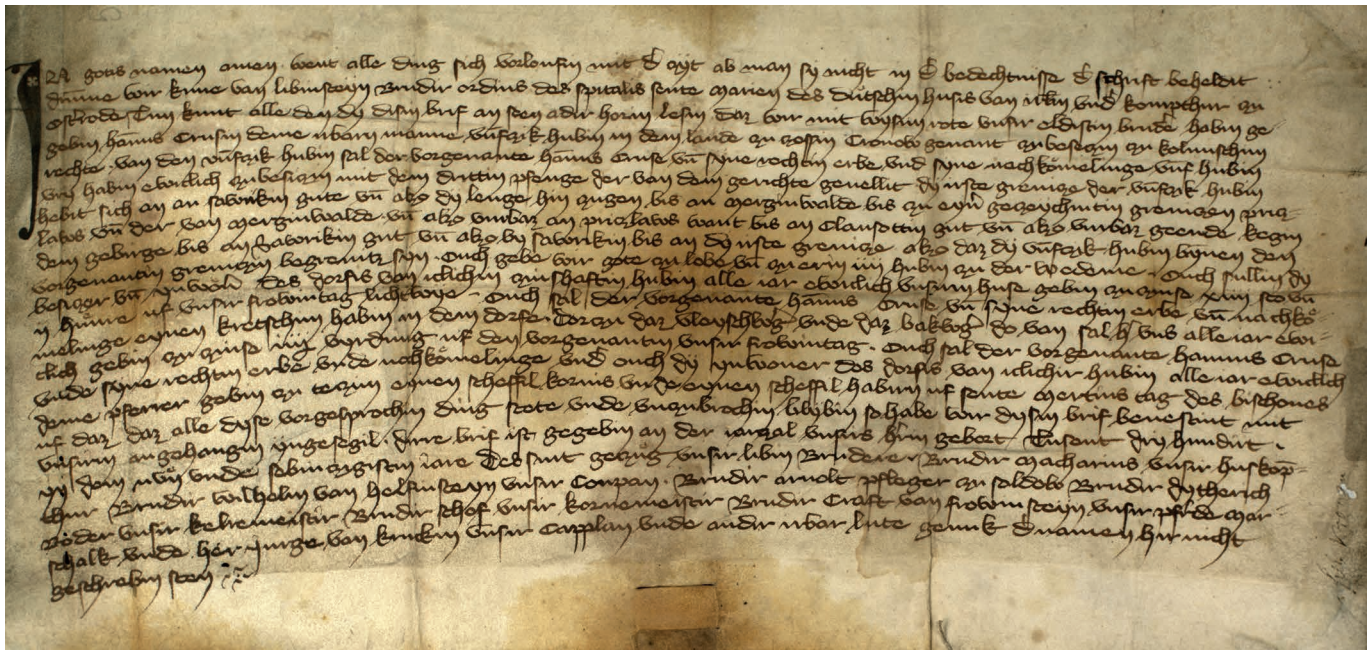

Ilustracja 50. Najstarszy w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie dokument pergaminowy pochodzący z Archiwum Finckensteinów

Źródło: APO, AF, sygn. 42/385/1446, Klonausche Documenta, s. 5.

dokonania czynności, sporządzenia aktu (w przypadku ekstraktów – datę dokonania wyciągu).

W ten sposób w ramach badanego Archiwum Finckensteinów powstanie wielozespołowa struktura stanowiąca zasób archiwum historycznego. W ramach każdego zespołu rodzinno-majątkowego: 1) Dąbrówno, 2) Iława, 3) Szymbark, 4) Jaśkowo, wystąpi odrębny układ serii (S), podserii, czyli klas (K), jednostek archiwalnych (J) oraz dokumentów (D). Ukształtowany schemat struktury przedstawiono w postaci graficznej (schemat 5).

Z przedstawionej struktury wynika, że zasób Archiwum Finckensteinów, składający się z różnorodnych materiałów archiwalnych, można opracować poprzez odtworzenie wielozespołowej struktury czterech zespołów rodzinno-majątkowych ukształtowanych historycznie, będącej wynikiem losów wytworzonych całości archiwalnych, zrekonstruowanych na postawie analizy czynników archiwotwórczych. Na strukturę zespołu składają się występujące w nim odrębne niegdyś całości lub części jakichś całości wchłonięte drogą sukcesji przy dziedziczeniu, lub luźniejsze grupy archiwaliów związane wspólną proweniencją, stanowiące wcześniej fragment, szczątek czy nawet serię czyjegoś archiwum. Wiele z tych strukturalnych części zespołu będzie miało swój układ, zwłaszcza wśród akt prawno-majątkowych. Wszystkie te wyodrębniające się proweniencyjnie części zespołu będą wydzielone w układzie zespołu z poszanowaniem ich proweniencyjnej odrębności. W czasie porządkowania każdej z tych części należy dążyć do odtworzenia ich pierwotnych układów, jeśli zachowały się ślady tych układów w sygnaturach, spisach lub jakichkolwiek pomocach archiwalnych. Odtworzyć należy układy pierwotne, nawet jeśli widoczne są tylko we fragmencie danej części; wystąpi wówczas możliwość uporządkowania pozostałych akt w sposób podobny, według tych samych zasad układania. Jeśli nie zachował się układ pierwotny, należy tę część porządkować, biorąc pod uwagę wyodrębniające się jej działy czy cząstki, na przykład materiały dotyczące całej rodziny, poszczególnych osób, prawno-majątkowe, dotyczące zarządzania dobrami, rachunkowe, gospodarcze itp. Będzie to porządkowane już nie według pierwotnego układu, lecz według schematu wynikającego z układu i treści danej części zasobu. Często nie znajdą w porządkowanym archiwum rodzinno-majątkowym żadne ślady układów pierwotnych.

Archiwum Historyczne	Archiwum Finckensteinów		
Zespół	Archiwum rodowe	Archiwum władztwa zwierzchniego	Archiwum ekonomiczne
Podzespół	Akta rodzinne	Akta starostw dziedzicznych / sądów patrymonialnych	Akta zarządów dóbr
Seria	Akta osobiste / prawno-majątkowe	Akta administracyjne / akta procesowe	Akta gospodarki rolnej / leśnej / przemysłowej
Podseria (klasa)	Korespondencja / tytuły prawne i własności / nominacje / fundacje	Akta spraw niespornych / cywilnych karnych	Tabele przychodów / rozchodów, inwentarze, dzienniki robocizny
Jednostka archiwalna	sygn. APO, 42/385/10	sygn. APO, 42/385/1446	sygn. APO, 42/385/1273
Dokument (w znaczeniu informacyjnym)	Testament Albrechta Finck z 1562 r.	Delineacja dóbr Glaznoty i Klonowo	Inwentarz dóbr Jaśkowo

Schemat 5. Struktura Archiwum Finckensteinów

Źródło: opracowanie własne.

Jednak w tym przypadku słuszne będzie dążenie do wydzielenia tych jego strukturalnych części, które kolejno wchodziły w skład zasobu. Występujące w zasobie specjalne formy archiwaliów, jak dokumenty pergaminowe, mapy, plany, ilustracje, fotografie oraz druki związane treściowo z pozostałymi materiałami, do niedawna jednak wydzielane z zespołów w osobne zbiory,

np. dokumentów pergaminowych, można pozostawić w układzie zespołu. Niewątpliwie, forma tych materiałów skłania do osobnego ich przechowywania w sposób i miejscu dla nich przewidzianych, ale nie powinno to określać metody porządkowania, która musi być jednolita i konsekwentna w odniesieniu do wszystkich archiwaliów zespołu, sporządzona w wyniku zrekonstruowanych dawnych układów. Uważam zatem za właściwe porządkowanie tych materiałów w miarę możliwości w taki sposób, jak układamy pozostałe archiwalia. Oznacza to, że powinny otrzymać wynikające z przyjętego układu strukturalnego sygnatury i zostać właściwie opisane, przechowywane mogą być natomiast osobno. Pomijamy w tym miejscu kwestię standardu opisu jako kwestię na tym etapie zbyt szczegółową[535].

Fragmentaryczny stan zachowania oraz niewielka liczba zachowanych archiwaliów parafialnych spowodowały utworzenie w Archiwum Państwowym w Olsztynie na potrzeby ewidencyjne „zbioru szczątków zespołów" – Zespół 42/75, Kościoły ewangelickie diecezji suskiej[536] (64 j.a. z lat 1700–1919). Znalazły się wśród nich materiały kościoła ewangelickiego w Jaśkowie oraz kościoła ewangelickiego w Szymonowie (Simnau, diecezja morąska), w których prawo patronatu należało do Finckensteinów. Sporządzone opisy na poszczególnych poziomach struktury powinny umożliwić również powiązanie opisywanych materiałów z tymi wytworzonymi przez odrębne registratury różnych instytucji, organizacji funkcjonujących w ramach otoczenia twórcy, na przykład w ramach działalności patrymonialnej właścicieli dóbr szlacheckich[537].

---

[535] Szczegółowe uwagi dotyczące standardu opisu archiwaliów przyjętego w Zintegrowanym Systemie Informacji Archiwalnej (ZoSIA), który stanowi podstawę aplikacji: *Szukaj w archiwach*, zawierają artykuły prezentowane w serii wydawniczej: Symposia Archivistica, t. II–V, oraz Żeglińska A., *Wpływ rewolucji cyfrowej na powstanie nowych narzędzi wyszukiwania informacji o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* [w:] *Nauka o informacji w okresie zmian: rewolucja cyfrowa: infrastruktura, usługi, użytkownicy; Information science in the change: digital revolution: infrastructure, services, users*, red. B. Sosińska-Kalata, M. Roszkowski, Z. Wiorogórska, Warszawa 2020 (Miscellanea Informatologica Varsoviensia, vol. 10: Nauka, Dydaktyka, Praktyka, t. 201), s. 176–192.

[536] APO, AF, sygn. 42/75/42–49, Kościoły ewangelickie diecezji suskiej – zbiór szczątków zespołów.

[537] A. Żeglińska, *Księgi rachunkowe i metrykalne w parafiach ewangelickich*…

Ilustracja 51. Herb Finckensteinów na pieczęci kościoła w Szymonowie

Źródło: APO, AF, sygn. 42/1333/3, Tauf-, Trau-, Todtregisters der Kirche zu Groß Simnau bis alt September 1874, s. 21.

Przeprowadzona analiza problemów dowodzi, że można je przeprowadzić z zastosowaniem jednorodnego opisu przystosowanego do skomputeryzowanych archiwalnych systemów informacyjnych. Przy tworzeniu komputerowej ewidencji szczególnie ważne będzie położenie nacisku na strukturę zasobu oraz właściwy opis poszczególnych poziomów opisu, w tym jednostek i dokumentów; pozostałe poziomy opisu archiwaliów będą miały raczej charakter ewidencyjny i porządkujący stan obecny. Ważne będzie również stworzenie relacji między poszczególnymi poziomami opisu, odzwierciedlającymi powiązania i zależności zachodzące w ramach określonych struktur historyczno-ustrojowych oraz społecznych.

Zakończenie

Zaprezentowane badania procesów archiwotwórczych Archiwum Finckensteinów przynoszą wiele spostrzeżeń dotyczących ich rozwoju, przeobrażeń oraz zróżnicowanego przebiegu, pozwalających wyodrębnić kilka ich typów, opartych na szczegółowej analizie czynników archiwotwórczych.

Na proces archiwotwórczy, będący ciągiem działań prowadzących do powstania dokumentów, wytworzenia się relacji między nimi i ukształtowania się całości przekształconej w procesie archiwizacji w archiwum, mieli decydujący wpływ twórcy określonych typów archiwum: 1) rodowego, 2) władztwa zwierzchniego, 3) ekonomicznego. W Archiwum Finckensteinów archiwotwórcą był: 1) przedstawiciel rodu jako członek wspólnoty rodowej lub rodzinnej, 2) przedstawiciel rodu jako zwierzchnik posiadanego patrymonium i starostwa dziedzicznego, 3) przedstawiciel rodu jako zarządca dóbr lub zwierzchnik powołanego zarządu dóbr. Nie można zatem zbadać Archiwum bez omówienia jego archiwotwórców, a więc w oderwaniu od czynników, które wpłynęły na jego kształt.

Kształt archiwum warunkował status społeczny rodziny wytwarzającej i gromadzącej określone, specyficzne dla niej typy akt. Rodzina poprzez podejmowanie różnorodnych form działalności realizowała określone funkcje archiwotwórcze. Koncentrowały się one wokół: 1) spraw majątkowych, 2) życia towarzyskiego, 3) życia codziennego, 4) dbałości o pielęgnowanie historii rodu, 5) działalności procesowej, 6) funkcji publicznych. Wyszczególnienie owych funkcji stało się możliwe dzięki prozopograficznemu ujęciu historii rodu, a więc uchwyceniu pozycji rodziny na podstawie przyjętych kryteriów (wskaźników), mówiących o osiągniętej przynależności społecznej, do których zaliczyłam: 1) posiadany majątek, 2) pełnione

funkcje publiczne, 3) zewnętrzne wyznaczniki prestiżu (np. rezydencje, fundacje), 4) koligacje małżeńskie, 5) utrwalanie dawności i ważności rodu, 6) wykształcenie.

Ród Finck von Finckenstein przez stulecia działalności apogeum rozwoju osiągnął w XVII w. w państwie pruskim i utrzymał go w XVIII i XIX w. Niekwestionowanym twórcą potęgi rodu był Albrecht Konrad Finck, od 1690 r. właściciel Iławy, Rudzienic z folwarkami Dziarny Duże i Małe, Ławice, Szałkowo i Kamień, od 1699 r. dóbr szymbarskich wraz z Ząbrowem i Starzykowem, Szczepkowem, Olbrachtowem i Falknowem. Był on budowniczym rezydencji magnackiej górującej nad domami średniej szlachty, w której wnętrzach znalazły miejsce portrety żyjących i zmarłych wybitnych członków rodu, jak również dokumenty – najcenniejsze dowody zdobytej pozycji społecznej i majątkowej. W tym dążeniu do wyróżnienia się tkwiła samoświadomość przynależności do warstwy wyższej stanu uprzywilejowanego, które zostało, dzięki osobistemu wstawiennictwu księcia Eugeniusza Sabaudzkiego, potwierdzone przez cesarza Józefa I w nadanym 11 kwietna 1710 r. dyplomie hrabiowskim (*Reichsgrafendiplom*). Otrzymany tytuł przysługiwał dwóm żyjącym wówczas liniom Finck von Finckenstein (kamienieckiej i dąbrówieńskiej). Linie wygasłe pod koniec XVI w., nie osiągnąwszy znacznej pozycji majątkowej i społecznej, nie przyczyniły się do wzrostu liczby posiadanych dokumentów. Były to zapewne głównie potwierdzenia praw do posiadanych nieruchomości, które, gromadzone w siedzibach szlacheckich, spłonęły lub zostały przejęte przez wierzycieli. Dokumenty stanowiły nie tylko potwierdzenie praw wynikających z zapisów w nim zawartych, lecz również były ważnymi dla Finckensteinów nośnikami treści symbolicznych, jako że wskazywały podane tytuły i stanowiska lub zawierały podpis i pieczęcie, na których widniał ich herb. Dokumentuje to najwyraźniej spór toczony z Polentzami o archiwum urzędu starosty dziedzicznego w Szymbarku, który stał się bezprzedmiotowy w momencie podjęcia przez króla decyzji o użyciu urzędowej pieczęci królewskiej zamiast osobistej.

U podstaw zdobytej fortuny linii hrabiowskiej: kamienieckiej i dąbrówieńskiej, leżała bezwzględna działalność Albrechta (zm. 1562 r.) i Ernsta (9 października 1633 r. – 12 sierpnia 1717 r.), którzy wraz z majątkiem

dorobili się przydomków nadanych przez im współczesnych (Diabeł, Pożeracz Ziemi i Bogaty Owczarz). Do urzędów i stanowisk doszli poprzez wsparcie gotówkowe udzielane władcom pruskim. Wzrostowi majątkowemu towarzyszyła kariera urzędnicza. Ale największą pozycję osiągnęli dzięki sukcesom militarnym Albrechta Konrada z Kamieńca. Wschodniopruska linia Finckensteinów pozycję społeczną zawdzięczała służbie wojskowej przy boku władców pruskich, podczas gdy już brandenburska – założona przez Albrechta Konrada – realizowała się w służbie dyplomatycznej. Były to dwie podstawowe ścieżki kariery w państwie pruskim, ponieważ religia luterańska i kalwińska, której wyznawcami w ślad za władcami pruskimi byli Finckensteinowie, nie dawała możliwości robienia kariery w stanie duchownym.

Majątki Finckensteinów koncentrowały się w starostwach: nidzickim, dąbrówieńskim, iławskim, suskim, ostródzkim. Już w drugiej połowie XVII w. byli oni potentatami i właścicielami trzech miast wraz z dziedzicznymi urzędami w Dąbrównie, Iławie i Szymbarku. Zdecydowanie dominowali w XIX w. jako posiadacze dóbr w Szymbarku, Szymonowie, Jaśkowie i Lasecznie, obejmujących wówczas powierzchnię około 14 000 hektarów, z czego znaczna część (ok. 10 000 hektarów) leżała na terenie starostwa iławskiego. Proces koncentracji majątków ziemskich w rękach rodu trwał od połowy XVI w., kiedy Feliks Finck w 1572 r. odkupił od Oelsnitzów dziedziczne starostwo w Dąbrównie, a następnie iławskie od upadających Kreytzenów. Największe nabytki stały się udziałem rodu na przełomie XVII i XVIII w. W 1693 r. Ernst „Bogaty Owczarz" przejął Gardzień od Wallenrodtów, w 1699 r. część Szymbarka od Polentzów, a w 1705 r. Habersdorf (późniejszy Finckenstein/Kamieniec) od Eulenburgów. Archiwa patrymonialne, szerzej ujmując – władztwa zwierzchniego – w badaniach polskich pomijano jako specyficzne ze względu na zakres i jako posiadające skromną analogię w naszym kraju[538].

Finckensteinowie początkowo posiadanymi dobrami mogli gospodarować sami, co stało się niemożliwe wobec ich znacznej koncentracji oraz

[538] A. Bachulski, *Archiwa gospodarcze w państwach kapitalistycznych*, „Archeion" 1951, t. 19/20, s. 259.

podejmowanej z większym zaangażowaniem działalności publicznej, urzędniczej i wojskowej. Zarządzać wówczas zaczęli za pośrednictwem powoływanych administratorów lub zarządów dóbr, którym nadawano osobowość prawną. Wykształcona administracja kluczy majątków wytwarzała określone typy dokumentacji związanych z nadzorem stanu gospodarki na każdym etapie produkcji: folwarcznej (rolnej i hodowlanej), przemysłowej i leśnej. Miało to znaczenie praktyczne i kontrolne. W wyniku podejmowanej działalności administracyjno-gospodarczej poszczególnych działów produkcji powstawały określone procesy powstawania akt kontrolno-rachunkowych. Były one prowadzone systemem rocznym – corocznie zakończone rejestry składano do kancelarii administracji, w której gromadzono registratury poszczególnych komórek gospodarczych dóbr. Wykształcone przez zarządy dóbr modele obiegu dowodów rachunkowych i ksiąg rachunkowych, oparte na strukturze organizacyjnej zarządu dóbr, wytwarzały określone typy dokumentów.

Omówienie procesów archiwotwórczych wykazało, że zespoły rodzinno-majątkowe nie powinny być rozpatrywane bez powiązania z ich archiwotwórcami, wpływającymi na ich kształt. Przedstawiona historia rodu pozwala wyodrębnić funkcje rodzin, a więc określić czynniki archiwotwórcze wpływające na zasób archiwum rodowego. Zrekonstruowana struktura zasobu archiwalnego stanowi odbicie naturalnych, historycznych związków wynikających z proweniencji, powiązań archiwaliów z poszczególnymi rodzinami i osobami, dobrami i majętnościami. Zadziwia brak dokumentów o charakterze osobistym. Zachowane akta, dokumentujące historię majątków i sprawowane funkcje publiczne, odzwierciedlają charakter rodu, którego uwaga przez wieki koncentrowała się na aspektach praktycznych związanych z rozwojem statusu majątkowego i pozycji społecznej. Historia rodu umożliwia poznanie prowadzonej działalności, w tym zainteresowań poszczególnych osób, potwierdzonych w dokumentach. Niewątpliwie ważnym aspektem realizowanej polityki rodu była edukacja. Kierunek wyznaczył Albrecht I, który w testamencie z 1562 r. ustanowił stypendium, zapisane na swoich dobrach. Miało ono umożliwić spadkobiercom, a w przypadku ich braku innym zdolnym osobom, poniesienie kosztów związanych ze studiami na uniwersytecie królewieckim.

Jak wynika z przedstawionych badań, Archiwum Finckensteinów, mimo że nie zawiera kompletnych akt, może stanowić ważną bazę źródłową do badań regionalnych, a także ogólniejszych, w tym archiwalnych. Analiza procesów archiwotwórczych pozwala prześledzić procesy recepcji i adaptacji praw ogólnokrajowych, ukazuje stan faktyczny, a nie ten projektowany w normatywach władz nadrzędnych. Materiały sądowe przedstawiają przy tym bogactwo informacji na temat społecznych relacji mieszkańców wielu miejscowości przede wszystkim z terenu powiatu iławskiego, ostródzkiego, dąbrówieńskiego, suskiego[539]. Archiwum Finckensteinów stanowi również skarbnicę informacji, pozwalającą rozwijać badania nad historią sądownictwa patrymonialnego, szczególnie sporów toczonych wewnątrz społeczeństwa wiejskiego, jak również przeciwko panom patrymonialnym.

---

[539] Analiza konfliktów społecznych była podejmowana przed laty przez grupę roboczą pod kierunkiem Jana Petersa w Poczdamie – zob. *Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften*, red. J. Peters, München 1995; *Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der frühen Neuzeit*, red. J. Peters, Göttingen 1995; *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, red. J. Peters, Berlin 1997; *Historie und Eigensinn. Festschrift für Jan Peters zum 65. Geburtstag*, red. A. Lubinski, T. Rudert, M. Schattkowsky, Weimar 1997.

Wykaz źródeł i opracowań

I. Źródła

Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Olsztynie (APO)

Zespół: Archiwum rodziny Finckenstein [1332] 1379–1944
Sygnatury: 42/385/1-1504

Zespół: Archiwum rodu hr. Lehndorff ze Sztynortu (Steinort), pow. węgorzewski [1667] 1715–1929
Sygnatury: 42/382/59, 42/382/175

Zespół: Evangelische Kirche zu Gross Simnau (Diözese Mohrungen) 1804–1874
Sygnatura: 42/1333/3

Zespół: Evangelische Kirche zu Herzogswalde (Diözese Mohrungen) 1591–1866
Sygnatury: 42/82/1-36

Zespół: Evangelische Kirche zu Jäskendorf (Diözese Mohrungen) 1743–1876
Sygnatury: 42/81/1-97

Zespół: Kościoły ewangelickie diecezji suskiej – zbiór szczątków zespołów: Ząbrowo
Sygnatury: 42/75/42-49

Zespół: Standesamt zu Grasnitz [Urząd Stanu Cywilnego w Grazymach, pow. ostródzki]
Sygnatury: 42/346/62, 42/346/65

Zespół 313 Standesamt zu Finckenstein [Urząd Stanu Cywilnego w Kamieńcu, pow. suski]
Sygnatury: 42/313/1-18

Archiwum Państwowe w Gdańsku (APG)

Zespół: Akta miasta Gdańska. Listy i pisma szlachty po 1525 r.
Sygnatury: 10/300, 52/1281, 1988, 1060, 1083, 1111, 1196, 1129, 1349, 452, 483, 1713, 1010

Zespół: Akta majątku Wojanowo, Prędzieszyn i Będzieszyn, pow. gdański
Sygnatury: 10/991/39j, 10/991/58a, 10/991/103a, 10/991/111f, 10/991/115a, 10/991/133, 10/991/130b
Zespół: Akta majątku Sommnitzów z Charbrowa, pow. lęborski
Sygnatury: 10/997/5a, 10/997/9
Zespół: Akta Ustarbowskich i Wejherów z Ustarbowa, pow. wejherowski
Sygnatury: 10/996/2, 10/996/45
Zespół: Archiwum Państwowe w Gdańsku
Sygnatura: 10/280/272

Sächsisches Staatsarchiv, Staatsarchiv Leipzig
22179, Genealogische Mappenstücke, Nr. Ma 27872
L. Finckenstein, *Die Familie Finck von Finckenstein sowie aus Kurland und Polen,* Gießen 2012

Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (GStA PK)
Hauptabteilung: Staatsarchiv Königsberg
Adelsarchiv Nr 339 (Finck von Finckenstein)
Sygnatury: GStA PK, HA StA Königsberg, Adelsarchiv, Nr. 339 Bd I–VIII

Źródła publikowane

Aeltere Universitäts-Matrikeln. 1, Universität Frankfurt a. O., Bd. 2: *1649–1811*, aus der Originalhandschrift unter Mitwirkung von G. Liebe, E. Theuner, hrsg. von E. Friedländer, Leipzig 1888.

Bock C.B., *Kronika miasta Dąbrówna*, przeł. J. Siedlecka, oprac. i wstęp G. Białuński, Dąbrówno 2003 [na podst. wydania K. Bürgera, *Chronik der Stadt Gilgenburg, Kreis Osterode (1326–1851)*, Osterode am Harz 1983].

A. Bötticher, Morąg. Pomnik Georga Conrada von Finckenstein, negatyw, 1898, Warszawa, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Zbiory Fotografii i Rysunków Pomiarowych (zbiór publiczny), nr inw. 57165 [w:] *Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji: zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu (= Ostpreußen – Dokumentation einer historischen Provinz: die photographische Sammlung des Provinzialdenkmalamtes in Königsberg),* red. J. Przypkowski, oprac. P. Jamski, M. Kuczyński (fotografia), Warszawa 2006, CD-ROM).

Conrad G., *Die erneuerte Handfeste der Stadt Gilgenburg (Kr. Osterode) von 1663*, „Altpreußische Monatschrift" 1896, Bd. 33, s. 571–577.

Conrad G., *Zwei Verzeischnisse von Archivalien des ehemaligen Erbhauptamts zu Gilgenburg (Ostpr.)*, „Altpreußische Monatschrift" [1895], Bd. 32, s. 136–152.

D. Daniel Heinrich Arnoldts, königlichen preußischen Oberhofpredigers und Consistorialraths, kurzgefasste Nachrichten von allen seit der Reformation an den Lutherischen Kirchen in Ostpreussen gestandenen Predigern, hrsg. von F.W. Benefeldt, Königsberg 1777.

Die Matrikel der Universität Heidelberg, 1. Teil: *Von 1386–1553; nebst einem Anh. enth.: 1. Calendarium acad. vom Jahre 1387*…, bearb. und hrsg. von G. Toepke, Heidelberg 1884, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/matrikel1386/0671 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Die Matrikel der Universität Heidelberg, 2. Teil: *Von 1554 – 1662; nebst einem Anh. enth.: 1. Matricula univ. 1663–1668*…, bearb. und hrsg. von G. Toepke, Heidelberg 1886, https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/matrikel1554 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Erbhuldigungsakten des Herzogtums Preußen, T. 1: *1525 bis 1642: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Etatsministerium Titel 87 d Nr. 1 bis 19*, hrsg. von H.H. Diehlmann, Hamburg 1980.

Erbhuldigungsakten des Herzogtums Preußen, T. 2: *1648 bis 1678: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Etatsministerium Titel 87 d Nr. 20 bis 38*, hrsg. von H.H. Diehlmann, Hamburg 1983.

Erbhuldigungsakten des Herzogtums Preußen, T. 3: *1678 bis 1737: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Etatsministerium Titel 87 d Nr. 39 bis 55*, hrsg. von H.H. Diehlmann, Hamburg 1992.

Erler G., *Die Matrikel und die Universität Königsberg i. Pr.,* Bd. 1, H. 1: *Bogen 1–20*, Leipzig 1908.

Erler G., *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829*, Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/1912.

Erler G., *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr. 1544–1829.* Bd. 1: *Die Immatrikulationen von 1544–1656*, Leipzig 1910; Bd. 2: *Die Immatrikulationen von 1657–1829*, Leipzig 1911/1912.

Erler G., *Die Matrikel der Albertus-Universität zu Königsberg i Pr.*, Bd. 3: *Personenregister und Heimatsverzeichnis*, [Personenregister bearb. Clara Lehmann], Leipzig 1917.

Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts, Teil 2: *Urkunden und Akten*, verfaßt von E. Joachim, M. Klinkenborg, Berlin 1920.

Freytag H., *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502 bis 1602: eine Festgabe zur vierhundertjährigen Gedächtnisfeier der Gründung der Universität Wittenberg*, Leipzig 1903.

Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschließung vom 9. März 1874, „Gesetz-sammlung für die königlichen preussischen staaten Deutsches", Nr. 7 (8182), https://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/que/normal/que897.pdf [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Instrukcja o porządkowaniu archiwaliów podworskich [w:] *Zbiór przepisów archiwalnych. Stan na dzień 30 czerwca 1961 r.*, oprac. M. Bielińska, A. Paśnikowa, Warszawa 1962.

Karte des deutschen Generalstabs (mapa niemieckiego sztabu generalnego) opracowana na podstawie 674 historycznych map wykonanych w latach (1800–1900) w skali 1 : 100 000 o wymiarach 1155 × 980 cm, pochodząca z kolekcji Davida Rumseya, https://www.meyersgaz.org/place/20612040 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Litewski W., *Landrecht des Herzogtums Preussen von 1620 = Ius provinciale ducatus Prussiae*, Bd. 2: *Strafprozessrecht*, Warszawa 1983.

Sommerfeldt G., *Die älteste bisher bekannt gewordene Handfeste, die einem des Geschlechts der späteren Grafen Finck von Finckenstein vom Deutschritterorden erteilt ist, 1474,* „Der Deutsche Herold" 1907, Bd. 38, s. 102–103.

Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogtums Preussen, Bd. 1–3, hrsg. von P. Taschackert, Leipzig 1890, https://kpbc.ukw.edu.pl/publication/11874 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Prusy Wschodnie – dokumentacja historycznej prowincji: zbiory fotograficzne dawnego Urzędu Konserwatora Zabytków w Królewcu (= Ostpreußen – Dokumentation einer historischen Provinz: die photographische Sammlung des Provinzialdenkmalamtes in Königsberg), red. J. Przypkowski, oprac. P. Jamski, M. Kuczyński (fotografia), Warszawa 2006, CD-ROM.

II. Publikacje genealogiczne (wykorzystane w książce)

Allgemeines Teutsches Adels-Lexicon: Darinn von d. alten u. neuen Gräfl.-Freyherrl.- u. Adelichen Familien… gehandelt wird, hrsg. von J.W.F. von Krohne, Lübeck 1774, https://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10328376.html [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Anschriftenbuch der Deutschen Adelsgenossenschaft. Liste des in der deutschen Adelgenossenschaft zusammengeschlossen reinblutigen Deutsche Adels, Berlin 1940.

Europäische Stammtafeln: neue Folge, Bd. 20: *Brandenburg und Preußen*, Nr. 1, hrsg. von D. Schwennicke, Frankfurt am Main 2002.

Europäische Stammtafeln: neue Folge, Bd. 21: *Brandenburg und Preußen*, Nr. 2, hrsg. von D. Schwennicke, Frankfurt am Main 2002.

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Gräflichen Häuser. Zugleich Adelsmatrikel der Deutschen Adelsgenossenschaft, Teil A, Gotha 1942.

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch – VdDA, https://www.adel-in-deutschland.de/gotha/gothaisches-genealogisches-taschenbuch [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Hennenberg J., *Stemmata Genealogia praecipuarum in Prussia Familiarum Nobilium,* 1597, Biblioteka UMK, Starodruki: rękopis nr 73, https://kpbc.umk.pl/publication/2295 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Familien-Geschichte des Gräflich Finck von Finckensteinschen Geschlechts, Teil 1: *Darstellung und biographische Nachrichten*, Hbd. 1: *Die Finck von Finckenstein in Altpreußen*, verfaßt von E. Joachim, Hbd. 2: *Die Grafen Finck von Finckenstein in der Mark Brandenburg*, verfaßt von M. Klinkenborg, Berlin 1920.

Kenkel H., *Studenten aus Ost-und Westpreussen an ausserpreussischen Universitäten vor 1815*, Hamburg 1981.

Kleiser G.J., *Der Wappenmaler Johann Hennenberger und sein grundlegenden Genealogischen Arbeiten ds. 16. Jahrh. zur Erstellung Preussischer Stammtafeln. bezw. Adelsbriefe. The Heraldic Artist Johann Hennenberger and his genealogical works of Prussian Nobility of the 16. century*, Toronto 1992.

Kneschke E.H., *Deutsche Grafen-Haeuser der Gegenwart: in heraldischer, historischer und genealogischer Beziehung*, Bd. I: *A–K*, Leipzig 1852, https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb11246262?q=%28Deutsche+Grafen-Haeuser+der+Gegenwart%29&page=,1 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Ledebur L., *Adelslexicon der Preussischen Monarchie*, Bd. 1: *A–K*, Berlin [1855].

Mülverstedt G.A. von, *Untersuchung über das Stammland der Grafen Fink von Finkenstein,* „Neue Preussische Provinzial Blätter" 1854, Bd. 2, Fol. 6, s. 142–158, 183–197.

Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon, hrsg. von E.H. Kneschke. Bd. 3, Leipzig 1859, http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/ihd/content/titleinfo/7713538 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Niesiecki K., *Herbarz polski*, t. 4, Lipsk 1839.

Pauli C.F., *Leben grosser Helden des gegenwärtigen Krieges,* Bd. 8, Halle 1763, https://books.google.de/books?id=ucw5AAAAcAAJ&hl=pl&pg=PA255#v=onepage&q&f=false [dostęp: 1912.2019 r.].

Praetorius M., *Matthäus Prätorius' Deliciae prussicae oder preussische schaubühne: im wörtlichen auszuge aus dem manuscript,* Duncker 1871, https://books.google.pl/books?id=4GUrswEACAAJ&hl=pl [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Siebmacher's Großes Wappenbuch, t. 15: *Die Wappen des preußisches Adels*, Teil 2–3, hrsg. von G.A. von Mülverstedt.

Zedlitz-Neukirch L. von, *Neues preussisches Adels-Lexikon, oder genealogische und diplomatische Nachrichten von den in der preussischen Monarchie ansässigen oder zu derselben in Beziehung stehenden fürstlichen, gräflichen, freiherrlichen und adeligen Häusern, mit der Angabe ihrer Abstammung, ihres Besitzthums, ihres Wappens und der aus ihnen hervorgegangenen Civil- und Militärpersonen, Helden, Gelehrten und Künstler*, Bd. 2, Leipzig 1836, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/20766/edition/33883 [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch – VdDA, https://www.adel-in-deutschland.de/gotha/gothaisches-genealogisches-taschenbuch [dostęp: 19 XII 2019 r.].

III. Opracowania

Abe K., *Die Komturei Osterode des Deutschen in Preussen 1341–1525*, Köln u. Berlin 1972.

Achremczyk S., *Historia Warmii i Mazur*, Olsztyn 1997.

Achremczyk S., *Iława. Dzieje miasta, XVI–XVIII wiek* [w:] *Iława,* Olsztyn 1999.

Achremczyk S., *Iława. Dzieje miasta (1305–2005)*, Iława 2005.

Achremczyk S., *Szlachta na Warmii XVI – XVIII wieku* [w:] *Szlachta i ziemiaństwo na Pomorzu w dobie nowożytnej XVI – XX wieku (Przemiany struktur wewnętrznych)*, red. J. Dygdała, Toruń 1993.

Aubin G., *Zur Geschichte des gutsherrlich-bäuerlichen Verhältnisses in Ostpreußen von der Gründung des Ordensstaates bis zur Steinschen Reform*, Leipzig 1910.

Augusiewicz S., *Magnateria Prus Książęcych* [w:] *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich. Mieszkańcy ziem pruskich. Społeczeństwo*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2001, s. 43–51.

Bachulski A., *Archiwa gospodarcze w państwach kapitalistycznych*, „Archeion" 1951, t. 19/20, s. 254–263.

Bańkowski P., *Archiwa i zbiory podworskie udostępnione do badań naukowych*, „Kwartalnik Historyczny" 1953, t. 60, s. 418–429.

Bańkowski P., *Porządkowanie archiwaliów prywatnych*, „Archeion" 1951, t. 19/20, s. 194–216.

Bär M., *Über die Gerichte in Preußen zur Zeit der polnischen Herrschaft*, „Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins" 1904, H. 47, s. 65–98.

Berg T., *Landesordnungen in Preußen vom 16. bis 18. Jahrhundert*, Lüneburg 1998.

Białuński G., *Osadnictwo Regionu Wielkich Jezior Mazurskich od XIV do początku XVIII wieku – starostwo leckie (giżyckie) i ryńskie*, Olsztyn 1996.

Białuński G., *Przemiany społeczno-ludnościowe południowo-wschodnich obszarów Prus Krzyżackich i Książęcych (do 1569 roku)*, Olsztyn 2001.

Białuński G., *Szlachta i dobra szlacheckie w starostwie ryńskim w Prusach Książęcych (do XVIII w.)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie", 1994, nr 1 (203), s. 1–22.

Białuński G., *W sprawie lasów i leśnictwa w południowo-wschodnich Mazurach od XIV do początku XVIII wieku*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1966, nr 3.

Biernat C., *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, Warszawa–Łódź 1992.

Biernat C., *Spór archiwalny polsko-gdańsko-niemiecki w okresie międzywojennym, 1919–1939*, Warszawa 1969.

Biskup M., *Iława* [w:] *Studia z historii budowy miast polskich*, Warszawa 1957, s. 121–127.

Biskup M., Labuda G., *Dzieje Zakonu Krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – Społeczeństwo – Państwo – Ideologia*, Gdańsk 1988.

Bock R.J., *Nachrichten über Handschriften und alte Druckwerke der Gräflich v. Wallenrodtischen Bibliothek zu Königsberg in Preußen*, „Preußische Provinzialblätter" 1829, H. 2, s. 505–518.

Bömelburg H.-J., *Reformierte Eliten in Preussenland: Religion, Politik und Loyalitäten in der Familie Dohna (1560–1660)*, „Archiv für Reformationsgeschichte" 2004, Bd. 95, s. 210–239.

Bömelburg H.-J., *Zwischen polnischer Ständegesellschaft und preussischem Obrigkeitsstaat: vom Königlichen Preußen zu Westpreußen (1756–1806)*, München 1995.

Bogdanowicz A., *Archiwum Dohna-Finckenstein w zasobie Geheim[e]s Staatsarchiv w Berlinie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 2005, nr 3, s. 315–320.

Boguszewski M., *Na Mazurach odkryto zakopany w 1945 roku „skarb von Finckensteinów"*, https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C29374%2Cna-mazurach-odkryto-zakopany-w-1945-roku-skarb-von-finckensteinow.html [dostęp: 4 V 2018 r.].

Boockmann H.J., *Zakon Krzyżacki. Dwanaście rozdziałów jego historii*, Warszawa 1998.

Borzyszkowska-Szewczyk M., *Pamięć dla przyszłości: Literatura wspomnieniowa potomków szlachty pruskiej z Pomorza Zachodniego i Prus Wschodnich po 1945 roku*, Wrocław 2009.

Brańska E., *Porządkowanie archiwów podworskich (Projekt instrukcji schematu układu akt)*, „Archeion" 1954, t. 22, s. 30–37.

Brünneck W., *Zur Geschichte des Grundeigenthums in Ost und Westpreussen*, Bd. 1–2, Berlin 1891.

Bruyn G. de, *Die Finckenstein. Eine Familie in Dienste Preußens*, Berlin 2001.

Chodyński A.R., *Schloß Schönberg bei Deutsch-Eylau* [w:] R. Gräfin Finck von Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen. Erinnerungen an die alte Burg des Deutschen Ordens, Sitz des Domkapitel von Pomesanien*, Limburg an der Lahn 2000, s. 123–144 [przedruk z: „Burgen und Schlösser" 1993, Jg. 34, H. III].

Chojnacki W., *Osadnictwo polskie na Mazurach w XIII–XVIII w.* [w:] *Szkice z dziejów Pomorza*, red. G. Labuda, t. 2: *Pomorze nowożytne,* red. G. Labuda, S. Hoszowski, Warszawa 1959, s. 3–33.

Chwalewik E., *Zbiory polskie, archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie. W porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, t. 1–2, Warszawa–Kraków MCMXXVI.

Cieślak E., *Prusy Książęce pod okupacją rosyjską w czasie wojny siedmioletniej* [w:] *Historia Pomorza*, t. II: *do roku 1815*, cz. II: *Pomorze Wschodnie w latach 1657–1815*, red. G. Labuda, Poznań 1984, s. 507–516.

Conrad G., *Geschichte der Königsberger Obergerichte: mit Benutzung amtlischer Quellen*, Leipzig 1907.

Czacharowski A., *Das Kulmer Recht im politischen Leben des Deutsch-Ordenslandes*, „Studia Slavo-Germanica" 1984, Bd. 13, s. 9–64.

Czaplewski P., *Senatorowie świeccy, podskarbiowie i starostowie Prus Królewskich (1454–1772)*, Toruń 1921.

Czapliński M., *Podstawowe elementy porządkowania akt administracji XIX i XX w.*, „Archeion" 1957, t. 27, s. 15–33.

Cybulska K., Tarnowska M., *Zasób Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie. Informator*, Olsztyn 1982.

Dohna L., Graf zu, *Der Bauherr Albrecht Conrad Graf Finck von Finckenstein und seine Nachfolger* [w:] C.E.L. von Lorck, *Schloss Finckenstein. Ein Bauwerk des preußischen Barock im Osten. Unter Mitwirkung von Alfred Burggraf und Graf zu Dohna und Lothar Burggraf und Graf zu Dohna mit einem Nachwort von Percy Ernst Schramm*, Frankfurt am Main 1966, s. 17–29.

Dohna L., Graf zu, *Die Dohnas und ihre Häuser. Profil einer europäischen Adelsfamilie. Unter Mitw. v. Alexander Fürst zu Dohna und mit einem Beitrag v. Ursula Gräfin zu Dohna*, Bd. 1–2, Göttingen 2013.

Dohna L., Graf zu, *Finck von Finckenstein, Albrecht Konrad Graf* [w:] *Neue Deutsche Biographie* (NDB), Band 5, Berlin 1961, s. 151–152.

Döhring A., *Über die Herkunft der Masuren. Mit besonderer Berücksichtigung der Kreise Osterode und Neidenburg. Ein Beitrag zur Besiedlungsgeschichte des Ordenslandes Preussen*, Königsberg 1910.

Dönhoff M., Gräfin, *Dzieciństwo w Prusach Wschodnich*, Berlin 1993.

Dönhoff M., Gräfin, *Entstehung und Bewirtschaftung eines ostdeutschen Großbetriebes. Die Friedrichsteiner Güter von der Ordenszeit bis zur Bauernbefreiung*, Königsberg [1930?].

Dönhoff M., Gräfin, *Nazwy, których nikt już nie wymienia*, przeł. G. Supady, Olsztyn 2001.

Duncker A., *Die ländlichen Wohnsitze, Schlösser und Residenzen der ritterschaftlichen Grundbesitzer in der preussischen Monarchie: nebst den königlichen Familien-, Haus-Fideicommiss-Schatull-Gütern in naturgetreuen, künstlerisch ausgeführten, farbigen Darstellungen*, Bd. 4, Berlin 1861–1862.

Dworzaczek W., *Uwagi o genezie magnaterii* [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu, Sympozjum 12 (12 wrzesień 1974 r.), Polskie Towarzystwo Historyczne, red. W. Czapliński, A. Kersten, Toruń 1974, s. 3–8.

Dzieje Mazowsza do 1526, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994.

Dzieje protestantyzmu w Polsce: przewodnik archiwalny, oprac. E. Alabrudzińska, G. Jasiński, H. Krajewska, współpr. O. Kieca, J. Rogalla, Toruń 2001.

Engelmann B., *Prusy. Kraj nieograniczonych możliwości*, Poznań 1984.

Finck von Finckenstein H.W., Graf, *Die Entwicklung der Landwirtschaft in Preussen und Deutschland 1800–1930*, Würzburg 1960.

Finck von Finckenstein R., Gräfin, *Burg Schönberg in Westpreußen. Erinnerungen an die alte Burg des Deutschen Ordens, Sitz des Domkapitel von Pomesanien*, Limburg an der Lahn 2000.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Schwanengesang: Roman einer versunkenen Heimat Finckenstein*, München 1950.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Fünfkirchen*, Jena 1936.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Männer am Brunnen*, Jena 1936.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Das harte Frühjahr*, Jena 1937.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Der Kranichschrei*, Jena 1937.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Von den Quellen des Lebens*, Mainz 1938.

Finck von Finckenstein O., Graf, *Die Nonne*, [München] 1949.

Forstreuter K., *Das Preußische Staatsarchiv in Königsberg. Ein geschichtlicher Überblick mit einer Übersicht über seine Bestände*, Göttingen 1955.

Forstreuter K., *Vom Ordenstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen in Deutschordensstaate Preussen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498–1525)*, Kitzingen–Main 1951.

Fritsch T. von, *Die Gothaischen Taschenbücher, Hofkalender und Almanach: Bibliographie und Namenregister zu den bis 1944 erschienenen Taschenbüchern*, Limburg/Lahn 1968.

Garber K., *Königsberger Bücher in Polen, Litauen und Russland*, „Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge" 1995, Bd. IV, H. 1, s. 29–61.

Gause F., *Eine neue Quelle zur Geschichte der Landgerichte im Ordensstaat*, „Altpreußische Forschungen" 1933, Bd. 10, H. 2, s. 197–380.

Gause F., *Geschichte des Amtes und der Stadt Soldau*, Marburg/Lahn 1958.

Gause F., *Neue Ortsnamen in Ostpreußen seit 1800. Einzelschriften der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschun*, Königsberg 1935.

Gause F., *Organisation und Kompetenz der Landgerichte des Ordenslandes Preussen*, „Altpreussiche Monatsschrift" 1922, Bd. 59, s. 115–156, 209–246.

Gause F., *Polnische Einwanderung in die Komturei Osterode nach dem 2 Thorner Frieden (1466)*, „Altpreußichen Forschung" 1924, Bd. 1, s. 25–40.

Gottschald M., *Deutsche Namenkunde*, Berlin 1954.

Górnowicz H., *Rodowe nazwy miejscowe Mazur i Warmii*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1965, nr 2 (88), s. 197–223.

Górski K., *Początki kolonizacji polskiej w Prusach*, „Strażnica Zachodnia" 1933, R. 12, t. 16, s. 554–555.

Górski K., *Początki reprezentacji w stanach państwa krzyżackiego w Prusach w XV w.*, „Zapiski Historyczne" 1968, t. 33, z. 3, s. 474–492.

Górski K., *Z dziejów żywiołu polskiego w Prusach od 1525–1772*, „Jantar" 1939, R. 3, z. 1, s. 1–11.

Górski K., *Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1977.

Gregorovius J., *Die Ordensstadt Neidenburg*, Marienwerder 1883.

Grodek A., *Archiwa gospodarcze*, „Archeion", t. 19/20, s. 338–355.

Grommelt C., *Schloss Finkenstein, Kreis Rosenberg Westpr. Eine Darstellung aus der Zeit um 1750*, „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1937, Jg. 11, s. 67–69.

Grommelt C., *Urkundliches vom Schloss Finkenstein, Kreis Rosenberg/Westpr.,* „Mitteilungen des Vereins für die Geschichte von Ost- und Westpreussen" 1938/1939, Jg. 13, s. 25–29.

Grygier T., *Organizacja władzy naczelnej Prus Książęcych*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1964, nr 4.

Grygier T., *Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych „Etats-Ministerium"*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1965, nr 1, s. 137–160; nr 2, s. 327–336; nr 3, s. 505–512; nr 4, s. 688–700; 1966, nr 1, s. 188–196; nr 2, s. 344–352; nr 3, s. 472–480; nr 4, s. 625–640; 1967, nr 1–2, s. 275–280; nr 3, s. 466–472; nr 4, s. 580–592.

Grzelak J., *Opracowanie akt popruskich – stan i potrzeby archiwistyki polskiej*, „Archeion" 1997, t. 98, s. 25–44.

Gut P., *Ustrój, organizacja i działalność sądownictwa patrymonialnego we wschodnich prowincjach Prus w latach 1740–1849. Studium z dziejów instytucji prawnej*, Warszawa 2013.

Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften, red. J. Peters, München 1995.

Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich, red. J. Peters, Berlin 1997.

Handbuch der preussischen Geschichte, red. W. Neugebauer, Bd. 1–2, Berlin 1992–2001.

Hartknoch C., *Alt- und Neues Preussen oder Preussischer Historien Zwey Theile: In derer erstem von deb Landes vorjähriger Gelegenheit und Nahmen, wie auch der Völcker, so darinnen vor dem Teutschen Orden gewohnet, Uhrankunfft, Lebens-Beschaffenheit, Sprache, Religion, Hochzeiten, Begräbnüssen, Haubhaltung, Kriegsrüstung, Republic und andere Sitten und Gewohnheiten: In dem andern aber von deb Teutschen Ordens Ursprung, desselben, wie auch der nachfolgenden Herrschafft vornehmsten Thaten und Kriegen, Erbauung der Städte, der itzigen Innwohner Uhrsprung, Religion, Müntzordnung, Rechten und Policeywesen gehandelt wird*, Königsberg 1684, https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/35924/edition/45366?language=pl#info [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Hartmann E., *Kreis Oserode (Ostpr.). Daten zur Geschichte seiner Ortschaften*, Würzburg 1958.

Herrmann O., *Graf Albrecht Konrad von Finckenstein als Soldat*, „Forschungen der brandenburgischen und preussischen Geschichte" 1916, Bd. 29, s. 7–65.

Historie und Eigensinn. Festschrift für Jan Peters zum 65. Geburtstag, red. A. Lubinski, T. Rudert, M. Schattkowsky, Weimar 1997.

Horn A., *Die Verwaltung Ostpreussens seit der Säcularisation 1525–1875. Beiträge zur deutschen Rechts-Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte*, Königsberg 1890.

Hubatsch W., *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreußens*, Bd. 2: *Bilder ostpreussischer Kirchen,* Göttingen 1968.

Janiszewska-Mincer B., Mincer F., *Rzeczpospolita Polska a Prusy Książęce w latach (1598–1621). Sprawa sukcesji brandenburskiej*, Warszawa 1988.

Jasiński G., *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817–1914)*, Olsztyn 2003.

Joachim E., *Napoleon in Finckenstein*, Berlin 1906.

Juntke F., *Geschichte der von Wallenrodtschen Bibliothek: mit drei Tafeln*, Leipzig 1927.

Kaczmarczyk K., *Archiwa rodzinne, ich literatura i porządkowanie* [w:] *Księga pamiątkowa w stulecie Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, „Rocznik Historyczny" 1957, R. 23, s. 633–646.

Kaczurba J., *Karta ewidencji zabytków i architektury budownictwa, miejscowość: Kamieniec, gmina Susz, powiat: iławski*, Szreniawa 2001 [Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Spożywczego, rkps].

Kałamajska-Saeed M., *Rzeźby w pałacu w Kamieńcu Suskim i problem jego przebudowy około 1760 roku*, „Rocznik Olsztyński" 1981, t. XII/XIII.

Kamieński A., *Pruskie apelacje sądowe w Koronie w latach 1640–1657* [w:] *Pomorze – Brandenburgia – Prusy*, Szczecin 1999.

Kamieński A., *Stany Prus Książęcych wobec rządów brandenburskich w drugiej połowie XVII wieku*, Olsztyn 1995.

Kaufmann J., *Das Erbamt Schönberg*, „Mitteilungen des Westpreussischen Geschichtsvereins" 1910, Jg. 9, Nr. 4, s. 68–81.

Kaufmann J., *Geschichte der Stadt Deutsch Eylau*, Danzig 1905.

Kaufmann J., *Geschichte des Kreises Rosenberg*, Marienwerder 1927.

Kasiske K., *Die Siedlungstätigkeit des Deutschen Ordens im östlichen Preußen bis zum Jahre 1410*, Königsberg 1934.

Kąkolewski I., *Ekonomika Prus Książęcych w połowie XVI wieku. Koniunktura i inflacja* [w:] *Prusy Książęce i Prusy Królewskie w XVI–XVIII wieku,* red. J. Wijaczka, Kielce 1997, s. 225–250.

Kąkolewski I., *Nadużycia władzy i korupcja w Prusach Książęcych w połowie XVI wieku. Narodziny państwa wczesnonowożytnego*, Warszawa 2000.

Kersten A., *Warstwa magnacka – kryterium przynależności* [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, XI Powszechny Zjazd Historyków Polskich w Toruniu, Sympozjum 12 (12 wrzesień 1974 r.), Polskie Towarzystwo Historyczne, red. W. Czapliński, A. Kersten, Toruń 1974, s. 8–12.

Kętrzyński W., *O ludności polskiej w Prusiech niegdyś krzyżackich*, Lwów 1882.

Kętrzyński W., *O narodowości polskiej w Prusiech Zachodnich za czasów krzyżackich: studyjum historyczno-etnograficzne*, t. 1, Kraków 1874, s. 117–221.

Kętrzyński W., *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza: wraz z przezwiskami niemieckimi*, Lwów 1879.

Klinkenborg M., *Die Stellung des Hauser Finckenstein am preußischen Hofe im 17. und 18. Jahrhundert*, „Hohenzollern-Jahrbuch" 1913, Nr. 17, s. 156–172.

Koeppen H., *Das „Adelsarchiv" des Staatsarchivs Königsberg (Archivbestände Preußischer Kulturbesitz) im Staatlichen Archivlager in Göttingen*, „Preußenland. Mitteilungsblatt der Historischen Kommission für ost- und westpreußische Landesforschung und aus den Archiven der Stiftung Preußischer Kulturbesitz" 1974, Jg. 12, Nr. 3/4, s. 33–62.

Konarski K., *Kronika organizacyjno-naukowa archiwów polskich za rok 1947*, „Archeion" 1948, t. 17, s. 221–227.

Konflikt und Kontrolle in Gutsherrschaftsgesellschaften. Über Resistenz- und Herrschaftsverhalten in ländlichen Sozialgebilden der frühen Neuzeit, red. J. Peters, Göttingen 1995.

[König A.B.], *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben*, T. I: *A–F*, Berlin 1788.

Krollmann C., *Albrecht Christof Finck* [w:] *Altpreussische Biographie*, T. 1, Königsberg 1941, s. 183–184.

Krollmann C., *Die historischen Titel des Adels in Preußen,* „Oberländische Geschichtsblätter" 1909, H. 11, s. 65–68.

Krollmann C., *Selbstbiographie des Burggrafen Fabian zu Dohna (1550–1621) nebst Aktenstücken zur Geschichte der Sukzession der Kurfürsten von Brandenburg in Preussen aus dem fürstlich dohnaischen Hausarchiv zu Schlobitten*, Leipzig 1905.

Krzepela J., *Rody ziem pruskich w XV i XVI wieku*, Kraków 1927.

Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce: informator, oprac. A. Laszuk, Warszawa 1998.

Kucharska E., *Anreden des Adels in der Deutschen und der Polnischen Briefkultur vom 17. bis Anfang des 20. Jahrhunderts. Eine vergleichende sprachwissenschaftliche Untersuchung. Mit einer Auswahlbibliographie*, Neustadt an der Aisch 2000.

Kus J., *Akta podworskie w archiwum i praktyce badawczej*, „Archeion" 1980, t. 70, s. 65–84.

Kwiatkowska W., *Kancelaria Ewangelickiego Kościoła Unijnego w Prusach Zachodnich w latach 1817–1920 i pozostałe po niej akta*, Toruń 2006.

Kwiatkowski A., *Etwas vom Sassenlande*, „Miteilungen der Literarischen Gesellschaft Masovia" 1910, H. 10, s. 202–208.

Leman C.K., *Historisch-geographische Einleitung in die Provinzial-Rechte Westpreussens*, Marienwerder 1830.

Lehndorff H. von, *Dziennik wschodniopruski: zapiski lekarza z lat 1945–1947*, [przekł. z niem. P. Sulikowski, A. Sulikowski, oprac. przekł. i red. J. i A. Sulikowscy], Szczecin 2010.

Leyding G., *Słownik nazw miejscowych okręgu mazurskiego*, cz. 1, Olsztyn 1947; cz. 2: *Nazwy fizjograficzne (zlokalizowane)*, Poznań 1959.

Lippe-Weißenfeld E., Graf zur, *Finkenstein Albrecht Konrad Reichsgraf Fink v.* [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 7, Leipzig 1877, s. 20.

Lorck C.E.L. von, *Schloss Finckenstein. Ein Bauwerk des preußischen Barock im Osten. Unter Mitwirkung von Alfred Burggraf und Graf zu Dohna und Lothar Burggraf und Graf zu Dohna mit einem Nachwort von Percy Ernst Schramm*, Frankfurt am Main 1966.

Łaszewski R., *Wymiar sprawiedliwości we wsiach województwa chełmińskiego w XVII i XVIII wieku. Organizacja sądownictwa i postępowanie sądowe*, Toruń 1974.

Łowmiański H., *Polityka ludnościowa zakonu niemieckiego w Prusach i na Pomorzu* [w:] Prusy – *Litwa – Krzyżacy*, wyboru dokonał, oprac., wstępem i posłowiem opatrzył M. Kosman, Warszawa 1989.

Macholtz E., *Materialien zur Geschichte der Reformation in Altpreussen und im Ermland,* „Mitteilungen d. literärischen Gesellschaft Masovia" 1907, Jg. 12, H. 12, s. 67–94; 1912, Jg. 17, H. 17, s. 1–41; 1913, Jg. 18, H. 18, s. 1–80; 1914, Jg. 19, H. 19, s. 1–42.

Małłek J., *Dwie części Prus. Studia z dziejów Prus Książęcych i Prus Królewskich w XVI i XVII wieku*, Olsztyn 1987.

Małłek J., *Ewangelicy na Mazurach w XVI – XX w.* [w:] J. Małłek, *Opera selecta*, Vol. IV: *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)*, Toruń 2012, s. 324–334.

Małłek J., *Polen und Preussen vom 15. bis zum 18. Jahrhundert: Bestandsaufnahme und Perspektiven*, Toruń 2011.

Małłek J., *Powstanie i rozwój Kościołów ewangelickich w Prusach Książęcych (1525–1657), Prusach Brandenburskich (1657–1701) i Prus Wschodnich Królestwa Pruskiego*

(1701–1817) [w:] *W 500-lecie Reformacji (1517–2017): z dziejów kościołów ewangelickich w dawnych Prusach Królewskich i Książęcych*, t. 2: *Tereny dawnych Prus Książęcych*, red. J. Kłaczkow, G. Jasiński, P. Birecki, Toruń 2017, s. 35–89.

Małłek J., *Reformacja i protestantyzm w Polsce i Prusach (XVI–XX w.)*, Toruń 2012.

Małłek J., *Ustawa o rządzie Prus Książęcych z roku 1542. Studium z dziejów przemian społecznych i politycznych w lennie pruskim*, Toruń 1967.

Meye H., *Dzieje miasta Dąbrówna w Prusach Wschodnich (1326–1926)*, przeł. R. Wolski, Warszawa–Dąbrówno 2001.

Meyers Orts- und Verkehrs-Lexikon des Deutschen Reichs: auf Grund amtlicher Unterlagen von Reichs-, Landes- und Gemeindebehörden, hrsg. von E. Uetrecht, Bd. 1: *A–K*, Leipzig–Wien 1912; Bd. 2: *L–Z*, Leipzig–Wien 1913.

Meyhöfer M., *Der Kreis Neidenburg. Ein ostpreußisches Heimatbuch*, Landshut [1968].

Meyhöfer M., *Die Landgemeinden des Kreises Neidenburg. Ein Beitrag zur Besiedlung, Bevölkerungsentwicklung und Wirtschaftsgeschichte vom 14. Jahrhundert bis 1945*, Neidenburg/Ostpr. [1969].

Michels G., *Zur Wirtschaftsentwicklung von Kleinstädten und Flecken im Ordensland und Herzogtum Preußen (bis 1619). Gilgenburg – Hohenstein – Neidenburg – Ortelsburg – Willenberg*, Lünenburg 2005.

Mikulski K., *Geneza i rozwój ławniczych sądów ziemskich w państwie krzyżackim w XIII–XV wieku* [w:] *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością. Państwo – społeczeństwo – kultura*, red. B. Dybaś, D. Makiłła, Toruń 2003, s. 45–61.

Mrongovius C.C., *Dokładny niemiecko-polski słownik: Ausführliches deutsch-polmisches Wörterbuch, Königsberg: Gebrüder Bornträger*, 1837, https://polona.pl/item/dokladny-niemiecko-polski-slownik-ausfuhrliches-deutsch-polnisches-worterbuch,ODIzMjgwNjg/4/#info:metadata [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Müsse A., *Der Kreis Rosenberg. Ein westpreußisches Heimatbuch*, Detmold 1963.

Niesiobędzki W., *Zamki, pałace, dwory i inne zabytki powiatu iławskiego*, Iława 2003.

Nitsch K., *Język polski w Prusiech Wschodnich* [w:] *Prusy Wschodnie. Przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Zawidzki, Poznań 1932.

Nowosad W., *Archiwa szlachty Prus Królewskich*, Toruń 2005.

Oppenheimer W., *Eugeniusz książę Sabaudzki*, przedmowa arcks. O. von Habsburg, tłum. A. Marcinek, [*Printz Eugen von Savoyen Feldheer, Staatsmann und Mäzen 1663–1736*], Warszawa 1997.

Oracki T., *Z dziejów Ostródy, Dąbrówna i Miłomłyna*, Olsztyn 1976.

Päsler R.G., *Die Handschriften der Wallenrodtschen Bibliothek. Zweiter Beitrag zur Rekonstruktion der Handschriftensammlung der ehem. Staats- und Universitätsbibliothek Königsberg*, „Berichte und Forschungen. Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa" 2004, Bd. 12, s. 7–53.

Piątkowski A., *Iława w dobie wielkich przemian. Od XVIII w. do początków XX w.* [w:] *Życie społeczne mniejszych miast Pomorza Nadwiślańskiego i Warmii od XVII do XX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Ramanowiec, Płock–Iława 2003.

Piwarski K., *Dzieje polityczne Prus Wschodnich (1621–1772)*, Gdynia 1938.

Plehn H., *Zur Geschichte der Agrarverfassung von Ost-und Westpreussen*, Leipzig 1904.

Plutyński A., *Upadek gospodarczy Prus Wschodnich* [w:] *Prusy Wschodnie: przeszłość i teraźniejszość*, Poznań 1932, s. 203–284.

Podralski J., *Akta Archiwum Książąt Szczecińskich, przejęte z Niemieckiej Republiki Demokratycznej w roku 1962*, „Archeion" 1974, t. 60, s. 125–141.

Polaczkówna H., *Uwagi o porządkowaniu prywatnych archiwów familijnych*, „Archeion" 1938/1939, t. 16, s. 1–20.

Przybył K., *Resztki ordynacji*, „Spotkanie z Zabytkami" 1996, t. 20, nr 5, s. 18–19.

Przywuska A., *Akta podworskie w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1964, nr 2, s. 168–196.

Radtke I., *Metody opracowywania akt popruskich*, „Archeion" 1973, t. 58, s. 7–28.

Robótka H., *Archiwa prywatne w powojennej archiwistyce NRD i RFN*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici" 1991, Historia, t. 25, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 236, s. 41–70.

Różański S., *Formowanie się wielkiej własności w Prusach Książęcych w świetle akt podworskich,* „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" 1958, nr 3, s. 225–237.

Różański S., *Wstęp do inwentarza zbioru akt podworskich Finckensteinów*, oprac. Archiwum Państwowe w Olsztynie, mps.

Ryszewski B., *Archiwa i archiwalia prywatne w archiwistyce polskiej. Stan badań i postulaty badawcze*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici" 1991, Historia, t. 25, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 236, s. 22–39.

Ryszewski B., *Metodyka archiwalna ogólna* [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 23–97.

Ryszewski B., *O niektórych podstawowych pojęciach archiwalnych (kancelaria, registratura, zespół archiwalny, archiwum)*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu" 1969, Historia t. 5, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 35, s. 93–116.

Ryszewski B., *Opracowanie zespołów rodzinno-majątkowych* [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 111–121.

Ryszewski B., *Problemy i metody badawcze archiwistyki*, Toruń 1985.

Ryszewski B., *Problemy komputeryzacji archiwów*, Toruń 1994.

Ryszewski B., *Wprowadzenie do archiwistyki* [w:] H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 8–22.

Ryszewski B., *Z zagadnień zespołu archiwalnego. (Problem zespołów archiwalnych pochodzących z registratur dziedziczących. Zagadnienie złożonych zespołów archiwalnych)*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici" 1973, Historia, t. 8, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 54, s. 139–148.

Rzempołuch A., *Architektura dworska w Prusach Książęcych i na Warmii. Studium genezy i odrębności*, „Roczniki Humanistyczne" 2002, t. 50, z. 4, s. 197–245.

Schmid B., *Das Deutchordenshaus Gilgenburg*, Nadb. z „Der Burgwart" 1921, Jg. 22, Nr. 1–2, s. 6–9.

Schmid B., *Die Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Rosenberg (Westpreußen)*, Danzig 1906.

Schmid B., *Schönberg* [w:] R. Gräfin Finck von Finckenstein, *Burg Schönberg in Westpreußen. Erinnerungen an die alte Burg des Deutschen Ordens, Sitz des Domkapitel von Pomesanien*, Limburg an der Lahn 2000, s. 87–122 [*przedruk z: „Bau-und Kunstdenkmäler der Provinz Westpreußen*, Danzig 1906].

Schnippel E., *Die großen Verleihungen im Lande Sassen*, „Oberländische Geschichtsblätter" 1912, H. 14, s. 574–593.

Schumacher B., *Geschichte Ost- und Westpreussen*, Würzburg 1977.

Schweichler H., *Das Domänenwesen unter Herzog Albrecht (1525–1568)*, Lötzen 1911.

Skibiński J., *Starostwa dziedziczne Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku. Studium z dziejów przeobrażeń społeczno-ustrojowych*, Olsztyn 1972.

Skibiński J., *Walki społeczne w miastach dziedzicznych Prus Książęcych w XVII i XVIII wieku*, „Rocznik Olsztyński" 1972, t. 10, s. 229–255.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, red. B. Chlebowski, t. IX–X, Warszawa 1888–1889.

Słownik staropolskich nazw osobowych, red. i wstęp W. Taszycki, t. 6, Wrocław–Warszawa–Karków–Gdańsk 1981–1983.

Smoleńska B., *Administracja gospodarcza dóbr wilanowskich i ich kancelaria rachunkowo-kontrolna (XIX–XX w.)*, „Archeion" 1957, t. 27, s. 217–234.

Sommerfeldt G., *Zur Geschichte der ehemaligen Habersdorffschen, jetzt Finckensteinschen Güter im Kreise Rosenberg Westpr. von 1653 bis 1782*, „Oberländische Geschichtsblätter" 1902, H. 4, s. 132–140.

Sójka-Zielińska K., *Fideikomisy familijne w prawie pruskim (w. XIX i pocz. w. XX)*, Warszawa 1962.

Spyra B., *Specyfika śląskich archiwów podworsko-przemysłowych,* „Archeion" 1975, t. 62, s. 105–112.

Stażewski M., *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy: 1939–1945*, Warszawa–Łódź 1991.

Stebelska H., *Typy akt majątkowych epoki feudalnej w archiwach podworskich*, „Archeion" 1956, t. 26, s. 152–172.

Stein R., *Die Umwandlung der Agrarverfassung Ostpreußens durch die Reform des neunzehnten Jahrhunderts* (Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e.V., 92), Jena 1918.

Stępniak W., *Misja Adama Stebelskiego: rewindykacja archiwaliów polskich z Niemiec w latach 1945–1949*, Warszawa–Łódź 1949.

Studia Culmensia Historio-Juridica czyli Księga Pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego, red. Z. Zdrójkowski, Toruń 1990.

Szorc A., *Dominium Warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.

Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.

Śreniowski S., *Zbiegostwo chłopów w dawnej Polsce jako zagadnienie ustroju społecznego*, Warszawa 1984.

Thauer J., *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft. Eine mikrohistorische Untersuchung am Beispiel eines altmärkischen Patrimonialgerichts um 1700* (= Berliner Juristische Universitätschriften, Bd. 18), Berlin 2001.

Toeppen M., *Historisch-comparative Geographie von Preussen: Nach den Quellen, Namentlich auch Archivalischen*, Gotha 1858, http://prussia.online/Data/Book/hi/historisch-comparative-geographie-von-preussen/Toeppen%20M.%20Historisch-comparative%20Geographie%20von%20Preussen%20(1858)%20Google.pdf [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Toeppen M., *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów krainy i kultury polskiej. Według źródeł drukowanych i rękopiśmiennych przedstawił… dyrektor gimnazjum w Kwidzynie*, przeł. M. Szymańska-Jasińska, oprac. i wstępem poprzedził G. Jasiński, Olsztyn 1998.

Tymieniecki K., *Wolność kmieca na Mazowszu w XV w.*, Poznań 1921.

Voigt J., *Geschichte Preussens von ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 8, Königsberg 1838.

Wachowiak B., *Z dziejów uwłaszczenia i modernizacji gospodarki Prus w pierwszej połowie XIX wieku*, Olsztyn 1998.

Wachowiak B., Kamieński A., *Dzieje Brandenburgii–Prus na progu czasów nowożytnych (1500 1701)*, Poznań 2001.

Wächter H.H., *Ostpreussische Domänenvorwerke im 16. und 17. Jahrhundert*, Würzburg 1958.

Wakuluk L., *Akta miast Rejencji Bydgoskiej (1815–1919). Procesy archiwotwórcze*, Warszawa 1998.

Wermke E., *Altpreussische Bibliographie für das Jahr 1925 nebst Nachträgen für 1923 und 1924*, Bd. 1, Königsberg 1936.

Wermke E., *Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen*, Königsberg 1933.

Wermke E., *Georg Christoph* [w:] *Altpreussische Biographie*, Bd. 1, Königsberg 1941, s. 184.

Wienfort M., *Patrimonialgerichte in Preußen: ländliche Gesellschaft und bürgerliches Recht 1770–1848/49*, Göttingen 2001, https://digi20.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb00041730_00001.html [dostęp: 19 XII 2019 r.].

Wróblewska K., *I zabytki mają swój głos* [w:] M. Jackiewicz-Garniec, M. Garniec, *Pałace i dwory dawnych Prus Wschodnich. Dobra utracone i ocalone?*, Olsztyn, 2001.

Wstęp do inwentarza akt majątku Dębowy Gaj, pow. lwówecki, oprac. A. Stojałowska, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Wstęp do inwentarza akt majątku Hochbergów z Książa, pow. wałbrzyski, oprac. A. Stojałowska, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Wstęp do inwentarza akt majątku Laskowice Saurmy Jeltscha, pow. oławski, oprac. A. Stojałowska, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Wstęp do inwentarza akt majątku Stillfriedów – Mettich w Żelowicach – Strachowie, pow. strzelnicki, oprac. A. Stojałowska, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Wstęp do inwentarza akt majątku Chałupki, pow. ząbkowicki, oprac. A. Stojałowska, Archiwum Państwowe we Wrocławiu, mps.

Wstęp do inwentarza Archiwum Państwowego w Gdańsku [1867–] 1906–1945, oprac. A. Przywuska, Archiwum Państwowe w Gdańsku, mps nr 280.

Zajączkowski S., *Podbój Prus i ich kolonizacja przez Krzyżaków*, Toruń 1935.

Zielińska T., *Archiwalia prywatne. Pojęcie, zakres, gromadzenie, metody opracowania*, „Archeion" 1971, t. 56, s. 71–88.

Zins H., *Powstanie chłopskie w Prusach Książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w początkach reformacji i ich geneza*, Warszawa 1953.

Związek Pruski i poddanie się Prus Polsce. Zbiór tekstów źródłowych, red. K. Górski, Poznań 1949.

Żeglińska A., *Abriss der Geschichte der ostpreußischen Archive von Familie Finck von Finckenstein*, „Der Archivar" 2018, Nr. 1, s. 58–62.

Żeglińska A., *Archiwalia i stan badań nad historią rodu Finck von Finckenstein*, „Komunikaty Warmińsko–Mazurskie" 2004, nr 1 (243), s. 19–25.

Żeglińska A., *Archiwalna zasada strukturalna – jej geneza, sformułowanie i potrzeba weryfikacji* [w:] *Archiwistyka między różnorodnością a standaryzacją*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, Toruń 2013, s. 251–257.

Żeglińska A., *Księgi rachunkowe i metrykalne parafii ewangelickich w zasobie Archiwum rodu Finck von Finckenstein,* „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne" 2021, nr 116, s. 533–551.

Żeglińska A., *Metodologia badań archiwów rodowych i rodzinno-majątkowych na seminariach Profesora Bohdana Ryszewskiego* [w:] *Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Żeglińska, Olsztyn 2014, s. 77–87.

Żeglińska A., *On family and estate fonds. Selected problems* [w:] *History – Archive Studies – Information Science: methodological issues*, ed. K. Narojczyk, M. Świgoń, M. Wolny, Olsztyn 2010, s. 145–153.

Żeglińska A., *W służbie pamięci najbliższych. Rękopiśmienna literatura wspomnieniowa Zofii von Schwerin z domu Dönhoff-Dönhoffstädt* [w:] *Libris serviens: Studia ofiarowane Profesor Zoi Jaroszewicz-Pieresławcew w czterdziestolecie pracy zawodowej*, red. I. Makarczyk, A. Pytasz-Kołodziejczyk, Olsztyn 2020, s. 333–342.

Żeglińska A., *Modele archiwalnych systemów informacyjnych w świetle zasady strukturalnej* [w:] *Symposia Archivistica*, t. 2*: Komputeryzacja i digitalizacja w archiwach,* red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2016, s. 111–120.

Żeglińska A., *Wpływ rewolucji cyfrowej na powstanie nowych narzędzi wyszukiwania informacji o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* [w:] *Nauka o informacji w okresie zmian: rewolucja cyfrowa: infrastruktura, usługi, użytkownicy; Information science in the change: digital revolution: infrastructure, services, users*, red. B. Sosińska-Kalata, M. Roszkowski, Z. Wiorogórska (Miscellanea Informatologica Varsoviensia, vol. 10: Nauka, Dydaktyka, Praktyka, t. 201), Warszawa 2020.

Żeglińska A., *Wyszukiwanie w bazach danych NDAP: szukajwarchiwach.pl* [w:] *Symposia Archivistica*, t. 3: *Standaryzacja opisu archiwalnego*, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Warszawa 2016, s. 71–89.

Żeglińska A., *Wyszukiwanie w „Zintegrowanym Systemie Informacyjnym" – wnioski dla modyfikacji opisu archiwalnego* [w:] *Symposia Archivistica*, t. 4: *Problemy archiwalnego opisu informacyjnego*, red W. Chorążyczewski, A. Rosa, Warszawa 2017, s. 107–134.

Żeglińska A., *Zasada strukturalna w pruskich archiwach rodowych* [w:] *Symposia Archivistica*, t. 1: *Zasada strukturalna jako podstawa opisu archiwaliów w zintegrowanych systemach informacji archiwalnej*, red. R. Leśkiewicz, A. Żeglińska, Warszawa 2015, s. 111–120.

Żeglińska A., *Zastosowanie analizy procesów archiwotwórczych w opracowaniu pruskich archiwów rodowych*, „Echa Przeszłości" 2009, t. X, s. 499–512.

Indeks geograficzny*

wraz ze słownikiem nazw miejscowości występujących w tekście

Aweyken (Kreis Königsberg) 85

Babieniec (Babziens, Kreis Rastenburg) 136
Bałcyny (Balzen, Kreis Osterode) 74, 77–78, 82–83
Bartki (Bartken, Kreis Osterode) 102, 110, 171
Barty (Barthen, Kreis Königsberg) 136
Bolejny (Bolleinen, Kreis Osterode) 110, 114
Bornice (Bornitz, Kreis Rosenberg) 90
Borowice (Borrowitzmühle, Kreis Neidenburg) 110
Borowy Młyn (Heidemühl, Kreis Rosenberg) 116
Borszyny (Borschenen, Kreis Rastenburg) 65
Brzeźno (Bergling, Kreis Mohrungen) 64–65
Bujaki (Bujaken, Kreis Osterode) 110, 114
Buńki (Bünken, Kreis Osterode) 48–49, 132

Ciemniak (Dunkelwalde, Kreis Osterode) 74, 77, 83

Dąbrówno (Gilgenburg), urząd i miasto 9–11, 14, 21, 27, 32, 36, 43–44, 53, 60–62, 65, 68, 78, 82, 86–87, 102–103, 106, 108, 111, 113–123, 129, 130, 132–133, 135, 137–140, 146–148, 163, 169, 171–173, 176–178, 180, 184, 196–197, 199, 202, 204, 214–216, 222–223, 225–227, 230–232, 235, 237–239, 241, 246, 260, 262, 304, 307, 309, 311–312, 315, 317, 319, 325
Dejguny (Deyguhnen, Kreis Angerburg) 84

* Indeks obejmuje wyłącznie nazwy miejscowości, w których znajdowały się posiadłości Finckensteinów.

Doba (Doben, Kreis Angerburg) 84–85
Dolina (Vogtenthal, Vogtental, Kreis Rosenberg) 90
Dubliny (Dublienen, Kreis Rastenburg) 65, 79, 90, 131, 135–137
Durąg (Döhringen, Kreis Osterode) 53, 82
Dylewo (Döhlau, Kreis Osterode) 114, 174
Działdowo (Soldau), miasto i urząd 27–28, 36, 46, 78, 86, 101, 110, 169, 171
Dziarnówko (Klein Sehren, Kreis Rosenberg) 114, 118, 121, 175
Dziarny (Groß Sehren, Kreis Rosenberg) 114, 121, 171, 175, 324
Dziśnity (Dosnitten, Kreis Mohrungen) 53, 66–67, 132, 155, 182, 275–285, 288–291

Elgnówko (Gilgenau, Kreis Osterode) 110

Falknowo (Falkenau, Kreis Rosenberg) 116, 121, 176, 324
Frąknowo (Frankenau, Kreis Neidenburg) 110, 132
Frednowy (Frödenau, Kreis Rosenberg) 99, 123, 176, 236–237, 255
Frygnowo (Frögenau, Kreis Osterode) 170
Fuleda (Faulhöden, Kreis Lötzen) 84

Gałwuny (Galbuhnen, Kreis Rastenburg) 65
Garbnik (Garbnick, Kreis Rosenberg) 65
Gardyny (Gardienen, Kreis Neidenburg) 62, 110, 113
Gardzień (Garden, Kreis Rosenberg) 116, 193, 325, 351, 358
Gąsiorowo (Ganshorn, Kreis Osterode) 27, 40, 102, 110, 114, 171
Giętlewo (Güntlau, Kreis Osterode) 102
Glaznoty (Marienfelde, Kreis Osterode) 47, 174, 316, 320
Glądy (Glanden, Kreis Osterode) 51, 82–83, 144
Ględy (Gallinden, Kreis Osterode) 132, 182
Gołębiewo (Taubendorf, Kreis Neidenburg) 171
Górki (Görken, Kreis Mohrungen) 90
Grabin (Grieben, Gröben, Kreis Osterode) 49
Grądy (Gronden, Kreis Johannisburg) 55–56

Gromoty (Gramten, Kreis Rosenberg) 121, 174
Groszki (Groschken, Kreis Osterode) 102, 171

Habersdorf (Kreis Rosenberg) zob. Kamieniec

Idzbarski Młyn (Mühle Hirschberg) 48–49
Iława (Deutsch Eylau), urząd i miasto 9–11, 14, 21, 30, 68, 71, 82, 114–116, 119–123, 127, 129, 139, 144, 151, 153, 160, 174–176, 193, 196–197, 232, 235–239, 241, 246, 252, 254–255, 259–263, 267, 271, 304, 307, 309, 311–312, 319, 324–325, 327

Jabłonka (Jablonken, Kreis Neidenburg) 71, 74
Jagodziny (Ketzwalde, Kletzwalde, Kreis Osterode) 110, 317
Jankowice (Jankowitz, Kreis Osterode) 131–132
Jankowo (Jankendorf, Kres Preuβisch Holland) 46, 66, 108, 110, 131, 137, 141, 146–147, 171, 173, 214
Janowo (Baadeln, Badeln, Kreis Rosenberg) 90
Januszkowo (Januschkau, Kreis Osterode) 173
Jaśkowo (Jäskendorf, Kreis Mohrungen) 9, 11, 14, 16–18, 20–22, 68, 128, 132, 135, 139, 142, 144–150, 156–163, 180–183, 188, 191, 193, 196, 199–204, 209, 215, 221, 253, 271, 275–289, 295–297, 307, 309, 311, 319–321, 325, 350–357

Kamieniec, suski (Finckenstein, Kreis Rosenberg; wcześniej Habersdorf) 13, 30, 83, 85, 90–91, 93, 95, 98–99, 123, 180, 202, 212, 220, 243–245, 249, 324–325, 342, 351, 358, 360
Kamień (Stein, Kreis Rosenberg) 114, 121, 175, 324
Kamionki (Kamiontken, Adlig, Kreis Neidenburg) 102, 171
Katarzynki (Katarschinken, Neukrug) 114, 176
Klonowo (Klonau, Kreis Osterode) 174, 315–316, 318, 320
Koniuszyn (Kommusin, Kreis Neidenburg) 46–48
Korsztyn (Korstein, Kreis Osterode) 110, 114, 170
Koryta (Koryt, Kreis Thorn) 171
Kownatki (Kownatken, Kreis Neidenburg) 40, 52, 57–59, 61–62
Kraplewo (Kraplau, Kreis Oserode) 48, 50

Królewiec (Königsberg) 131, 135, 137, 140, 146, 152, 204, 295
Kwiry (Quirren, Kreis Rosenberg)

Laseczno (Herzogswalde, Kreis Rosenberg) 67, 115, 121, 144, 147–149, 151, 162, 176, 180, 221, 254–257, 311, 325, 350, 357
Leszcz (Heeselicht, Kreis Osterode) 63, 131
Lewałd (Lehwalde, Kreis Osterode) 102, 171
Liksajny (Nickelshagen, Kreis Mohrungen) 132, 144, 182, 276, 279, 289
Lipowo (Leip, Kreis Osterode) 71, 74, 77–79, 82–83
Lipówka (Lindenau, Kreis Osterode) 62
Lubajny (Lubainen, Kreis Osterode) 52–53
Lubian (Lauben, Kreis Osterode) 170
Lubień (Lauben, Kreis Osterode) 173
Lubnowy (Liebenau, Kreis Rosenberg) 90
Lulkowo (Lulkau, Kreis Thorn) 171
Lutek (Luttken, Kreis Osterode) 109

Łodwigowo (Ludwigsdorf, Streitplatz, Kreis Osterode) 170
Łubianki (Lubianken, Kreis Thorn) 171
Łyna (Lahna, Kreis Neidenburg) 51, 58

Marcinkowo (Mertinsdorf, Kreis Osterode) 102, 171
Marwałd (Marwalde, Kreis Osterode) 110
Michałowo (Michelau, Kreis Rosenberg) 90
Miejska Wola (Steinfließ, Kreis Osterode) 49, 99, 101, 170
Mielno (Mühlen, Kreis Osterode) 170, 173
Miłki (Mühlchen, Kreis Mohrungen) 182, 289
Miłomłyn (Liebemühl), urząd 99–101, 170–171, 213
Mortąg (Mortung, Kreis Mohrungen) 90

Narty (Narthen, Kreis Neidenburg) 110
Nastajki (Nasteiken, Kreis Osterode) 62
Nejdyki (Neuguth, Kreis Rosenberg) 67, 115, 121, 176
Nidzica (Neidenburg) 27–28, 35–37, 39–40, 43–44, 46–47, 51–52, 58, 60–63, 67, 73–74, 78, 86, 94, 110, 113, 117, 119, 135, 139, 144, 174, 239, 242, 325, 350, 357

Nowa Wieś (Neudorf, Kreis Rosenberg) 121, 176
Nowe Stanowo (Neu-Stenkendorf, Kreis Rosenberg) 174, 181

Olbrachtowo (Gross Albrechtau, Kreis Rosenberg) 90, 116, 121, 124, 132, 176, 255, 324
Olbrachtówko (Klein Albrechtau, Kreis Rosenberg) 121, 124
Omulew (Omulef, Kreis Neidenburg) 58
Osiekowo (Oschekau, Kreis Neidenburg) 61, 65, 110

Pilec (Pültz, Kreis Rastenburg) 132
Piotrkowo (Peterkau, Kreis Rosenberg) 90
Plajny (Pleynen, Kreis Rastenburg) 131–132
Płąchawy (Plonchau, Kreis Osterode) 103, 171
Płutniki (Plötnick, Kreis Rastenburg) 65
Podgórzyn (Albrechtau, Kreis Neidenburg) 110
Porzecze (Lodeynen, Kreis Mohrungen) 171
Prusy (Preuβen, Kreis Neidenburg) 61

Radomek (Klein Radem, Kreis Rosenberg) 115, 121, 176
Radomki (Radomken, Kreis Osterode) 110, 226
Rejsyty (Rossitten, Kreis Preuβisch Holland) 142, 144, 146, 148, 289
Rodzone (Rosenkrug, Rodzonnen, Kreis Rosenberg) 114, 121, 176
Rogóż (Roggenhausen, Kreis Neidenburg) 26–27, 29, 35–38, 40–41, 44, 51–52, 58, 60–61, 68, 110, 163, 218, 310
Różnowo (Rosenau, Kreis Rosenberg) 90
Rudzienice (Raudnitz, Kreis Rosenberg) 120–121, 123, 129, 135, 139, 174, 236–237, 267, 324, 349, 356
Ruszkowo (Rauschken, Kreis Osterode) 57
Rychnowo (Reichenau, Kreis Osterode) 62, 109, 114
Ryn (Rhein, Kreis Osterode) 48–50, 55, 63, 73, 82, 99, 168, 170
Ryńskie (Rheinsguth, Kreis Osterode) 82–83

Saduny (Sdunkeim, Kreis Rastenburg) 65
Samin (Seemen, Kreis Osterode) 103, 106, 109–110, 114, 132
Saminek (Szuwałdek, Schönwäldchen, Kreis Osterode) 102, 110, 114, 171, 173
Sąpy (Sumpf, Kreis Rosenberg) 115

Schepkau (Kreis Rosenberg) 176
Siemianowo (Siemienau, Kreis Neidenburg) 171
Silma (Steinersdorf, Kreis Rosenberg) 121, 176
Sitno (Seythen, Kreis Osterode) 132
Skarpa (Skerpen, Kreis Mohrungen) 132, 158, 182, 288–289
Sławka Mała (Klein Schläfken, Kreis Neidenburg) 47
Sławka Wielka (Groß Schläfken, Kreis Neidenburg) 46, 108, 110, 132
Sławkowo (Frödau, Kreis Osterode) 116
Speichersdorf (Kreis Königsberg) 85
Spytkowo (Spiergsten, Grünwalde, Kreis Lötzen) 65
Stanowo (Stenkendorf, Kreis Rosenberg) 174
Stare Miasto (Altstadt, Kreis Osterode) 110
Starzykowo (Stärkenau, Kreis Rosenberg) 120–121, 176, 324
Stębark (Tannenberg, Kreis Osterode) 99, 170
Stradomno (Stradem, Kreis Rosenberg) 67, 115, 121, 176, 193
Strzelniki (Strzelnicken, Kreis Johannisburg) 55
Surzyki Małe (Sauerken, Klein Sauerken, Kreis Mohrungen) 132, 182, 275–277, 279, 284–285, 288–289
Surzyki Wielkie (Sauerken, Groβ Sauerken, Kreis Mohrungen) 182
Szałkowo (Schalkendorf, Kreis Rosenberg) 121, 176, 324
Szczepankowo (Steffenswalde, Sickerien, Kreis Osterode) 49, 99, 101, 170, 218
Szenkowo (Schönkau, Kreis Neidenburg) 102
Szkotowo (Skottau, Kreis Neidenburg) 40, 51, 59, 132
Szmygwałd (Schmückwalde, Kreis Osterode) 49, 62–63, 82
Szuwałdek zob. Saminek
Szwejkowo (Schweikowen, Kreis Johannisburg) 55–56
Szyldak (Schildeck, Kreis Osterode) 62, 64–65
Szymbark (Schönberg, Kreis Rosenberg) 9–11, 14, 16–18, 21, 30, 60, 63, 68, 97, 114–116, 119–121, 123–125, 127–128, 133, 135, 144, 147–153, 162–164, 175–176, 180, 182, 196–197, 199, 202, 216, 220–221, 230, 232, 235, 237–238, 241–255, 259–271, 304, 307, 309, 311–312, 319, 324–325, 349, 350–352, 354–356

Szymonowo (Groß Simnau, Simnau, Kreis Mohrungen) 132, 144, 149, 154–157, 162, 180, 182, 221, 278, 284, 288–289, 311, 321–322, 325, 350, 357
Szymonówko (Klein Simnau, Kreis Mohrungen) 144, 182, 276

Śmietki (Schnittken, Kreis Sensburg) 55
Świdy (Schweide, Kreis Preuβisch Holland) 110

Tołkiny (Tolksdorf, Kreis Rastenburg) 65
Topolno (Tippeln, Kreis Preuβisch Holland) 65, 67
Tułodziad (Taulensee, Kreis Osterode) 99, 102, 132
Turówko (Thurowken, Kreis Osterode) 173

Ulnowo (Faulen, Kreis Osterode) 110, 170
Ustrzyki (Utzikau, Udzikau, Kreis Osterode) 110, 170
Uzdowo (Usdau, Kreis Neidenburg) 62, 102, 171

Waplewo (Waplitz, Kreis Osterode) 109–110, 173–174
Warlity (Warglitten, Kreis Osterode) 48
Warnikajmy (Warnikeim, Kreis Rastenburg) 56
Wielbark (Willenberg, Kreis Neidenburg) 74
Wierzbica (Vierzighufen, Kreis Osterode) 110, 132
Wierzbowo (Wiersbau, Kreis Neidenburg) 102, 110, 114, 132, 171
Wieszniewo (Wiśniewo, Kirschenau, Kreis Löbau) 74
Wikielec (Winkelsdorf, Kreis Rosenberg) 121, 144, 176, 193
Winda (Wenden, Kreis Rastenburg) 65
Windyki (Windeck, Kreis Rosenberg) 115, 121
Winiec (Winkenhagen, Kreis Mohrungen) 182, 276–277, 289
Witramowo (Wittmannsdorf, Kreis Osterode) 62, 230
Włóki (Dreißighufen, Dreissighofen, Kreis Osterode) 68, 74–75, 77, 99, 170
Wola Kamieńska (Caspendorf, Kreis Rosenberg) 121
Worniny (Warneinen, Kreis Osterode) 53
Wójtowa Góra (Petersdorf, Kreis Preuβisch Holland) 142, 144

Zaborowo (Saberau, Kreis Neidenburg) 74, 86, 94

Zajączki (Hasenberg, Kreis Osterode) 17, 32, 43, 65, 68, 70, 72, 74, 77–79, 81–83, 86, 99, 113, 127, 139, 170, 215
Ząbrowo (Sommerau, Kreis Rosenberg) 116, 121–122, 124–125, 127, 176, 253–255, 324
Zybułtowo (Seewalde, Kreis Osterode) 16, 29–30, 40–41, 43, 53, 55, 65–68, 73, 86, 99–101, 103–104, 106–111, 118, 127, 170, 173–174

Żydy (Sidden, Sydden, Kreis Oletzko) 52

Indeks osobowy*

Adler Tomasz v. 169
Arnstädt Ernst Lebrecht v. 79

Baltz (Baliccy albo Balscy) 61–62
  Anna 61–62
  Hans v. 61
Bath Edith v. 153
Birckhahn Jakob v. 103
Bistram Anna v. 61
Blecken v. Schmeling Franz 160
Bombek v. (Bąbkowie) 50
  Friedrich v. 59
Borcke Gräfin Charlotta Friederika v. 136
Bülow Carolina v. 155

Dembcke (Dębek) v. 52
  Dorota 52
  Eufemia 52
Dembski Hans v. 61, 65
Dieben Johann v. 52
Diebes Barbara v. 101, 103
Dobrzeńska (v. Dobrzinski) Gräfin Zofia Małgorzata v. 137
Dohna Burggraf und Graf
  Christoph Belgicus 122
  Friedrich Alexander zu 98, 136, 180, 220
  Friedrich Leopold 139
  Karl Ludwig Alexander 123, 127, 236
Dombrowski N. v. 59
Dönhoff Gräfin Louisa Eleonora v. 124, 127
Drauschwitz Hartwig v. 51
  Georg 46
Duplessis Jan v. 48

Egloffstein Abraham (Adam Albrecht) v. 56, 65
Eulenburg Graf Wenzeslaus Heinrich 141

* Indeks obejmuje wyłącznie osoby występujące w tekście, które weszły poprzez związek małżeński do rodu Finck von Finckenstein.

Falkenstein v. Trütscher Antonina Charlotta 156

Gerkien Friedrich v. 59
Goltz v. der Friedrich August Leopold 85
Goltz-Domhardt Siegfried v. der 160
Gröben Graf Karl v. der 152
Ludwig 153

Halle Katharina Hedwig v. 73
Hertz Carmen 156
Hoff Susanna Magdalena v. 87–88
Hohendorff N. v. 85
Hoverbeck Freiin Maria Louisa v. 55–57

Kalckstein Erdmuthe v. 46
Kalnein Karl Erhard v. 135
Kanitz Elias v. 111
Maria Elisabeth 77–78
Graf Ernst 145
Gräfin Agnes 149, 151
Gräfin Paula 161
Kannenberg Freiherr Friedrich Wilhelm v. 88
Kempendorff Peter Lorenz v. 49, 63
Keyserling Freiin Amalia Agnes v. 122
Kikol (Kikołowie) v. 61
Jakob v. 47, 103
Barbara 62
Elisabeth 61, 64
Köhne v. Jaski Elisabeth Gottlieb 131–132, 135, 137, 187–188, 204–205
Königsegg Christoph v. 46
Korff Freiherr Friedrich Alexander v. 135
Freiin Henrietta Katharina 142, 145, 163, 200–201, 214
Kreytzen (v. Kreutz) Justyna v. 104
Elias Gottfried 78
Achatius Ernst 79
Arnolda Charlotta 120–122, 128
Küchenmeister v. Sternberg Michael v. 43, 110
Hans 103
Katharina 108
Kuenheim Agnes Augusta Maria v. 155
Anna Dorothea 49
N. 51–52
Kupner Anna Sophia v. 84

Lauson Jan v. 49, 59, 82
Lehndorff Graf Hans 161
Katharina v. 108, 110
Lettow-Vorbeck Klaus v. 162
Lücken Hennig v. 149
Helena Sophia Bernhardina Ida 158, 162, 191

Meerscheidt v. Hüllessem Freiin Irene v. 151–152
Möricke Johann Wilhelm v. 65

Nickeritz Christoph
Ludwig v. 53, 59

Obentraut Charlotta
Katharina v. 73–74, 84
Oelsnitz Samuel v. der 57, 59
N. 72
Ostau Albrecht v. 111

Platen Amalia Dorothea
Josefina v. 128
Polentz Christoph v. 63
Gottlieb 57
Pomiana v. Dietrichsdorf
Katarzyna 51
Zygmunt 51

Rauschken Barbara v. 47
Katharina 47–48
Rautter Katharina v. 72
Otto Ernst v. 118, 120, 131
Reichau Karl v. 85
Maria Louisa 82, 201
Reppichau N. v. 109
Retteinen Andreas Wilhelm v. 52
Anna Sophia 50
Barbara 47
Georg 103
Hans 103
Rippen Hedwig Elisabeth 122
Kaspar v. 103
Rosen Reinhold
Johann v. 110–111, 118

Sack Dorota v. 64
Sayhn-Wittgenstein Graf Ludwig
Karl v. 82
Schack N. v. 111
Schenk v. Tautenburg Freiin Anna
Dorota 52
Schlieben Anna Maria v. 65
Barbara 111
Graf Georg Adam 121, 137
Gräfin Anna Katharina
Charlotta 141
Gräfin Charlotta Louisa Maria
139, 142, 213
Melchior 109
Schmeling Franz Blecken v. 160
Schmettow Gräfin Christina
Hedwig Felicitas v. 128
Schubring Eva 154
Schwerin Anna v. 47, 51
Ottona Henrietta 131, 135–137
Sperling Henryk v. 29
Stach v. Goltzheim Ruprecht 70
Stein (Kamieński)
Georg v. 149, 155

Tettau Anna Sophie v. 64
Theuernitz Samuel v. der 61
Tibulczewski Antoni
Wawrzyniec v. 53
Tippelskirch Wilhelmina 148
Tresckow Christoph Friedrich v. 83
Truchseβ zu Waldburg Freiin
Maria Dorothea v. 84

Tüsel v. Daltitz Anna Weronika 65, 79, 84
Maria Esther 56

Venedien Dorota v. 46

Wilmsdorf (Wilamowska) N. v. 61
Wittmannsdorff Dorota 46, 108
Nickel v. 46

Zieliński N. v. 85

Indeks rzeczowy

Archiwum Państwowe w Gdańsku (*Staatsarchiv Danzig*) 9–10, 19, 79, 212–213, 255, 260–264, 267
Archiwum Państwowe w Królewcu (*Staatsarchiv Königsberg*) 9–11, 14, 16, 20, 26, 33, 79, 218, 221–222, 226–227, 230, 255, 260–262, 264–265, 268–269
Archiwum Państwowe w Olsztynie 9–14, 17, 19, 58, 79, 163, 182, 196, 214, 222, 227, 230–231, 250, 255, 262, 267, 271, 296, 304–306, 310, 315, 318, 321

Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz 9–11, 16, 19, 23, 214, 220–222, 234, 260–261, 264

Majorat (Fideikomis) 17, 95, 149, 151, 154, 157, 161, 179–181, 191, 201–202, 213, 220–221, 302–303

Stipendium Finckianum (*Familienstipendium*) 52, 55, 82, 84–86, 99–100, 108–109, 120, 123, 164, 170, 213, 326
Studia uniwersyteckie 47, 52–53, 55, 57, 62, 66–67, 72, 82, 85–86, 96, 100, 104, 109–110, 113, 120, 139, 141, 149, 151, 153–154, 160–161, 187, 326

Uniwersytet Albrechta w Królewcu (Albertyna) 47, 52–53, 55, 57, 62, 66, 82, 85–86, 100, 108–109, 139, 141, 149, 164, 187, 326

Zakon krzyżacki (Krzyżacy) 9, 13, 26–28, 31–34, 36–44, 68, 117, 163, 208–209, 215, 217, 233–234, 237, 252

Summary

The Finckenstein Family of East Prussia and Their Archives

The Finck von Finckenstein family – through centuries of activity – attained its apogee of development in the seventeenth century, an apogee that it was able to maintain in the eighteenth and nineteenth centuries. The unquestioned creator of the family's power was Albrecht Konrad Finck, from 1690 the owner of Iława and the Rudzienice estates, and from 1669 of the Szymbark estates. He was the builder of the aristocratic's residence in Kamieniec Suski that dominated the houses of the middle nobility. Inside it were portraits of living and dead family members, providing information about their merits and achievements, offices held and marriage connections. The residence also contained the most valuable evidence of the social and material position that the family had attained – documents. In the family's drive for distinction there was an awareness of belonging to a high and privileged caste, both of which were confirmed – thanks to the personal intervention of Prince Eugeniusz Sabaudzki – by the Emperor Joseph I on 11 April 1710, when he granted the family the right to use the title of Count, the *Reichsgrafendiplom*. The title applied to the two then living lines of the Finckensteins (the Kamieniecki line and the Dąbrówieński line). The lines that had died out at the end of the sixteenth century, without achieving any significant position in social or property terms, made no contribution to any growth in the numbers of documents possessed by the family. These were most likely principally confirmations of rights to real estate in their possession, which gathered together in their aristocratic residences burned or were taken by their creditors. Documents were not just confirmation of legal rights resulting from the entries that they contained, but for the

Finckensteins they were important bearers of symbolic content, indicating the social status they had achieved in the form of titles and positions, signature and coat of arms. That is why they meticulously gathered every document with these contents. This is most clearly documented in the dispute with the Polentz family over the archive of the hereditary district head (*Erbhauptamt*) in Szymbark, which became of no substance at the moment when the King decided to use the royal seal instead of his personal seal as the official one.

At the basis of the fortune won by the Kamieniecki and Dąbrówieński lines of counts was the ruthless activity of Albrecht and Ernst, who along with property acquired the nicknames given them by their contemporaries: Devil (*Teufel*), Earth Eater (*Erdfresser*), and Rich Shepherd (*Riecher Schäfer*). They attained offices and positions through cash support given to the Prussian authorities. Growth in property was accompanied by career as an official, and advantageous marriage compacts and involvement in successful military campaigns made it possible to achieve the status of count. Military service at the side of successive Prussian rulers brought the East Prussian line of the Finckensteins social positions, while the descendants of Albrecht and Konrad from the Brandenburg line were able to dedicate themselves to diplomatic service. These were the two basic career paths in the Prussian state, since neither the Lutheran nor Calvinist faiths, which the Finckensteins, following their Prussian rulers, professed, offered any possibility of making a career in the church.

The Finckensteins' estates were concentrated in the Nidzica, Dąbrówno, Iława, Susz, and Ostróda districts. In the second half of the seventeenth century, they were already potentates and proprietors of three towns along with hereditary offices in Dąbrówno, Iława, and Szymbark. They had a predominant position in the nineteenth century, possessing estates in Szymbark, Szymonowo, Jaśkowo, and Laseczno, at that time covering some 14,000 hectares. The process of concentrating estates in the hands of the family had gone on from the mid-sixteenth century, when in 1572 Feliks Finck purchased the hereditary district headship in Dąbrówno from the Oelsnitz family, and subsequently the Iława hereditary headship from the declining Kreytzen family. The most important acquisitions were made by

the family at the end of the seventeenth and the beginning of the eighteenth centuries. In 1693, Ernst "The Rich Shepherd," also known as "The Earth Eater," acquired Gardzień from the Wallenrodt family, in 1699 part of Szymbark from the Polentz family, and in 1705 Habersdorf (later Finckenstein Kamieniec) from the Eulenburg family.

The Finckenstein Archive derives from separate family archives and property complexes, and from the three hereditary district-head offices (*Erbhauptämter*). It is not complete, both in chronological and content terms, since the documents do not reflect either the entirety of the family history or that of the hereditary district-head offices and the history of the family possessions. The majority of the surviving documents derive from the period when the Finckensteins exercised supreme authority simultaneously over three hereditary district headships based in Dąbrówno, Iława, and Szymbark, and in these territories they exercised patrimonial functions on their own estates. From Jaśkowo, in which there was probably no hereditary office of district head, only patronage and economic documents survive. Along with the Finckenstein family documents, hereditary district headship documents were archived that had been acquired from the previous proprietors of Dąbrówno, Iława, and Szymbark, that means the Oelsnitz, Kreytzen, and Polentz families. The Finckensteins even managed the hereditary district headships after the liquidation of those in 1752 (in Dąbrówno the office survived till 1821), leading to the development of what can be called administrative territorial enclaves and the creation of quite specific configurations of the archive. Since the documents accrued as a result of personal (fief) privileges that the family had received, the newly developed state bodies did not lay any claim to them. In the nineteenth century, the archives were divided among various entitled institutions. This division was caused by the variety of fates of the documents and the fortuitous circumstances of their archival preservation, and this led to their scattering. The resources accumulated in the hereditary district-head offices and the estates of the Finckenstein family were combined, after a final archiving, in the State Archive in Olsztyn, thus creating a historical archive, one that is the main object of the present research.

The aim of this text is, thus, to understand and discuss the processes of archive creation. That means all the factors as a result of which the archival

wholes were created that currently constitute the Finckenstein Archive. This is an innovative approach because it does not restrict itself to noting the types of documents appearing in the Finckenstein Archive, but rather examines the circumstances of the archive's development and looks for a cause-and-effect link in the formation of various archival wholes. A separate issue is the question of the arranging of the records of the Finckenstein Archive; a proposal is advanced here to adopt a system of arrangement for the archival materials in a manner that reflects the structure that results from an analysis of the factors involved in archive creation.

In chronological terms, this study covers the period of activity of the East Prussian line of the Finck von Finckenstein family, beginning from the mid-fourteenth century and continuing up to the mid-twentieth century, giving due consideration to the family's allochthonous history that is unconfirmed by available sources. The final caesura of the study and of the history of the Finck von Finckenstein family in East Prussia is marked by the end of the Second World War.

The territorial scope of the book is linked with the following successive forms of state system: the State of the Teutonic Order (1226–1525), Ducal Prussia (1525–1657), Brandenburg Prussia (1657–1701), Prussia in the Kingdom of Prussia (1701–1918) and the German Empire (1918–1945). Surviving archival materials are connected with four locations: Dąbrówno, Iława, Szymbark, and Jaśkowo.

The feeble state of research made necessary a presentation in the first chapter of a history of the East Prussian line of the Finck von Finckenstein family. The history of individual families is presented adopting a prosopographic approach, that is, one that seeks to recover those factors that influenced the family's position in the social hierarchy of the Prussian state, and to set forth common regularities and mechanisms behind the fostering of its own position on the part of the family. As a result of the issues raised in the first chapter, it is possible to identify the sources of difficulties connected with establishing the origin of the family, which include the formation over many years of a certitude of the influential origin of the family, and the form of the name adopted (Finck von Finckenstein), which was officially confirmed in a *Grafendiplom* and was subsequently reinforced in changing the name of

one locality to Finckenstein. An analysis of the source materials considered indicates the Polish roots of the Finck family, who under the influence of increasing German colonization began to use the German-language calque of the Polish name Zięba (Finch). The history of the family set out here makes it possible to present a picture of the archival whole created as a result of efforts undertaken over centuries – family-oriented, social, political, official, military, and economic efforts – involving an unusually prolific and influential family. It also makes it possible to offer a picture of the scale of what is lacking in the present state of preservation of the archive.

The second chapter addresses a subject linked to the presentation of a second factor influencing the shape of the Finckenstein Archive. This was estate management. An acquaintance with internal organization of the family's estate management makes it possible to analyze the process of creating an archive of administrative and economic documents. The structure of estate management was influenced by the size of and the legal bases underlying the family's accumulated possessions. These are presented in the first part of chapter two. Subsequently, the detailed structure of the Finckenstein possessions is depicted, considering the nature and the type of activities conducted on them – agricultural, industrial, or forestry-related – and depending on the localization of individual sections of estate management. Because of the fact that the Finckenstein Archive preserves only documents created by one estate management – the one in operation in Jaśkowo – it proved necessary to analyze in a comparative manner the structure of properties managed by other families in East Prussia. To this end, besides the 118 archival units of the Finckensteins in Jaśkowo, use is made of items created by estate management on the properties of the Lehndorff and Schwerin families. As a result of this research, it is possible to indicate the development of the family fortune and the legal bases of the Finckensteins' estate management, and to reconstruct estate structure and organization, which is presented in schematic form. It is also possible to set forth a historical landscape of outbuildings, administrative buildings, and farm buildings, in which administrative-economic documents were created and accumulated.

The analyzed issues related to the organization, functions, and activities of the creators – family and estate managers – of the Finckenstein

Archive is a starting point for a reconstruction of archive creation processes, among which two separate archive types can be distinguished, family and economic archives, with a different record creation process for each of the two. The processes consist of several stages: 1) individual documents are created and relations between them established; 2) records are merged and relations between them are established; and 3) a repository is created. During the first stage, individual documents (letters, other documents) are created. Then, those individual documents (records) are merged into bigger chancellery or archival wholes (letters), while they remain in circulation in accordance with the creator's functions. At the third stage of the record creation process, a repository is established with a specific structure and chancellery aids for the purposes of record-keeping and preserving information. Next, in each of the abovementioned archive types, the second stage of the archive creation process can be reconstructed: the process or archiving, which consists of the selection of archival materials and arrangement, which can be carried out in various places (a repository, a records centre) and which results in transforming a repository into an archives group and in transforming a number of organically related depositories into a family and estate fonds.

The variety of archival material poses an important problem in terms of creating an all-embracing system for the description of individual types of items. Such a system should be capacious and elastic in order to contain all the groups of archival materials (units) that appear. An attempt to create such a system is a result of the analysis (undertaken in chapter four) of the processes of archive creation and of issues connected with the arrangement of the Finckenstein Archive. Reconstructed on the basis of an analysis of archive-creation factors, the multi-level structure of four family and estate fonds (Dąbrówno, Iława, Szymbark, and Jaśkowo) may constitute a basis for an archival description, the object of which will be the formerly separate wholes or parts of wholes that appear in the holdings, absorbed through succession via inheritance, or looser groups of archives linked by a common provenance, previously constituting a fragment, remnant, or even a series of another archive. Analysis of the issues connected with the indexing of the holdings of the Finckenstein Archive shows that it can be carried

out using a homogeneous description applied to computerized archival information systems.

This monograph relating to the East Prussian Finck von Finckenstein family emerges from research that employs a distinctive prosopographic approach as opposed to the biographical treatments of individual family members offered up to now. The issue of the specific form of the family name and the origin of the family are explained. The presentation of the family's participation in the social, political, and economic life of East Prussia broadens an awareness of the role of family members in the history of this region. A new view is presented here of estate management, and consideration is given to the issue of its role as a factor in archive creation. This is examined in detail via the example of the Jaśkowo properties. The above constitutes a new approach in archival literature. This study attempts to make a first attempt to reconstruct processes of archive creation relating to an East Prussian family archive, and it offers a proposal of how to describe archival holdings that have survived in a fragmentary form, one that does not interfere with archival reality.

Zusammenfassung

Das ostpreußische Geschlecht von Finckenstein und seine Archive

Das Adelsgeschlecht Finck von Finckenstein erreichte nach jahrhundertelanger Präsenz im preußischen Staat im 17. Jahrhundert den Höhepunkt seiner Entwicklung, den er im 18. und 19. Jahrhundert beibehielt. Der unbestreitbare Schöpfer der Macht der Familie war Albrecht Konrad Finck, seit 1690 Eigentümer von Eylau [Iława] und der Güter von Raudnitz [Rudzienice], seit 1699 der Güter von Schönberg [Szymbark], und Erbauer der Residenz Finckenstein [Kamieniec Suski], die sich über die Häuser des mittleren Adels erhob und in deren Innenräumen sich Porträts von lebenden und verstorbenen Vertretern des Geschlechts sowie Urkunden mit Informationen über ihre Verdienste, die von ihnen bekleideten Ämter, ihre Verwandtschaftsbeziehungen wie auch die wertvollsten Beweisdokumente für ihre gesellschaftliche Position und ihren Besitzstand befanden. In diesem Streben nach Distinktion lag das Selbstverständnis der Zugehörigkeit zur Oberschicht eines privilegierten Standes, die dank persönlicher Fürsprache des Prinzen Eugen von Savoyen von Kaiser Joseph I. in der Verleihung des Reichsgrafendiploms am 11. Februar 1710 bestätigt wurde. Dieser Titel stand den beiden damaligen Linien des Geschlechts (derer zu Finckenstein und der derer zu Gilgenburg [Dąbrówno]) zu. Die Linien, die gegen Ende des 16. Jahrhunderts erloschen waren, ohne eine bedeutsame gesellschaftliche oder materielle Position erlangt zu haben, trugen nicht zu einer Mehrung des Bestands an Urkunden dar. Es handelte sich dabei wohl hauptsächlich um Bestätigungen der Rechte an den besessenen Liegenschaften, die in den Adelssitzen verschollen gingen oder von Gläubigern übernommen wurden. Die Urkunden stellten nicht nur eine

Bestätigung der in ihnen enthalten Legate dar, sondern waren für die von Finckenstein auch wichtige Träger symbolischer Inhalte, die auf den von ihnen erlangten sozialen Status in Form von Titeln und Ämtern, Unterschrift und Wappen hinwiesen. Deshalb sammelten sie sorgfältig alle derartigen Urkunden, was am deutlichsten der mit der Familie von Polentz ausgetragene Streit um das Archiv des Erbhauptamts in Schönberg zeigt, der mit dem königlichen Beschluss über die Verwendung des königlichen Siegels statt des persönlichen als Amtssiegel gegenstandslos wurde.

Der Ursprung des erheblichen Reichtums der gräflichen Linien von Finckenstein und Gilgenburg lag das rücksichtslose Vorgehen der Herren Albrecht und Ernst, die zusammen mit ihrem Vermögen von ihren Zeitgenossen auch mit entsprechenden Beinamen belegt wurden: Albrecht, der Teufel und Ernst, der Erdfresser oder der reiche Schäfer. Zu Amt und Würden waren sie durch die finanzielle Unterstützung gelangt, die sie den preußischen Herrschern gewährten. Die Mehrung ihres Besitzstandes war von einer Beamtenlaufbahn begleitet. Günstige Eheschließungen und ihre durch Erfolge auf dem Schlachtfeld bestätigte Teilnahme an verschiedenen Feldzügen ermöglichten die Erhebung in den Grafenstand. Dem Kriegsdienst an den Seiten der aufeinanderfolgenden preußischen Herrscher verdankte die ostpreußische Linie derer von Finckenstein ihre gesellschaftliche Stellung, während die Nachkommen von Albrecht Konrad aus der Brandenburger Linie sich dem diplomatischen Dienst widmen konnten. Das waren die beiden grundlegenden Aufstiegswege im preußischen Staat, da das lutherische und das calvinische Bekenntnis, denen die Finckensteins, den Herrschern von Preußen folgend, anhingen, keine Karriere in den Reihen der Geistlichkeit zuließ.

Die Ländereien der Finckensteins konzentrierten sich in den Kreisen Neidenburg [Nidzica], Gilgenburg, Eylau, Rosenberg [Susz] und Osterode [Ostróda]. Bereits in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren sie Potentaten und Eigentümer dreier Städte mitsamt ihrer Erbhauptämter in Gilgenburg, Eylau und Schönberg. Eine klare Dominanzstellung erreichten sie im 19. Jahrhundert, indem sie Güter in Schönberg, Simnau [Szymonowo], Jäskendorf [Jaśkowo] und Groß Herzogswalde [Laseczno] erwarben, die damals eine Fläche von rund 14 000 Hektar einnahmen. Der Prozess der

Konzentration dieser Ländereien in den Händen des Geschlechts dauerte seit Mitte des 17. Jahrhunderts, als Felix Fink von Finckenstein 1572 von der Familie von Oelsnitz den Erbkreis Gilgenburg erwarb und später den Erbkreis Eylau von der verarmenden Familie von Kreytzen. Seine wichtigsten Erwerbungen tätigte das Geschlecht an der Wende vom 17. zum 18. Jahrhundert. 1693 übernahm Ernst der reiche Schäfer (Erdfresser) Garden [Gardzień] von der Familie Wallenrodt, 1699 einen Teil von Schönberg von der Familie von Polentz und 1705 Habersdorf (das spätere Finckenstein) von der Familie von Eulenburg.

Die Bestände des Finckenstein-Archivs stammen aus separaten Familienarchiven sowie den Archiven der Güterkomplexe und der drei Erbhauptämter. Sie sind nicht komplett, weder in chronologischer noch inhaltlicher Hinsicht, da die Akten weder die Gesamtheit der Familiengeschichte noch der Erbhauptämter und der Geschichte des Besitzes widerspiegeln. Die meisten erhaltenen Akten stammen aus der Zeit, als das Geschlecht derer von Finckenstein gleichzeitig die Herrschaft über die drei Erbhauptämter in Gilgenburg, Eylau und Schönberg und die patrimonialen Rechte auf deren Gebiet ausübte. Aus Jäskendorf, wo es wahrscheinlich kein Erbhauptamt gab, sind lediglich die Patronats- und Wirtschaftsregister erhalten. Zusammen mit den Familienbüchern der Finckensteins wurden auch die von den Vorbesitzern von Gilgenburg, Eylau und Schönberg – also der Familien von Oelsnitz, von Kreytzen und von Polentz – ererbten Kreisbücher archiviert. Die Finckensteins herrschten über die Erbkreise auch nach deren Auflösung im Jahr 1752 (in Gilgenburg bis 1821), was zur Bildung von besonderen Enklaven der territorialen Verwaltung und Entstehung von spezifisch geformten Archivbeständen führte. Da die Akten aufgrund persönlicher (Lehens-) Privilegien angewachsen waren, erhoben die neu gegründeten staatlichen Behörden keinerlei Ansprüche auf sie. Im 19. Jahrhundert wurden die Archivbestände aufgrund der Unterschiedlichkeit ihrer Genese und der Zufälligkeit der Archivierung auf verschiedene berechtigte Institutionen aufgeteilt, was zu ihrer Zerstreuung führte. Die in den Erbhauptämtern und den Ländereien der Finckensteins zusammengetragenen Bestände wurden nach ihrer endgültigen Archivierung im Staatsarchiv in Allenstein [Olsztyn] zu einem einzigen

historischen Archiv zusammengeführt, das den Hauptgegenstand dieser Untersuchung bildet.

Ziel der vorliegenden Arbeit ist es somit, die archivbildenden Prozesse zu erfassen und erörtern, also alle Faktoren, die zur Herausbildung der Archivkomplexe geführt haben, die heute das Finckenstein-Archiv bilden. Dies ist ein neuartiger Ansatz, da er sich nicht darauf beschränkt, die im Finckenstein-Archiv vorhandenen Aktensorten zu erfassen, sondern auch die Umstände ihrer Entstehung untersucht und nach den Kausalbeziehungen sucht, die zur Entstehung der verschiedenen Archivkomplexe geführt haben. Ein gesondertes Problem war die Erschließung der Bestände des Finckenstein-Archivs, die mit einem Vorschlag für eine Gliederung der Archivalien abgeschlossen wurde, welche die sich aus der Analyse der archivbildenden Faktoren ergebende Struktur widerspiegelt.

Chronologisch deckt die Arbeit die Wirkungsperiode der ostpreußischen Linie der Familie Finck von Finckenstein von der Mitte des 14. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts ab, unter Einbeziehung der nicht durch Quellen belegten allochthonen Familiengeschichte. Die abschließende Zäsur des Buches und der Geschichte der Linie Finck von Finckenstein in Ostpreußen stellt das Ende des Zweiten Weltkriegs dar.

In territorialer Hinsicht betrifft und umfasst die Arbeit die folgenden aufeinanderfolgenden politischen Gebilde: den Deutschordensstaat, das Herzogtum Preußen (1525–1657), Brandenburg-Preußen (1657–1701), das Ostpreußen des Königreichs Preußen (1701–1918) und Deutsches Reich (1918–1945). Die erhaltenen Archivalien sind mit vier Orten verbunden: Gilgenburg, Eylau, Schönberg und Jäskendorf.

Der spärliche Forschungsstand machte es notwendig, im ersten Kapitel die Geschichte der ostpreußischen Linie des Geschlechts Finck von Finckenstein nachzuzeichnen. Die Geschichte der einzelnen Familien wurde prosopografisch dargestellt, das heißt, es wurden diejenigen Faktoren herausgearbeitet, die sich auf die Stellung in der sozialen Hierarchie des preußischen Staates auswirkten, sowie die gemeinsamen Gesetzmäßigkeiten und Mechanismen der Gestaltung der eigenen Familienstellung aufgezeigt. Anhand der im ersten Kapitel erörterten Fragen konnten die Ursachen für die Schwierigkeiten bei der Feststellung der Herkunft des Geschlechts

ermittelt werden. Dazu gehörten die jahrelange Herausbildung der Überzeugung von einer Zuwanderungsherkunft der Familie und die Form des angenommenen Familiennamens Finck von Finckenstein, der im Reichsgrafendiplom offiziell bestätigt und später in der Änderung des Ortsnamens Habersdorf in Finckenstein verankert wurde. Die Analyse des verwendeten Quellenmaterials weist auf polnische Wurzeln der Familie Finck hin, die unter dem Einfluss der zunehmenden deutschen Kolonisation begann, die deutschsprachige Lehnübersetzung des Namens Zięba (Fink) zu verwenden. Die dargestellte Familiengeschichte ermöglicht es, ein Bild des gesamten Archivs zu vermitteln, das durch die familienorientierten, gesellschaftlichen, politischen, behördlichen, militärischen und wirtschaftlichen Aktivitäten der überaus produktiven und einflussreichen Familie im Laufe der Jahrhunderte entstanden ist, sowie das Ausmaß der Defizite im heutigen Erhaltungszustand aufzuzeigen.

Das zweite Kapitel befasst sich mit der Darstellung eines weiteren Faktors, der sich auf die Zusammensetzung des Finckenstein-Archivs auswirkt, nämlich die Verwaltung der Güter. Die Untersuchung ihrer internen Organisation ermöglicht die Vornahme einer Analyse des archivbildenden Prozesses der Verwaltungs- und Wirtschaftsakten. Einfluss auf die Struktur der Güterverwaltung hatten der Umfang und die Rechtsgrundlagen des angesammelten Besitzes, die im ersten Teil des zweiten Kapitels dargestellt werden. Anschließend wird eine detaillierte Struktur der Ländereien derer von Finckenstein vorgestellt, die durch den Charakter und die Art der ausgeübten Tätigkeit – Landwirtschaft, Industrie und Forstwirtschaft – sowie die Lokalisierung der einzelnen Verwaltungsabteilungen bedingt war. Da im Finckenstein-Archiv nur die Unterlagen einer einzigen (der in Jäskendorf tätigen) Gutsverwaltung erhalten geblieben sind, war es notwendig, eine vergleichende Analyse der Struktur der von anderen ostpreußischen Adelsfamilien verwalteten Güter vorzunehmen. Dazu wurden neben 118 Archivalieneinheiten der Finckensteins aus Jäskendorf auch die Unterlagen der Gutsverwaltungen der Familien von Lehndorff und von Schwerin herangezogen. Als Ergebnis der durchgeführten Untersuchungen war es möglich, die Entwicklung der Vermögens- und Rechtsgrundlagen der Ländereien der Finckensteins aufzuzeigen und ihre Struktur und Organisation schematisch

zu rekonstruieren sowie die historische Landschaft in Form der Wirtschaftsgebäude, Verwalterhäuser und Vorwerke, in denen die Verwaltungs- und Wirtschaftsakten erstellt und verwahrt wurden, darzustellen.

Die in den ersten beiden Kapiteln analysierten Fragen, die mit der Organisation, den Aufgaben und dem Wirken der Urheber des Finckenstein-Archivs – des Geschlechts und der Gutsverwaltungen – zusammenhängen, bildeten den Ausgangspunkt für die grundlegenden Überlegungen, die in dieser Arbeit die im dritten Kapitel präsentierte Rekonstruktion der archivbildenden Prozesse darstellt. Der Aufbau des Kapitels unterscheidet zwei Phasen des archivierungsbildenden Prozesses, nämlich den aktenbildenden Prozess und den Prozess der Archivierung, die in den drei verschiedenen Typen der Finckenstein-Archive stattfanden, nämlich dem Familienarchiv, dem Wirtschaftsarchiv und dem Hauptarchiv. Jeder der drei Unterabschnitte befasst sich mit dem aktenbildenden Prozess, der wiederum aus mehreren Phasen besteht: 1) der Entstehung der einzelnen Schriften und Beziehungen zwischen ihnen, 2) der Zusammenführung der Schriften und der Herausbildung von Beziehungen zwischen ihnen und 3) der Entstehung einer Registratur. In der ersten Phase werden einzelne Schreiben (Briefe, Urkunden) erstellt. Anschließend verbinden sich die einzelnen Schreiben (Akten) in einem mit der Funktion ihres Schöpfers verbundenen Umlauf zu größeren Kanzlei- oder Archiveinheiten. In der dritten Phase des aktenbildenden Prozesses entstehen die Registratur, ihre spezifisches Struktur und die der Erfassung und Informationen dienenden kanzelarischen Hilfsmittel. Anschließend wurde für jeden der genannten Archivtypen die zweite Phase des archivbildenden Prozesses rekonstruiert – der Prozess der Archivierung, der auf einer Selektion der Archivalien und ihrer Bearbeitung beruhte, die an verschiedenen Orten (Registratur, Handarchiv) stattfinden konnte und zur Umwandlung der Registratur in ein Archivensemble und zur Schaffung des jeweiligen Bestands des Finckenstein-Archivs aus einer Reihe von organisch verbundenen Registraturen führte.

Die Diversität des Archivguts stellt ein ernst zu nehmendes Problem dar, wenn es darum geht, ein umfassendes System zur Beschreibung der einzelnen Arten der Dokumentation zu schaffen, das umfangreich und flexibel genug ist, um alle bestehenden Gruppen des Archivguts zu erfassen.

Der Versuch, ein solches System zu schaffen, ist das Ergebnis der im vierten Kapitel vorgenommenen Analyse der archivbildenden Prozesse und Fragen im Zusammenhang mit der Erschließung des Finckenstein-Archivs. Die auf der Grundlage der Analyse der archivbildenden Faktoren rekonstruierte mehrgliedrige Struktur der vier Gruppen von Familien- und Gutsarchiven (Gilgenburg, Eylau, Schönberg, Jäskendorf) kann die Grundlage für eine Archiverschließung bilden, deren Gegenstand die einst in den Beständen bestehenden Komplexe oder Teile von Komplexen sein werden, aufgenommen durch Erbfolge oder lose Archivaliengruppen, die durch eine gemeinsame Provenienz verbunden sind und früher Fragmente, Überbleibsel oder sogar eine Reihe von Archivalien eines anderen Archivs darstellten. Die Analyse der mit der Erschließung der Bestände des Finckenstein-Archivs verbundenen Probleme zeigt, dass sich diese mittels einer einheitlichen, an computergestützte archivische Informationssysteme angepassten Beschreibung durchführen lässt.

Als Resultat der durchgeführten Untersuchungen ist eine Monografie über die ostpreußische Linie der Familie Finck von Finckenstein entstanden, die sich durch ihren prosopografischen Ansatz von der bisherigen biografischen Untersuchung einzelner Familienmitglieder abhebt. Geklärt wurden die spezifische Form des Familiennamens und die Herkunft des Geschlechts. Die dargestellte Teilhabe der Familie am gesellschaftlichen, politischen und wirtschaftlichen Leben Ostpreußens erweitert das Wissen über die Mitwirkung ihrer Mitglieder an den historischen Ereignissen dieses Landes. Präsentiert wurde ein neuer Blick auf die Gutsverwaltungen, wobei die Frage nach ihrer Rolle als archivbildender Faktor aufgeworfen wurde, die am Beispiel der Jäskendorfer Güter eingehend untersucht wurde. Dies ist ein neuer Ansatz in der Archivliteratur. Mit dieser Arbeit wird erstmals der Versuch unternommen, die archivbildenden Prozesse in einem ostpreußischen Familienarchiv zu rekonstruieren und einen Vorschlag für eine Beschreibung des fragmentarisch erhaltenen Archivguts vorzulegen – ohne in den archivischen Istzustand einzugreifen.

Spis ilustracji

1. Wywód genealogiczny rodu Finck 31
2. Strona tytułowa odpisu z dzieła Z. Hartunga, *Fragmente Genealogiae* 34
3. Kierunki rozwoju posiadłości linii rogójskiej Finckensteinów w XVI w. . . . 45
4. Portret Wilhelma Ernsta (1681 – 17 VIII 1725) 59
5. Fragment tablicy genealogicznej – gałązka Jakoba Fincka von Finckensteina z linii rogójskiej 66
6. Wywód genealogiczny Albrechta Konrada Fincka von Finckensteina, budowniczego pałacu w Kamieńcu 69
7. Wykaz dokumentów z XIV–XVII w. dla dóbr Włóki 75
8. Druk mowy żałobnej po śmierci Marii Heleny hrabiny Finck von Finckenstein, z domu Finck von Finckenstein 80
9. Majątki Finckensteinów: Zajączki 81
10. Suzanna Magdalena z domu von Hoff (22 I 1676 – 5 VI 1752), żona Albrechta Konrada, z drugim synem Friedrichem Ludwigiem, ostatnim przedstawicielem tej linii w Prusach 88
11. Kościół w Kamieńcu, skrzydło boczne, 27 V 2017 r. 89
12. Kościół w Kamieńcu, widok od frontu, 27 V 2017 r. 89
13. Majątki Finckensteinów: Kamieniec 91
14. Odpis potwierdzenia nadania tytułu hrabiowskiego przez Fryderyka II dwóm liniom rodu Finck von Finckenstein 92
15. Pałac w Kamieńcu w okresie świetności w XIX w. 94
16. Albrecht Konrad Finck von Finckenstein (30 X 1660 – 16 XII 1735) 95
17. Księga hipoteczna starostwa szymbarskiego, wpis dotyczący dóbr Finckenstein 97
18. Majątki Finckensteinów: Zybułtowo 107
19. Tablica pośmiertna Albrechta III (zm. 1666 r.) wmurowana w posadzkę kościoła w Dąbrównie (warunki zewnętrzne spowodowały, że obecnie tablica jest mniej wyrazista niż na ilustracji) 111
20. Ernst „Bogaty Owczarz" (1633 – 12 VIII 1717) 115
21. Zamek krzyżacki w Dąbrównie, przebudowany przez Ernsta „Bogatego Owczarza"; od XVIII w. popadał w ruinę, w okresie międzywojennym (1931 r.) odbudowywany; obecnie nie istnieje 117

22. Forma nazwiska Finck von Finckenstein użyta w testamencie przez Ernsta „Bogatego Owczarza", jego siostrę Julianę Charlottę oraz kuzyna Albrechta Konrada z Kamieńca 119
23. Ernst Friedrich (16 IX 1698 – 26 VII 1753) 124
24. Friedrich Reinhold (16 VIII 1666 – 25 X 1746), starosta dziedziczny Dąbrówna 129
25. Wnętrze mauzoleum z trumnami Finckensteinów w kościele w Dąbrównie 133
26. Klauzule końcowe i podpisy w testamencie Friedricha Reinholda 134
27. Karl Friedrich Ludwig Albrecht (5 IX 1743 – 28 VI 1803), obraz namalowany na podstawie portretu olejnego wykonanego latem 1790 r., wiszącego w gabinecie prezydenta Sądu Apelacyjnego 140
28. Pomnik w Morągu upamiętniający Georga Konrada Fincka von Finckensteina 145
29. Dwór w Szymonowie 157
30. Dwór w Jaśkowie, 27 VIII 2006 r. 158
31. Ruiny zamku w Szymbarku, 27 VIII 2006 r. 164
32. Majątki Finckensteinów: Jaśkowo 183
33. Pałac w Kamieńcu w 1750 r. 191
34. Dwór w Gubławkach, 27 VIII 2006 r.; w 2018 r. w okolicy znaleziono zakopaną przez ostatnich właścicieli kankę z rodzinnymi pamiątkami . . . 192
35. Strona tytułowa księgi rachunkowej Elisabeth Gottlieb Finck von Finckenstein, z domu Köhne v. Jaski 205
36. Założenie pałacowe w Kamieńcu w 1750 r. 207
37. Drzewo genealogiczne Friedricha Reinholda (1666–1746), spadkobiercy Dąbrówna i Szymbarka 216
38. Pałac w Kamieńcu w stanie ruiny, 27 V 2017 r. 219
39. Strona tytułowa korespondencji w sprawie dokumentów i akt przechowywanych w archiwum starostwa dziedzicznego w Dąbrównie 223
40. Strona tytułowa akt dotyczących wyniesienia rodu Finck von Finckenstein do stanu hrabiowskiego 224
41. Spis akt rodzinnych ujętych w aktach starostwa dziedzicznego w Dąbrównie 225
42. Forma fizyczna jednostki archiwalnej sprzed konserwacji 239
43. Reces odbioru registratury szymbarskiej z 11 I 1715 r. 247
44. Rejestr ksiąg starostwa szymbarskiego 251
45. Strona tytułowa księgi rachunkowej kościoła w Lasecznie – egzemplarz władzy zwierzchniej 256
46. Strona tytułowa księgi rachunkowej kościoła w Lasecznie – egzemplarz parafii 257
47. Fragment opisu teczki aktowej zawierającej sygnatury archiwalne 263

48. Delineacja dóbr Glaznoty i Klonowo 316
49. Ingrosacja dokumentu wystawionego
przez właścicieli wsi Kedzwałd (Jagodziny)
w księgach sądu patrymonialnego w Dąbrównie 317
50. Najstarszy w zasobie Archiwum Państwowego w Olsztynie
dokument pergaminowy pochodzący z Archiwum Finckensteinów 318
51. Herb Finckensteinów na pieczęci kościoła w Szymonowie 322

Spis schematów

1. Wykaz urzędów starościńskich zarządzanych przez Finckensteinów w XVI–XVIII w. 169
2. Formy prawne zarządu dóbr Finckensteinów na przełomie XIX i XX w. . . . 181
3. Struktura organizacyjna zarządu dóbr Finckensteinów 193
4. Struktura zarządu dóbr Finckensteinów 273
5. Struktura Archiwum Finckensteinów 320

Spis tabel

1. Posiadłości Feliksa wg stanu na 1573 r. na podstawie sprawozdania złożonego księciu pruskiemu z wykonanego pomiaru 172
2. Wykaz zarządzanych przez Finckensteinów starostw dziedzicznych w latach 1572–1831 177
3. Spis posiadłości hrabiowskiej linii dąbrówieńskiej wg wypisów ksiąg hipotecznych, stan za 1803 r. 178
4. Fragment spisu dokumentów i akt przekazanych z królewieckiego Sądu Najwyższego do Archiwum Państwowego w Królewcu z uwzględnieniem jednostek archiwalnych przechowywanych obecnie w Archiwum Finckensteinów 227
5. Wykaz ksiąg metrykalnych sądu patrymonialnego w Szymbarku zachowanych w Archiwum Finckensteinów 253
6. Wykaz ksiąg rachunkowych parafii ewangelickich z lat 1620–1804 znajdujących się w Archiwum Finckensteinów 258
7. Wykaz materiałów Archiwum Finckensteinów zdeponowanych w Archiwum Marchii Granicznej w Tajnym Archiwum Państwowym w Berlinie-Dahlem (stan na 1934 r.) 264
8. Konkordancja sygnatur archiwaliów opracowanych w Archiwum Państwowym w Królewcu, obecnie przechowywanych w Archiwum Finckensteinów 268
9. Wykaz ksiąg hipotecznych i ingrosacji starostwa dziedzicznego w Iławie i Szymbarku z lat 1701–1824 w zasobie Archiwum Finckensteinów 270
10. Generalne zestawienie kont (*Schlußvergleich*) sporządzane na podstawie zapisów na tytułach księgi głównej w dniu zamknięcia ksiąg rachunkowych 281
11. Zestawienie końcowe (*Schlußvergleich*), stanowiące zestawienie podsumowań kont tytułów ujętych w formie bilansu (*Recapitulatio*) z tytułu III. Rolnictwo i użytkowanie łąk 282
12. Wydatki związane z rolnictwem i użytkowaniem łąk z tytułu III księgi głównej 283
13. Bilans kont (*Recapitulatio*) po stronie wpływów 290
14. Końcowe zestawienie kont (*Recapitulatio*) po stronie wydatków 290

Spis tablic

1. Linie genealogiczne rodu Finck von Finckenstein 41
2. Linia rogójska – gałązka Friedricha I, syna Christopha I 48
3. Linia rogójska – gałązka Christopha II, syna Christopha I 50
4. Linia rogójska – gałązka Bastiana I, syna Christopha I 54
5. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta Christopha I, potomka Georga I . . 76

5a. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta Konrada, budowniczego pałacu w Kamieńcu 96

6. Linia zybułtowska – gałązka Feliksa I, syna Albrechta I 105

6a. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta III, potomka Feliksa I 112

7. Linia zybułtowska – gałązka Ernsta Friedricha z Szymbarka, potomka Feliksa I 126

8. Linia zybułtowska – gałązka Albrechta III, potomka Feliksa I 130

8a. Linia zybułtowska – gałązka Friedricha Konrada, spadkobiercy Dąbrówna, potomka Ernsta „Bogatego Owczarza” 138

9. Linia jaśkowska – potomkowie Georga Konrada, syna Friedricha Konrada 143

9a. Linia jaśkowska – potomkowie Konrada Karla Friedricha Theodosiusa, spadkobiercy Szymbarka 150

9b. Linia jaśkowska – potomkowie Georga Wilhelma Ernsta, spadkobiercy Laseczna 152

9c. Linia jaśkowska – potomkowie Albrechta Karla Georga, spadkobiercy Szymonowa 156

9d. Linia jaśkowska – potomkowie Karla Friedricha Johannesa, spadkobiercy Jaśkowa i Gubławek 159